

ƏLİ HƏSƏNOV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MİLLİ İNKİŞAF VƏ
TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ**

- **MİLLİ İNKİŞAF SİYASƏTİNİN ƏSASLARI**
- **MİLLİ MARAQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK ÖLÇÜLƏRİ**
- **TƏHLÜKƏSİZLİK SAHƏSİNDƏ XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI**
- **BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ**
- **GEOSİYASİ STATUSU, FƏALİYYƏT KODEKSİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ**
- **REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ**
- **ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİ VƏ ONUN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏSİRİ**

LETTERPRESS

NƏŞRİYYAT EVİ

BAKİ - 2011

Elmi redaktor: **Əlikram Abdullayev**
fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Redaktorlar: **Mehman Abdullayev**
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Vüqar Səlimov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər: **Musa Qasımlı**
tarix elmləri doktoru, professor

Elçin Əhmədov
*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*

Hikmət Məmmədov
*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent*

Ə.M.HƏSƏNOV. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı, “Letterpress” nəşriyyat evi, 2011, 440 səh.

Monoqrafiyada Azərbaycan Respublikasının müasir milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları təhlil edilir, ölkənin geosiyasi kodunun, təhlükəsizlik sahəsində milli və xarici siyasət konsepsiyasının hazırlanması, milli maraqlarının çərçivəsinin müəyyənləşməsi və təmin edilməsi kimi çoxsaylı hərbi-geostrateji və geosiyasi məsələlər şərh olunur, dövlətin gələcək inkişaf perspektivləri, dünyanın və regionun geosiyasi güc mərkəzləri ilə münasibətləri, Xəzərin enerji daşıyıcılarının istismarı və dünya bazarlarına çıxarılmasının, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin və s. transmilli layihələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin vacib aspektləri araşdırılır.

Bundan başqa, kitabda Azərbaycanın milli inkişafı və təhlükəsizliyini gələcəkdə təhdid edə biləcək yerli, regional və global fəaliyyətlər, hərbi-geostrateji, siyasi, iqtisadi, enerji, demografik, ekoloji, informasiya və digər həyati əhəmiyyətli sahələrdə müşahidə olunan proseslər araşdırılır; dövlətin öz ərazisində, regionda və dünyada nümayiş etdirdiyi təhlükəsizlik siyasəti, transmilli dünyanın hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik sistemində iştirakı məsələləri təhlil olunur.

Mündəricat

GİRİŞ	9
--------------------	----------

I FƏSİL

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNKİŞAF SİYASƏTİ: XARAKTERİSTİKASI, ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ VƏ TƏLƏBLƏRİ	19
--	-----------

1.1. Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin formalaşması, əsas mərhələləri və xarakterik xüsusiyyətləri	21
1.2. Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin əsas prinsipləri, vəzifə və tələbləri	39

II FƏSİL

AZƏRBAYCANIN MİLLİ MARAQ ÖLÇÜLƏRİ VƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNİN ƏSASLARI	51
--	-----------

2.1. Milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas vəzifələr və mexanizmlər	51
2.2. Hərbi və sərhəd təhlükəsizliyi siyasəti	72
2.3. İqtisadi inkişaf, insan ehtiyatlarının idarə edilməsi və maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti	99
2.4. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti	109
2.5. Ərzaq təhlükəsizliyi siyasəti	123
2.6. Nəqliyyat, tranzit-dəhliz və infrastruktur təhlükəsizliyi siyasəti	131

2.7. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti.....	142
2.8. Ekoloji təhlükəsizlik siyasəti.....	152

III FƏSİL

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI.....	165
---	------------

3.1. Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas tələbləri və geosiyasi ölçüləri.....	165
3.2. Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanın xarici siyasət strategiyası və fəaliyyəti.....	168
3.3. Azərbaycanın geosiyasi kodu və geosiyasi fəaliyyət kodeksi.....	186

IV FƏSİL

AZƏRBAYCANIN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ.....	195
--	------------

4.1. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühiti: hərbi bloklaşma reallıqları və proqnozları, hərbi-geostrateji güclərin təsnifatı.....	195
4.2. Rusiyanın regional təhlükəsizlik siyasəti və Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqları.....	205
4.3. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Azərbaycanın hərbi-geostrateji maraqları.....	212

4.4. ABŞ, NATO və Avropa Birliyinin Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik siyasəti və Azərbaycanın hərbi-geostrateji maraqları.....	226
4.5. Rusiyanın ABŞ, NATO və Avropa Birliyi ilə münasibətləri, onun Cənubi Qafqaz və Azərbaycanın geosiyasi mövqelərinə, regional təhlükəsizliyinə təsiri.....	250
4.6. Türkiyə və İrənin Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyinə yanaşması. Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqları.....	262
4.7. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın digər ölkələrinin regional təhlükəsizlik maraqları və Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasəti.....	275

V FƏSİL

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİ CƏNUBİ QAFQAZIN ƏSAS TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMİ KİMİ: BEYNƏLXALQ, REGIONAL VƏ YERLİ MARAQLAR VƏ AZƏRBAYCANIN ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜ MƏSƏLƏSİ.....	301
--	------------

5.1. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və Dağlıq Qarabağ münaqişənin tarixi kökləri haqqında.....	302
---	-----

5.2. XX əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və sovet rəhbərliyinin ermənipərəst Qafqaz siyasəti	306
5.3. Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı və münaqişənin BMT Təhlükəsizlik Şurasında müzakirəsi	310
5.4. ATƏT- in Minsk qrupunun yaradılması və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli sahəsində fəaliyyətə başlaması	312
5.5. Digər beynəlxalq təşkilatların münaqişəyə dair mövqeyi və Azərbaycanın diplomatik fəaliyyəti	318
ƏLAVƏLƏR	327
“Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin SƏRƏNCAMI	327
Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası	329
Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası.....	367
İstifadə olunmuş mənbələr, ədəbiyyat və informasiya ehtiyatlarının siyahısı	399
Резюме	427
Summary	433

GİRİŞ

Beynəlxalq münasibətlərin subyekti kimi hər bir dövlətin dünyadakı nüfuzu və imici onun həyata keçirdiyi milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti ilə bilavasitə bağlıdır. Milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi inkişafının, xarici aləmdən qaynaqlanan təhlükələrə qarşı müqavimət gücünün, səmərəli dövlət idarəçiliyinin, ölkədaxili sabitliyin, vətəndaşların milli ideyalar, məqsədlər, amallar ətrafında birləşməsi, ictimai-siyasi həyatda iştirakı vəziyyətinin və s. daxili məsələlərin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir.

SSRİ-nin dağılması nəticəsində dünyanın geosiyasi və hərbi-geostrateji vəziyyətinin dəyişməsi, müstəqillik əldə etmiş yeni dövlətlərin bir siyasi sistemdən digərinə keçidi və b. transmilli proseslər bütün postsovet respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycan dövləti qarşısında da milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin formalaşdırılması və vahid təhlükəsizlik strategiyasının yaradılması vəzifəsini irəli sürdü. Bununla bağlı, 90-cı illərin əvvəlində Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin, onun nəzəri və praktiki əsaslarının formalaşması, müstəqil dövlətin həyati maraqlarının çərçivəsinin müəyyənləşməsi və təmin olunması, milli təhlükəsizliyin mexanizmlərinin, ehtiyatlarının yaradılması, cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi və mənəvi təməlinin yeni dəyərlər və prinsiplər əsasında qurulması və başqa vəzifələr dövlət siyasətinin xüsusi istiqamətinə çevrilərək, ümumi dövlət quruculuğu prosesinin təxirəsalınmaz və vacib məsələlərindən birini təşkil etdi.

Məlum olduğu kimi, SSRİ dövründə təhlükəsizliyin nəzəri və praktiki problemlərinin həlli vahid dövlət təhlükəsizliyi məkanında, vahid siyasi yanaşma və amillərlə təmin olunurdu. Bu dövrdə bütövlükdə ölkənin və müttəfiq respublikaların təhlükəsizliyinin əsas problemləri yalnız ittifaq dövlətinin ümumi maraqları çərçivəsində həll edilirdi.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın milli inkişafı və təhlükəsizliyinin subyekt və obyektləri ilə bağlı SSRİ dövründə mövcud olmuş ənənəvi elmi-metodoloji yanaşmaların dəyişməsi, müstəqil dövlətə xas milli inkişaf və təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması zərurəti ortaya çıxmışdır. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, 1991-1992-ci illərdə bu sahədə heç bir ciddi iş aparılmamış, ərazilərinə Ermənistanın təcavüzü ilə yanaşı, Azərbaycanın daxilində də ictimai-siyasi sabitlik pozulmuş, müxtəlif qanunsuz silahlı dəstələr yaradılmış və hakimiyyət uğrunda mübarizə başlanmışdı. Təbii ki, müxtəlif silahlı dəstələrin iştirakı ilə aparılan hakimiyyət mübarizəsi Azərbaycanın milli inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin olunmasına da öz mənfi təsirini göstərmişdir.¹

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin mahiyyəti, əsas istiqamətləri, həyata keçirilmə yolları və mexanizmləri ilə bağlı da dövlət qurumlarında və cəmiyyətdə əsaslandırılmış yanaşma və təsəvvürlər olduqca səthi idi. Təhlükəsizlik siyasəti systemsiz və səriştəsiz aparılırdı və onun uğur qazanması çox çətin idi. Yalnız 1993-cü ildən başlayaraq ölkə səviyyəsində xüsusi istiqamət kimi, vahid prinsiplərə söykənən milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizliyinin nəzəri və praktiki məsələləri geniş ictimai-siyasi və elmi müzakirəyə çıxarıldı, onun konseptual əsasları müəyyən edildi. Həmin dövrdən etibarən bu

¹ Bax: Əliyev.H.Ə. Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət.http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_10.pdf.

siyasət müstəqil dövlət quruculuğu proseslərinin bütün sahələrini əhatə edərək, milli inkişafın və dövlət idarəçiliyinin əsas vasitələrindən birinə çevrildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə özündə müstəqil dövlət maraqlarını və beynəlxalq dəyərləri, ümumi təhlükəsizlik normalarını və milli postulatları əks etdirən, şəxsiyyətin, cəmiyyətin, dövlətin təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrini, istiqamətlərini və prioritetlərini ehtiva edən yeni milli təhlükəsizlik konsepsiyası yaradıldı və sonrakı dövrdə müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək təkmilləşdirildi.²

Azərbaycanın milli təhlükəsizlik fəaliyyəti ilk 5-6 ildə əsasən təcili və təxirəsalınmaz işlərdən - ölkədə geniş vüsət almış ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi böhranın doğurduğu daxili və xarici təhdidlərin qarşısının alınmasından, vətəndaş qarşıdurmasının dayandırılmasından və ölkə miqyasında dövlət idarəçiliyinin yaradılmasından ibarət idisə, sonrakı illərdə, xüsusən 1998-ci ildən başlayaraq dövlətin xarici və daxili təhlükəsizliyinin milli sisteminin yaradılması sahəsində ardıcıl konseptual siyasi xəttə çevrilmişdir.

Milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin nəzəri əsasları və prinsipləri dövlətin və cəmiyyətin ümumi vəziyyətindən, inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq sabit yaxud dəyişkən olur, milli tələbata uyğun yeniləşir, təkmilləşir və əsas dövləti vəzifələrin həlli ilə əlaqələndirilir. Dünya ölkələrinin təcrübəsindən məlumdur ki, milli birliyin pozulması və milli identikliyin zədələnməsi ayrı-ayrı xalqların milli varlığının və suverenliyinin itirilməsinə səbəb olmuşdur. Öz daxilində birləşərək dövlətçiliyini və milli maraqlarını qoruya bilməyən xalqlar, müstəqil daxili və xarici siyasət aparmaq qabiliyyətinə malik olmayan dövlətlər zaman-zaman tarix səhnəsini tərk etmişlər. Bu mənada Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və bu sahə üzrə yürüdülmən siyasətin mahiyyətinin, əsas vəzifələrinin, istiqamətlərinin

² Bax: Əli Həsənov. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinə konseptual yanaşma // "Geostrategiya" jurnalı, Bakı, iyul 2011-ci il, s. 3

müəyyənləşməsində vahid milli ideyanın - azərbaycançılığın formalaşması və dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Xüsusən dövlət müstəqilliyinin bərpası və möhkəmlənməsi, ölkədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması və inkişafı, dünya azərbaycanlılarının müstəqil dövlətçilik amalı ətrafında birləşdirilməsi və s. sahələrdə bu ideya ötən müddət ərzində əvəzsiz rol oynamışdır.

Azərbaycanın milli identifikasiya kodunun böyük tarixi-mədəni ənənələrə, dərin etnik və polietnik köklərə söykənməsi onun milli ideologiyasının sabit vəziyyətini təmin edir və dayanıqlığını artırır. Bu keyfiyyətinə görə azərbaycançılıq ideyası müasir dövrdə həm milli adət-ənənələrin, mənəvi dəyərlərin qorunmasında həlledici vasitəyə çevrilir, həm mənəvi həyatın modernləşməsi yolu ilə dünya sivilizasiyasının qabaqcıl nümunələrinin əxz edilməsinə şərait yaradır, həm də müstəqil dövlət kimi ölkənin dinamik inkişafına təkan verir, onun beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Milli birlik və vahid ideya ətrafında səfərbər olunma gücü Azərbaycanın həm də daxildə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının potensialının artmasına, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində dünya dövlətləri ilə əməkdaşlığına, strateji tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafına və s. müsbət təsir göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq, azərbaycançılıq ideyasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinə təsirinin araşdırılması mühüm elmi və siyasi aktuallıq kəsb edir.

SSRİ-nin və dünya sosializm sisteminin süqutu, ideoloji qarşıdurmanın və soyuq müharibənin başa çatması, yeni-yeni müstəqil dövlətlərin dünya siyasətinə qatılması və s. dünya nizamında əsaslı dəyişikliklərin bünövrəsini qoymaqla yanaşı, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində və onun strukturunda müəyyən dəyişikliklər yaratdı. Postsovet məkanında müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin milli inkişaf və təhlükəsizlik sahəsində yürütdükləri

siyasət də öz növbəsində dünyanın geosiyasi reallıqlarına və təhlükəsizlik sistemlərinə yeni xüsusiyyətlər gətirdi. Hazırda təzahür etmə miqyasından və məkan amilindən asılı olaraq, beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi əvvəlki dövrdə olduğu kimi, sosializm və kapitalizm düşürgələrinin ideoloji qarşıdurması çərçivəsində deyil, milli, regional və qlobal olmaqla üç fərqli məkan ölçüsünü və ayrılıqda hər bir dövlətin təhlükəsizlik səviyyəsini özündə əks etdirir. Təhlükəsizliyin bu tipologiya üzrə təsnif olunmasına planetin, ayrı-ayrı regionların və dövlətlərin hərbi-geostrateji və geosiyasi təhlükəsizlik mühitinin xarakteristikası, birlikdə və ayrılıqda hərbi blokların, müxtəlif ölkələrin dünya təhlükəsizlik siyasətində rolu, milli dövlətlərin ərazi suverenliyi amili və s. kimi təhlükəsizlik məsələləri də təsir göstərir. Müasir təhlükəsizliyin müxtəlif səviyyələrdə təsnif olunmasına baxmayaraq, onun təminatı qlobal miqyaslı vahid iyerarxik təhlükəsizlik sisteminin fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Lakin etibarlı təhlükəsizliyin təmin olunmasına nail olmaq üçün bu sistem beynəlxalq, regional və milli olmasından asılı olmayaraq, hər bir səviyyənin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, təhlükə mənbələrini, vasitələrini və mexanizmlərini nəzərə almaqla fəaliyyət göstərməlidir. Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin bu cəhətlərini və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin beynəlxalq, regional və milli səviyyələrinin əsas hədəflərini, hər səviyyə üzrə vəzifə və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və tədqiq etmək müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycanın regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmiş xarici siyasət strategiyasının əsas vəzifələrindən biri ölkənin dinc şəraitdə inkişafı və suveren dövlət hüquqlarının qorunması, dünya birliyi, beynəlxalq münasibətlərin subyektləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin yaranması və milli maraqlarının təmin olunmasından ibarətdir. Müstəqil dövlət kimi hər bir ölkənin dünya birliyində tutduğu mövqe və qazandığı nüfuz onun beynəlxalq,

regional və milli səviyyələrdə reallaşdırdığı təhlükəsizlik siyasətinin çevikliyindən və səmərəliliyindən asılı olur. Buna görə də ölkənin milli təhlükəsizliyinin bütün səviyyələrdə təmin olunması ilə bağlı xarici siyasət fəaliyyətinin öyrənilməsi, qarşıda dayanan məqsəd və vəzifələrin elmi-konseptual baxımdan araşdırılması Azərbaycan siyasətinin xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Azərbaycanın Avropa və Asiyanın nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin kəsişmə nöqtəsində, geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edən, enerji qaynaqları ilə zəngin məkanda – Avrasiyada yerləşməsi onun beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas vəzifələri, istiqamətləri və mexanizmlərinin müəyyənləşməsinə həlledici təsir göstərir. Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın hərbi-strateji və təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında Azərbaycanın yürütdüyü milli, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik siyasəti xüsusi rol oynayır. Bu siyasətin əsas istiqamətindən biri ölkənin regionda gedən əksər geosiyasi və geoiqtisadi proseslərdə fəal iştirakının təmin edilməsi və bütün sahələr üzrə milli maraqlarının qorunmasıdır.

Məlumdur ki, iki əsrə yaxın müddət ərzində Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi Rusiyanın geosiyasi təsiri və nəzarəti altında olmuş, bu ölkə üçün xüsusi geostrateji əhəmiyyət daşımışdır. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində nisbi “geosiyasi boşluğun” yaranması bu məkanda bir müddət etnik separatizm, milli qarşıdurmalara və dezintegrasiya proseslərinə təkan vermişdir. Regiona nəzarət Avrasiyanın daha geniş ərazilərini təsir dairəsində saxlamağa imkan verdiyindən, Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsi müxtəlif beynəlxalq “güclərin”, böyük dövlətlərin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarının toqquşduğu məkana çevrilmişdir. Bundan başqa, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz həm də transkontinental enerji, nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələndiricisi və beynəlxalq enerji

təhlükəsizliyi sisteminin təsiredici mərkəzlərindən biri kimi çıxış etməyə başlamışdır. Hazırda regionda hərbi-geostrateji, enerji, geoiqtisadi, diplomatik və s. sahələrdə əsasən iki geosiyasi aktor – Rusiya və ABŞ öz milli maraqlarını reallaşdırmağa çalışırlar. Odur ki, bu məkanda hərbi-geostrateji güclərin təsnifatının aparılması, təhlükəsizlik mühitinin formalaşmasına və hər bir dövlətin milli təhlükəsizlik siyasətinə təsir göstərən amillərin, regionda maraqları olan dövlətlərin və beynəlxalq güclərin hərbi, enerji, informasiya və iqtisadi təhlükəsizlik strategiyalarının, geosiyasi proseslərin mümkün inkişaf ssenarilərinin araşdırılması elmi-nəzəri və praktiki cəhətdən getdikcə aktuallaşır və mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin başlıca məqsədlərindən birini Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə dinc yolla nail olmaq vəzifəsi təşkil edir. Bu münaqişənin həlli və sülhə nail olunması təkcə Azərbaycanın milli inkişafının və təhlükəsizliyinin yolunu açmur, həm də bütöv regionun sosial-iqtisadi inkişafına, bölgədə və dünyada sülhün və təhlükəsizliyin daha da möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərir. Lakin artıq iyirmi ildən çoxdur ki, Ermənistan tərəfindən ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin pozulması Azərbaycanın milli maraqlarına qarşı yönəlmiş ən ciddi təhlükə olaraq qalır və bu məsələnin həllində hələ ki, ciddi irəliləyiş əldə edilməmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin sərhədlərinin təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyünün təminatı ölkənin suverenliyinin əsas məkan çərçivəsi olmaqla, onun milli identikliyinə formalaşması arealını müəyyənləşdirir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn verdiyi imkanlar çərçivəsində aradan qaldırılması üçün fəal və ardıcıl siyasət aparır. Münaqişənin əsil mahiyyətinin beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması, ATƏT-in Budapeşt və Lissabon sammitlərində onun həlli prinsipləri və mexanizmləri ilə bağlı beynəlxalq sənədlərin qəbul edilməsi, BMT, ATƏT, İslam Konfransı

Təşkilatı (2011-ci ildən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı), Avropa Şurası və Avropa Parlamenti kimi təşkilatların problemin tezliklə aradan qaldırılmasının vacibliyini nəzərdə tutan qətnamələri, çağırışları və müvafiq qərarları həmin fəal siyasətin nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Lakin iyirmi ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, Ermənistan bölgənin bəzi maraqlı dairələri və dövlətlərinə arxalanaraq qeyri-konstruktiv mövqe tutur və münaqişənin həllini yubadır. Bu baxımdan, münaqişənin doğurduğu problemlərin təhlili həm Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizliyi, həm də regional və beynəlxalq sülhün, təhlükəsizliyin təmin olunması kontekstində xüsusi aktualıq kəsb edir.

*Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasətinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrin düzgün dəyərləndirilməsi və layiqincə həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, bu gün ölkənin milli təhlükəsizlik siyasəti öz çevikliyi və müasir dünyadakı global dəyişikliklərə həssas, operativ yanaşması ilə səciyyəlidir. Milli təhlükəsizliyin və maraqların qorunması, bu sahədə mövcud olan daxili və xarici təhdidlərin aradan qaldırılması, dünya birliyində ölkənin nüfuzunun artırılması və mövqelərinin möhkəmlənməsi, daxili sabitliyin, sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin mühafizə olunması və s. müasir dövrdə Azərbaycan hökumətinin reallaşdırdığı təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir. Milli maraqların və təhlükəsizliyin qorunması sahəsində Azərbaycan Respublikasında son zamanlar qəbul olunmuş **Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası** və **Hərbi Doktrinanın** xüsusi rolu olmuşdur. Bu sənədlərdə qarşıya qoyulan strateji məqsədlərin, taktiki vəzifələrin, eləcə də milli inkişaf strategiyası ilə təhlükəsizlik sistemi arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin geosiyasi və politoloji təhlili xüsusi əhəmiyyətə malikdir.*

Milli inkişaf strategiyasında ölkənin hərbi, sərhad, enerji, nəqliyyat, ərzaq, informasiya, ekologiya və digər həyati sahələrinin təhlükəsizlik tələbləri də öz əksini tapır. Göstərilən sahələrdə elmi-

nəzəri cəhətdən dövlətin təhlükəsizlik siyasətinin əsas prinsiplərinin, məqsəd və vəzifələrinin, rastlaşdığı problemlərin araşdırılması vacib məsələlərdəndir. Bundan başqa, yürüdülmən praktiki təhlükəsizlik siyasətinin səmərəlilik dərəcəsini, real nəticələrini, gələcək perspektiv və hədəflərini öyrənməklə həm də milli inkişaf və təhlükəsizlik sistemi arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin elmi-konseptual mənzərəsini müəyyənləşdirmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti indiyə qədər ayrıca elmi araşdırma mövzusu olmamış və bəhs olunan sahə üzrə kompleks tədqiqat işləri aparılmamışdır. Oxuculara təqdim olunan bu əsərdə əksəriyyəti elmi dövriyyəyə ilk dəfə gətirilən yerli və xarici - türk, rus, ingilis və s. dillərdə nəşr edilmiş zəngin mənbə və ədəbiyyat, internet ehtiyatları əsasında Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları, məqsəd və vəzifələri, istiqamətləri və mexanizmləri ilə bağlı geniş politoloji təhlil aparılır, ölkə həyatının iqtisadi, hərbi, sərhəd, nəqliyyat-tranzit, ərzaq, informasiya, ekologiya və s. sahələrində həyata keçirilən təhlükəsizlik siyasəti tədqiq olunur, dövlətin milli, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsindəki fəaliyyəti araşdırılır. Kitabda həmçinin Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonrakı iyirmi illik müddət ərzində təhlükəsizliklə bağlı yürüdülmən xarici siyasətin müxtəlif mərhələləri tədqiq olunur, bu sahədəki fəaliyyətin formalaşması, əsas prinsipləri, vəzifələri, praktiki nəticələri və s. məsələlər araşdırılır.

Bundan başqa, müstəqil dövlətimizin qurucusu Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin nəzəri əsaslarının yaradılması yönündə fəaliyyəti və həyata keçirdiyi tədbirlərin mahiyyəti, dövlət təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri, Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası və Hərbi Doktrinası, ölkəmizin təhlükəsizlik mühiti və beynəlxalq imici, milli maraqları, onun çərçivəsi, bu çərçivəyə daxil olan əsas məsələlər

bütün əsər boyu şərh olunur, milli maraqların müxtəlif ölçülərə görə təsnifatı aparılır, milli təhlükəsizliyimizə qarşı təhdidlər göstərilir, onun təmin olunmasının əsas vasitələri və ehtiyatları tədqiq edilir.

Kitabda Azərbaycanın iqtisadi, enerji, ərzaq, nəqliyyat, tranzit-dəhliz, infrastruktur, informasiya, ekologiya və s. sahələrinin vəziyyətinə, ölkədə yürüdülmən milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasları, məqsədləri və istiqamətlərinə xüsusi diqqət ayrılır. Ümid edirik ki, təqdim olunan monoqrafiya bu sahədə yeni bir tədqiqat istiqaməti açacaqdır. Müasir dövrdə qloballaşmanın, eləcə də regionda gedən geosiyasi proseslərin tələbləri və çağırışları ölkənin iqtisadi, enerji, nəqliyyat, tranzit-dəhliz və informasiya sahəsində həssas və çevik təhlükəsizlik siyasəti yürüdülməsini zəruri edir. Bütün bunların fonunda, kitabda göstərilən sahələr üzrə milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilmə səviyyəsi və perspektivləri qiymətləndirilir.

İnanırıq ki, Azərbaycanda ilk ümumiləşmiş tədqiqat əsəri kimi, əksəriyyəti ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilən zəngin mənbəşünaslıq bazası əsasında yazılmış bu kitabdan həm ali məktəblərin müvafiq ixtisasları üzrə təhsil alan tələbə və doktorantlar, ixtisaslaşmış akademiyaçılar, dinləyiciləri və elmi işçilər, həm də ictimai-siyasi xadimlər, millət vəkilləri, xarici siyasət, təhlükəsizlik və hərbi-geostrateji planlama sahəsində çalışan mütəxəssislər, dövlət qulluqçuları və ən geniş intellektual oxucu təbəqəsi – milli elita istifadə edəcəkdir.

Müəllif

I FƏSİL

AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNKİŞAF SİYASƏTİ: XARAKTERİSTİKASI, ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ VƏ TƏLƏBLƏRİ

Hər bir dövlətin daxili və xarici vəziyyətini, milli maraq dairələrini və onların təminatını, beynəlxalq aləm və region ölkələri ilə münasibətlərinin taktikasını, vəzifələrini, yollarını, vasitələrini və ehtiyatlarını, onu əhatə edən geosiyasi subyektlərin hərəkətlərini və buna müvafiq olaraq geosiyasi davranışını müəyyən edən **Milli İnkişaf Strategiyası** olur. Bu strategiya ölkənin həyata keçirdiyi praktiki daxili və xarici siyasətin, ölkədaxili ictimai-siyasi, milli-etnik, sosial-dini sabitliyin, yaxın və uzaq ölkələrlə geosiyasi münasibətlərin davamlı, təhlükəsiz inkişafını təmin edən əsas vasitədir.

Milli İnkişaf Strategiyası bir-biri ilə eyni statusda və dəyərdə olan **milli inkişaf** və **milli təhlükəsizliyin** (daxili və xarici) əsas ölçüləri və tələblərini əks etdirir, hər iki sahə üzrə ayrıca konsepsiyanın yaradılması və həyata keçirilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur.

Milli İnkişaf Strategiyası ölkənin xarici aləmdən qaynaqlanan geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji vəziyyətini, daxili iqtisadi, ictimai-siyasi və mənəvi inkişafını, spesifik xüsusiyyətlərini və s. məsələləri nəzərə almaqla, ümumən:

- milli inkişafın və digər strateji vəzifələrin hərtərəfli elmi tədqiqini, əsaslandırılmasını, onların təmin olunması yollarının, vasitə və ehtiyatlarının tapılmasını;
- ölkənin milli inkişaf və təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanmasını və bu əsasda praktiki siyasətinin formalaşdırılmasını, onun əsas vəzifə və tələblərinin müəyyən edilməsini;
- ölkənin milli inkişafı və təhlükəsizlik mühitinin - müstəqillik, ərazi bütövlüyü, suveren idarəçilik, hərbi-strateji və sərhəd təhlükəsizliyinin, habelə iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni, ekoloji inkişafının vacib tələblərinin öyrənilməsi və təmin edilməsi taktikasının hazırlanmasını;
- daxili və xarici siyasətin əsas tələblərinin, daxili miqrasiya, təbii ehtiyatlar, əmək, insan və s. resursların səmərəli istifadəsi, qorunması, tənzimlənməsi və idarə edilməsi kimi vacib geosiyasi vəzifələrin əsaslandırılması və təminatı yollarının təklif edilməsini;
- ölkənin milli inkişafının və milli təhlükəsizlik mühitinin davamlı sabitliyinin, bu sahədə yürüdülmən dövlət siyasətinin səmərəliliyinin, dayanıqlığının və müvəffəqiyyətinin təmin edilməsini;
- dövlətin və ictimai həyatın milli, hərbi, sərhəd, iqtisadi, sosial, informasiya, ekoloji, ərzaq, enerji, nəqliyyat-kommunikasiya kimi həyati əhəmiyyət kəsb edən strateji sahələrində pragmatik milli inkişaf və təhlükəsizlik maraqlarının əsaslandırılmasını və təmin edilməsini;
- hərbi və sərhəd təhlükəsizliyi Doktrinasının hazırlanmasını;
- milli maraq ölçülərinin, milli təhlükəsizlik siyasətinin, onun əsas vəzifələrinin müəyyən olunmasını və müvafiq mexanizmlərin yaradılmasını;

- iqtisadi, enerji, resurs, ərzaq, nəqliyyat, infrastruktur, ekologiya, informasiya kimi sahələrin milli strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsini;
- ölkənin geosiyasi kodunun, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik sahəsində müvafiq xarici siyasət konsepsiyasının yaradılmasını və s. ehtiva edir.

1.1. Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin formalaşması, əsas mərhələləri və xarakterik xüsusiyyətləri

Azərbaycanın müstəqillik yolu, milli inkişafı və dövlət quruculuğu prosesi bir sıra mühüm daxili və xarici amillərlə şərtlənir. Azərbaycan xalqı özünün siyasi, iqtisadi, mədəni-intellektual potensialından və SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar yaranan əlverişli tarixi şəraitdən istifadə edərək, 1991-ci ildə öz milli iradəsini ortaya qoydu, yenidən istiqlal haqqına qovuşaraq müstəqil dövlətini bərpa etdi və BMT üzvü olan müstəqil dövlətlər sırasına qoşuldu. Bu hadisə Azərbaycan xalqının indiyə qədər malik olduğu ən böyük tarixi nailiyyət hesab olunur. Müasir dünyada 2000-dən artıq xalq və millət mövcud olsa da, BMT iqamətgahında bayrağı dalğalanan müstəqil dövlətlərin sayı 200-dən çox deyil.

Müstəqillik tarixinin araşdırılması ümummilli lider Heydər Əliyevin belə bir əsaslı fikrini təsdiq edir ki, müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirə, onun qorunub saxlanılması, yaşadılması, daimi və əbədi edilməsi bundan da çətinidir. O, 1993-cü ildəki müraciətlərindən birində qeyd edirdi ki, “Azərbaycan xalqının əsrlər boyu qəlbində yaşatdığı, həsrətini çəkdiyi günlər gəlib çatmışdır. Müstəqilliyi qazanmaq, dövlətin tam müstəqil olmasına nail olmaq üçün xalqımız çətin yollardan keçmişdir. Ancaq müstəqilliyi qorumaq,

əldə saxlamaq, möhkəmləndirmək, dövlətin tam müstəqilliyinə nail olmaq, vətəndaşlara müstəqil dövlət şəraitində layiqli həyat şəraiti təmin etmək daha çətindir”.³

Dünya təcrübəsi və Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin qısa təhlili göstərir ki, müstəqilliyə qovuşmaq, milli dövlət yaratmaq və onu yaşatmaq üçün üç əsas şərtin olması vacibdir. Bunlar:

- müstəqillik üçün müvafiq daxili və xarici şəraitin yetişməsi;
- müstəqillik qazanmaq, onu qorumaq və yaşatmaq üçün xalqın milli iradəsinin ortaya qoyulması və vahid milli məqsəd ətrafında birləşməsi;
- həmin dövr üçün millətin vahid milli ideyasının və iradəsinin daşıyıcısı rolunu oynayan, insanları səfərbər edərək öz arxasınca aparmaq gücünə və qabiliyyətinə malik, cəmiyyətin əksər təbəqələrinin qəbul etdiyi milli liderin olmasından ibarətdir.

Bəşər tarixində bu və ya digər xalqın və ölkənin müstəqilliyi üçün lazımı tarixi şəraitin yetişməsi ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif forma və məzmununda özünü büruzə vermiş, bəhs olunan mövcud zaman və məkanın spesifik ölçüləri, əlverişli daxili və xarici amilləri və s. ilə ölçülmüşdür.

Milli iradə ortaya qoymaq və milli məqsəd uğrunda birləşmək bütün məkan və zamanlarda, bir qayda olaraq, ölkə əhalisinin tam əksəriyyətinin “birlik, vahidlik və qətiyyətlik” əmsalı hesab olunmuşdur.

O ki qaldı tarixdə, millətlərin və dövlətlərin həyatında vahid, birləşdirici liderin, şəxsiyyətin oynadığı rola, bununla bağlı dünya siyasətşünaslığında fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bu məsələdə

³ Bax: Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat. <http://heydər-aliyev.preslib.az>

ən inandırıcı siyasi yanaşma metodunu geosiyasi ədəbiyyatda “Behaviorist metod” tərəfdarları irəli sürür və əsaslandırırlar.⁴

Şiyasətşünaslar şəxsiyyətin (liderin) xalqların və toplumların milli “özünü müəyyən etməsi” və ya milli kimliyi, milli dövlət quruculuğu və milli inkişafındakı tarixi rolunun ölçü meyarlarını onun mövcud zaman və məkan çərçivəsindəki milli ideya və milli iradə daşıyıcısı kimi çıxış etməsi, bu missiyanı icra etmək gücünə və keyfiyyətinə, geniş və hərtərəfli dünyagörüşünə malik olması, yerli, regional və beynəlxalq geosiyasi mühitdən yetərincə baş çıxarması və nəhayət, cəmiyyətin ictimai dəstəyini qazanması ilə müəyyənləşdirirlər.

Müstəqilliyə qovuşmaqla Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti birdən-birə yaranmamış və bir neçə mərhələdən keçərək, tədricən formalaşmışdır. Siyasi ədəbiyyatda bəzi xarakterik xüsusiyyətlərinə görə, Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğu və milli inkişafını bir neçə mərhələyə bölürlər.

Birinci mərhələyə Azərbaycanın 18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktını qəbul etməsindən başlayaraq 1993-cü ilə - Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsinə qədərki dövrü aid edirlər.

1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəlində SSRİ-nin süqutunun qarşısını almaz prosesə çevrilməsi, beynəlxalq aləmdə yaranan əlverişli tarixi şərait, bölgədə cərəyan edən mərkəzdənqaçma

⁴ Bu metoddan geosiyasətdə ilk dəfə ABŞ siyasətçisi, sonralar isə prezident seçilmiş Vudro Vilson 1880-ci ildə istifadə etmişdir. Həmin geosiyasi metoda görə, bu və ya digər hadisəni qiymətləndirərkən “tam aydın, dəqiq və birmənalı bilik və təcrübəyə əsaslanaraq qərar vermək lazımdır”. V.Vilson hesab edirdi ki, həm daxili siyasətdə, həm də geosiyasətdə bütün hadisələrin əsasında lider (şəxsiyyət) dayanır və əsas rol da məhz o oynayır. V.Vilson konkret zaman və məkan çərçivəsində xalqların, millətlərin və digər insan birliklərinin əsas maraq və mənafe dairəsinin, fəaliyyət və istəklərinin ifadə və təmin olunması yolları və vasitələrinin tapılmasını da məhz onların “liderlərinin dünyagörüşü və qabiliyyəti” ilə əlaqələndirirdi.

meyillərinin vüsət alması, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ probleminin həllində o zamankı sovet rəhbərliyinin ermənipərəst mövqeyi, ermənilərin yaranmış boşluqdan bəhrələnərək Azərbaycan torpaqlarını bir-birinin ardınca işğal etməsi və s. hadisələr Azərbaycanda əvvəlcə kortəbii xalq hərəkatına, 1990-cı ildən sonra isə artıq məqsədləri aydın olan milli-azadlıq hərəkatına rəvac verdi. Həmin vaxt ölkənin müstəqilliyinin elan olunması və müstəqil dövlət qurulması üçün tələb olunan ilk iki şərt tam yetişmişdi.

Bəhs olunan dövrdə SSRİ-nin ali siyasi rəhbərliyində yaranan böhranlı vəziyyət və Moskvada yaşanan siyasi qarşıdurmadan istifadə edən bir çox keçmiş müttəfiq respublikalar, o cümlədən Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdi. Lakin həmin dövrdə həm ölkəni, həm də xalq hərəkatını idarə edənlərin, dövlət qurumlarının aydın milli inkişaf konsepsiyasının olmaması, respublikaya rəhbərlik edən şəxslərin müstəqillik və milli dövlət iradəsinin zəifliyi, qeyri-prinsipial və səriştəsiz iqtisadi, ictimai-siyasi və mənəvi siyasət yürütməsi, ölkədə sabitliyi və qanunçuluğu bərpa edə bilməməsi, siyasi mübarizənin milli-vətəndaş qarşıdurması müstəvisinə keçməsi, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının işğal edilməsi və yerli əhalinin qaçqın-köçkünə çevrilməsi, iqtisadi, siyasi, sosial-mənəvi böhranın getdikcə dərinləşməsi və s. Azərbaycanı ciddi təhlükə ilə üz-üzə qoydu, əhalinin gələcəyə, müstəqil dövlətçiliyə inamını sarsıtdı.

1991-ci ildə Azərbaycan SSRİ-nin keçmiş kommunist ideologiyasından birmənalı imtina etsə də, xalqı səfərbər edən, onun kimliyini, yaratdığı dövlətin xarakterini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayacaq və yönəldəcək yeni milli sistem və ideya ortaya qoyulmadı. Keçmişin bütün qalıqlarından, o cümlədən elmi, intellektual, mənəvi, ictimai dəyərlərindən kütləvi surətdə imtina meyli Azərbaycanda, sözün həqiqi mənasında, ciddi bir ideoloji

boşluq yaratdı. Əlbəttə, cəmiyyətin ideyasızlaşdırılması meyli bir tərəfdən, keçmiş kommunist rejiminə nifrətdən qaynaqlanırdısa, digər tərəfdən, 1991-ci ildən 1993-cü ilin ortalarına qədər Azərbaycanı idarə edənlərin aydın məqsəd və məramınının yoxluğundan, idarə etdikləri dövlətin və xalqın siyasi, iqtisadi, mədəni, mənəvi inkişafı haqqında dolğun təsəvvürə malik olmamasından irəli gəlirdi.

Bu dövrdə Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatı və müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə rəhbərlik etmək iradəsinə, gücünə və qabiliyyətinə malik, əhalinin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən və dəstəklənən milli liderə olan ehtiyac açıq-aşkar özünü göstərməyə başlayır. Belə lider 1990-ci ildə Naxçıvan əhalisinin iradəsi ilə Azərbaycan Ali Sovetinə deputat və 1991-ci ildə Muxtar Respublikanın Ali Məclisinə sədr seçilən, faktiki olaraq Naxçıvan əhalisinin xilaskarına çevrilən Heydər Əliyev oldu. 1993-cü ildə o, xalqın tələbi ilə hakimiyyət dairələri tərəfindən Bakıya dəvət olundu. İyunun 15-də Ali Sovetin sədri, oktyabrın 3-də isə ölkə prezidenti seçilərək, yenidən Azərbaycanın siyasi sükanı arxasına keçən Heydər Əliyev ölkənin milli inkişafının üçüncü əsas şərtini - vahid lider tələbini təmin etdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkənin milli inkişafının yeni - **ikinci mərhələsi** başlandı. Tədqiqatçıların fikrinə görə, bu mərhələdə Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin, gələcək ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişafının əsası qoyuldu, daxili və xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələri, prinsip və xüsusiyyətləri, əsas istiqamətləri və prioritetləri müəyyən edildi.⁵

Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcək müstəqil milli inkişafı ilə bağlı siyasi dünyagörüşü və konseptual yanaşması ilk dəfə hələ SSRİ dağılmamışdan qabaq - 1991-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan

⁵ Bax: Ramiz Mehdiyev. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı, 2006

parlamentinin tribunasından səsləndirdiyi fikirlərdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın yeni şəraitdəki inkişafı ilə bağlı onun həmin dövrdə parlament müzakirələrində səsləndirdiyi fikirlər, təklif və mülahizələr, mütəxəssislərin fikrincə, müstəqilliyə doğru uzanan yolda rastlaşılan yeganə rəşional, praqmarik və uzaqgörən fəaliyyət nümunəsi idi.⁶

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli inkişafı ilə bağlı praktiki addımları - ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi inkişafın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, ölkə həyatının bütün sahələrində keçmiş sosialist normalarından imtina edilməsi və yeni prinsiplərə söykənən dövlət quruculuğu proseslərinin həyata keçirilməsi, milli dövlətin əsas atributlarının yaradılması və s. SSRİ-nin dağılmasından bir qədər əvvəl, 1991-cü ilin sentyabr ayında Naxçıvan MR Ali Məclisinə sədr seçilməsi ilə başlamış və 1993-cü ildənsə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi davam etdirilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin sükani arxasına keçəndən sonra Heydər Əliyev ölkənin milli ruhlu, qlobal düşüncəli və dövlət təfəkkürlü vətəndaşlarını, bütün sağlam qüvvələri öz ətrafına toplayaraq, dövlətin gələcək iqtisadi, ictimai-siyasi və sosial-mənəvi inkişafının prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirdi, onun keçmiş sosialist ictimai-siyasi və iqtisadi sistemindən yeni hüquqi dövlət quruluşuna, çoxmülkiyyətli azad bazar iqtisadiyyatına, demokratik normalara və siyasi plüralizmə əsaslanan vətəndaş cəmiyyəti modelinə keçidinin konseptual əsaslarını yaratdı və bütün bunları 1995-ci ildə qəbul olunmuş ölkə Konstitusiyasına daxil etdi.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətinin xarakterik əlamətlərindən biri də onun bütün milli resursları, maddi və mənəvi

⁶ Bax: Ramiz Mehdiyev. Yeni siyasət: inkişafa doğru. 1 kitab. Bakı, 2008, s.28-29

sərvətləri səfərbər edərək, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına yönəltməsi taktikasında idi. Bu məqsədlə Heydər Əliyev 1994-cü ildə dünyanın aparıcı ölkələrini təmsil edən transmilli neft şirkətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft və qaz resurslarının birgə işlənməsi və sərbəst yollarla dünya bazarlarına ixrac edilməsini hədəfləyən “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamağa nail oldu. Bu müqavilə Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əsasında dayanaraq, bir tərəfdən, ölkənin milli inkişafı üçün lazımı maddi resursların əldə edilməsi və istifadəsi yollarını müəyyənləşdirdi, digər tərəfdənsə onun beynəlxalq aləm üçün geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətini artıraraq, dünyaya inteqrasiyasını şərtləndirdi. “Əsrin müqaviləsi”ndən başlayaraq, Azərbaycan transmilli dünyanın və global dünya iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrildi, ölkənin inkişaf etdirilməsi, bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin formalaşdırılması, sahibkarlığın və özəl sektorun yaranması, fəal sosial siyasətin yürüdülməsi üçün həm daxildə, həm də xaricdə əlverişli şərait yarandı. Azərbaycan dövləti və vətəndaşları, ictimai-siyasi və iqtisadi institutlar dünya ölkələrinin iqtisadi, maliyyə və texnoloji imkanlarından istifadə etmək imkanı qazandılar.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətinin əsasında hüquqi dövlət, demokratik inkişaf və siyasi plüralizmə əsaslanan cəmiyyətin yaradılması dayanırdı. Bu istiqamətdə 1993-cü ildən həyata keçirilən tədbirlər, atılan ən mühüm addımlar – milli qanunvericiliyin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, azad, plüralist cəmiyyət quruculuğu, qeyri-hökumət strukturlarının və müstəqil mətbuatın yaradılması ilə bağlı görülməli çoxsaylı işlər, 1995-ci ildə demokratik normaları özündə əks etdirən yeni Konstitusiyanın qəbulu, çoxpartiyalı sistemin bərqərar olması, onun əsasında ilk parlament seçkilərinin keçirilməsi və demokratik parlamentin yaradılması, mətbuat və informasiya üzərindən bütün dövlət tənzimləyici mexanizmlərinin yığıldırılması

və senzuranın ləğvi və s. həm milli inkişafı sürətləndirdi, həm də ölkənin dünyadakı demokratik imicini formalaşdıraraq, beynəlxalq ictimaiyyəti onunla daha geniş əməkdaşlığa ruhlandırdı. Hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində reallaşdırılan məqsədyönlü siyasət bir neçə il ərzində ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi, mənəvi-ideoloji və sosial həyatını kökündən dəyişdi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının yaradılması və inkişafına təkan verdi, ölkədaxili münasibətləri Avropa standartlarına uyğunlaşdırdı ki, bu da 2001-ci ildə Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması, Avropa Birliyi ilə tərəfdaşlıq münasibətləri yaratması, dünyanın demokratik təsisatlarına inteqrasiyası və s. ilə nəticələndi.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində ədalətli cəmiyyət və sosial yönümlü dövlət, ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi və mənəvi tələblərinin dolğun təminatı, sosial rifahının yaxşılaşdırılması, mövcud maddi resursların ölkə daxilində insan potensialının inkişafına yönəldilməsi prinsipi də mühüm yer tuturdu. Sosialyönümlülük, ümumiyyətlə, onun həyatı boyu yürütdüyü siyasətdə daimi prinsip olmuş, rəhbərlik etdiyi dövlətin imkanları əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına xidmət etmişdir. Bununla bağlı, Heydər Əliyev vurğulayırdı ki, “xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”.⁷ Məhz Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu fəal sosial siyasətin nəticəsidir ki, 20 ildə ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi dəfələrlə aşağı salınmış, əhalinin pul gəlirləri və həyat səviyyəsi dayanmadan yüksəlmiş, sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşmışdır.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasəti Azərbaycanın Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi, Avrasiya bölgəsi və dünyadakı regional və beynəlxalq addımlarını, mövqelərini, onun dünya birliyinə inteqrasiyasının prinsipial xəttini, əsas məqamlarını dəqiq müəyyən

⁷ Bax: Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat. <http://heydər-əliyev.preslib.az>

etmişdir. Ümummillî liderin beynəlxalq və regional xarici siyasət kursu Azərbaycanın geosiyasi maraqlarına müvafiq olaraq, həm region ölkələri ilə, həm də dünya dövlətləri ilə münasibətlərin pragmatik, ölçülüb-biçilmiş, düşünülmüş və balanslı siyasi strategiyasını formalaşdırmışdır. Xüsusən, Azərbaycanın malik olduğu enerji resurslarının, Qərblə Şərqi birləşdirən nəqliyyat-kommunikasiya imkanlarının və digər geosiyasi əhəmiyyətli üstünlüklərinin istifadəsində Heydər Əliyevin yürütdüyü prinsiplial kurs, tətbiq etdiyi optimal yanaşma dünya dövlətləri içərisində Azərbaycanın güclü milli və regional faktora çevrilməsini, beynəlxalq aləmlə uğurlu integrasiyasını və əksər geosiyasi aktorlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığını şərtləndirmişdir. Heydər Əliyev tərəfindən düzgün təməli qoyulmuş xarici siyasət kursu 2011-ci il oktyabrın 24-də Azərbaycana dünyanın 150-dən çox ölkəsinin dəstəyini qazandırmış və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə seçilməsinə şərait yaratmışdır. Bu addım, həm də keçən müddətdə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin ağıllı, səriştəli və dönmədən həyata keçirilməsinin nəticəsi idi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Prezidenti kimi Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdə irəli sürdüyü ideya və fikirlər, iqtisadi, siyasi və sosial-mənəvi sahədə reallaşdırdığı kurs və praktiki tədbirlər milli inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin ikinci mərhələsində ölkədə bir ictimai-siyasi sistemdən digərinə keçidin, yeni demokratik cəmiyyətin və ictimai həyat normalarının əsaslarını yaratmışdır. Bu siyasət bütün keçid dövrü ərzində imperiya və sosializm sistemindən azad olaraq müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya güclərinin üst-üstə düşməyən, kəşişən maraqları ilə üz-üzə qalmış, getdikcə qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, milli maraqlarını və təhlükəsizliyini qorumağa çalışan gənc Azərbaycan dövləti üçün praktiki fəaliyyət proqramına çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasəti həm də uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış, milli və dövlətçilik maraqları tapdanmış Azərbaycan xalqının özünəqayıdış və özünütədsiqində mühüm, səfərbəredici funksiya yerinə yetirmiş, dövlət strukturlarının rəsmi və praktiki fəaliyyətinin, həyata keçirilən iqtisadi-siyasi, hüquqi və sosial-mənəvi proqramların əsasında dayanmışdır. Çünki ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdə o, təkcə müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi, onun müstəqilliyinin dönməzliyinin təmin olunması və dövlətçilik atributlarının formalaşdırılması ilə deyil, mütəxəssislərin fikrinə görə, həm də, Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrinin qədim köklərinin üzə çıxarılması və müasir tarixi dəyərlərlə birləşdirilərək milli şüurun bərpa olunması sahəsində əvəzsiz rol oynamışdır.⁸

Heydər Əliyev yeni şəraitdə etnik mənsubiyyəti xüsusi qabartmadan birləşdirici **azərbaycançılıq ideyasının** – ümumvətəndaşlıq, Azərbaycana mənsubluq, Vətənə bağlılıq, Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə sevgi, dövlətin sevinci və kədəri, dəyərləri və problemləri qarşısında ümumi və bərabər məsuliyyət hissi daşımaq kimi yeni konfigurasiyanın - Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyi üzərində qurulmuş milli inkişaf siyasətinin ideoloji əsaslarını ortaya qoydu. Həm də xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Heydər Əliyev daxili siyasətində vətəndaşların vahid amal və məqsəd ətrafında birləşdirilməsi istiqamətində addımlarını etnik-milli müstəvidən dövlətçilik və vətənpərvərlik müstəvisinə ustalıqla və mükəmməl formada keçirərək, respublikanın əsas vətəndaşları olan türk kökənli çoxluqla digər milli azlıqların, etnik qrupların birliyinə nail ola bildi. Bu baxımdan, tədqiqatçı alim Səlahəddin Xəlilovun fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyil ki, Heydər Əliyev milli ideologiyamızın əsasını müəyyənləşdirməklə bərabər, bilavasitə

⁸ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəlsəfəsi // Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, 2008, s.571

onun həyata keçirilməsini də təmin edirdi ki, bu da onun dövlət başçısı olmasından əlavə, həm də milli lider kimi üzərinə götürdüğü missiyaya necə böyük məsuliyyətlə yanaşmasına dəlalət edirdi.⁹

Heydər Əliyev Azərbaycanda əksər vətəndaşları vahid amal, ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək milli ideologiya məsələsini ümumdövlət səviyyəsinə qaldırdı. Bir faktı xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, milli-ideoloji baxışlar sisteminin formalaşması prosesində də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varislik prinsipi saxlanıldı və vaxtilə məhz onun birləşdirici ideya kimi irəli sürdüyü “azərbaycançılıq” ideologiyasına müraciət edildi. Milli ideologiya Azərbaycanın tarixi keçmişi, onun millət və xalqlarının adət-ənənələri, dövlətçiliyinin dünəni, bu günü və gələcəyi ilə sıx şəkildə əlaqələndirildi. Dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının, ölkənin istiqlaliyyətini dəstəkləyən insanların vahid dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsi üçün ciddi iş aparıldı. Cəmiyyətdə hakim olan istiqlal arzusu, azərbaycançılığın müstəqil ölkənin bütün əhalisinin ali ideologiyasına çevrilməsi, ümummilli birliyin təmin olunması zərurəti tezliklə ictimai-siyasi, elmi, yaradıcı və digər ziyalı dairələrinin gündəminə çıxarıldı. Azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni məzmun verildi və bu ideya ölkənin milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir inkişafının tələblərinə və dünyanın yeni şəraitinə uyğunlaşdırıldı. Bütün bunları nəzərə alaraq, Heydər Əliyevi həm də müasir azərbaycançılıq ideologiyasının - dövrün, zamanın tələblərini, dövlətçiliyin əsaslarını, milli-etnik şəraiti nəzərə alan yeni milli təlimin banisi hesab etmək olar.¹⁰

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasını bütöv bir xalqın – bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan

⁹ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı, 2001, s. 87

¹⁰ Bax: Ramiz Mehdiyev. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi // “Azərbaycan” qəzeti, 26 may 2011-ci il

bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin vahid **milli birlik platformasına** çevirdi. Əgər Heydər Əliyevə qədər bu ideya əsasən etnolinqvistik, etnoqrafik, ədəbi, mədəni-estetik, fəlsəfi və mənəvi dəyər kimi mövcud idisə, onun dövründə ciddi sosial-siyasi məzmun kəsb edərək ümumi və birləşdirici ideyalar sisteminə - dövlət quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi.¹¹

Heydər Əliyev üçün azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətini təşkil edən əsaslardan biri milli-mənəvi dəyərlərin - ana dilinin və milli mədəniyyətin, tarixi keçmişimizdən bizə irs qalmış milli varlığımızın, azərbaycanlıları tanıdan və fərqləndirən bütün atributların qorunması və inkişaf etdirilməsi idi.

Heydər Əliyev Azərbaycanı müasir, inkişaf etmiş, xalqın maddi - mənəvi tələbatını təmin edə bilən, daxili həyatı sabit, milli birliyə qovuşmuş bir dövlət kimi görmək istəyirdi. Bununla bağlı o qeyd edirdi ki, bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası tarixi keçmişimizi, milli adət-ənənələrimizi, dilimizi, dinimizi və mədəniyyətimizi əks etdirmək və yaşatmaqla bərabər, həm də bu dəyərləri müasir dünyanın qazandığı yeniliklər və təcrübə əsasında zənginləşdirməyə və inkişaf etdirməyə xidmət etməlidir. *“Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!”*¹² Bu ifadələr ümummilli liderimizin milli-mənəvi dünyasını, vətəndaşlıq mövqeyini göstərən, öz milli köklərinə bağlılığını sübut edən və həm də böyük milli səfərbəredici gücü olan tarixi bir bəyanat idi. Müasir Azərbaycanın mürəkkəb və taleyüklü tarixi dövründə dövlətə rəhbərliyin ağır məsuliyyətini üzərinə götürmüş Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqil dövlət və onun milli inkişaf strategiyası ölkəmizin bugünkü varlığının və gələcək geosiyasi inkişafının əsasını təşkil edir.

¹¹ Daha ətraflı bax: Sona Vəliyeva. Azərbaycançılıq milli ideologiya və ədəbi-estetik təlim kimi. Məsələnin qoyuluşuna dair. Bakı, 2002

¹² Bax: Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Heydər Əliyevin nitqi // Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı. Bakı, 2002, s. 25

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi, Heydər Əliyevin indiyə qədər toplanmış nəzəri-siyasi irsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsasları və milli inkişafı haqqında zəngin mənbəşünaslıq bazası, bitkin bir təlim hesab olunur. Bu təlimin bir çox tezisləri 1992-ci ildə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması ilə bağlı onun ölkə ziyalılarına ünvanlanmış müraciətində, həmin partiyanın yeni qəbul edilmiş məramnaməsində, digər hissəsi isə 1993-2003-cü illərdə prezidentlik fəaliyyəti dövründə qəbul edilmiş ayrı-ayrı dövlət proqramlarında, səsləndirdiyi fikir və mülahizələrdə, çıxışlarında, ortaya qoyduğu nəzəri-siyasi ideyalarda öz əksini tapmışdır. Mütəxəssislərin fikrinə görə, Heydər Əliyevin dövlət həyatının müxtəlif sahələri və yürüdülməsi siyasətin ayrı-ayrı məqamları ilə bağlı söylədiyi fikirlər, səsləndirdiyi tezislər, əslində, Azərbaycanın vahid milli inkişaf konsepsiyası, milli ideologiyası, müasir Azərbaycanın sosial ideali, milli-fəlsəfi dünyagörüşüdür, ölkənin real gerçəkliyinin, ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatının bütün sahələrini əks etdirən mükəmməl elmi-nəzəri sistem və dövlət quruculuğu təlimidir.¹³ Heydər Əliyevin ayrı-ayrı çıxışlarında dövrün ictimai-siyasi xarakteristikası, Azərbaycanda həyata keçirilən müstəqil dövlət quruculuğunun tələbləri, şərtləri və yolları, regionumuzda və beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr, geosiyasi proseslərin xüsusiyyətləri və onların Azərbaycanın daxili, regional və beynəlxalq vəziyyətinə təsiri, 1990-cı illərin əvvəllərində ölkənin düçar olduğu iqtisadi-siyasi böhranın təhlili, mövcud vəziyyətdən çıxış yolları və s. kimi taleyüklü strateji məsələlər özünün həqiqi cavabını tapmışdır.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri Azərbaycanda daxili inkişafın təkamül yolunun seçilməsi, bütün sahələrdə - hüquqi dövlət quruculuğu, bazar iqtisadiyyatına, çoxmülkiyyətçiliyə və azad rəqabətə

¹³ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəlsəfəsi....

keçid, demokratiya və siyasi plüralizmin yaradılmasında inqilabi yanaşmadan qaçması və təkamül prinsipini tətbiq etməsi idi. O, öz çıxışlarında daim vurğulayırdı ki, dövlət həyatında heç nəyə birdən-birə nail olmaq mümkün deyil. Nə iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni inkişafa, nə də ki, demokratiya, vətəndaş cəmiyyəti və siyasi plüralizmə bir-iki gündə çatmaq olmaz. Bunun üçün uzunmüddətli ciddi təşkilati işlər görülməlidir, milli inkişaf resursları səfərbər edilməlidir, daxili idarəçilikdə, insanların şüurunda dəyişiklik edilməlidir. Bütün bunları heç bir inqilabla etmək mümkün deyil, bunu yalnız təkamül yolu ilə, tədricən həyata keçirmək olar.¹⁴

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevə görə, milli inkişafa təkamül yolu ilə, ciddi və uzunmüddətli praktiki işlərlə yanaşı, həm də milli şüurun formalaşması yolu ilə nail olmaq mümkündür. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, bir ölkədə hətta inqilabi dəyişikliklər belə köhnə sistemi dərhal dəyişdirmir, onu yeni bir sistemlə əvəz etmir, inqilab köhnəni vurub dağıdır, ancaq ondan fərqli sistem yaratmaq üçün müəyyən vaxt və illər lazımdır.¹⁵

Heydər Əliyevin milli inkişaf sahəsində atdığı addımların, həyata keçirdiyi tədbirlərin əvvəlcədən elmi-siyasi təhlili, onun müsbət və mənfi tərəflərinin ölçülüb-biçilməsi, nəticələrinin proqnozlaşdırılması, ardıcıl və məqsədyönlü olması da siyasətşünasların diqqətini cəlb etmişdir. Bu xüsusiyyət özünü, xüsusən, Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin, milli təhlükəsizliyinin, hərbi quruculuğunun proqramlaşdırılması və yerinə yetirilməsində, iqtisadi-siyasi və sosial proqramların qəbulunda göstərmişdir.

Mütəxəssislər Heydər Əliyevin dövlətçilik və milli inkişaf nəzəriyyəsinin ən böyük yeniliklərindən biri kimi, onun sosial

¹⁴ Bax: Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat. <http://heydar-aliyev.preslib.az>

¹⁵ Yəni orada

sistemləri öz daxili enerjisi hesabına dəyişdirərək, proseslərin təbii gedişini istiqamətləndirmək taktikasını xüsusi qeyd edirlər. Bu taktikanı reallaşdırarkən əsas məsələ mürəkkəb proseslərə müxtəlif rakurslardan yanaşmaq qabiliyyəti idi. Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində ictimai davranış və əxlaq normaları cəmiyyət üçün kənar təsirlər vasitəsilə deyil, məhz daxildən - ictimai şüurun həmahəng formada yetişməsi yolu ilə tətbiq olunurdu.¹⁶

Heydər Əliyev müstəqillik dövrünün 1993-2003-cü illəri əhatə edən keçid mərhələsində Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin həm nəzəri əsasını qoydu, həm də onu praktiki şəkildə reallaşdıraraq dövlət müstəqilliyinin dönməzliyini təmin etdi.

Heydər Əliyevin milli inkişaf təlimi Azərbaycandakı bütün sonrakı proseslərin təməlinə dayanır və bundan sonra da dayanacaqdır. Onun Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrinə söykənərək 1993-cü ildə müəyyənləşdirdiyi siyasi kurs, əsasını qoyduğu demokratik və hüquqi dövlət idarəçiliyi forması 1995-ci ildə qəbul olunmuş yeni Konstitusiyaya daxil edilmiş və 2003-cü ilə qədər ulu öndərin özü tərəfindən həyata keçirilmişdir. Təsadüfi deyil ki, 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən İlham Əliyev Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi və 1993-2003-cü illərdə həyata keçirdiyi milli inkişaf siyasətinin heç bir alternativini olmadığını, bu strateji inkişaf kursunun bundan sonra da dönmədən davam etdiriləcəyini birmənalı şəkildə bəyan etmişdir.¹⁷

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin dövlətçilik kursu və milli inkişaf siyasəti, xüsusən onun təməl prinsipləri, nəzəri-siyasi məsələləri bütün keçid dövrü üçün Azərbaycanın əsas inkişaf strategiyası olmuş, 2003-2011-ci illərdə dövrün, zamanın və respublikanın müasir

¹⁶ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəlsəfəsi....

¹⁷ Bax: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları. <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003-cu-il>

inkişafının yeni tələbləri də əlavə olunaraq, Prezident İlham Əliyev tərəfindən dönmədən həyata keçirilmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası bir çox sahələrdə, xüsusən iqtisadi sferada keçid dövrünü başa vurmuşdur. Respublikanın sonrakı onilliyini hədəfə alan yeni inkişaf konsepsiyasının yaradılmasına ciddi ehtiyac yaranmışdır. Heç kimdə şübhə yoxdur ki, yeni inkişaf konsepsiyası da Azərbaycanın milli inkişafının Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən olunmuş əsas təməl prinsiplərini mütləq şəkildə nəzərə alacaq və davam etdirəcəkdir.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Heydər Əliyev dövlətinin fəvqəladəliyi həm də onda idi ki, o, təkcə öz dövrünün nəbzini tutmaqla məhdudlaşmadı, ölkəni ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi inkişafın birinci fazasından uğurla çıxarmaq missiyasını başa vurdu və bununla kifayətlənməyərək, vaxtında ikinci fazanın təməl daşını qoydu, bu mərhələdə ölkəyə rəhbərlik edə biləcək yeni siyasi güc mərkəzini yaratdı... Bəzi qonşu ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan yeni iqtisadi sistemin üstqurumu kimi ortaya çıxan siyasi dünyagörüşünü və yeni siyasi lideri müxalifətdə deyil, iqtidar partiyasının içərisində yetişdirdi. Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Heydər Əliyevin siyasi kursunu davam etdirməklə yanaşı, həm də onu yeni şəraitin tələblərinə uyğun surətdə, yaradıcılıqla inkişaf etdirir.

Hazırda respublika öz inkişafının keçid dövrünü başa vuraraq, sosial-iqtisadi, mənəvi və s. sahələrdə yeni mərhələyə qədəm qoymaqladadır. Keçən illərdə Azərbaycan bütün sahələr üzrə Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətini uğurla həyata keçirərək, nəzərə çarpacaq nailiyyətlər qazanmışdır. İctimai-siyasi həyatın demokratikləşməsi, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun, siyasi plüralizmin getdikcə dərinləşməsi, iqtisadi həyatın liberallaşması, sahibkarlıq institutlarının yaradılması və sahibkar təşəbbüskarlığına söykənən iqtisadiyyat modelinin bərqərar olması, iqtisadi və sosial

infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və s. göstəricilər Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar açmışdır. Müşahidə olunan dayanıqlı inkişaf həm də hakimiyyət qarşısında yeni, uzunmüddətli Milli İnkişaf Konsepsiyasının yaradılması və həyata keçirilməsi vəzifəsini irəli sürmüşdür.

Azərbaycanın ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni həyatının bütün sahələrində əldə etdiyi uğurlar Prezident İlham Əliyevə qarşıdakı dövrdə ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mənəvi-ideoloji transformasiyasının yeni mərhələsinin təməlini qoymaq və milli inkişafın növbəti on ilinin vəzifələrini müəyyənləşdirmək imkanı yaratmışdır. Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə nail olunan müvəffəqiyyətlərlə kifayətlənməyərək, Qərbin inkişaf etmiş ölkələrinin standartları səviyyəsinə yüksəlməyi və müasir bir ölkəyə çevrilməyi hədəfə almışdır.

Yeni mərhələnin əsas hədəfi, bir tərəfdən, əldə olunmuş iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni nailiyyətləri möhkəmləndirmək, ölkəni müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmaq, digər tərəfdən isə gələcək liberal, çoxşaxəli, rəqabətədavamlı, dinamik və innovasiya yönümlü milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, iqtisadi və insan resurslarının düzgün istifadə edilməsi, ictimai və sahibkarlıq təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, sosial sahədə optimal, səmərəli və ədalətli inkişaf modelinin yaradılması, əhəlinin rifahının qabaqcıl beynəlxalq standartlara çatdırılması, habelə elmin inkişafında tətbiqi istiqamətlərin inkişaf etdirilməsi, ictimai həyatın bütün sahələrində yeni nailiyyətlərin əldə olunması və s. ibarət olmalıdır.

Ölkənin gələcək milli inkişaf siyasətinin əsas və uzunmüddətli perspektivləri ilə bağlı vahid konsepsiyanın hazırlanması, strateji inkişafın gələcək istiqamətlərinin, prinsip və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi müasir Azərbaycan dövlətinin qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri hesab olunur. 29 noyabr 2011-ci ildə

«Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» Milli İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi Sərəncamı məhz bu məsələni qarşıya vəzifə kimi qoyur. Sərəncamda qeyd olunur ki, son dövrdə Azərbaycan Respublikasında milli dövlət quruculuğu istiqamətində həyata keçirilən islahatlar, reallaşdırılan çoxsaylı xüsusi dövlət proqramları və s. ölkə həyatının bütün sahələrində müsbət nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır. Bu illər ərzində, xüsusilə son onillikdə Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyə, dinamik iqtisadi artıma nail olunmuş, yoxsulluğun azaldılmasında və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsində ciddi uğurlar qazanılmışdır.

Ölkə Prezidenti bu Sərəncamda Azərbaycanın perspektiv inkişafının əsas hədəf və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üçün müvafiq dövlət orqanlarının, elmi təşkilatların və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin iştirakı ilə 2020-ci ilədək dövrü əhatə edən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanmasını öz Administrasiyası qarşısında mühüm bir vəzifə kimi qoymuşdur.

Sərəncamda həmçinin yeni Milli İnkişaf Konsepsiyasının yaradılması sahəsində qabaqcıl dünya təcrübəsindən yararlanmaq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və digər beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq etmək kimi tapşırıqlar verilmiş, bu işdə vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının iştirakının, habelə layihənin açıq müzakirəyə çıxarılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir.¹⁸

Beləliklə, bu gün Azərbaycanda ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi, müəyyən etdiyi milli inkişaf siyasəti yaşayır və ardıcıl olaraq, yaradıcı surətdə, müasir dövrün tələb və reallıqları nəzərə alınmaqla uğurla davam etdirilir.

¹⁸ Bax: “Azərbaycan” qəzeti, 30 noyabr 2011-ci il

1.2. Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin əsas prinsipləri, vəzifə və tələbləri

Milli inkişafın bilavasitə dövlətin daxili ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və beynəlxalq vəziyyəti ilə bağlı olduğunu nəzərə alsaq, müstəqilliyini bərpa etdiyi gündən Azərbaycanın qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biri öz Milli İnkişaf Konsepsiyasını və ona uyğun olaraq dövlətin praktiki fəaliyyət strategiyasını yaratmaq, daxili-xarici siyasətini, onun istiqamətlərini, prioritetlərini və hədəflərini müəyyənləşdirmək, milli dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi mexanizmlərini formalaşdırmaq və təmin etməkdən ibarət idi.

Azərbaycanın milli inkişaf siyasətinin konseptual əsaslarını, başlıca prinsiplərini, strateji vəzifə və tələblərini də müstəqil dövlətin qurucusu Heydər Əliyev müəyyənləşdirmiş, 1993-2003-cü illərdə dönmədən həyata keçirmişdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Güclü dövlət və səmərəli dövlət idarəçiliyi

Siyasətşünaslıq elmində milli inkişafın əsas tələblərindən biri güclü dövlətin qurulması, onun iqtisadi, siyasi, sosial-mənəvi əsaslarının yaradılması, ölkənin siyasi sisteminin və dövlət idarəçiliyinin səmərəli və ahəngdar işinin təmin edilməsi hesab olunur.

Mütəxəssislər hesab edir ki, Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində güclü dövlət prinsipi həmişə önəmli yer tutmuşdur. Onun dövlət quruculuğundakı əsas xidmətlərindən biri məhz ölkənin bütün sağlam qüvvələrini, əksər vətəndaşları, ictimai-siyasi dairələri səfərbər edərək güclü dövlət strukturu yaratmasında, müstəqilliyin, daxili ictimai-siyasi sabitliyin real təminatçısı ola biləcək dinamik dövlət maşını qurmasında idi.

“Səmərəli və güclü dövlət”, “səmərəli dövlət idarəçiliyi” anlayışını siyasi ədəbiyyatda təkmil mərkəzi və yerli idarəetmə mexanizmi, sabit ictimai-siyasi həyatı, işlək və hamı tərəfindən əməl olunan qanunları, ədalətli cəmiyyəti olan, insanların etimadını qazanan, ehtiyaclarını dəyərləndirən, hər kəsi qabiliyyətinə görə ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni proseslərə cəlb edən, milli və vətəndaş birliyinə söykənərək siyasi-hüquqi idarəçilik institutu funksiyasını yerinə yetirən ölkələrə aid edirlər.

Bundan başqa, müasir dövrün tələbləri çərçivəsində güclü və səmərəli dövlət həm də azad, ədalətli, demokratik dəyərlərin bərqərar olduğu, siyasi plüralizm və siyasi fəaliyyət azadlığının hökm sürdüyü, bütün vətəndaş hüquqlarının dolğun təmin edildiyi cəmiyyətlərə şamil edilir.

Azərbaycanda Heydər Əliyevin formalaşdırdığı milli inkişaf siyasətinin əsas prinsiplərindən sayılan sabit və güclü mərkəzi dövlət idarəetmə sisteminin qurulması həm də yuxarıda sadalanan əksər vəzifə və tələblərə əməl edilməsini nəzərdə tuturdu. Bundan başqa, güclü dövlət və səmərəli dövlət idarəçiliyi ölkənin vahid mərkəzdən idarə edilməsini, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ilə regional və yerli idarəçilik strukturları arasında möhkəm rəhbərliyin yaradılmasını da ehtiva edirdi.

İctimai-siyasi sabitliyin yaradılması və qorunması

Azərbaycanın milli inkişafının mühüm şərtlərindən və amillərindən biri kimi, Heydər Əliyev daxili ictimai-siyasi sabitliyin yaradılması, davamlı olaraq təmin edilməsi və qorunması vəzifəsini irəli sürürdü. Heydər Əliyev daim vurğulayırdı ki, ictimai-siyasi həyatı sabit, iqtisadiyyatı güclü və vətəndaş birliyi olan dövlətlər hər şeyə qadirdir.¹⁹

¹⁹ Bax: Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir... <http://heydaraliyev.preslib.az>

Dünya siyasətşünasları dövlətin həyatında ictimai-siyasi sabitliyi milli inkişafın ən vacib daxili vəzifəsi hesab edir və cəmiyyətlərin sağlam həyat tərzini, ictimai həyat normalarının dönməzliyini, sabit idarəçiliyi, qanunçuluğu, vətəndaş birliyi və milli həmrəyliyi, ölkənin regional geosiyasi və beynəlxalq təhlükəsizlik vəzifələrinin dolğun və davamlı təminatını məhz dövlətin daxili ictimai-siyasi həyatının sabitliyi və iqtisadiyyatının dinamik inkişafı ilə əlaqələndirirlər.

Heydər Əliyev 1993-cü ildən etibarən Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirdiyi bütün tədbirlərdə ilk növbədə daxili ictimai-siyasi sabitliyin qorunması, milli-vətəndaş birliyinin və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi vəzifələrini irəli sürür, dövlətin zəruri ehtiyaclarının və əhalinin sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi kimi məsələləri daim diqqətdə saxlayırdı.

İctimai-siyasi sabitliyin yolu o dövrdə Azərbaycanda güclü dövlət, sosial ədalət və milli həmrəyliyə söykənən daxili siyasətin yürüdülməsindən, milli inkişaf maraqlarının bütün ictimai-siyasi dairələrin, milli-etnik qrupların düşüncəsinə hakim kəsilməsindən keçirdi. Odur ki, Heydər Əliyev ölkədə sosial ədalətin yaradılmasını, hər bir vətəndaş üçün bərabər hüquq və azadlıqların tanınmasını, hüquqi norma və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsini, ölkədaxili mənfi hallarla ciddi mübarizə aparılmasını, demokratiya və siyasi plüralizm prinsiplərinin cəmiyyətdə geniş tətbiq edilməsini, dövlət idarəçiliyinin, hakimiyyətin fəaliyyətinin şəffaflaşdırılması və möhkəm ümumxalq hakimiyyətinin formalaşdırılmasını Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi həyatının əsas prinsipləri kimi elan edərək, onlara dönmədən əməl olunmasını tələb edirdi.

Çevik iqtisadi siyasətin yürüdülməsi və iqtisadi inkişafa nail olunması

Dünyada hər bir ölkənin əsas göstəricisi və gücü ilk növbədə onun iqtisadi vəziyyəti ilə ölçülür. Müasir iqtisadçılar iqtisadi inkişafın ən təkmil forması, dinamik və davamlı inkişafa ən çox şərait yaradan modeli kimi azad sahibkarlığa söykənən bazar iqtisadiyyatı modelini qəbul edirlər.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın iqtisadi inkişaf siyasətinin əsas vəzifələri və prinsipləri müəyyən edildi və dönmədən həyata keçirilməyə başlandı. Bu prinsiplər, birincisi, milli inkişaf resurslarının və mövcud iqtisadi imkanların düzgün dəyərləndirilməsi, səfərbər və idarə edilməsini, ikincisi, ölkədə azad sahibkarlığın formalaşması, bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin yaradılması və inkişafını, üçüncüsü isə, qabaqcıl dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya xəttinin dönmədən həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu.

Prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1993-cü ildən Azərbaycanda başlanmış milli inkişaf resurslarının səfərbər edilməsi və inkişafa yönəldilməsi, sahibkarlığın, mülkiyyət çoxnövlüyünün və müxtəlifliyinin dəstəklənməsi, liberal bazar iqtisadiyyatı istiqamətində iqtisadi və sosial islahatların həyata keçirilməsi, Avropanın qabaqcıl və inkişaf etmiş ölkələri ilə hərtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq xəttinin yürüdülməsi, bir tərəfdən, ölkənin dinamik və davamlı inkişafının əsasını qoydu, digər tərəfdənsə, onun gələcəyi ilə bağlı dünyada nikbin ovqat yaradaraq beynəlxalq aləmlə iqtisadi inteqrasiyasını sürətləndirdi.

Vətəndaş birliyi və cəmiyyətin bölünməzliyi prinsipi

Dünya siyasət elmində dövlətin gücü və qüdrəti təkcə onun əhalisinin sayı, iqtisadi və hərbi gücü, böyük və ya kiçik əraziyə,

təkmil və səmərəli dövlət hakimiyyətinə malik olması, yaxud özünü sosial-iqtisadi cəhətdən təmin etməsi, xarici aləmdən minimal asılılığı və s. ilə deyil, həm də ölkədaxili milli-vətəndaş birliyinin vəziyyəti, ölkənin ərazisində yaşayan əhalinin milli, dini və sosial mənsubiyyəti, vətəndaşların dövlətçiliyə bağlılıq dərəcəsi, dövlətçilik təfəkkürünün səviyyəsi, dövlətin idarə olunmasında, ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni həyatında iştirakı, idarə edənlərlə idarə olunanların, dövlət qurumları və xalqın yekdilliyi ilə ölçülür. Bu anlamda hər bir dövlətin xarici və daxili təhlükələrə qarşı müqaviməti, ictimai-siyasi həyatının dayanıqlılığı və yekdilliyi həm də vətəndaşlar arasındakı bağlılıqdan, vətəndaşlarla dövlət arasındakı birliyin vəziyyətindən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, vahid vətəndaşlıq prinsipi üzrə milli-etnik, dini və sosial ayrı-seçkiliyə yol verilməyən, vətəndaşlarının sosial, dini, milli ehtiyacları maksimum dərəcədə təmin edilən, milli-mənəvi dəyərləri qorunan ölkələrdə ictimai-siyasi həyat sabit, vətəndaş birliyi möhkəm olur, daxili həyatda milli-etnik və dini qruplar arasında sülh və tolerantlıq hökm sürür. Əksər inkişaf etmiş dünya ölkələrində bu sahədə həyata keçirilən mütərəqqi milli, sosial siyasət və praktiki fəaliyyət həmin ölkələrin milli inkişafının və dövlət strategiyasının vacib daxili elementi hesab olunur. Çünki ölkədaxili milli və sosial birliyin yaradılması, vətəndaş sülhünə nail olunması, əsassız siyasi, etnik, sosial qarşıdurmalar nəticəsində yaranan gərgin daxili sosial-siyasi vəziyyətin aradan qaldırılması ölkənin həm qüdrətini, həm də xarici geosiyasi müdaxiləçilərə qarşı müqavimət gücünü artırır.

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində yaranan ciddi milli, dini və vətəndaş qarşıdurması göstərdi ki, vətəndaş birliyinin qorunması və davamlı təmin olunması ölkənin strateji inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin ən əsas tələblərindən biridir. O dövrdə Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlar və etnik qruplar,

sosial-dini təbəqələr, dövlət idarəçilik sistemində işləyən məmurlar, milli elita və sadə vətəndaşlar, ictimai-siyasi dairələr, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən qüvvələr arasında etnik, siyasi və digər xarakterli qarşıdurma halları yaranmışdı. Bu da bilavasitə ölkənin milli inkişafını sarsıtmağa xidmət edirdi. Ən təhlükəlisi isə ondan ibarət idi ki, hakimiyyətə iddialı olan bəzi dairələr bilərəkdən, yaxud anlamadan milli inkişaf maraqları fonunda deyil, öz şəxsi siyasi iddiaları çərçivəsində hərəkət edərək, hakimiyyətə gəlmək yolunda ictimai-siyasi və milli-etnik qarşıdurmалardan bəhrələnidilər. Bu da müvafiq olaraq, Azərbaycanın milli maraqlarını ayrı-ayrı siyasi düşərgələr arasında parçalayıb xüsusi təhlükəli vəziyyət yaradırdı.

Həmin dövrdə siyasi sükan arxasına keçən Heydər Əliyevin ilk müraciətlərindən biri: “Azərbaycan on illərlə, yüz illərlə bu torpaqda yaşayan bütün insanların Vətəni olub, bundan sonra da Vətəni olmalıdır. Respublikanın ərazisində yaşayan hər bir vətəndaş milliyyətdən, dinindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malik olmalı..., bütün demokratik prinsiplər, insan hüquqlarının müdafiəsi, siyasi plüralizm, söz azadlığı, vicdan azadlığı, dini etiqad azadlığı, milli-dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq vətəndaşların hüquqi bərabərliyi təmin edilməlidir”- çağırışı oldu.²⁰

Heydər Əliyev milli və vətəndaş birliyi ideyasının reallaşdırılması və qorunmasını, milli adət-ənənələrin, tarixi və mənəvi dəyərlərin yaşadılmasını, ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsini respublikada vahid milli kurs kimi həm dövlət orqanlarından, həm də siyasi, ictimai, elmi və geniş ziyalı institutlarından tələb edirdi. Odur ki, həm vətəndaş birliyi ideyası, həm də ölkənin insan ehtiyatlarından düzgün istifadə olunması, hər bir vətəndaşın özünü dövlətinə və

²⁰ Bax: Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir... <http://heydaraliyev.preslib.az>

dövlətçiliyinə bağlı hesab etməsi, dövlətin isə hər bir vətəndaşa xidmət göstərməsi amalı müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyasına salındı.

Mütəxəssislər hesab edir ki, o illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan vətəndaşlarının etnik-millî duyğularını nəzərə almaqla, həm də məqsədyönlü şəkildə ictimai-siyasi özünüdərk hisslərinin, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik duyğusunu formalaşdırılması kimi ciddi bir dövləti funksiyanı yerinə yetirərək, bütün ölkə vətəndaşlarını azərbaycançılıq platformasında birləşdirmişdir. Onun həmin dövrdə səsləndirdiyi “Xalqın, Vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir!”, yaxud - “Vətən birdir və hamı bu Vətən üçün çalışmalıdır!” çağırışı bu sahədəki fəaliyyətin əsas göstəricisi hesab oluna bilər.²¹

Milli iradəli, sağlam əqidəli vətəndaşların tərbiyə edilməsi və vahid milli ideya ətrafında birləşdirilməsi

Siyasət elmində dövlətin gücünü və geosiyasi qüdrətini həm də onun vətəndaşlarının milli və dövlətçilik iradəsi, lazım gələndə öz dövləti və dövlətçiliyi ətrafında səfərbərolunma bacarığı ilə qiymətləndirirlər. Buna misal olaraq, tarixdə XVII əsrin əvvəllərində, rus dövlətçiliyinin xarici basqınlar nəticəsində ciddi təhlükə qarşısında qaldığı zaman xalqın içərisindən çıxmış Minin və Pojarski adlı iki sadə vətəndaşın çağırışına səs verən on minlərlə vətənpərvərin öz dövlətçiliyini qoruması və yaşatmaq əzmi nümayiş etdirməsini, yaxud XX əsrin əvvəlində Osmanlı imperiyasının dağılmasının qaçılmaz olduğu dövrdə Mustafa Kamal Atatürkün rəhbərliyi ilə səfərbər olunan və ayağa qalxan türk xalqının ölüm-dirim müharibəsində Türkiyəni biabırçı süqutdan xilas etməsini və

²¹ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəlsəfəsi...s.573

s. nümunə göstərmək olar. Tarixdə xalqların milli iradəsi və əzminin geosiyasi güc resursu kimi özünü göstərməsi və neçə-neçə dövləti iflasdan xilas etməsi halları yetərinə baş vermişdir.

Azərbaycanda milli iradə və vətəndaş əzmkarlığından geosiyasi güc və milli müqavimət vasitəsi kimi ilk dəfə Heydər Əliyev istifadə etmişdir. O, öz xalqını səfərbər edərək, onun milli iradəsinə söykənərək, ölkəni çoxsaylı ciddi xarici və daxili təhlükələrdən, sarsıntılardan və məhv olmadan xilas etmişdir.

Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, hər hansı dövlətin gücü heç də onun böyüklüyü, yaxud kiçikliyi ilə ölçülmür. Əgər ölkənin vətəndaşı gördüyü işin ona, ailəsinə və xalqına gətirəcəyi xeyri əvvəlcədən anlayır və ədalət prinsipi ilə zəhmətinin bəhrəsini alırsa, həmin ölkə vətəndaşları daha ideyalı, əzmlı və iradəli, belə ölkələr isə daha güclü, qüdrətli və əzəmətli olurlar.²²

Millətini və xalqını sevən, dövlətçiliyi yolunda hər bir şücaətə və fədakarlığa hazır olan, milli mənəvi dəyərləri qoruyan və yaşadan, ana dilini bilən və sevən, təhsilli, ədalətli, vətəni və xalqı üçün gərəkli, təşəbbüskar, qlobal və azad düşüncəli, iradəli, fəal mövqeli, ölkədaxili və beynəlxalq proseslərdən yetərinə baş çıxara bilən Azərbaycan vətəndaşı nümunəsi Heydər Əliyevin dövlət təlimi və milli ideyasında mühüm yerlərdən birini tuturdu.

Heydər Əliyev milli vətənpərvərlik hissini yaradılması və inkişaf etdirilməsini, gənclərin vətənpərvərlik tərbiyyəsini təkcə dövlət orqanlarının deyil, həm də ümumxalq işi kimi dəyərləndirirdi. O dəfələrlə vurğulayırdı ki, hamımızın ümumi vəzifəmiz xalqımızda, yetişən gənc nəsil arasında vətənpərvərlik, torpağa, millətə sədaqət, Vətəni sevmək və onun yolunda şəhidliyə hazır olmaq hissələrini tərbiyə etmək, formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdən ibarətdir.²³

²² Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir... [http:// heydaraliyev.preslib.az](http://heydaraliyev.preslib.az)

²³ Yenə orada

Heydər Əliyev milli-vətəndaş birliyini, hərtərəfli inkişaf etmiş, iradəli və əzmkar vətəndaş idealını çox bacarıqla və ustalıqla ümumazərbaycançılıq ideyası ilə bağlayaraq, vahid amala doğru yönəltməyi bacarırdı. Tarixi təcrübə sübut edir ki, güclü birləşdirici ideyası olan insan birlikləri (xalqlar, millətlər, dini icmalar və s.) bu cür ideyaları olmayanlara həmişə qalib gəlmişlər. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması və inkişafında, əbədi yaşadılmasında, geosiyasi dayanıqlığının və xarici aləmə qarşı müqavimət gücünün artırılmasında həmişə, xüsusən də tariximizin yeni dövründə birləşdirici, vahid milli ideyanın tapılması və onun əsasında milli iradənin formalaşdırılması, ölkə vətəndaşlarını səfərbər edən, beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında birləşdirən milli ideologiyanın yaradılması ciddi siyasi vəzifə kimi qarşıda dayanmışdır. XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maarifçi ziyalıları, 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlətinin qurucuları və nəhayət, 1990-cı illərdə Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına müraciət edərək, onu milli və birləşdirici təlimə çevirməyə çalışmışlar. Məhz son mərhələdə, Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərliyi dövründə **azərbaycançılıq ideyası** məzmunca tamamlanaraq və zənginləşdirilərək, yeni konfigurasiyada rəsmi dövlət siyasəti səviyyəsində ölkə vətəndaşlarının və bütün dünya azərbaycanlılarının birləşdirici və səfərbəredici milli ideyası statusuna qaldırıldı.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını müəyyən edərəkən, həm də beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətinin, qloballaşan və transmilliləşən dünyanın inkişaf meyillərini nəzərə alırdı. Əlbəttə, qloballaşan dünyada ölkələrin milli sədlərini, milli-mənəvi dəyərlərini, vətəndaşların milli maraqlarını qorumaq o qədər də asan olmur. Transmilli şirkətlər və onların arxasında duran fövqəldövlətlər kiçik ölkələrin milli inkişaf

yolunu və maraqlarını, milli-mənəvi dəyərlərini qorumasını və digər addımlarını çox qısqançlıqla qarşılayırlar. Heydər Əliyev bu reallıqları nəzərə alaraq, bir tərəfdən, azərbaycançılıq ideologiyasını ümumbəşəri dəyərlər fonunda formalaşdırır, digər tərəfdən isə dövlət quruculuğu proseslərində xarici təsirləri milli ideologiya süzgəcindən keçirirdi.

Balanslı xarici siyasət və tarazlı daxili inkişaf

Mütəxəssislər hesab edir ki, Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində əsaslandığı və keçid dövrü üçün dövlət quruculuğunda nəzərə alınmasını tələb etdiyi əsas vəzifələrdən biri balanslı xarici siyasət və tarazlı daxili inkişaf prinsipi idi. Məhz onun hakimiyyəti illərində Azərbaycanın xarici aləm üçün kəsb etdiyi maraqlar dairəsi, geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji əhəmiyyəti elmi-siyasi cəhətdən öyrənilməyə və dəyərləndirilməyə, beynəlxalq aləmin Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və Azərbaycanda üst-üstə düşən, kəşşən maraqlar dairəsi müəyyənləşdirildi, dövlətlərarası münasibətlərin və təhlükəsizlik mühitinin vəziyyəti, tələbləri, prinsipləri, beynəlxalq hüququn təsir gücü və dairəsi, dünyanın böyük dövlətlərinin, regionun aparıcı ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların Cənubi Qafqaz və Azərbaycanla bağlı yürütdüyü siyasət, yarana biləcək təhlükələr və s. məsələlər praqmatik formada təhlil edildi və balanslı xarici siyasət kursu formalaşdırıldı.²⁴

1993-cü il oktyabr ayının 10-da Prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən

²⁴ Daha ətraflı materiallara bax: Əli Həsənov. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədi, vəzifələri və icra mexanizmləri // Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, 2010, s.32-48

biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yürüdülməsidir...Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Bunun üçün dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmalı və inkişaf etdirməliyik, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməliyik”.²⁵

Azərbaycan dövləti Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında 1993-cü ildən başlayaraq, müstəqil dövlət kimi dünya sistemindəki məxsusi yerini, beynəlxalq münasibətlər sahəsində təmsilçiliyinin strateji məqsədlərini və taktiki vəzifələrini, xarici aləmlə əlaqələrinin, xarici təhlükəsizlik siyasətinin kontur və prioritetlərini, özünün tarazlaşdırılmış xarici siyasət kursunun taktikasını müəyyən etdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın daxili ictimai-siyasi, iqtisadi, mənəvi, milli-etnik və dini həyatının tarazlı inkişaf modelini yaratmaqla yanaşı, həm də yaranan problemlərin həlli prinsiplərini ortaya qoydu. Mütəxəssislərin fikrinə görə, Heydər Əliyev ölkə daxilində ümumi ahəngi pozmadan, etik-milli və milli-siyasi aspektlər arasında optimal nisbəti nəzərə almaqla, dövlətin təkamül yolu ilə inkişafına ciddi zəmin yaratdı və dövlətçilik probleminin ən əlverişli həlli yolunu müəyyənləşdirdi.²⁶

Heydər Əliyev həm Azərbaycanın dövlət idarəçiliyinin qurulmasında, ölkədaxili ictimai-siyasi və milli-vətəndaş birliyinin yaradılmasında, sabitlik və qanunçuluğun bərqərar olmasında, iqtisadi, sosial, mədəni və s. islahatların aparılmasında tarazlı

²⁵ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı, 1997, s. 16

²⁶ Bax: Səlahəddin Xəlilov. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəlsəfəsi...s.576-580

*Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf
və təhlükəsizlik siyasəti*

inkişafı, həm də respublikanı əhatə edən region və dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı münasibətlərin yaranmasında balanslı siyasətin pozulmasına heç zaman yol vermədən, Azərbaycanın fərqli daxili və xarici maraqlar müstəvisində öz müvazinətini lazımi səviyyədə qoruyub saxlamasını təmin etmişdir.

II FƏSİL

AZƏRBAYCANIN MİLLİ MARAQ ÖLÇÜLƏRİ VƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNİN ƏSASLARI

2.1. Milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas vəzifələr və mexanizmlər

XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi Azərbaycan dövlət quruluşunda əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, yeni sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi münasibətlərin formalaşması və s. daxili siyasət məsələləri ilə yanaşı, həm də davamlı olaraq öz təhlükəsizliyinin qayğısına qalmaq kimi daimi bir məsuliyyət gətirdi.

Müstəqil dövlətçilik maraqlarının təmin edilməsi tələbləri, yeni geosiyasi aktorlarla birbaşa ünsiyyətin yaradılması, tamamilə fərqli təhlükəsizlik mühitinə daxil olması, iqtisadi, ictimai-siyasi münasibətlərin demokratiya, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı yoluna çıxması və s. yeniliklər digər postsovet respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinə dair yeni-yeni yanaşmaların, proqram və konsepsiyaların yaradılması zərurətini ortaya çıxarmışdır. Bütün bunlar Azərbaycan dövlətindən ölkənin milli vəzifə və tələblərinə uyğun, yeni prinsiplərə söykənən **Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının** (MTK) formalaşdırılmasını tələb etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyə qovuşduğu 1991-ci ildən milli təhlükəsizliyinin əsas məqsədləri, milli maraq çərçivəsinin müəyyən edilməsi və təmin olunması, milli təhlükəsizlik siyasətinin vəzifələri, mexanizmləri, metod və vasitələrinin tapılması və s. haqqında müxtəlif dövlət qurumları səviyyəsində, akademik dairələrdə və ictimai-siyasi institutlarda rəsmi və qeyri-rəsmi müzakirələr başlandı. Əlbəttə, milli inkişaf strategiyasının, milli maraq dairəsinin, ölkənin təhlükəsizliyinin əsaslarının müəyyən olunması və lazımı səviyyədə təşkili, onun təhlükəsizlik çərçivəsinin, geosiyasi kodunun yaradılması və milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsi kimi mühüm dövlət vəzifələrinin həlli yenidən müstəqillik qazanmış və milli təhlükəsizlik sistemi hələ kifayət qədər möhkəmlənməmiş bir dövlət üçün düşünüldüyü kimi də asan iş deyildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ-nin dağılması bir çox nəzəri-hüquqi terminlərdə olduğu kimi, “təhlükəsizliyin təmin olunması” anlayışında da əsaslı düzəlişlər etdi. Məlum oldu ki, ümumiyyətlə, “təhlükəsizlik” anlayışı mürəkkəb sosial hadisə kimi konkret-tarixi xarakter daşıyır və “təbiət-insan-cəmiyyət” sistemində qarşılıqlı təsirin digər formaları və istiqamətləri ilə sıx bağlıdır. Dövlətin təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədi xarici aləmlə təmas zamanı ölkənin həyatı əhəmiyyətli milli maraqlarını qorumaq və yüksək səviyyədə təmin etməkdən ibarətdir. Dövlətin milli maraqları, milli təhlükəsizliyi və planetar nüfuzu həm beynəlxalq hüququn subyektı kimi dünyada nəzərə alınır, beynəlxalq qurumlar tərəfindən qorunur, həm də dövlətin özünün daxili və xarici ehtiyatlarının köməyi ilə təmin olunur.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin nəzəri əsasları müstəqil dövlətimizin banisi Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdəki ayrı-ayrı çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Lakin bütövlükdə ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının ərsəyə gəlməsi və təhlükəsizlik

siyasətinin tam formalaşdırılması üçün Azərbaycan hökumətinə xeyli vaxt lazım olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkənin milli maraqları ilə bağlı dövlət siyasətini formalaşdırarkən bir çox iqtisadi, siyasi, ideoloji, coğrafi, mədəni və digər amilləri, daxili siyasi maraqları, müxtəlif sosial-siyasi qüvvələrin manevrlərini, beynəlxalq aləmin mümkün reaksiyalarını, ulu öndərin təhlükəsizliklə bağlı zəngin nəzəri irsini nəzərə alaraq, ölkə vətəndaşlarının milli iradəsini və dövlətin ali təhlükəsizlik maraqlarını rəhbər tutmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2004-cü ildə Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının hazırlanması üzrə işçi qrupu yaradılmışdır. Həmin il Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi **“Milli təhlükəsizlik haqqında”** Qanun qəbul etmişdir. Bu Qanun özündə ümummillə lider Heydər Əliyevin milli təhlükəsizlik təliminin əsas prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini əks etdirməklə yanaşı, həm də ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının yaradılmasını şərtləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası Azərbaycan Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş və fəaliyyət üçün əsas götürülmüşdür.

Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində uzunmüddətli strateji vəzifə və prioritetləri özündə əks etdirən konseptual sənəd hesab olunur. Konsepsiyada Azərbaycanın gələcəkdə hərbi və sərhəd doktrinasının, xarici siyasət və təhlükəsizlik strategiyasının, iqtisadi, ekoloji, informasiya və digər həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələrin təhlükəsizliyi siyasətinin formalaşdırılmasının vahid prinsipləri müəyyən olunmuş, hər bir sahə üzrə ayrıca təhlükəsizlik konsepsiyasının hazırlanması tövsiyə edilmişdir.²⁷

²⁷ Daha ətraflı bax: Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədləri, vəzifələri və icra mexanizmləri // Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, 2010, s. 32 -48

Giriş, dörd bölmə və yekun müddələrdən ibarət olan MTK-da XXI əsrdə ölkənin milli maraqlarının təmin olunması ilə bağlı hakimiyyət strukturlarının bəzi fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmiş və milli təhlükəsizlik sahəsində dövlət siyasətinin normativ-hüquqi bazası öz əksini tapmışdır.

Təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasını *dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşu və milli maraqlarının, vətəndaşların hüquq və mənafelərinin təmin edilməsi, onların daxili və xarici təhdidlərdən qorunması* təşkil edir.

Milli təhlükəsizliyin **əsas obyektlərinə** *vətəndaş* – onun hüquq və azadlıqları, *cəmiyyət* – onun maddi və mənəvi dəyərləri, *dövlət* – onun müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiya quruluşu və ərazi bütövlüyü daxildir.

Milli təhlükəsizliyin **əsas subyektlərinə** isə insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizlik maraqlarının və tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış *dövlət hakimiyyəti orqanları və digər təhlükəsizlik institutları* aid edilir.

Milli təhlükəsizlik siyasətinin birinci ali məqsədini *Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, vətəndaşların hüquqlarının, cəmiyyətin milli və vətəndaş birliyinin, ölkənin sabit inkişafının tələb etdiyi ən ümdə dövləti vəzifələr və onların təminatı yolları, mövcud milli ehtiyatların bu işə səfərbər edilməsi proqramı və bəhs olunan sahədə məsuliyyətli dövlət idarəçiliyinin yaradılması* təşkil edir.

Hər bir dövlət kimi, Azərbaycan da *xaricdən müdaxilə olmadan öz dövlət idarəçiliyini yaratmaq, onun strateji inkişaf yolunu seçmək,*

ölkənin konstitusiyaya quruluşunun, daxili həyatının, cəmiyyətin və hər bir vətəndaşın təhlükəsizliyini, əhəlinin fəravan həyatını təmin etmək, milli - vətəndaş birliyini və ictimai-siyasi sabitliyi qorumaq və s. kimi strateji vəzifələr həyata keçirir. Bu vəzifələrin reallaşdırılması onun milli təhlükəsizliyinin **ikinci əsas məqsədini** təşkil edir.

Milli təhlükəsizlik siyasəti beynəlxalq hüquq normalarına, ölkə konstitusiyasına, daxili qanunlara və prinsiplərə, insanların, cəmiyyətin və dövlətin maraqları arasında tarazlığın gözlənməsinə, həmin tərəflərin qarşılıqlı məsuliyyətinə əsaslanmalıdır. Mürəkkəb geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikası müstəqilliyə qovuşduğu andan *hüquqi və dünyəvi dövlət, demokratik cəmiyyət və siyasi plüralizm yolunu öz inkişafının və konstitusiyaya quruluşunun əsası elan edərək, bölgə ölkələri ilə sülh və mehriban qonşuluq şəraitində, dünyanın qabaqcıl siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sistemləri ilə bərabərhüquqlu əməkdaşlıq etmək və bu strukturlara integrasiya olunmaq xətti* yürüdür. Bu vəzifələr Azərbaycandan həm öz daxili təhlükəsizliyini təmin edən, həm də regionun və dünyanın güc mərkəzləri, geosiyasi aktorları, transmilli strukturları ilə münasibətlərə dair xüsusi düşünülmüş və ardıcıl həyata keçirilən Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının reallaşdırılmasını tələb edirdi. Bu konsepsiyanın yaradılması və ondan irəli gələn məsələlərin həlli ölkənin **milli təhlükəsizlik siyasətinin üçüncü əsas məqsədini və vəzifəsini** təşkil edir.

Azərbaycanın xarici siyasətinin və geosiyasi hədəflərinin müəyyənləşməsində milli təhlükəsizlik məsələləri aparıcı yer tutur və onun əsas prioritetlərini təşkil edir. Bundan irəli gələrək, *ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunması, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması, dünya birliyində nüfuzunun möhkəmlənməsi* onun həm xarici siyasətinin, həm də milli təhlükəsizliyinin **prioritet istiqamətlərindən və məqsədlərindən** hesab olunur.

Milli təhlükəsizlik siyasəti təkcə ölkənin məxsusi maraqlarının təmin edilməsinə deyil, həm də yerləşdiyi regionda və dünyada təhlükəsizlik mühitinin yaxşılaşmasına xidmət göstərməlidir. Bu anlamda Azərbaycanın **təhlükəsizlik siyasətinin məqsəd və istiqamətləri sırasına** sabit, ədalətli və demokratik dünya mühiti naminə beynəlxalq proseslərə müsbət təsir göstərmək, dövlətlər arasında bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq münasibətlərinə töhfə vermək, milli mənafehlərin təmin olunması məqsədilə dövlətlərlə və dövlətlərarası birliklərlə üst-üstə düşən ortaq maraqlar tapmaq və bunun əsasında ikitərəfli, çoxtərəfli tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşdırmaq kimi məsələlər də daxildir.

Müasir beynəlxalq aləmdə Azərbaycanı dinamik inkişaf edən, insan hüquq və azadlıqlarını qoruyan, sosial yönlü siyasət yürüdən, bazar iqtisadiyyatı və liberal biznes mühiti qaydalarına hörmətlə yanaşan, sabit iqtisadi, siyasi, sosial, milli, dini və vətəndaş cəmiyyətinə malik olan, tam müstəqil xarici siyasət yürüdən demokratik bir dövlət kimi tanımaq yolu ilə onun vətəndaşlarının və xaricdə yaşayan azərbaycanlıların hüquqlarını müdafiə etmək və s. milli maraqları reallaşdırmaq mümkündür. Deməli, **ölkənin müsbət beynəlxalq imicinin formalaşdırılması vəzifəsi də milli təhlükəsizlik və xarici siyasətin əsas məqsədlərindən** hesab olunur.

Təbii ki, müasir dünyada baş verən fundamental və dinamik dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasından və onun vətəndaşlarının maraqlarından yan keçmir. Buna görə də Azərbaycanın **milli təhlükəsizlik və xarici siyasəti həm də beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrin axarını, transmilli qloballaşma prosesinin xüsusiyyətlərini nəzərə almalı və bu sahədə mövcud olan bütün vasitələrdən istifadə etməlidir.** Məsələn, Azərbaycan hesab edir ki, XXI əsrdə beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin və münasibətlərin həllinin əlaqələndirmə mərkəzi BMT olmalıdır. Odur ki, ölkəmiz BMT-nin beynəlxalq aləmdə baş verən siyasi və iqtisadi

dəyişikliklərə məqsədyönlü şəkildə uyğunlaşdırılması məqsədilə, bu beynəlxalq təşkilatda səmərəli islahatların aparılmasını daim dəstəkləməlidir. Yaxud da, Azərbaycan bir çox nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatların üzvü kimi dünyanın aparıcı dövlətləri ilə münasibətləri inkişaf etdirir, dünya iqtisadiyyatına və siyasətinə sürətlə inteqrasiya olunur, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasına həlledici təsir göstərir. Eyni zamanda, ölkəmiz həm milli, həm də beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması üçün hüquq bərabərliyi, qarşılıqlı hörmət və faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan sabit dünya nizamının mövcud olmasına çalışır. Çünki bu halda dünya birliyinin hər bir üzvünün siyasi, hərbi, iqtisadi, informasiya, humanitar və digər sahələrdə etibarlı və bərabər təhlükəsizliyini təmin etmək mümkündür.

Təhlükəsizlik mühitinin formalaşması və beynəlxalq imicin qazanılması

Hər bir ölkənin milli təhlükəsizlik siyasətinin səmərəliliyi və müvəffəqiyyəti ölkənin təhlükəsizlik mühiti və beynəlxalq imicindən asılıdır. Dövlətin suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqlarının təminatı, davamlı inkişafı, vətəndaşlarının sosial-siyasi hüquqlarının və rifah halının təmin olunması və milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına təsir edən əsas amillər məhz təhlükəsizlik mühitini və beynəlxalq imici müəyyən edir.

Azərbaycan müstəqil bir dövlət olaraq, beynəlxalq hüququn subyekti kimi müasir dünyanın bir hissəsidir, BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, MDB, GUAM, EKO, TDB və digər beynəlxalq və regional təşkilatların üzvüdür. O, siyasi, sosial-mədəni baxımdan nüfuzlu beynəlxalq strukturlara hərtərəfli inteqrasiya xətti yürüdür

və çoxsaylı beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur. Bütün bunlar həm ölkənin təhlükəsizlik mühitinə, həm də beynəlxalq imicinin müəyyənəlməsinə bilavasitə təsir göstərir.

Azərbaycan coğrafi və geosiyasi əhəmiyyəti olan bir regionda yerləşir. Onun malik olduğu geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji mövqe də, yürütdüyü daxili və xarici siyasət kimi dünyanın və regionun aparıcı dövlətlərinin maraqlarına toxunur və onların diqqətindən kənar qalmır. Bu realıq həm bölgənin, həm də ölkənin daxili təhlükəsizlik mühitinə birbaşa təsir göstərir. ABŞ və Qərbi Avropanın böyük ölkələri, regionun Rusiya, Çin, Türkiyə, İran kimi dövlətləri və digər geosiyasi aktorlar Cənubi Qafqazda, Orta Asiyada və bütövlükdə Avrasiyada öz maraqları çərçivəsində fəal geosiyasət reallaşdırırlar. Bu da Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq maraqlarından yana keçmir.

Azərbaycanın hərbi-geostrateji durumu, bu sahədə yürütdüyü siyasət və atdığı addımlar həm Qərbin, xüsusilə ABŞ, AB və NATO-nun, həm də Rusiya, İran və Çin kimi region ölkələrinin diqqət mərkəzində olur. Regionun Rusiya, İran və Türkiyə kimi güclü ölkələri ilə həmsərhəd olması, dünyada və bölgədə tarazlaşdırılmış xarici siyasət aparması, heç bir hərbi-strateji bloka üzv olmaması, əksər ölkələrlə tərəfsiz əməkdaşlıq etməsi və s. geosiyasi addımları da onun təhlükəsizlik mühitinə və beynəlxalq imicinə təsirsiz ötürür. Bu mənada Azərbaycanın müstəqillik illərində davamlı olaraq yürütdüyü dinc tərəfdaşlıq və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasəti ona “regionda geosiyasi gərginliyi azaldan və bərabərhüquqlu əməkdaşlıq mühiti yaradan konstruktiv dövlət” imici qazandırmışdır. Bu amil dünya birliyində ölkəmizi etibarlı tərəfdaş kimi tanıtmış, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda onun reallaşdırdığı transmilli layihələrə diqqəti artırmış və bölgədəki geosiyasi roluna ciddi maraq yaratmışdır.

Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması və öz milli sərvətlərindən insanların rifahı, dünyada sülhün və iqtisadi inkişafın təmin olunması naminə istifadə etməsi, bəşəriyyətin XXI əsrdə artan enerji və nəqliyyat-kommunikasiya ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi güdən nəhəng transmilli layihələrin əsas təşəbbüskarı kimi çıxış etməsi onun müsbət beynəlxalq imicinin formalaşmasına xüsusi təsir göstərmiş və dünyanın əsas güc mərkəzlərinin diqqət mərkəzinə çıxarmışdır. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində 1994-cü ildən etibarən çoxsaylı xarici şirkətlərlə birlikdə Xəzər dənizində özünün zəngin neft və qaz yataqlarının istismarına başlaması Azərbaycana ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Norveç, Türkiyə, İtaliya, Yaponiya, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı kimi dövlətlərlə və çoxsaylı nəhəng transmilli şirkətlərlə ortaq tərəfdaşlıq münasibətləri qazandırmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın bir çox əhəmiyyətli enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və tranzit yükdaşıma layihələrində (Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və s.) iştirak etməsi onun regiondakı geoiqtisadi əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq enerji-nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayan ölkələrdən birinə çevrilməsinə şərait yaratmışdır. Məsələn, mərkəzində Azərbaycanın dayandığı TRACECA layihəsinin Hindistandan və Çindən başlayaraq Portuqaliya və İspaniyaya qədər böyük bir coğrafi ərazidə yerləşən Avropa və Asiya dövlətlərini, Cənub-Şərqi Asiyadan Avropa İttifaqına qədər nüfuzlu iqtisadi güc mərkəzlərini əhatə etməsi və ən əlverişli marşrutla birləşdirməsi regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına böyük töhfə oldu. Lakin Azərbaycanın yerləşdiyi əhəmiyyətli coğrafi mühit ona mühüm geosiyasi üstünlüklər və arzu olunan tərəfdaş imici qazandırmayla yanaşı, həm də ciddi rəqiblər yaratmış, onu bir sıra özünəməxsus təhlükəsizlik problemləri və təhdidləri ilə üzləşdirmişdir.

Milli maraq və onun çərçivəsi

Azərbaycan Respublikasının əsas inkişaf prioritetləri ilk növbədə onun milli maraqlarının formalaşması və təmin olunması ilə bağlıdır. Müasir dövrdə ölkələrin milli inkişaf tələbləri onların daxili və xarici siyasətini, sosial-iqtisadi və siyasi-hüquqi inkişafının vəzifələrini və səviyyəsini, coğrafi və geosiyasi mövqeyini, milli-tarixi ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsini, dövlətin suverenliyinin və milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasını və s. çoxsaylı vəzifələrin həyata keçirilməsini tələb edir. Bütün bunlar öz əksini geosiyasət elminin **“milli maraq”** kateqoriyasında tapır.

Milli maraqlar öz məzmununa görə ictimai maraqlardan bir qədər fərqlənir. Belə ki, ictimai maraqlar dövlətin daxili siyasətini müəyyənləşdirən qanunlar sistemi ilə bağlıdır və onunla tənzimlənir. Milli maraqlar isə əsasən dövlətin xarici siyasət sahəsinə aiddir və beynəlxalq aləmlə təmasda onun rəsmi fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Lakin bu fərqlərə baxmayaraq, hər bir ölkənin ictimai və milli maraqları bir-birini tamamlayır. Çünki həm beynəlxalq aləmin və ölkələrarası münasibətlərin təsiri ictimai maraqlardan yan keçmir, həm də milli maraqlar ölkədəki sosial-iqtisadi vəziyyətdən, ictimai-siyasi sabitlikdən və mənəvi-əxlaqi mühitin sağlamlığından bilavasitə asılı olur. Keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə isə ictimai və milli maraqlar arasındakı qarşılıqlı təsir və birbaşa bağlılıq özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Bütün bu formulları Azərbaycan Respublikasına da şamil etmək olar.

Azərbaycanın daxili siyasətində vətəndaşların əsas maraqlarını hakimiyyət qurumları, ictimai-siyasi təşkilatlar və digər yerli strukturlar ifadə edirsə, milli maraqları beynəlxalq aləmdə əsasən Azərbaycan dövləti və onun müvəkkil etdiyi qurumlar həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının **milli maraq çərçivəsi** dünya ölkələrinin yuxarıda sadalanan universal təhlükəsizlik ölçülərini

nəzərə almaqla yanaşı, həm də məxsusi təhlükəsizlik təhdidlərindən qaynaqlanan bəzi xarakterik xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin bu gün üçün **ən əsas problemi və hərbi-geostrateji vəzifəsi illərdir uzanan və hələ ki sonu görünməyən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə nail olmaq, ölkənin pozulmuş ərazi bütövlüyünü və suveren dövlət hüquqlarını bərpa etmək, regionda sülhü və dinc əməkdaşlıq mühitini təmin etməkdən ibarətdir.** Ölkənin xarici aləmlə bütün təmaslarında, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərində bu problemin müzakirəsi və beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həlli məsələsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu problem 20 ildən artıq bir dövrdə nəinki təkcə Azərbaycana, onun müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə, vətəndaşlarının sabit həyat şəraitinə ciddi zərbə vurmuş, eyni zamanda regionda (Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsində) dövlətlərarası iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələri pozmuş, ölkələri və xalqları qarşıdurmaya sürükləmiş, onların bir-biri ilə və beynəlxalq aləmlə münasibətlərinə, regional və beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə çox ciddi mənfi təsir göstərmişdir. Hazırda Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həm Cənubi Qafqazda, Avrasiya və Avropada, həm də bütövlükdə qlobal dünyada həllini gözləyən ən çətin və mürəkkəb problemlərdən biri hesab olunur.

Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin həyati əhəmiyyət kəsb edən **ikinci əsas məsələsi malik olduğu təbii sərvətləri, karbohidrogen və enerji ehtiyatlarını (xüsusən Xəzər dənizinin Azərbaycana aid olan milli sektorunda istehsal olunan neft və təbii qazı) xarici müdaxilə olmadan, özünün müəyyən etdiyi xarici tərəfdaşlarla birgə işləmək, təhlükəsiz və əlverişli yollarla dünya bazarlarına çıxarmaq və əldə olunan gəliri ölkənin inkişafına və digər ehtiyaclarına yönəltməkdən ibarətdir.**

Azərbaycanın milli maraq çərçivəsinə həmçinin:

- Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin doğurduğu nəticələrin aradan qaldırılması, yurdundan didərgin salınmış qaçqın və məcburi köçkünlərin geri qaytarılması və əzəli torpağında məskunlaşdırılması;
- işğalın bir daha təkrarlanmaması üçün zəruri təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi, o cümlədən milli ordunun lazımi hərbi hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi;
- Azərbaycan xalqının milli birliyinin və varlığının, əsrlər boyu formalaşmış adət-ənənələrinin, milli-mənəvi dəyərlərinin, dilinin, dininin qorunması, yaşadılması və ümumbəşəri dəyərlər hesabına zənginləşdirilməsi;
- ölkədə hüquq normaları və qanunçuluğun, insan hüquq və azadlıqlarının dönmədən təmin olunması, mövcud ictimai-siyasi sabitliyin, vətəndaş cəmiyyəti normalarının, tolerant etnik və dini mühitin qorunması və inkişaf etdirilməsi, separatçılığın, siyasi, etnik və dini ekstremizmin aradan qaldırılması;
- dünya azərbaycanlılarının birlik və həmrəyliyinə təmin edilməsi, onların vətənpərvərlik hisslərinin gücləndirilməsi və azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdirilməsi, dünyada yaşayan soydaşlarımızın milli və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi və s. təxirəsalınmaz vəzifələr daxildir.

Məkan əlamətlərinə görə Azərbaycanın milli maraq çərçivəsinə:

- ölkənin öz sərhədləri daxilində təzahür edən;
- regional münasibətlərdə, qonşu ölkələrlə təmasda, beynəlxalq məkanda və ya hər hansı hökumətlərarası təşkilatlar çərçivəsində təmsil olunan maraqlar daxildir.

Milli maraqlar əsas və yaxud **ikinci dərəcəli, daimi**, yaxud **əvəzlənən, uzunmüddətli**, yaxud **qısamüddətli** maraqlara ayrılır.

Əsas və daimi milli maraqlar bir çox mühüm geosiyasi parametrlərinə - dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemindəki yeri və roluna, nüfuzu və hərbi gücünə, özünün suverenliyini qoruyub saxlamaq və vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin etmək qabiliyyətinə və s. görə müəyyənləşir.

Azərbaycanın milli maraqlarını qoruyub saxlamaq üçün **onun geosiyasi parametrlərinə, dövlətin iqtisadi, hərbi gücü və resurs imkanlarına uyğun olaraq** formalaşır. Bu amil özündə millətin təkamül mərhələsini, iqtisadi, siyasi, sosial, milli-psixoloji və digər amillərin mürəkkəb kombinasiyası ilə reallaşan tarixi inkişaf prosesini ehtiva edir. Göstərilən amillər eyni zamanda həm də Azərbaycan xalqının milli iradəsini, milli dövlət quruculuğu və tarixi təcrübəsinin məzmununu və xarakterini əks etdirir. Bu halda milli maraqlar ictimai-tarixi fenomen kimi çıxış edir, xalqın identikliyi ilə sıx qarşılıqlı əlaqə yaradır.

Milli təhlükəsizliyə təhdidlər

“Milli təhlükəsizlik” anlayışı və “təhlükəsizlik təhdidləri” terminindən ilk dəfə 1904-cü ildə Amerika alimlərinə məxsus geosiyasi ədəbiyyatda istifadə olunmuşdur. “Milli təhlükəsizlik” termini sonrakı illərdə dünya geosiyasət elmində bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Əvvəlcə bu anlayışa daxili məzmun daşıyan məsələlər - *əmlakın, şəxsiyyətin və dövlətin mühafizəsi aid edilirdisə, sonradan bu sərəya beynəlxalq və milli təhlükəsizlik məsələləri də əlavə olunmuşdur*. 1986-1987-ci illərdən etibarən dünya siyasətşünaslığında milli təhlükəsizliyə *insanların, cəmiyyətin və dövlətin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasını təmin edən integral anlayış kimi* yanaşılmağa başlandı.

Azərbaycanın qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlarına müvafiq olaraq, *milli təhlükəsizlik insanların, cəmiyyətin və dövlətin*

həyatı əhəmiyyətli mühüm maraqlarının, həmçinin milli dəyərlərin və həyat tərzinin daxili və xarici təhdidlərdən etibarlı müdafiəsidir. Milli təhlükəsizlik sistemi ilə milli təhlükəsizliyin təmin olunması sistemi öz məzmununa görə bir-birindən fərqlənir. Birincisi maraq və təhdidlərin qarşılıqlı təsiri prosesini əks etdirən funksional nəzəri (konseptual) sistemdirsə, ikincisi milli təhlükəsizliyin təmin olunmasının praktiki məsələlərini həll etməyi nəzərdə tutan orqanlar, vasitələr, müxtəlif təşkilatlar (institusional) sistemidir.

Qeyd etməliyik ki, maraqların həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət zamanı geosiyasi aktorlar - fərdlər, sosial qruplar və dövlətlər arasında bəzi obyektiv ziddiyyətlər meydana çıxır. Həmin ziddiyyətlər çoxsaylı fəaliyyət sahələrindən və konkret şəraitdən asılı olaraq müxtəlif formalarda təzahür edir. Bir-birinə zidd maraqların (daxili yaxud xarici) toqquşması əvvəl potensial, sonra isə real təhdidlər yaradır. Lakin maraqların üst-üstə düşən və paralellik təşkil edən digər növləri də olur. Bunlar isə öz məzmununa görə müsbət münasibətlərin formalaşmasına şərait yaradır, ictimai və beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq üçün baza rolunu oynayır.

Təhdidlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, milli təhlükəsizliyin təmin olunması müvafiq qurumlardan bu məsələlərə vaxtında reaksiya verilməsini, insanların, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının müdafiəsinin lazımi səviyyədə, məsuliyyətlə təşkil olunmasını tələb edir.

Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş təhdidlər müəyyən təsnifat üzrə qruplaşdırılır. Bu təsnifat təhdidlərə qarşı, onların konkret xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, təşkilati tədbirlər görməyə lazımi imkanlar yaradır. Təsnifatın əsasında təhlükə mənbəyinin yerləşdiyi məkan, təhdidin formalaşma səviyyəsi, xarakteri və s. dayanır.

Təhdidlər təhlükə mənbəyinin harada yerləşməsindən asılı olaraq **daxili** və **xarici təhdidlərə** bölünür. Əgər təhdidlər xarici dövlətdən və onun vətəndaşlarından gəlsə, onlar xarici təhdidlər adlanır. Təhdidlərin mənbəyi dövlətin daxilində və onun vətəndaşları ilə bağlıdırsa, onlara daxili təhdidlər deyilir.

Formalaşma səviyyəsinə görə təhdidlər **potensial** və **real təhdidlərə** ayrılır. Potensial təhdidlər özündə təhlükənin yaranmasını, onun ilkin şərtlərinin formalaşmasını, zərər yetirmək imkanlarını ehtiva edir. Real təhdidlər isə artıq formalaşmış hadisədir və onun zərər yetirməsi üçün bir və yaxud bir neçə amil çatışdır. Real təhdidlər yaranan zaman milli təhlükəsizliyi təmin etmək sisteminin qarşısında təhdidin kəskinliyini azaltmaq və onu aradan qaldırmaq üçün lazımı tədbirlər görmək vəzifəsi dayanır.

Təhdidlər xarakterindən asılı olaraq **təbii**, **antropogen** və **sosial** təhdidlərə bölünür. Təhdidlərin bu cür növlərə ayrılması daha kəskin təhdidləri məqsədyönlü şəkildə aşkarlamağa, onların qarşısını vaxtında almağa, milli təhlükəsizliklə bağlı fəaliyyətin səmərəliliyini artırmağa imkan verir.

Ümumi təhlükəsizlik prinsiplərinə, təhdidlərin növünə, miqyasına, onların təhlükəsizlik obyektlərinə təsir vasitələrinə görə Azərbaycanın təhlükəsizlik konsepsiyasında müasir dövrdə milli təhlükəsizliyinin üzləşdiyi təhdidlər sırasına aşağıdakı məsələlər aid edilir:²⁸

- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər;
- qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə qarşı yönəlmiş fəaliyyət;
- separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm;
- terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması;

²⁸ Bax: <http://e-qanun.az>

- regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- ölkəmizin enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət;
- xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq;
- iqtisadi qeyri-sabitlik ;
- peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı;
- regional hərbiəhdirmə;
- ekoloji problemlər.
- Təhdidlərin bu cür bölgüsü milli təhlükəsizliyin təmin olunması sisteminin təşkilində və onun əsas fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

Milli maraq ölçüləri

Azərbaycanın milli maraq və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi birbaşa onun daxili və xarici maraqlarının düzgün müəyyənləşdirilməsi və təmin olunması mexanizmlərinin yaradılmasından asılıdır. Ölkənin milli təhlükəsizlik maraqları və onun çərçivəsi müəyyənləşdirilərkən konkret zaman - SSRİ ilə ABŞ arasındakı “soyuq müharibə” dövründən və birincinin dağılmasından sonra yaranmış “müasir dünya nizamı” adlandırılan beynəlxalq münasibətlər sistemindəki mühüm dəyişikliklər və dünya geosiyasi məkanındakı indiki qüvvələr nisbətindən irəli gələn xarakterik xüsusiyyətlər nəzərə alınır.

Milli maraqların məzmunu, çərçivəsi və ölçüləri cəmiyyətin dəyərlərini özündə əks etdirən **“milli idealla”** müəyyənləşir. Ümumi şəkildə götürdükdə, millətin və xalqın ən mühüm “idealını” ilk növbədə özünüqoruma, özünüyaşatma və davamlı inkişaf (yeniləşmə, təkmilləşmə və s.) maraqları təşkil edir. Məsələn, Azərbaycan öz milli təhlükəsizliyinin çərçivəsini və təmin edilməsi mexanizmlərini 1992-1995-ci illərin “özünüqoruma və özünüyaşatma” vəziyyətindən

1996-cı ildə başlanan “davamlı inkişafa qədərki” keçid dövrünün dinamikasında yarada bilmişdir.

Milli maraq çərçivəsi **milli vəzifələrin əhəmiyyətinə və dərəcəsinə görə** sıralanır və tez-tez istifadə olunan **“həyati əhəmiyyətli maraqlar”** ifadəsində öz əksini tapır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ifadə dünyanın əksər dövlətlərinin normativ-hüquqi sənədlərində xüsusi yer tutur. Məsələn, Rusiyanın “Federal təhlükəsizlik haqqında” Qanununda, Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında və s. sənədlərdə “həyati əhəmiyyətli mühüm maraqlar” anlayışı öz əksini tapmışdır. Bu sənədlərdə həmin anlayış altında fəvqəladə dərəcədə vacib olan, millətin təhlükəsizliyi və özünüyaşatma ideali ilə bağlı məsələlər nəzərdə tutulmuşdur. Rusiya Federasiyasının adı çəkilən qanununda həyati əhəmiyyətli mühüm maraqlara “milli tələbatlar məcmusu” kimi baxılır. Onların da reallaşdırılması insanların, cəmiyyətin və dövlətin mövcudluğunu, mütərəqqi inkişaf imkanlarını etibarlı şəkildə təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında göstərilir ki, milli maraqlar xalqımızın fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusudur və aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;
- Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması, azərbaycançılıq ideyasının aşılması;
- vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, əsas insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması;
- demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmin edilməsi yolu ilə dövlətin

- funksiyalarının yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi və əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması;
- beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, qlobal və regional təhlükəsizliyə, sabitliyə töhfə vermək üçün beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
 - bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədi ilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
 - təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, təhsil, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə xalqımızın gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi;
 - milli özünəməxsusluğun və dünya azərbaycanlıları arasında həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi;
 - xalqımızın mədəni-tarixi irsinin, mənəvi dəyərlərinin qorunması və ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi;
 - özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissinin, intellektual potensialın inkişaf etdirilməsi və s.²⁹

Milli təhlükəsizlik ölçüləri

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması müasir dövrdə istənilən dövlətin daxili və xarici siyasətinin prioritet vəzifəsi hesab olunur. Milli təhlükəsizlik ölçüləri və milli maraq çərçivəsi texniki tərəqqinin və qlobal inkişafın dönməz xarakter aldığı XX əsrin sonlarına qədər daha çox *ölkələrin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun və suveren dövlət idarəçiliyinin birbaşa*

²⁹ Bax: <http://e-qanun.az>

xarici hücumlardan, hərbi müdaxilələrdən, cəmiyyət həyatına və şəxsiyyətə qarşı qəsdlərdən, xəfiyyə fəaliyyətindən və s. təhdidlərdən qorunması kimi başa düşülürdüsə, qloballaşmanın vüsət aldığı və ölkələrarası sərhədlərin şəffaflaşdığı müasir dövrdə bu anlayışa həm də:

- regional münaqişə və transmilli cinayətkarlıq, nəzarətsiz ərazi və mütəşəkkil silahlı dəstələrdən qaynaqlanan təhdidləri;
- dövlətdaxili ictimai həyatın (cəmiyyətin) milli, dini, sosial tarazlığının və ölkənin demoqrafik mühitinin pozulmasını və qanunsuz miqrasiyanı;
- dövlətlərin iqtisadi, siyasi, sosial, ərzaq, enerji, ekoloji, nəqliyyat, maliyyə, milli valyuta təhlükəsizliyinə və makroiqtisadi mühitinə müdaxiləni və xarici aktorlardan asılı vəziyyətə düşməsinə;
- ölkələrin informasiya-kommunikasiya sistemlərinə, ictimai rəyyaratma, ideoloji və mətbuat vasitələrinə total xarici, transmilli müdaxiləni və geosiyasi təsiretməni;
- transmilli beynəlxalq terrorizmi, kütləvi qırğın və digər silahların nəzarətdənkənar yayılmasını, narkotik maddələrin ticarətini və digər milli təhlükəsizlik sahələrini aid edirlər.

Geosiyasi ədəbiyyatda milli təhlükəsizliyin XXI əsrdəki əsas ölçülərinin qloballaşmanın səviyyəsi və mövcud ölkənin transmilli dünyaya inteqrasiyasının dərinliyi ilə bağlı müəyyənləşəcəyi göstərilir. Sərhədlərin şəffaflaşması ilə mal dövriyyəsi və ticarətin, pul, texnologiya və informasiya innovasiyalarının transmilliləşməsi dövlətlərin öz geoməkanlarını qorumaq işini getdikcə çətinləşdirir. Bir çox ölkələr artıq əvvəlki kimi, sərhəd maneələri yaratmaqla yerli bazarın təhlükəsizliyini təmin etmək, dünyanın əsas transmilli şirkətlərinin, arzuolunmaz ideologiyaların, təbliğat-informasiya materiallarının onun ərazisinə daxil olmasının qarşısını almaq

iqtidarını itirməkdədir. Bu vəziyyət getdikcə milli adət-ənənələrin, mənəvi dəyərlərin itirilməsinə, ənənəvi həyat tərzinin pozulmasına və kosmopolit mühitin formalaşmasına, ictimai, siyasi və sosial həyatın standartlaşmasına səbəb olur. Bu da ölkənin milli varlığını bilavasitə təhlükə qarşısında qoyur. Bundan başqa, əsas məqsədi gəlir götürmək olan transmilli şirkətlər ölkələrin təbii sərvətlərini və sağlam ekoloji mühitini vəhşicəsinə istismar edir, təbiətini korlayır, sabit və tarazlı inkişafını pozaraq xammal mənbəyinə çevirir, əhalisini gələcək iqtisadi, sosial, ekoloji və s. geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi təhlükələrlə üz-üzə qoyurlar. Bütün bunlar və qloballaşmanın dövlətlərin milli maraqlarının təmin olunması yolunda yaratdığı digər müasir problemlər hər bir ölkədən milli maraqlarını və milli təhlükəsizliyini təmin etmənin xüsusi strategiyasını yaratmağı və onu dönmədən həyata keçirməyi tələb edir.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas vasitələri və ehtiyatları

Milli maraqların və milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün dövlət öz sərəncamında olan bütün maddi və mənəvi vasitələrdən, daxili və xarici ehtiyatlardan - iqtisadi, siyasi, ideoloji, diplomatik və s. mexanizmlərdən istifadə edir.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması ölkənin sabit və davamlı inkişafında strateji əhəmiyyət daşıyır, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən dinamik dəyişikliklər prosesinə mühüm təsir göstərir.

Milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün dövlət özünün həm **daxili ehtiyatlarından**, həm də **xarici siyasət vasitələrindən** (siyasi, iqtisadi, hərbi, təbliğat, informasiya və s.) istifadə edir. Xarici siyasi fəaliyyətin əsas vasitəsi ilk növbədə rəsmi diplomatiya qurumları hesab olunur. Diplomatiya xüsusi institutların timsalında

və beynəlxalq hüquqa uyğun olan çoxsaylı metod və vasitələrin köməyi ilə dövlətin rəsmi xarici fəaliyyətini təşkil edir və ona rəhbərliyi həyata keçirir.

Dövlətin malik olduğu iqtisadi vasitələr qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadi ehtiyatlardan istifadə etməyi və xarici iqtisadi imkanlardan bəhrələnməyi nəzərdə tutur. Çünki dövlət güclü iqtisadiyyata və maliyyə mənbələrinə malik olmaqla, beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirə bilər. Hərbi vasitələrə ordunu, onun sayını, silahlanmanın keyfiyyətini və silahlı qüvvələrdə mənəvi əhval-ruhiyyəni ehtiva edən dövlətin hərbi qüdrəti aiddir.

Xarici siyasətin təbliğat və informasiya vasitələrinə isə bütün müasir informasiya vasitələrinin fəaliyyəti və xarici diaspor qurumlarının imkanları daxildir. Bu vasitələr Azərbaycan dövlətinin milli maraq və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, dünya birliyindəki nüfuzunu yüksəltməsində, özünə çoxsaylı tərəfdarlar qazanmasında və onlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq yaratmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsində ən çox istifadə olunan daxili ehtiyatlar və siyasət vasitələrinə dövlət orqanları və qeyri-hökumət strukturları, siyasi partiyalar, vətəndaş cəmiyyəti institutları, kütləvi informasiya vasitələri, milli elita və s. daxildir. Dövlət bu qurumların hər biri ilə xüsusi iş aparır və onların bəzi tələbatını ödəməklə, imkanlarından milli təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində istifadə edir.

Milli təhlükəsizliyin daxili şərtləri sırasına dövlətin ali orqanlarının ölkədə konstitusiya normalarını, qanunçuluğu, ictimai-siyasi sabitliyi, demokratiyanı və hüquqi dövlət maraqlarını dönmədən təmin etməsi, milli-vətəndaş birliyinə nail olması, tolerant mühit yaratması, elmi, təhsili, sosial həyatı inkişaf etdirməsi, milli-mənəvi dəyərləri qoruması, iqtisadi, mənəvi, sosial tərəqqiyə nail olması və s. daxildir.

Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasəti daxili sabitlik və sərhəd təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkədaxili miqrasiya, enerji, nəqliyyat təhlükəsizliyi, fəvqəladə halların idarə edilməsi, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi, informasiya təhlükəsizliyi və s. məsələlərin də daim diqqətdə saxlanılmasını tələb edir.³⁰

2.2. Hərbi və sərhəd təhlükəsizliyi siyasəti

Hərbi təhlükəsizlik siyasəti: əsas vəzifələr və istiqamətlər

Azərbaycan Respublikasının *milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas vəzifə və istiqamətlərindən biri ölkə ərazisinin və əhalisinin birbaşa xarici hərbi müdaxilələrdən, hər hansı təhdidlərdən qorunması, dövlətin hərbi təhlükəsizliyinin təmin olunması və suveren hakimiyyət səlahiyyətlərinə xarici müdaxilələrin qarşısının alınmasından ibarətdir.* Ölkə hərbi sahədə milli maraqların təmin edilməsi məqsədilə özünün hərbi təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır. Bu siyasətin məqsədi, əsas istiqamətləri və prinsipləri öz əksini ümumu şəkildə milli təhlükəsizlik konsepsiyasında, daha geniş və əhatəli şəkildə isə hərbi təhlükəsizlik konsepsiyası və hərbi doktrina tapır.

Azərbaycanın hərbi təhlükəsizlik konsepsiyasının yaradılması və ona müvafiq hərbi doktrinasının qəbulu silahlı qüvvələrin hərbi taktikasının müəyyən olunması və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmlənməsində əsas amillərdən biri hesab olunur. **Hərbi Doktrina** *vətəndaşların, cəmiyyətin və suveren dövlət hakimiyyətinin xarici hərbi basqınlardan, hər hansı təhlükə və təhdidlərdən qorunması taktikasını* müəyyənləşdirir.

Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşduğu ilk illərdə onun ərazi

³⁰ Bax: <http://e-qanun.az>

bütövlüyünün və suveren hüquqlarının işğalçı Ermənistan qoşunları tərəfindən pozulması, torpaqlarının iyirmi faizinin işğal olunması, bir milyona yaxın dinc əhalinin qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi ölkə rəhbərliyini hərbi təhlükəsizliklə bağlı təcili tədbirlər görməyə sovq etdi. Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsinin təhlükəsizliyi ilə bağlı regionun və dünyanın aparıcı dövlətlərinin, kollektiv təhlükəsizlik strukturlarının fərqli geosiyasi maraqlar nümayiş etdirməsi və regional münaqişələrə münasibətdə ikili standartlara yol verməsi Azərbaycanın milli və hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və ümumiyyətlə, təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasət fəaliyyətini xeyli çətinləşdirirdi. Odur ki, mütəxəssislərin fikrincə, 1994-2010-cu illərdə Azərbaycanda hərbi təhlükəsizlik siyasətinin formalaşdırılması, milli ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi, regionda və dünyada Ermənistanın hərbi təcavüzünü pisləyən və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən siyasi və hərbi müttəfiqlərin axtarılması, xarici siyasət və milli təhlükəsizlik strategiyasının yaradılması və s. təxirəsalınmaz tədbirlərinin görülməsi milli fəaliyyətin ən vacib məsələləri sırasına çıxarılmışdır.³¹

Məlumdur ki, dünyanın hər bir dövləti öz hərbi vəziyyətinə, geosiyasi əhatəsinə, milli təhlükəsizliyinə uyğun olaraq, hərbi konsepsiya və doktrina yaradır. Hərbi təhlükəsizliklə bağlı dövlətin rəsmi mövqeyini ifadə edən belə sənəd bir çox ölkələrdə müxtəlif adlar altında təsdiq olunur: məsələn, Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Azərbaycan və digər postsovet dövlətlərində “Hərbi Doktrina”, ABŞ-da “Milli Təhlükəsizlik Strategiyası”, NATO hərbi ittifaqında “Strateji Konsepsiya”, Çin Xalq Respublikasında “Müdafiə Doktrinası” və s. adlanır.

Azərbaycanın Hərbi Doktrinasında ölkənin hərbi təhlükəsizliyinə

³¹ Ниязов Н.С. Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы. Санкт-Петербург, 2010, с. 4-5

təhlükə və təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qarşısının alınması, səmərəli müdafiə və hərbi təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, onun cəlb olduğu müharibə və regiondakı mövcud silahlı münaqişələrin aradan qaldırılması, hər cür silahlı təcavüzün dəf edilməsi, ölkənin dünyadakı mövcud hərbi-strateji və təhlükəsizlik bloklarına münasibəti və s. məsələlərlə bağlı dövlətin rəsmi mövqeyi əks olunmuşdur.

Doktrinanın hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ-hüquqi aktları, Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası, həmçinin ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Doktrinada qeyd olunur ki, Azərbaycanın müdafiə qüdrətinin artırılması, ordu quruculuğu və hərbi siyasəti ölkənin milli maraqlarının qorunmasını nəzərdə tutur, milli ehtiyatlara əsaslanır, beynəlxalq hüquq normaları, regionun və dünyanın mövcud təhlükəsizlik vəziyyəti ilə uzlaşır. Hərbi siyasət bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşamaq, digər dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və müstəqilliyinə hörmət etmək, onların daxili işlərinə qarışmamaq, mövcud dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığı və dəyişməzliyi prinsiplərinə söykənir.

Doktrinada Azərbaycanın hərbi siyasətinin əsas məqsədi kimi *ölkənin müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, xarici hərbi təcavüzlərin qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün silahlı qüvvələrin döyüşə və səfərbərliyə hazır vəziyyətdə saxlanması və s.* məsələlər göstərilir.

Sənəddə vurğulanır ki, Azərbaycan dünyada mövcud olan heç bir hərbi blokun, yaxud kollektiv təhlükəsizlik birliyinin üzvü deyil və hələlik bu mövqeyini dəyişməyi məqsədəuyğun hesab etmir. Buna baxmayaraq, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi və milli ordunun gücləndirilməsi tələbi onun bu cür bloklarla hərbi və texniki əməkdaşlığını, təcrübə mübadiləsini, regional və beynəlxalq manevlərdə, sülhyaratma missiyalarında birgə iştirakını zəruri edir.

Odur ki, Azərbaycan ordusu neçə illərdir bir çox digər postsovet respublikaları ilə yanaşı, NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində müştərək layihələrdə yaxından iştirak edir. Doktrinada *Azərbaycanın hərbi-strateji ehtiyatlarının ordu quruculuğuna səfərbər edilməsi, onun güclü müdafiə qüdrətinin yaradılması, eyni zamanda silahlı qüvvələrin hərbi-texniki və kadr potensialının gücləndirilməsi taktikası ölkənin müdafiə təhlükəsizliyinin mühüm amili kimi dəyərləndirilir.*

Qeyd etmək lazımdır ki, müdafiə təhlükəsizliyi anlayışı hərbi təhlükəsizlik anlayışından daha geniş məzmun daşıyır. Belə ki, birinci anlayışda yalnız ölkənin hərbi deyil, həmçinin iqtisadi, siyasi, mənəvi gücü və qüdrəti, informasiya infrastrukturu, sosial vəziyyəti və digər amillər nəzərə alınaraq, dövlətin ümumi təhlükəsizliyinin təmin olunması nəzərdə tutulursa, ikinci anlayış milli təhlükəsizliyin məhz hərbi vasitələrlə təmin olunmasını ifadə edir.

Hərbi Doktrinada Ermənistanın işğalçılıq və etnik təmizləmə siyasəti aparması, təcavüzkarlıq hərəkətlərini bu gün də davam etdirməsi Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərən əsas amil hesab olunur. Sənəddə vurğulanır ki, hazırda Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri beynəlxalq nəzarətin hər hansı formasından kənar qalmışdır. Həmin ərazilərdə “Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında” 1990-cı il Müqaviləsinin və “Etibarın möhkəmləndirilməsi və təhlükəsizlik tədbirləri üzrə danışıqlar haqqında” 1999-cu il Vyana sənədinin inspeksiya fəaliyyəti ilə əhatə olunmayan, hesabı aparılmayan və nəzarət edilməyən silah-sursat və hərbi texnika toplanmışdır. Həmçinin bu ərazilərdə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı milli və beynəlxalq mexanizmlər öz fəaliyyətini itirmiş, insan alveri, narkotik və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni istehsalı və dövriyyəsinə münbit şərait yaranmış, silah ticarəti üzrə tranzit marşrutları formalaşmış, qanunsuz silahlı birləşmələr və terrorçular üçün bazalar yaradılmışdır. Ermənistanın

həmin ərazilərdə qeyri-qanuni məskunlaşdırmanı davam etdirməsi onun təcavüzkar niyyətlərindən hələ də əl çəkmədiyini göstərir. Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş ərazilərin müvəqqəti olaraq Azərbaycan Respublikasının hakimiyyət orqanlarının nəzarətindən kənar qalması regionda sülhün və sabitliyin bərqərar olmasına da mənfəət təsir göstərir.³²

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, doktrinada Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyinə təsir göstərən digər xarici amillər də sadalanır. Məsələn, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına aid hissəsində karbohidrogen yataqlarının istismarı və dünya bazarlarına çıxarılması, ölkəmizin əhəmiyyətli geosiyasi məkanda yerləşməsi, beynəlxalq sülhyaratma və terrorçuluqla mübarizə əməliyyatlarında fəal iştirakı onun təhlükəsizlik mühitinə ciddi təsir edən amilə çevrilmişdir.

Hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində Hərbi Doktrinada öz əksini tapmış başlıca vəzifələrindən biri ölkənin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü, konstitusiya quruluşunu, milli maraqlarını hərbi, siyasi və digər təhdidlərdən qorumaqdan ibarətdir.

Hərbi Doktrinada Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyinə təsir göstərən təhdidlər xarici və daxili olmaqla iki qrupa bölünür.

Xarici hərbi təhdidlər:

- Azərbaycanın 20% ərazisinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal altında saxlanması;
- qonşu dövlətlər tərəfindən ona qarşı əsassız ərazi iddialarının irəli sürülməsi;
- ölkənin daxili siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətinin gərginləşdirilməsinə, sabitliyin pozulmasına yönəldilmiş separatçı və dini-ekstremist hərəkatlər;
- dövlət sərhədinin hərbi birləşmələr və silahlı dəstələr tərəfindən pozulması, sərhəd mübahisələrinin kəskinləşməsi;

³² Bax: Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. <http://e-qanun.az>

- digər dövlətlər tərəfindən ölkə ərazisinə göndərmək üçün qanunsuz silahlı qrupların və terrorçuların hazırlanması;
- dövlət sərhədlərinin və ərazi sularının bilavasitə yaxınlığında hərbi bazaların yaradılması, qoşun qruplaşmalarının cəmləşdirilməsi, silahların artırılması və digər hərbi iştirakın gücləndirilməsi ;
- ölkənin daxili işlərinə hər hansı mümkün kənar hərbi müdaxilə;
- qonşu ölkələrin dövlətlərarası münaqişələrdə iştirakı;
- müxtəlif xarici dairələrin təsiri altında nüvə və digər kütləvi qırğın silahı növlərinin yayılması və s. daxildir.

Daxili hərbi təhdidlərə:

- ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və yaxud qrupların yaradılması cəhdləri;
- terrorçu, dini-ekstremist və separatçı təşkilatların daxili sabitliyin və ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulmasına yönəldilmiş qanunazidd əməlləri;
- konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının təşkilati strukturunun dağıdılması və ictimai-siyasi sabitliyin pozulmasına yönəldilmiş cəhdlər;
- hərbi təhlükəsizliyə təhdid yaradan mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər qanunazidd fəaliyyət;
- təxribat, terror aktları və digər qanunazidd əməlləri həyata keçirmək üçün istifadə oluna bilən silah-sursatın, partlayıcı maddələrin və digər vasitələrin ölkə ərazisində qanunsuz toplanması və dövriyyəsi;
- hərbi əhəmiyyətli və mühüm dövlət obyektlərinə, kommunikasiya qurğularına və informasiya infrastrukturuna qarşı silahlı hücumlar, təxribatlar və s. aiddir.

Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyinin təmin olunması, eyni zamanda ölkə ətrafında əlverişli daxili və xarici geosiyasi şəraitin yaradılması dövlətin düzgün hərbi-geostrateji və müdafiə siyasəti ilə sıx bağlıdır. Ölkənin hərbi-geostrateji və müdafiə siyasəti onu əhatə edən dövlətlərin geosiyasi davranışı və bundan irəli gələn regional hərbi-siyasi şəraitlə, bölgənin geostrateji inkişaf meyilləri, mövcud regional və beynəlxalq təhlükəsizlik blokları arasındakı münasibətlərlə də sıx bağlıdır. Odur ki, bütün bu amillərin və şərtlərin nəzərə alınması, bəhs olunan proseslərin təhlili və müvafiq taktikanın yaradılması da Hərbi Doktrinanın əsas vəzifələri sırasına daxildir. Azərbaycanın Hərbi Doktrinası bu mənada həm də ölkəyə qarşı yönəlmiş, yaxud yarana biləcək real və potensial hərbi təhlükələr və təhdidləri kompleks şəkildə araşdıraraq müvafiq hərbi təhlükəsizlik və müdafiə taktikası irəli sürür.

Doktrinada ölkənin müdafiə siyasətinin əsas məqamlarından biri kimi, “Ermənistanın onun ərazisinin bir hissəsini işğal etməsi, sülh yolu ilə geri qaytarmaqdan imtina etməsi, buna görə də Azərbaycanın beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq öz ərazi bütövlüyünü, hərbi güc tətbiq etmə də daxil olmaqla, bütün lazımi vasitələrlə bərpa etmək hüququnu özündə saxlaması” faktı vurğulanır.³³

Hərbi Doktrinada Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, öz ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə yol vermədiyi qeyd olunur. Lakin hərbi-siyasi şəraitdə əsaslı dəyişikliklər baş verdiyi halda, Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə, yaxud digər formada xarici hərbi iştiraka müvafiqəti icazə verilməsi halını da istisna etmir.

Bu sənəddə ölkənin müdafiə siyasətini təşkil edən məsul dövlət orqanlarının, cavabdeh qurumların və Silahlı Qüvvələr

³³ Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. <http://e-qanun.az>

komandanlığının səlahiyyətləri də əksini tapmışdır. Bu səlahiyyətlərə uyğun olaraq onların həyata keçirdikləri tədbirlər, o cümlədən silahlı qüvvələr və başqa silahlı birləşmələrin qarşısında qoyduqları vəzifələr, hərbi səfərbərlik elan etmək, səfərbərliyin səviyyəsini, döyüş hazırlığı dərəcəsini müəyyən etmək və s. məsələlər - “dinc dövr”, “real təhdid dövrü” və “müharibə (silahlı münaqişə) dövrü” adlanan üç şərti təhlükəsizlik şəraiti əsasında müəyyənləşdirilir.

Dinc dövrdə həmin tədbirlər ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək, mümkün təhdidlərin qarşısını almaq və potensial düşməni öz bədxah əməllərindən, yaxud təcavüzkar hərəkətlərdən çəkindirmək məqsədi daşıyır. Dinc dövrdə müdafiə siyasəti çərçivəsində əsas tədbirlərin aşağıdakı sahələr üzrə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- dövlət sərhədlərinin mühafizəsi və onların toxunulmazlığının təmin edilməsi;
- ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi-siyasi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə verilməsi;
- dövlət orqanlarının, ölkə iqtisadiyyatının, əhali və ərazinin müdafiəyə hazırlanması;
- müdafiə və döyüş potensialının, silahlı qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin yüksək döyüş qabiliyyətinin, səfərbərlik hazırlığının zəruri səviyyədə saxlanılması;
- mülki müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi və s.³⁴

Dinc dövrdə silahlı qüvvələrin əsas vəzifələri sırasına Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzə hazırlığın vaxtında aşkarlanması, ölkəmizə yönəlmiş hər hansı təcavüzə qarşı kifayət qədər güc və çəkindirmə vasitələri potensialının yaradılması, qoşunların döyüşə hazırlığı kimi əsas vəzifələr də daxildir. Əslində, gələcəkdə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nəticələrindən asılı

³⁴ Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. <http://e-qanun.az>

olmayaraq bu ölkənin “monoetnik dövlətçiliyi, etnik təmizləmə və ərazi ekspansiyasını öz siyasətinin tərkib hissəsi kimi davam etdirməsi” və s. kimi addımları göstərir ki, Azərbaycan ona qarşı öz müdafiə qabiliyyətini daim yüksək səviyyədə saxlamalıdır.

Hərbi Doktrinada Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyi real təhdidə məruz qaldığı zaman ölkənin müdafiə siyasəti çərçivəsində aşağıdakı sahələr üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycana qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda ölkənin, əhalinin və ərazinin, eləcə də silahlı qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin müdafiəyə hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- ölkəmizin ərazi bütövlüyünün pozulmasına, onun konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə yönəldilən hərəkətlərin aradan qaldırılması və s.³⁵

Real təhdid dövründə bütün silahlı birləşmələrin vəzifə və tapşırıqları, eləcə də onların silahlı qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyəti əvvəlcədən tərtib edilmiş plan əsasında müəyyən olunur.

O ki qaldı müharibə dövründə həyata keçirilən tədbirlərə, Hərbi Doktrinada bu, ilk növbədə düşməyə ciddi hərbi zərbələr endirməklə onu silahlı münaqişəni davam etdirməkdən imtinaya və Azərbaycan Respublikası üçün əlverişli şərtlərlə sülhə, siyasi tənzimləməyə məcbur etmək məqsədi daşıyır. Müharibə dövründə hərbi təcavüzü dəf etmək və ölkəni, əhalini, ərazini qorumaq məqsədi ilə müdafiə siyasəti çərçivəsində həm də aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikası ərazisinin qorunması üzrə hərbi fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- təcavüzün dəf edilməsi üçün zəruri olan qüvvə və vasitələrin səfərbər olunması, müdafiə sahəsində hərbi, siyasi, diplomatik,

³⁵ Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası. <http://e-qanun.az>

informasiya, iqtisadi və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- beynəlxalq təşkilatlar və bütün dövlətlər tərəfindən təcavüzkarın qınanmasına və təcrid edilməsinə nail olunması və s.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması üçün təcavüzkar strateji təzyiqin artırılması, zəruri olduqda hərbi güc tətbiq etməklə münaqişənin qısa zamanda həlli üçün qoşun qruplaşmaları potensialının lazımi səviyyəyə çatdırılması müharibə dövründə silahlı qüvvələrin əsas vəzifələri sırasında dayanır. Bu dövrdə silahlı qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin əsas vəzifələrinə Doktrinada:

- cəbhəboyu ərazilərdə döyüş xidmətinin aparılması və qoşun qruplaşmalarının təcavüzün dəf edilməsinə daim hazır vəziyyətdə saxlanması;
- sərhədyanı silahlı münaqişələrin lokallaşdırılması və zərərsizləşdirilməsi;
- ölkə ərazisinə daxil olmuş təcavüzkarın qoşun qruplaşmalarının və onun əməliyyat ehtiyatlarının darmadağın və məhv edilməsi üzrə döyüş əməliyyatlarının aparılması;
- əhalinin, iqtisadi obyektlərin və infrastrukturun mühafizəsi və s. daxildir.

Silahlı təcavüzün dəf edilməsi vəzifələrinin icrası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanının əmr və göstərişlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Silahlı Qüvvələrin birləşmələri Hərbi Doktrinada müəyyən edilmiş potensial və real hərbi təhdidlərin konkret istiqamətlərinə uyğun olaraq yerləşdirilir.

Azərbaycan dövləti öz təhlükəsizlik mühitini, real və potensial hərbi təhdidləri, eləcə də ümumi hərbi-strateji vəziyyəti nəzərə alaraq, Silahlı Qüvvələrinin strukturunu formalaşdırır və idarə edir. Bu sahədə iş aparılarkən zəruri hərbi qabiliyyətin yaradılması

və saxlanması, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanının nəzarəti altında olmaqla, hərbi rəhbərliyin mərkəzləşdirilməsi və vahidliyi, qarışıq (kənüllü və çağırış üzrə) sistemə uyğun olaraq komplektləşdirmə, daim döyüşə və səfərbərliyə hazır vəziyyətin saxlanması və s. prinsiplər əsas götürülür. Mütəxəssislərin fikrincə, ölkənin siyasi və hərbi rəhbərliyinin ciddi fəaliyyətinin nəticəsi olaraq hazırda Azərbaycanda müasir döyüş sistemləri və silahlarla təmin olunmuş, taktiki, hərbi, fiziki və mənəvi cəhətdən əksər hərbi və döyüş vəzifələrini yerinə yetirməyə hazır olan, məxsusi zabit korpusuna malik, dəqiq strukturlaşdırılmış və öz komandir heyətinin tapşırıqlarını icra etməyə hazır olan həqiqi müasir və peşəkar ordu yaradılmışdır.³⁶

Bundan başqa, Azərbaycanın hərbi təhlükəsizliyinin səmərəli təmin edilməsi məqsədilə silahlı qüvvələrin, eləcə də bu sahədə yaxından iştirak edən dövlət orqanlarının hərbi, iqtisadi-texniki və s. ehtiyaclarının ödənilməsi üçün ümumi təchizat siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasətdə silahlı qüvvələrin və hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının müdafiə təyinatlı məhsullara olan ehtiyacını əks etdirən Dövlət Müdafiə Sifariş Proqramının hazırlanması və icrası mühüm yer tutur.

Azərbaycanın yerləşdiyi Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsində dövlətlərin ümumi hərbi təhlükəsizliyini təmin edən iki sistem – Rusiyanın rəhbərlik etdiyi Kollektiv Təhlükəsizlik Təşkilatı (KTMT), ABŞ və onun Avropa müttəfiqlərinin yaratdığı Şimali Atlantika Hərbi Alyansı - NATO bloku, eyni zamanda müstəqil olaraq təhlükəsizliyinin qeydinə qalan İran kimi ölkələr mövcuddur. Yaxın illərdə NATO-ya qoşulmaq Azərbaycan üçün qeyri-real görünür. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatına qoşulmaq isə onun şərtləri və təminatları (əslində təminatlılığı) çərçivəsində

³⁶ Ниязов Н.С. Göstərilən əsəri, s.7

Azərbaycanın mənafelərinə uyğun deyildir. Belə şəraitdə, kənar təsir və təzyiqlərdən qorunmaq, öz hərbi təhlükəsizliyini və suveren hüquqlarını təmin etmək, xarici hərbi müdaxilələrin qarşısını almaq üçün hansısa formada beynəlxalq təminatın qazanılması vəzifəsi ölkənin xarici siyasət prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Müasir dünyanın əksər dövlətlərində olduğu kimi, Azərbaycanın da siyasi və hərbi təhlükəsizlik maraqları ölkə rəhbərliyindən mövcud beynəlxalq təhlükəsizlik sistemləri ilə münasibətlərin yaradılması, yeni-yeni siyasi və hərbi müttəfiqlərin, tərəfdaşların və dostların qazanılması, milli ordunun hərbi ehtiyaclarını təmin etmək məqsədilə ən qabaqcıl texniki, müdafiə təchizat sisteminin yaradılması və yaxud alınması, ictimaiyyətdə, milli orduda hərbi vətənpərvərlik, özünə və qələbəyə inam hissənin gücləndirilməsi və s. kimi təxirəsalınmaz strateji məsələlərin həllini tələb edir.

Sərhəd təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan kimi çox da böyük olmayan, lakin kifayət qədər əhəmiyyətli geoməkan xarakteristikası ilə seçilən ölkələrin milli və hərbi təhlükəsizliyi təkcə onların sərhədləri daxilində - məxsusi ərazilərində həyata keçirilən tədbirlərlə məhdudlaşa bilməz. Dövlətin xarici aləmlə sərhədlərinin möhkəmliyi, sərhədətrafi rayonların geosiyasi xarakteristikası - sərhəd yaxınlığında baş verə biləcək yerli, regional və transmilli cinayətlər, etnik, sosial münaqişələr və digər gözlənilə biləcək təhdidlər, yerli əhalinin milli, sosial, dini mənsubiyyəti və geosiyasi baxışları və s. **Sərhəd Təhlükəsizliyi Konsepsiyasına** (STK) müvafiq olaraq öncədən təhlil olunmalı, proqnozlaşdırılmalı və milli təhlükəsizlik doktrinasında əksini tapmalı, bu sahədə müvafiq hərbi və təhlükəsizlik qurumlarının fəaliyyəti əlaqələndirilməlidir. Azərbaycanın müharibə vəziyyətində

olduğu Ermənistanla, çox mühüm geosiyasi yükü olan İranla, hərbi-geostrateji önəm daşıyan Rusiya ilə (Dağıstan və dəniz sərhədləri nəzərdə tutulur), tranzit əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirildiyi ərazilərdə və Ermənistana bitişik rayonlarda Gürcüstanla sərhəd təhlükəsizliyi məsələləri daimi və xüsusi diqqət tələb edir.

Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqları həmçinin onun sərhədləri kənarında həyata keçirilən çoxsaylı beynəlxalq və regional xarakterli geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji tədbirlərin, ölkələrarası münasibətlərin izlənməsini və təhlil edilməsini, Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində reallaşdırılan əlaqələrin (Rusiya-İran, Rusiya-Ermənistan, Rusiya-Türkmənistan, Rusiya-Gürcüstan, Ermənistan-İran, Ermənistan-Gürcüstan, İran-Rusiya, İran-Türkmənistan, İran-Türkiyə, Türkiyə-Rusiya, Türkiyə-Ermənistan, Türkiyə-Gürcüstan və s.) qiymətləndirilməsini və müvafiq addımların planlaşdırılmasını tələb edir.

XXI əsrdə getdikcə vüsət alan qloballaşmanın yeni tələbləri çərçivəsində hər bir dövlət kimi, Azərbaycan da özünün milli təhlükəsizlik məsələlərini yenidən təhlil edərək, onu müasir texniki vasitələrin yaratdığı reallığın, dövrün və zamanın tələblərinə uyğunlaşdırmalıdır. Planetin qlobal inkişafı bütün ölkələrin sərhədlərini şəffaflaşdırmış, müxtəlif transmilli iqtisadi, siyasi, sosial, hərbi-strateji, informasiya və s. strukturların ölkələrin ərazisinə giriş-çıxışını asanlaşdırmış, milli iqtisadi, siyasi, sosial, informasiya, mənəvi və ekoloji maraqların qorunması imkanlarını çətinləşdirmişdir.

Naxçıvan MR ərazisinin geostrateji vəziyyəti nəzərə alınmadan, Azərbaycanın geoməkanının yığcam və bütöv məkan xarakteristikasına malik olmasına baxmayaraq, onun xarici ölkələrlə sərhədləri və sərhədətrafi yaşayış məntəqələrinin, burada yaşayan əhalinin xarakterik xüsusiyyətləri, sərhədlərin relyefi və texniki vəziyyəti ölkənin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji təhlükəsizliyinə xarici

müdaxilələri istisna etmir. Müasir elmi-texnoloji nailiyyətlərin bir çox ölkələrin xarici kəşfiyyat strukturları üçün yaratdığı yüksək texniki imkanlar nəzərə alınsa, o zaman Azərbaycan kimi əhəmiyyətli geoməkana malik ölkələrin öz ərazilərinin təhlükəsizliyinə nəzarət etməsinin getdikcə çətinləşməsinin şahidi ola bilərik.

Qonşu dövlətlərlə - İran, Rusiya, Gürcüstan, Ermənistan, Türkmənistan, Türkiyə və Qazaxıstanla sərhəddətrafi ərazilərin əhalisinin milli və sosial tərkibi, Azərbaycan dövlətçiliyinə və xalqına münasibəti məsələsi də geosiyasi, geostrateji təhlükəsizlik anlamında ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sırada Gürcüstanın Azərbaycanla həmsərhəd Borçalı, Rusiyanın Dağıstan bölgələrində, əsas sərhədboyu yaşayış məntəqələri və kəndlərdə məskunlaşan əhalinin milli-sosial və dini mənsubiyyətinin, mövcud tərkibinin, sosial-dini istiqamətlərinin öyrənilməsi, bu ərazilərdə informasiya-təbliğat vasitələrinin hansı ölkə tərəfindən idarə olunması, KİV-lərin təsir dairəsi, sərhəddətrafi kommunikasiya vasitələri, ötürücülər, sərhəd xətləri və s. kimi məsələlərin vəziyyəti qarşılıqlı olaraq həm Azərbaycanın, həm də qonşu dövlətlərin milli təhlükəsizliyi ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycanın xarici sərhədlərinin hərbi-geostrateji xarakteristikası və mühafizə vəziyyəti

Azərbaycan Respublikası quru və dənizdə 7 ölkə ilə – Gürcüstan, Rusiya Federasiyası, Ermənistan Respublikası, Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası, Türkmənistan Respublikası və Qazaxıstan Respublikası ilə həmsərhəddir.

Ölkənin quru sərhədlərinin ümumi uzunluğu 3370.4 km təşkil edir ki, bunun 2657.4 km quru, 713 km isə sahil xəttindən ibarətdir. Sərhədlərin uzunluğu müvafiq olaraq - İran İslam Respublikası ilə

765.0 km, Rusiya Federasiyası ilə 390.3 km, Gürcüstan ilə 480.0 km, Ermənistan Respublikası ilə 1007.1 km, Türkiyə Respublikası ilə 15.0 km təşkil edir.

Azərbaycanın inzibati rayonlarının 32-si bilavasitə qonşu dövlətlərlə sərhəddə yerləşir.

Azərbaycanın İran İslam Respublikası ilə 765.0 km sərhədinin rayonlar üzrə uzunluğu müvafiq olaraq: Astara rayonu (56.0 km), Lerik rayonu (52.0 km), Yardımlı rayonu (75.0 km), Cəlilabad rayonu (86.0 km), Biləsuvar rayonu (68.0 km), İmişli rayonu (14.0 km), Beyləqan rayonu (30.0 km), Füzuli rayonu (45.0 km), Zəngilan rayonu (55.0 km), Cəbrayıl rayonu (65.0 km), Naxçıvan MR - Ordubad rayonu (42.0 km), Culfa rayonu (30.0 km), Babək rayonu (75.0 km) və Şərur rayonu üzrə (72.0 km) təşkil edir.

İranla sərhədlərinin vəziyyəti də təhlükəsizlik baxımından istənilən səviyyədə qənaətbəxş deyildir. Sərhəd xəttindən 117 km dağlıq (meşəlik), 51 km düzənlik ərazilərdən və 597 km çaylar üzrə keçir. Azərbaycanın siyasi və dövlət strukturlarının bu ölkə ilə mehriban dostluq və qonşuluq cəhdlərinə baxmayaraq, qarşı tərəfin bəzi rəsmi və qeyri-rəsmi dairələri, müvafiq strukturları, sərhəd keşikçiləri, bir qayda olaraq, bu məsələyə müəyyən qədər etinasızlıq göstərirlər.

İranla sərhədin mühafizəsinə təsir göstərən mənfi amillər sırasında mütəxəssislər və sərhədçilər:

- qanunsuz sərhəd pozmalarını, sərhəd bölmələrinə silahlı basqınları və təzyiqləri;
- narkotik və silah qaçaqmalçılığı cəhdlərini;
- qanunsuz miqrasiya, dini və ideoloji missionerlik, qanunsuz mühacirlərin sərhədləri pozması və Avropa ölkələrinə tranzit cəhdlərini;
- İran hökuməti tərəfindən nüvə proqramının inkişafı istiqə-

mətində işlərin davam etdirilməsi və Rusiya ilə bu sahədə əməkdaşlığın Azərbaycan ərazisi vasitəsilə reallaşdırılması, bununla bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq qətnamələrə Azərbaycan tərəfindən əməl edilməsinə bu ölkənin kəskin reaksiyası və onun yaratdığı gərginliyi (Rusiyadan İrana göndərilən və atom sənayesində istifadə olunan mallara və texnologiyalara sərhəd baxışı bu ölkənin rəsmilərini daim qıcıqlandırır);

- İrana məxsus üzmə vasitələrinin tez-tez Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus sularına qanunsuz daxil olma cəhdlərini;
- sərhəd pozucularına və narkotik daşıyıcılarına köməklik göstərən silahlı və mütəşəkkil bələdçi qrupların fəaliyyətinin davam etməsini və s. göstərir.

Bəzi məlumatlara görə, son 7 il ərzində İranla sərhəddə qarşı tərəfin günahı üzündən 100-dən çox silahlı təxribat qeydə alınmışdır. Bunun nəticəsində 6 sərhədçi həlak olmuş, 8-i yaralanmışdır. 2009-cu ildə sərhəddə qaçaqmalçılarla 16 dəfə silahlı toqquşma qeydə alınmışdır.

2009-cu ilin iyun ayının 16-da dövlət sərhədini qanunsuz keçməyə cəhd göstərən terrorçu qrupun zərərsizləşdirilməsi (əməliyyat zamanı 1 sərhədçi həlak olmuş, 2 sərhədçi yaralanmış, 2 terrorçu məhv edilmişdir) və s. kimi təkrarlanan qanunsuz hallar Azərbaycan hökumətinə bu istiqamətdə milli təhlükəsizliyinə tam əmin olmaq imkanı vermir.³⁷

İranla sərhəddə baş verən və münaqişə yaradan əsas problemlərdən biri qarşı tərəfdən olan ayırı-ayrı cinayətkar

³⁷ Bu rəqəmlər və respublikanın sərhədləri ilə bağlı digər faktlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəsmi məlumatlarından götürülmüşdür.

qrupların və vətəndaşların mütəşəkkil şəkildə Azərbaycan ərazisini transmilli narkotik ticarətinin marşrutlarından birinə çevirmək cəhdi ilə bağlıdır. BMT-nin Narkotiklərə Qarşı Mübarizə İdarəsinin (UNODK) hesablamalarına görə, hər il Əfqanıstan-İran-Rusiya və Əfqanıstan-İran-Türkiyə marşrutu üzrə on tonlarla heroin və digər narkotik maddələr daşınır. Bunun da bir hissəsi İrandan Mehri və Araz çayı keçidlərindən, Azərbaycanın işğal altında olan Dağlıq Qarabağ və ona bitişik ərazilərindən istifadə etməklə (bu ərazilərdə hətta narkotiklərin geniş istehsalı ilə bağlı da məlumatlar mövcuddur - Ə.H.), Ermənistan-Gürcüstan marşrutu ilə, digər hissəsi isə yenə də İrandan bilavasitə qaçaqmalçılıq yolu ilə Azərbaycana, buradan da Gürcüstan-Türkiyə-Rusiya marşrutu üzrə Şərqə və Qərbə daşınır.³⁸

İranla Azərbaycan arasındakı sərhəd təhlükəsizliyinin əsas problemlə sahələrindən biri Xəzər dənizinin iki ölkə arasındakı milli sektorlarının ayırıcı xətləri ilə bağlıdır. Dənizin dibinin və səthinin iki ölkənin müştərək su sərhədləri boyunca hələ də delimitasiya edilməməsi və rəsmi şəkildə dövlətlərarası sazişlə təsdiqlənməməsi İranın Azərbaycanın dəniz sərhədlərini tez-tez pozmasına zəmin yaradır. Məlum olduğu kimi, İran neçə illərdir ki, Xəzərin sektor bölgüsü və statusu ilə bağlı heç bir beynəlxalq normaya və dənizin yerli şəraitinə uyğun gəlməyən, özünəməxsus prinsiplərə söykənən təkliflə çıxış edir ki, bunun qəbul edilməsi də qalan dörd ölkə tərəfindən tamamilə mümkün deyildir.³⁹ Odur ki, İran neçə illərdir ki, birtərəfli qaydada onunla həmsərhəd olan Azərbaycanın milli sektorunda hər hansı iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmağa imkan vermir. Hətta 2001-ci il iyun ayının 23-də bu ölkəyə məxsus iki hərbi təyyarə və hərbi gəmi Azərbaycan sektorundakı “Alov” yatağında BP-AMOKO transmilli şirkətlərinin sifarişi ilə neft-qaz kəşfiyyatı

³⁸ Bax: www.unodc.org

³⁹ Daha ətraflı bax: Əli Həsənov. Xəzərin hüquqi statusu və Azərbaycanın geoiqtisadi maraqları // “525-ci qəzet”, 14 noyabr 2010-cu il

aparan “Geofizik-3” və “Əlif Hacıyev” gəmilərini “suda batırmaq”la hədələyərək ərazidən çıxarmışdır. Bunun ardınca İrənin bir ədəd hərbi təyyarəsi Azərbaycanın hava sərhədlərini pozaraq Bakının 90 millik məsafəsinə qədər yaxınlaşmış, yalnız qarşı tərəfin ciddi xəbərdarlığından sonra ölkənin hava sərhədlərini tərk etmişdir.⁴⁰

Göründüyü kimi, İrənlə Azərbaycan arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə Xəzər dənizinin təhlükəsizlik məsələləri önəmli rol oynayır. Məlum olduğu kimi, Xəzər ölkələri içərisində hövzədə “vahid təhlükəsizlik təşkilatı” yaratmaq ideyasını ilk dəfə 1992-ci ildə İrən irəli sürmüşdür. Lakin İrən dənizdə milli sektor bölgüsünə dair Rusiya-Qazaxıstan-Azərbaycan razılaşmasına qoşulmayaraq, keçən müddətdə Xəzərin militaristləşdirilməsi işini hamıdan çox davam etdirmiş, hövzədə reallaşdırılan iqtisadi layihələrə mane olmağa çalışmışdır. Bu ölkə hətta Xəzərin dinc məqsədlərlə istifadəsinə dair bir çox hökumətlərarası sazişlərə belə tam əməl etməmişdir. Hazırda İrən Xəzərdə Rusiyadan sonra ən güclü hərbi donanma, hərbi aviasiya və hərbi dəniz qüvvələrinə malikdir. Bəzi məlumatlı mənbələrin açıqlamalarına görə, İrənin Xəzərdə yüzdən artıq kiçik və yardımçı hərbi gəmisi mövcuddur ki, onların sırasına: üçü özünün buraxdığı, Şimali Koreya tipli sualtı qayıqlar, ABŞ istehsalı olan köhnə “Salman” hərbi gəmisi və patrul katerləri daxildir. Bütün bunlarla yanaşı, mütəxəssislərin fikrinə görə, İrən qısa müddətdə Xəzərdəki hərbi-dəniz qüvvələrinin sayını Fars körfəzindəki potensialından istifadə etməklə 50% artırma bilər.⁴¹ Nəzərə alınsa ki, Azərbaycanın paytaxtı və əsas neft infrastrukturları Xəzərdə və hövzə ətrafında yerləşir, o zaman bölgə ölkələrinin indiyə qədərki əksər sektor bölgüsü təşəbbüsünü dəstəkləməyən İrəndən dənizdə qaynaqlanan hərbi-geostrateji təhlükələri nəzərdən qaçırmaq olmaz.

⁴⁰ Вах: Может ли Россия из-за энергоресурсов развязать войну на Каспийском море? // www.inosmi.ru/Asia/2011/07/12

⁴¹ Вах: газ. “Зеркало”, 19 июля 2011 г.

Azərbaycanın Rusiya Federasiyası ilə sərhədləri: quruda Balakən rayonu (49.4 km), Qax rayonu (37.4 km), Zaqatala rayonu (61.0 km), Şəki rayonu (44.6 km), Oğuz rayonu (48.1 km), Qəbələ rayonu (14.7 km), Qusar rayonu (119.0 km) və Xaçmaz rayonu (16.1 km) ərazilərinə düşür. Rusiya ilə sərhəd xəttinin 297.2 kilometri çətin mühafizə olunan dağlıq, 42 kilometri düzənlik, 10.1 kilometri meşəlik ərazilərdən və 41 kilometri Samur çayı üzərindən keçir.

Azərbaycanın Rusiya ilə sərhədlərinin də həm dəniz, həm də quru hissəsi təhlükəsizlik baxımından şəffaf və qismən problemli olaraq qalmaqdadır. Bu sərhədlərdən, xüsusən Dağıstandan Qusar, Zaqatala və Balakən istiqamətində tez-tez sərhəd pozmaları, silah, narkotik qaçaqmalçılığı və s. kimi qanunsuz hallar baş verir. Mütəxəssislərin fikrinə görə, Rusiya ilə Azərbaycanın münasibətlərində son illərdə müşahidə olunan dostluq və tərəfdaşlıq münasibətləri, iki dövlətin siyasi və hökumət rəhbərləri arasında yaranan və inkişaf edən ikitərəfli mehriban qonşuluq əlaqələri bu ölkənin bir çox həmsərhəd vilayətlərinin müvafiq strukturlarının fəaliyyəti ilə heç də həmişə üst-üstə düşmür. Odur ki, Azərbaycanın Rusiya ilə bəzi sahələr üzrə sərhəd təhlükəsizliyi məsələlərinin qarşılıqlı həlli hələ də özünü gözlətməkdədir. Mövcud problemlərin böyük qismi Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Bakıya 2-3 sentyabr 2010-cu il tarixli səfəri çərçivəsində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ilə imzaladığı iki ölkə arasındakı dövlət sərhədlərinin müəyyən edilməsi haqqında müqavilə ilə aradan qalxmışdır. Samur çayı üzrə iki ölkənin sərhəd xətlərinin delimitasiyası, çayın Azərbaycan ərazisi kimi tanınması, lakin suyundan müştərək istifadə haqqında əldə olunmuş dövlətlərarası razılıq necə illərdir ki, qonşu Dağıstan vilayətinin bəzi rəhbərlərinin əsassız iddiaları üzündən yaranmış problemləri aradan qaldırmışdır.⁴²

⁴² Bax: “Ekspress” qəzeti, 16 sentyabr 2010-cu il

Təhlükəsizlik baxımından hazırda Azərbaycanın Rusiya ilə sərhədlərində ən həssas nöqtə Xəzər dənizi olaraq qalır. Məlum olduğu kimi, paytaxtı bilavasitə Xəzər dənizinin sahilində yerləşən yeganə ölkə Azərbaycandır. Bundan başqa, dənizin Azərbaycan sektorunda ən çox kəmərlər, enerji və sənaye infrastrukturuları - neft-qaz platformaları, kompressor-nasos stansiyaları və s. qurğular da məhz Azərbaycana və onun tərəfdaşlarına məxsusdur. Bütün bunların mühafizəsi ciddi hərbi donanma və sahil mühafizə sisteminin yaradılmasını tələb edir. Bu gün üçün Xəzər dənizində tam döyüş qabiliyyətli yeganə hərbi donanmanın Rusiyaya məxsus olduğunu nəzərə alsaq, həmin donanmanın nə zamansa, hansısa Xəzəryanı ölkəyə qarşı istifadə edilməyəcəyinə heç bir real beynəlxalq və regional təminat yoxdur. Doğrudur, 2010-cu ilin noyabr ayında Xəzəryanı ölkələrin Bakıda keçirilən sammitində Xəzərin ümumi təhlükəsizliyinə dair beş ölkə rəhbərlərinin birgə sazişi imzalanmış və dənizin militaristləşdirilməsinin yolverilməzliyi haqqında ümumi razılığa gəlinmişdir. Lakin hətta birgə saziş imzalanandan sonra, verilən məlumatlara görə, Rusiyanın hərbi-dəniz qüvvələrinin baş komandanı bəyan etmişdir ki, Rusiyanın Xəzər hərbi donanması “Cənub” vahid strateji komandanlığı altında tezliklə öz arsenalını daha 16 ədəd yeni hərbi gəmi, bir neçə aviasiya qrupu, işıq sürətli “Yaxont” raketləri ilə təmin edilmiş “Bastion” raket kompleksi və s. silahlarla zənginləşdirəcəkdir.⁴³ Mütəxəssislərin fikrincə, Rusiyanın Xəzər dəniz donanmasında malik olduğu və “Uran” raket daşıyıcıları ilə təmin olunmuş “Tatarıstan” və “Dağıstan” hərbi-mühafizə gəmiləri onsuz da Xəzər dənizindəki ən güclü gəmilər hesab olunurdu.

Göründüyü kimi, Rusiyanın Xəzərdəki hərbi-geostrateji imkanları qarşısında istənilən hövzə ölkəsinin, o cümlədən Azərbaycanın dəniz sərhədlərinin, hövzədəki enerji infrastrukturlarının, xüsusən dəniz

⁴³ Вах: Может ли Россия из-за энергоресурсов развязать войну на Каспийском море?// www.inosmi.ru/Asia/ 2011/07/12

sahilində yerləşən paytaxtının təhlükəsizliyinin hər hansı geostrateji təhdiddən və yaxud asılılıqdan tam sığortalanması haqqında fikir söyləmək çətinidir. Gürcüstan-Rusiya müharibəsinin təcrübəsi göstərdi ki, Rusiya lazım gələndə postsovet məkanında hər hansı hərbi-geostrateji fəaliyyət göstərməkdən çəkinməyəcəkdir.

Rusiya ilə Azərbaycanın quru və dəniz sərhədlərinin mühafizəsinə mənfəət təsir göstərən bir çox amillər də mövcuddur. Bunların sırasında, mütəxəssislərin fikrinə görə:

- Rusiya federal strukturlarının vəziyyətin normallaşdırılması istiqamətində bəzi tədbirləri gücləndirməsinə baxmayaraq, Şimali Qafqaz regionunda qanunsuz silahlı dəstələr tərəfindən sərhədyanı ərazilərdə terror aktlarının davam etdirilməsi və ictimai-siyasi vəziyyətin gərgin qalması;
- siyasi münasibətlərin gərginləşməsi səbəbindən Rusiya ilə Gürcüstan arasında diplomatik və nəqliyyat əlaqələrinin kəsilməsi;
- terrorçu, dini ekstremist və digər qanunsuz silahlı qruplar tərəfindən dövlət sərhədinin pozulması cəhdlərinin davam etdirilməsi (2009-cu ilin iyul ayının 18-də Azərbaycanla dövlət sərhədini qanunsuz keçməyə cəhd göstərən terrorçu qrup zərərsizləşdirilmişdir. Əməliyyat zamanı 1 sərhədçi yaralanmış, 1 terrorçu məhv edilmişdir. Bununla yanaşı, külli miqdarda silah-sursat, hərbi geyim və ləvazimatlar aşkar edilmişdir) və s. xüsusi diqqət tələb edir.

Azərbaycan-Gürcüstan sərhədləri: Azərbaycanın Gürcüstanla mövcud olan 480 kilometrlik müştərək sərhədlərinin rayonlar üzrə uzunluğu müvafiq olaraq - Qax rayonu (11.5 km), Ağstafa rayonu (107.9 km), Tovuz rayonu (33.6 km), Samux rayonu (75.0 km), Qax rayonu (65.7 km), Balakən rayonu (96.0 km) və Zaqatala rayonu üzrə (90.3 km) təşkil edir. Sərhəd xəttinin 315 kilometri düzənlik ərazidən və 165 kilometri isə çaylar (göllər) üzrə keçir.

Mütəxəssislər – sərhədçilər Gürcüstan ilə sərhədin mühafizəsinə təsir göstərən amillər sırasına:

- Rusiya-Gürcüstan silahlı münaqişəsinin baş verməsi nəticəsində Gürcüstanın sərhədyanı rayonlarında əməliyyat şəraitinin qeyri-sabitliyini;
- Gürcüstanın ermənilər yaşayan hissəsinə Ermənistan tərəfindən ərazi iddialarının getdikcə artmasını;
- Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin fəaliyyətə başlaması ilə yanaşı, Şərqlə Qərbi Avropanı birləşdirən nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasını nəzərdə tutan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisinə dair üçtərəfli sazişin imzalanmasını və s. aid edirlər.

Azərbaycan-Ermənistan sərhədləri: Azərbaycanın Ermənistanla sərhədləri onun xarici ələmlə sərhədlərinin ən böyük hissəsini təşkil edir. Əksəriyyəti quru olmaqla, bu ölkə ilə sərhədlərin uzunluğu 1007.1 kilometrdir. Həmin sərhədlərin uzunluğu rayonlar üzrə müvafiq olaraq: Naxçıvan Muxtar Respublikası (274.3 km), Qazax rayonu (123.9 km), Ağstafa rayonu (19.7 km), Tovuz rayonu (50.9 km), Gədəbəy rayonu (101.7 km), Daşkəsən rayonu (9.2 km), Kəlbəcər rayonu (125.4 km), Laçın rayonu (128.9 km), Qubadlı rayonu (74.6 km) və Zəngilan rayonu üzrə (98.5 km) təşkil edir. Sərhəd xəttinin 1000.5 kilometri çətin mühafizə olunan dağlıq, 6,5 kilometri isə düzənlik ərazilərdən keçir.

Ermənistanla sərhədlərin mühafizəsi və təhlükəsizliyinə təsir göstərən amillər sırasına mütəxəssislər:

- Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-nin, o cümlədən Azərbaycan-İran dövlət sərhədinin 132 kilometrinin və Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhədinin 733 kilometrinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən bilavasitə işğal olunmasını, 20 mindən çox vətəndaşın öldürülməsini, 50

mindən çoxunun yaralanmasını və əlilə çevrilməsini, erməni silahlıları tərəfindən dinc insanlara, qadın və uşaqlara, qocalara qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını və digər anti-insani kütləvi cinayət hadisələrini, əhalinin yaşayış məskənlərindən zorla qovulması və məcburi qaçqın-köçkünə çevrilməsini;

- sərhədin bu hissəsində ölkənin milli təhlükəsizliyinə birbaşa qəsd və onun suveren hüquqlarının kobud surətdə tapdanmasını, işğal olunmuş ərazilərdəki bütün yerli infrastrukturların, sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni-sosial mülkiyyətin və obyektlərin dağıdılmasını, bu ərazilərin ekoloji durumuna ciddi zərbə vurulmasını, münbit torpaqların çirkləndirilməsini, qeyri-münbit və şoranlaşmış ərazilərə çevrilməsini, torpaqların narkotik maddələrin becərilməsi və tranziti, ekoloji cəhətdən ziyanlı olan digər fəaliyyətlərin məskəninə çevrilməsini;
- ərazidə cəmlənmiş nəzarətsiz və qeyri-qanuni silahlı qüvvələrin, hərbi texnikanın həm Azərbaycanın torpaqlarına və əhalisinə, həm də bütün bölgənin təhlükəsizliyinə ciddi təhdidə çevrilməsini, regionda daimi təhlükə və geostrateji problemlər yaratmasını;
- faktiki olaraq beynəlxalq hüququn heç bir subyektinə tabe olmayan və bütün beynəlxalq normaların pozulduğu bu məkanda nəzarətsiz hərbi-separatçı rejimin yaradılmasını və qeyri-qanuni fəaliyyətin davam etdirilməsini, problemin sülh yolu ilə həlli istiqamətində görülmüş işlərin nəticə verməməsini;
- Ermənistan tərəfindən blokada vəziyyətində saxlanılan Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycan Respublikasının əsas hissəsi ilə birbaşa nəqliyyat əlaqəsinin pozulmasını və beynəlxalq aləmə yeganə çıxış yolu kimi Türkiyə və İran sərhədlərindən istifadə edilməsini;
- Cənubi Qafqazda həyata keçirilən transkontinental enerji

layihələrindən kənar qalmış Ermənistanın regional inteqrasiya və əməkdaşlıq proseslərinə qarşı daim təxribat törətməsini və pozucu fəaliyyət göstərməsini;

- Gürcüstan ərazisindən çıxarılan Rusiyaya məxsus hərbi texnikanın Ermənistanda və Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan Respublikası ərazilərində yerləşdirilməsini, bu işğalçı ölkənin hərbi potensialının gücləndirilməsi istiqamətində Rusiya ilə birgə fəaliyyətin davam etdirilməsini və s. aid edirlər.

Azərbaycan-Türkiyə sərhədləri: Azərbaycanın Türkiyə Respublikası ilə sərhədi cəmi 15.0 kilometrdir. Bunun da əksəriyyəti Araz çayı boyunca Şərur-Səderək rayonları (Naxçıvan Muxtar Respublikası) ərazisindən keçir. Azərbaycan üçün ciddi geostrateji əhəmiyyət kəsb edən və qardaş Türkiyə ilə geosiyasi birliyi təmin edən bu sərhəd sahəsi, bəlkə də ölkənin xarici aləmlə yeganə problemsiz hüdudu hesab olunur.

SSRİ-nin dağıldığı 1991-ci ildən sonrakı dövrdə aparılan ikitərəfli danışıqlara baxmayaraq, ölkənin həm quru, həm də dəniz sərhədlərinin böyük hissəsi **delimitasiya** olunsa da, *Xəzər vasitəsilə İran və Türkmənistanla, quru vasitəsi ilə isə Gürcüstanla sərhədlər tam demarkasiya olunmamış, yaxud bu proses başa çatmamışdır. Ermənistanla müharibə vəziyyəti davam etdiyinə görə onunla hətta sərhəd delimitasiyası da həyata keçirilməmişdir.*

2010-cu il sentyabrın 3-də Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında dövlət sərhədi haqqında” Müqavilə imzalanmışdır. Həmin sənədlə Azərbaycan və Rusiya sərhədlərinin delimitasiyası prosesi başa çatmışdır. Müqavilə 2010-cu il dekabrın 21-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2011-ci il iyunun 17-də isə Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur.

Azərbaycan-Gürcüstan sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə dövlətlərarası delimitasiya komissiyasının 2009-cu il 17-18 iyunda Tbilisidə keçirilmiş 10-cu iclasından sonra sərhədlərin 283 kilometr (59%) razılaşdırılmışdır.

Xəzəryanı ölkələrdən *İran və Türkmənistanla Xəzər dənizinin orta xəttinin müəyyən olunması və milli sektorların koordinatları məsələsində Azərbaycanın bir çox problemləri mövcuddur.* Doğrudur, Ermənistan istisna olmaqla, Azərbaycanın hər hansı həmsərhəd dövlətlə indiyə qədər ciddi sərhəd münaqişəsi və yaxud silahlı qarşılıqlı münaqişəsi (İran hərbi təyyarələrinin və sərhədçilərinin 2001-ci ildə Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus milli sektorunun “Alov” neft yatağında kəşfiyyat-qazma işləri aparan BP mütəxəssislərinə hərbi təzyiq göstərməsi və onları ərazini tərk etməyə məcbur etməsi faktı istisna olmaqla - Ə.H.) mövcud olmamışdır. Lakin Xəzəryanı və Cənubi Qafqaz ölkələri ilə ortaq sərhəd xətlərinin hələ də axıra qədər demarkasiya və delimitasiya edilməməsi ciddi narahatlıq mənbəyi olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycanın qonşularından **dəniz sərhədlərinin orta xəttinin müəyyənləşməsində** İrənlə yanaşı, Xəzəryanı ölkələrdən problemlə olaraq qalan ikinci dövlət **Türkmənistandır**. SSRİ dağılandan sonra Azərbaycan bu ölkə ilə dəniz sərhədlərinin orta xəttinin və Xəzərdəki bəzi neft-qaz yataqlarının mənsubiyyətinin müəyyənləşməsində bəzi problemlər yaşayır. Artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Xəzərin hüquqi statusu “müəyyənləşmədən” və onun milli sektorlarının delimitasiyası, demarkasiyası aparılmadan Azərbaycanın dənizdə həyata keçirdiyi beynəlxalq neft-qaz layihələrinə Türkmənistan da, Rusiya və İrana qoşularaq, rəsmi şəkildə müəyyən etirazlar səsləndirmiş və özünəməxsus iddialar irəli sürmüşdür. Əslində, öz milli maraqlarının ziyanına olaraq Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən olunmasını indiyə qədər uzadan iki ölkədən biri məhz Türkmənistandır. Bu ölkə müstəqillik dövrünün ayrı-ayrı illərində

xalqlarımızın ortaq din, dil, mədəniyyət və etnik soykökünə malik olmasını, iki ölkənin strateji maraq çərçivələrinin və geosiyasi, geoiqtisadi mənafeələrinin üst-üstə düşməsini, bu maraqların onlar arasında strateji tərəfdaşlıq tələb etməsini nəzərə almadan, bəzi məsələlərdə tam antiAzərbaycan mövqeyi nümayiş etdirmişdir. Lakin Azərbaycan rəhbərliyi bu ölkəni idarə edənlərin nə vaxtsa real gerçəkliyi dərk edərək, Xəzər hövzəsində respublikamızla eyni geosiyasi düşürgədə mövqe tutacağına ümid bəsləmiş və onların bəzi əsassız bəyanatlarına, qeyri-sağlam hərəkətlərinə göz yummuşdur.

Türkmənistan özünü Xəzər hövzəsi və Orta Asiyada bitərəf dövlət elan edərək, bölgədəki təhlükəsizlik və hərbi-strateji bloklardan uzaq qalacağını bəyan etmişdir. Lakin bu ölkənin Xəzərdə həyata keçirmək istədiyi hərbi-geostrateji siyasət və bu haqda verdiyi bəzi bəyanatlar Azərbaycanı özünün hərbi və iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından biganə qoya bilməz. Son dövrlərdə bəzi mənbələrin verdiyi məlumata görə, özünün “təhlükəsizlik maraqlarının təmin olunması”nı əsas gətirərək, Türkmənistan Xəzər dənizində güclü hərbi-dəniz qüvvələri yaratmaq, onu müasir texnika ilə təmin etmək haqqında milli proqram açıqlamışdır. Ölkənin Milli Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə qəbul edilmiş həmin proqramda Türkmənistanın 2015-ci ilə qədər Xəzər hərbi-dəniz qüvvələri formalaşdırması, dənizdə hərbi-strateji planlar həyata keçirən, öz geoiqtisadi və təhlükəsizlik maraqlarını təmin edən hərbi donanma yaratması nəzərdə tutulmuşdur. Mütəxəssislər son illərdə bu ölkənin Xəzər dənizində yerləşən Türkmənbaşı hərbi-dəniz sərhəd dəstəsinə aldığı “Kalkan M”, “Qrif T” tipli, Ukraynadan alınmış onlarla patrul katerlərini, İrandan alınmış 7 sahil-mühafizə hərbi katerini və bir ədəd minadaşıyan gəmini, ABŞ-la hərbi əməkdaşlıq çərçivəsində aldığı ”Point Jackson” patrul katerini və digər hərbi-dəniz texnikasını, ölkə rəhbərliyinin səsləndirdiyi çoxsaylı antiAzərbaycan bəyanatlarını və qeyri-standart hərəkətləri, o cümlədən İranın Xəzərin Azərbaycana məxsus “Alov” yatağına

2001-ci ildə həyata keçirdiyi hərbi müdaxilə nümunəsini və s. nəzərə alaraq, bu proqramı Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqlarına bilavasitə təhlükə kimi qiymətləndirmiş və Xəzərdə yeni - “türkmən təhlükəsinin” gələcək geostrateji konturlarını nəzərdən qaçırmamağı tövsiyə etmişlər.⁴⁴ Məlumatlara görə, bu yaxınlarda türkmən hərbi-dəniz donanması Rusiyadan alınmış iki ədəd “Sobol” patrul kateri ilə öz cəbbəxanasını bir qədər də gücləndirmişdir.⁴⁵

Türkmənistanın siyasi və hərbi dairələri Xəzərin hərbiş-dirilməsindən narahat olan ölkələrə verdiyi cavabda “bütün bu addımların hər hansı Xəzəratrafi dövlətə qarşı yönəlmədiyini, yalnız ölkənin dəniz sərhədlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi daşdığını” bildirsələr də, mütəxəssislər 2009-cu ilin avqust ayında Türkmənistan rəsmilərinin “Xəzər hərbi-donanması üçün raketlərlə təchiz olunmuş, bütün dəniz akvatoriyasını optik və lokasiya nəzarətində saxlayan müasir hərbi gəmilərin alınması haqqındakı” bəyanatının tamamilə fərqli geostrateji planlardan xəbər verdiyi qənaətindədirlər. Onların fikrinə görə, Türkmənistanın bu addımları Xəzərdə reallaşdırılan əsas transmilli neft-qaz layihələrinin sahibi qismində çıxış edən və bu sahədə Türkmənistanla bir çox problemi olan Azərbaycanı hamıdan artıq narahat etməlidir.⁴⁶

Beləliklə, qloballaşan dünyada sərhəd təhlükəsizliyi məsələlərinin və ölkənin məkan təhlükəsizliyi tələblərinin qısa təhlili göstərir ki, digər xarici ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasına uyğun olaraq məxsusi sərhəd siyasəti formalaşdırılmalı, bu siyasətinin əsas məsələlərini özündə əks etdirən **Sərhəd Təhlükəsizliyi Konsepsiyası** hazırlanmalıdır.

⁴⁴ Вах: Велиев Е. Каспий остается проблематичной зоной // газ. “Зеркало”, 26 января 2010 г.

⁴⁵ Yənə orada

⁴⁶ Yənə orada

Ölkənin geoməkan xarakteristikası, sərhədlərinin xüsusiyyətləri və təhlükəsizliyi, onun təmin olunması yolları, vasitələri və ehtiyatları ilə bağlı bütün məsələlər həmin sənəddə öz əksini tapmalıdır.

2.3. İqtisadi inkişaf, insan ehtiyatlarının idarə edilməsi və maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti

Bütün dövrlərdə hər bir dövlətin təhlükəsizlik sahəsində əsas vəzifələrindən biri *öz geoiqtisadi müstəqilliyini və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdən* ibarət olmuşdur. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı geosiyasi ədəbiyyatda ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin olunması, iqtisadi həyatının arzuolunmaz xarici təsirlərdən qorunması və geoiqtisadi asılılığının aradan qaldırılması kimi təqdim olunur.

Məlum olduğu kimi, dövlətlər müstəqil inkişaf siyasətlərini formalaşdırarkən ilk növbədə özlərinin malik olduğu iqtisadi, sosial və əmək ehtiyatlarını təhlil edir, onların səmərəli istifadəsinin yollarını düşünür, ölkə əhalisinin yaşayışı, sosial – iqtisadi təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələləri müəyyənləşdirir, onların həlli ilə bağlı milli strategiya hazırlayır və həyata keçirirlər. Ölkənin əsas elmi-tədqiqat və idarəçilik institutları dövlətin və əhalinin iqtisadi və sosial tələbatını, iqtisadi inkişafın daxili və xarici amillərdən asılılıq dərəcəsini öyrənir, iqtisadi müstəqilliyi və təhlükəsizliyi təhdid edən, yaxud iqtisadi inkişafa mane olan halları araşdırır, proqnozlaşdırır və həlli yollarını təklif edirlər.

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın iqtisadi həyatında cərəyan edən total böhran və hərc-mərclik, demək olar ki, respublika səviyyəsində iqtisadi idarəçilik sisteminin tam pozulmasına, əhalinin sosial-iqtisadi tələbatlarını təmin edən müəssisələrin fəaliyyətinin dayanmasına səbəb olmuşdu. Bundan başqa, milli

İqtisadi strategiyanın yoxluğu, postsovet ölkələri arasında təsərrüfat - nəqliyyat əlaqələrinin pozulması və s. nəticəsində keçmiş SSRİ məkanındakı bazarlara məhsul ixrac edən müəssisələr öz işini dayandırmış, qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr kortəbii şəkildə almışdı. Bütün bu hallar, müvafiq olaraq, respublikanın sənaye müəssisələrinin bütövlüklə iflic olmasına və fəaliyyətini dayandırmasına, ölkədə total işsizliyin yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Daxili bazara işləyən müəssisələrdə mitinqlər, siyasi çəkişmələr və digər aksiyalar nəticəsində istehsal prosesi və işin ahəngi pozulmuşdu. Belə vəziyyət həmin dövrdə respublikanın bütün sahələrini bürümüş korrupsiya və rüşvətxorluq, milli əmlakın talanması və digər mənfi hallar da daxil olmaqla, Azərbaycanı qaçılmaz sosial – iqtisadi böhrana sürükləyərək, milli iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə salmışdı.

Bundan başqa, respublikanın sovet hakimiyyəti dövründə yaradılmış milli iqtisadi və sənaye potensialı – zavod və fabriklərin qiymətli avadanlıqları sökülərək dəmir qırıntıları qismində xarici ölkələrə satılmış, milli iqtisadiyyatın texnoloji bazası məhv edilmişdi. Azərbaycan iqtisadiyyatının şah damarı hesab olunan neft sənayesində isə işlər daha ağır vəziyyətdə idi. Bu sahəni ələ keçirmiş bir qrup transmilli cinayətkar elementlər ölkənin zəngin neft məhsullarının və onun satışından əldə olunan gəlirlərin milli iqtisadi inkişafa yönəlməsinin qarşısını alır, bu strateji məhsullardan gələn gəlirləri öz maraqları naminə istifadə edirdilər. Vəziyyət o qədər pisləşmişdi ki, Azərbaycanın ÜDM istehsalı SSRİ dövründəki səviyyədən bir neçə dəfə aşağı düşmüşdü.

Azərbaycanın milli inkişafı və təhlükəsizliyinin həmin dövr üçün ən mühüm vəzifələri aşağıdakılardan ibarət idi:

- ilk növbədə, günü-gündən dərinləşən iqtisadi böhranı dayandırmaq, respublika səviyyəsində məqsədyönlü yaxud kortəbii şəkildə həyata keçirilən iqtisadi dağıntıların qarşısını al-

maq, ölkənin milli iqtisadiyyatı və vətəndaşların həyatı tələbatı üçün yaranmış təhlükələri aradan qaldırmaq tələb olunurdu;

- ikincisi, müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Azərbaycanın bəyan etdiyi “açıq ölkə” siyasəti, bazar iqtisadiyyatına keçid, xarici ələmlə iqtisadi inteqrasiya, biznes mühitinin liberallaşdırılması, azad mülkiyyətçilik xəttinin qəbul olunması və s. müsbət addım idi. Lakin bu xətt öz-özlüyündə Azərbaycanın müstəqil iqtisadi inkişafını, iqtisadi və sosial təhlükəsizliyini təmin etmirdi. Mütəxəssislərin fikrincə, bunun üçün, Azərbaycan ilk növbədə ərazisindəki mövcud iqtisadi və əmək ehtiyatlarının düzgün qiymətləndirilməsi, qorunması, səmərəli istifadəsi və faydalı idarə edilməsi strategiyasını müəyyən etməli idi;
- üçüncüsü, o dövrdə ölkənin iqtisadi maraqları SSRİ tərkibindən ayrılmış region ölkələri ilə əvvəlki iqtisadi-təsərrüfat əlaqələrinin pozulmasını deyil, əksinə, bu əlaqələri saxlamaqla tədricən, planlı şəkildə və düşünülmüş formada dünyanın qabaqcıl iqtisadi sistemlərinə, xüsusən Avropa Birliyi sisteminə səmərəli inteqrasiyasını tələb edirdi. Azərbaycanın belə bir sistemə inteqrasiyası onun arzuolunmaz regional geoiqtisadi təsirlərdən xilas olmasına və geoiqtisadi müstəqilliyinə zəmin yarada bilərdi. Bu, həm də Azərbaycanın o dövr üçün böyük ehtiyac duyduğu qabaqcıl dünya texnologiyalarının, xarici investisiya və kapitalın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasına və bunun nəticəsində yanacaq-energetika, neft və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsinə, ölkənin zəngin təbii sərvətlərindən, mövcud iqtisadi ehtiyatlarından onun inkişafı naminə daha səmərəli, təhlükəsiz və itkisiz istifadə edilməsinə imkan yarada bilərdi.

Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyi və təhlükəsizliyinin bəhs olunan dövr üçün ən uğurlu, səmərəli və faydalı yolu, əlbəttə, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri, Yaponiya, Çin və s. kimi geoiqtisadi güclərlə transmilli əməkdaşlıqdan keçirdi. Uğurlu xarici iqtisadi siyasət yürütməklə bu ölkələrin iqtisadi, maliyyə-texnoloji imkanlarından istifadə etmək, milli iqtisadi inkişafa, geoiqtisadi müstəqilliyə və təhlükəsizliyə nail olmaq mümkün idi. Ölkənin ciddi böhrana düşər edilmiş və dağılmaqda olan iqtisadiyyatını da o dövrdə yalnız xarici iqtisadi strukturların maliyyə-texniki imkanlarından istifadə etməklə qaydaya salmaq olardı.

Bundan başqa, daxili iqtisadi, sosial və digər strukturların fəaliyyətinin bərpası, bütün bu sahələrdə təcridi inkişafa nail olunması və islahatlar yolu ilə iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması da ilk növbədə Qərblə, dünyanın digər inkişaf etmiş ölkələri ilə faydalı tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasından asılı idi. Çünki həmin dövrdə, malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatlarını dövrüyyəyə buraxmaq və bu əsasda öz iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün Azərbaycana hava və su kimi üç əsas siyasi və maddi resurs lazım idi. Bunlar ilk növbədə:

- milyardlarla ölçülən maliyyə vəsaitindən,
- dənizdə ən qabaqcıl neft-qazçıxarma və daşıma texnologiyasından,
- Xəzər hövzəsində, bütövlükdə Avrasiya enerji sektorunda Azərbaycan ilə tam bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq istəyinə malik olan xarici dövlət, dövlətlər birliyi və iri transmilli şirkətlərdən ibarət idi.

Belə imkan və ehtiyatlar həmin dövrdə nə Azərbaycanın üzv olduğu Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində, nə keçmişdən malik olduqları üstün geosiyasi mövqeləri ilə Azərbaycanı öz ənənəvi təsir

zonasında saxlamağa can atan və yeni enerji siyasətində ona rəqib kimi görünən Rusiya və İranda, nə də Azərbaycanla əlaqələrdə özünü müttəfiq, tərəfdaş hesab edən, lakin iqtisadi istəyi mövcud imkanlarından qat-qat üstün olan dost Türkiyədə və başqa tərəfdaş ölkələrdə mövcud idi. Odur ki, Azərbaycan tam doğru olaraq bu sahədə özünə tərəfdaş kimi ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələrini, Yaponiya və s. inkişaf etmiş dünya dövlətlərini seçdi. Onlar da sonrakı illərdə təsirləri altında olan digər qabaqcıl ölkələri, beynəlxalq maliyyə və texnologiya strukturlarını - Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s. kimi qurumları Azərbaycanın transmilli layihələrinə yönəltdilər. Bu addımları mütəxəssislər, müstəqilliyə qovuşduğu andan Azərbaycanın həyata keçirdiyi ən uğurlu xarici iqtisadi fəaliyyət kimi dəyərləndirmişlər.

Bu gün də Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyi və təhlükəsizliyinin əsas təminatlarından biri hesab olunan Qərblə əlaqələrin qurulması ölkənin vacib geoiqtisadi vəzifəsi olaraq gündəmdə dayanır. İnkişaf etmiş Qərb ölkələri ilə əlaqələrini müvəffəqiyyətlə davam etdirmək üçün Azərbaycan mütəmadi olaraq özünün Avrasiya məkanında kəsb etdiyi geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji əhəmiyyətini, siyasi-iqtisadi perspektivlərini, malik olduğu zəngin enerji ehtiyatlarının dünya ölkələrinə gətirəcəyi dividendləri lazımı səviyyədə təqdim və təbliğ etməlidir. Çünki yalnız inkişaf etmiş dünyanın köməyi və davamlı dəstəyi ilə ölkə iqtisadiyyatında başlanmış struktur islahatlarını müvəffəqiyyətlə başa çatdırmaq, dünyanın liberal istehsal, ticarət və biznes məkanına inteqrasiya olunmaq, hərtərəfli dinamik inkişaf yoluna çıxmaq, Cənubi Qafqazın lider dövləti statusunu saxlamaq, lazım olan əlverişli beynəlxalq transmilli dəstəyə nail olmaq mümkündür.

Qloballaşmanın vüsət aldığı müasir dünyada Azərbaycan kimi ölkələr özlərinin iqtisadi strategiyaları ilə həm gələcək iqtisadi

inkişafı və təhlükəsizliyini müvəffəqiyyətlə təmin edir, həm də beynəlxalq transmilli şirkətlərin ölkə ərazisindəki fəaliyyətini milli maraqların qorunması istiqamətinə yönəldirlər. Qloballaşmanın yeni tələbləri çərçivəsində iqtisadi inkişafın və təhlükəsizliyin özünü büruzə verən əsas tərəflərindən biri ölkənin mövcud geoməkanının iqtisadi inkişaf səviyyəsini, təsərrüfat funksiyasının dinamikasını və struktur xarakteristikasının digər amillərini nəzərə alaraq, çevik iqtisadi fəaliyyət nümayiş etdirməkdən ibarətdir. Hər bir dünya ölkəsində olduğu kimi, Azərbaycanın da milli ərazisinin geoiqtisadi dəyəri, başqa keyfiyyətləri ilə yanaşı, həm də onun istifadə olunan və olunmayan təbii ehtiyatları, iqtisadi və əmək ehtiyatları, milli iqtisadiyyatının inkişaf potensialı, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti, miqdarı və dəyəri, sənaye müəssisələrinin vəziyyəti, infrastrukturların, tikililərin, əkinçilik üçün yararlı torpaqların və onlardan istifadənin vəziyyəti, əlverişli iqlimi və s. ilə müəyyən olunur.

Bundan başqa, ölkə ərazisinin iqtisadi strukturunun, əmək və işçi ehtiyatlarının, ekoloji, sosial və mədəni inkişaf meyillərinin, əhalinin daimi məşğuliyyətinin, cəmiyyətin milli və ya kosmopolit inkişaf meyilliliyinin elmi və praktiki cəhətdən öyrənilməsi və nəzərə alınması, miqrasiya, demoqrafiya siyasətinin düzgün idarə olunması və s. də iqtisadi təhlükəsizliklə bağlı bəhs olunan amillərə aid edilir.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın malik olduğu geoməkanın mövcud iqtisadi strukturlarının və mexanizmlərinin beynəlxalq iqtisadiyyatla bağlılığı və inteqrasiya imkanları, qapalı və yaxud liberal xarakter daşması, dövlətin yürütdüyü iqtisadi siyasətin idarə olunmasında rəsmi qurumların və sahibkarların rolu, yerli və transmilli şirkətlərin kapital qoyuluşundakı payları və s. kimi məsələlər də onun iqtisadi müstəqilliyi və təhlükəsizliyi baxımından ciddi önəm kəsb edir.

Azərbaycanın əlverişli iqlim şəraitinə, münbit torpaqlara, zəngin maddi ehtiyatlara malik olması, respublikada lazım olduğundan artıq işçi qüvvəsinin mövcudluğu hökumətdən bu sahə ilə bağlı da xüsusi

dövlət proqramının və iqtisadi planlaşdırmanın tərtib olunmasını, istehsalın strukturunun və xarakterinin tədqiqini, yerli istehsalın taktikasını, məhsulların reallaşdırılması və satışının təşkil olunmasını və s. tələb edir. Bütün bu işlərin təşkili ölkənin **İqtisadi İnkişaf Strategiyasının** (İİS) hazırlanması və həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan neft ölkəsidir və bu amil müvafiq olaraq onun iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. Ölkənin ümumi daxili məhsul istehsalının, milli gəlirinin və büdcəsinin formalaşması, iqtisadi inkişafının və təhlükəsizliyinin əsası da daha çox neft-qaz amilinə söykənir. Bu faktı mütəxəssislər təbii hal və reallıq kimi qiymətləndirirlər. Lakin eyni zamanda ölkənin iqtisadi və sosial tələblərinin neftdən asılılığını getdikcə azaltmaq və minimuma endirmək, əmək ehtiyatlarından düzgün istifadə etmək, bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişafını müstəqil şəkildə təmin etmək onun iqtisadi strategiyasının əsas vəzifələrindən biridir.

Məlum olduğu kimi, 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın daxildə və dünyada həyata keçirdiyi yeni neft strategiyasının və ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin əsas vəzifəsi Xəzər dənizinin ona məxsus olan milli sektorunda mövcud olan karbohidrogen ehtiyatlarının qabaqcıl Qərb texnologiyası və investisiya imkanlarından səmərəli istifadə etməklə çıxarılması, təhlükəsiz yollarla dünya bazarlarına çatdırılması, satışından əldə edilən vəsaitlə ölkənin gələcək inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, əhalinin iqtisadi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi və sairədən ibarət olmuşdur. Bununla bağlı, həm də Xəzərin sektor bölgüsü, neft-qaz ixrac boru kəmərlərinin çəkilişi və təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatına davamlı xarici sərmayələrin cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi, dünya neft-qaz bazarında lazımı yer tutmaq kimi çətinliklərin aradan qaldırılması, bu sahədə xarici dövlətlərin imkanlarından maksimum yararlanmaq və s. kimi vəzifələr də bəhs olunan fəaliyyətin əsas prioritetlərindən olmuşdur.

Lakin qeyd etdiyimiz kimi, mütəxəssislər Azərbaycan tipli ölkələrin özünün bütün iqtisadi inkişafını, sosial-mədəni problemlərinin həllini neft amilinin üzərində qurmasını birmənalı mənfi qiymətləndirir və belə ölkələrin gələcək inkişaf perspektivlərinin ürəkaçan olmayacağını proqnozlaşdırırlar. Odur ki, ölkənin iqtisadi inkişafı və təhlükəsizliyində neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olunması və s. kimi işlər indiki halda çox ciddi əhəmiyyət kəsb edir, bugünkü və gələcək nəsillərin fəxrli həyatının təmin edilməsində önəmli rol oynayır. Bu mənada Prezident İlham Əliyevin “neft gəlirlərindən istifadə etməklə, qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin olunması, ölkənin bütün regionlarının infrastrukturlarının yenidən qurulması, əksər sosial-iqtisadi və əmək ehtiyatlarının işə salınması və səmərəli istifadəsi Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının əsasını təşkil etməlidir” - fikri bu gün və gələcəkdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin mühüm amili olaraq, onun milli təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən birinə çevrilməlidir.⁴⁷

Azərbaycan dövlətinin iqtisadi təhlükəsizliyi həm də ölkənin intellektual və işçi qüvvəsindən, insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsi, onların faydalı yerləşdirilməsi və düzgün idarə olunmasını tələb edir. Bu anlamda əhalinin məskunlaşdırılması, intellektual və işçi ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsi sahəsində dövlətin xüsusi proqramı olmalıdır.

İnsan ehtiyatlarının istifadəsi və idarə olunması siyasəti

Qloballaşma şəraitində hər bir ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının əsas şərtlərindən birini milli insan ehtiyatlarından düzgün və səmərəli istifadə təşkil edir. Müasir qlobal və transmilli dünyada

⁴⁷ Bax: “Azərbaycan” qəzeti, 19 yanvar 2010-cu il

böyük, maddi ehtiyatlarla zəngin ərazilərə malik olmaq öz-özlüyündə nə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı məsələsini həll edir, nə də onun ciddi və əhəmiyyətli geoməkan xarakteristikasının, xüsusi iqtisadi gücünün göstəricisi hesab olunur. Hər bir məkanın geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji əhəmiyyəti, qeyd olunduğu kimi, həm də onun insan ehtiyatları, bütövlükdə əhalisinin və hər bir vətəndaşının maddi və mənəvi dəyərləri, ölkənin əmək potensialından düzgün istifadənin vəziyyəti, vətəndaşların iqtisadi və sosial səviyyəsi, rifah halı, yaşayış məskənlərinin mövcud infrastrukturlarının müasir tələblərə cavab verməsi və s. ilə ölçülür. Bütün bu ehtiyatların əsas dəyər meyarlarından biri kimi, həm də dövlətin öz cəmiyyətinə nəzarət və təsir etməsinin vəziyyəti, sabit milli, dini və sosial cəmiyyət yaratmaq bacarığı və s. çıxış edir. Bu anlamda Azərbaycan ərazisinin xarakteristikası, əhalinin yerləşməsi, sənayenin, kənd təsərrüfatının strukturu, əmək və işçi qüvvələrinin yerləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və s. məsələlər milli təhlükəsizlik və milli inkişafı bilavasitə bağlıdır.

Dövlət müstəqilliyi bərpa ediləndən sonra, Azərbaycan hökumətinin öz geoməkan xarakteristikasını lazımi səviyyədə öyrənməsi, onun inkişafı və idarə edilməsi ilə bağlı vahid dövlət siyasəti formalaşdırılması, bütün sahələrin xüsusi yanaşma əsasında idarə edilməsi vəzifəsi milli inkişafın və təhlükəsizliyin əsas tələblərindən biri olmuşdur. Xüsusən, ölkənin giriş-çıxış qapısı hesab olunan sərhəd rayonlarının, sərhədboyu ərazilərin, paytaxtın və geosiyasi önəm daşıyan digər məkanların iqtisadi, siyasi, informasiya infrastrukturalarının inkişafına və idarə edilməsinə nəzarət və s. məsələlər dövlətin inkişafı və iqtisadi təhlükəsizliyi ilə bilavasitə bağlıdır. Doğrudur, Azərbaycanın mərkəzi icra orqanları ilə yerli idarəçilik qurumları, yerli icmalar və s. idarəçilik institutları arasında hazırda elə bir ciddi problem müşahidə olunmur. Lakin 90-cı illərin hadisələrini və acı təcrübəsini göz önünə gətirsək, xüsusən

ölkəmizin Cənub, Şimal, Qərb bölgələrində xaricdən qızıqdırılan bəzi separatçılıq meyillərini nəzərə alsaq, o zaman bu amilə mütləq şəkildə ciddi diqqət yönəldilməlidir. Milli təhlükəsizlik tələblərinə görə, hər bir region və rayon mərkəzlə və mərkəzi hakimiyyətlə, ölkənin iqtisadi, sosial, mədəni və ictimai idarəçiliyi ilə ciddi əlaqələndirilməli, əhalinin milli və sosial tərkibi mütəmadi olaraq nəzarətdə saxlanılmalı, rayonlarla mərkəzi şəhərlərin inkişafındakı sosial-iqtisadi fərqlər aradan qaldırılmalıdır.

Maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan müstəqilliyinin ilk illərində xarici valyutaların tam təsiri altında olduğundan və davamlı olaraq iqtisadi, siyasi, maliyyə-kredit böhranı yaşadığından, öz milli pul vahidinin sabit kursunu təmin edə bilmirdi. Bundan başqa, qeyri-peşəkar makro və mikroiqtisadi fəaliyyət, kredit, investisiya və pul siyasəti də o dövrdə ölkəni xarici kapitalın (rubl və dolların) tam təsiri altına salmışdı. İnflyasiya prosesləri ölkənin iradəsindən asılı olmayaraq cərəyan edir, nəzərdə tutulan büdcə, xəzinə və s. proqnozlar mütəmadi olaraq pozulur və iflasa uğrayırdı.

1996-2005-ci illərdə həyata keçirilən məqsədyönlü maliyyə-pul siyasəti və görülmüş ciddi tədbirlər ölkədə mövcud böhranı aradan qaldırdı, inflyasiyanı sabitləşdirdi, büdcə, xəzinə, xarici investisiya qoyuluşu və maliyyə-kredit problemlərini həll etdi. 2005-ci ildə manatın denominasiyası haqqında fərman imzalandı, xəzinəyə iki milyard ABŞ dollarından artıq pul toplandı, neft gəlirlərinin vahid fonda yığılması və istifadəsi strategiyası müəyyən edildi. Bu da ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ciddi dönüşün başlanğıcı oldu.

Azərbaycanın hazırkı iqtisadi və maliyyə siyasətinin əsas prioritetlərindən biri ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin

davamlı olaraq təmin edilməsindən ibarətdir. Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunması, ilk növbədə, xarici valyutaların təsirinin getdikcə azaldılması, sabit daxili maliyyə vəziyyətinin qorunması, xarici kapital və investisiya üçün “əlverişli dövlət imicinin” möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. Bundan başqa, maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mövcud neft gəlirləri və xarici maliyyə imkanlarından istifadə edərək qeyri-neft sektorunun hərtərəfli inkişafına nail olunması, yeni iş yerlərinin açılması, inflyasiyanın idarə edilməsi, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə səmərəli əməkdaşlığın davam etdirilməsi, xarici borcların səviyyəsinin nəzarətdə saxlanılması, Azərbaycanın xarici kapitaldan və neft gəlirlərindən asılılığının getdikcə aradan qaldırılması kimi vəzifələrin də davamlı şəkildə həyata keçirilməsini tələb edir.

2.4. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikası zəngin enerji ehtiyatlarına, inkişaf etmiş yanacaq-energetika infrastrukturuna və özünü tam təmin edən elektrik enerjisi sistemə malikdir. Ölkənin dünya enerji sistemində getdikcə həlledici bir vəsiləyə çevrilməsi, transmilli enerji bazarlarında özünəməxsus yer tutması və Avropanın enerji təhlükəsizliyində fəal iştirakı onun planetar və regional geosiyasi, geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsinə xüsusi təsir göstərməkdədir.

Azərbaycanın enerji ehtiyatları həm də milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafının əsasını təşkil edir, ölkənin ümumi daxili məhsulunun, əsas maliyyə - iqtisadi göstəricilərinin formalaşmasında həlledici amil kimi çıxış edir. Odur ki, mövcud təbii ehtiyatlardan, yanacaq-enerji potensialından səmərəli istifadə edilməsi ölkənin davamlı iqtisadi inkişafının və iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas təminatlarından birini yaradır.

Geosiyasi ədəbiyyatda enerji təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin mühüm tərkib hissələrindən biri kimi dəyərləndirilir. Enerji təhlükəsizliyi dedikdə, bütün ölkənin, onun vətəndaşlarının, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın yanacaq və enerji təchizatı vasitəsilə xarici və daxili təhdidlərdən müdafiəsi nəzərdə tutulur. Xarici təhdidlərə geosiyasi, xaricdən qaynaqlanan makroiqtisadi xarakterli problemləri, daxili təhlükəsizliyə isə ölkənin milli enerji sektoru ilə birbaşa bağlı olan məsələləri aid edirlər.

Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- strateji və mühüm obyektlərin enerji ilə etibarlı təmin olunması;
- sərf edilmiş yanacaq ehtiyatlarının yerinin doldurulması;
- yanacağın və enerji növlərinin diversifikasiyası (şaxələndirilməsi);
- ekoloji tələblərin nəzərə alınması;
- enerji ehtiyatlarından səmərəsiz istifadənin qarşısının alınması;
- daxili və xarici bazarlarda enerji ehtiyatlarının lazımi gəlir gətirməsi və səmərəli ixrac üçün azad iqtisadi şəraitin yaradılması və s.⁴⁸

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsasları, onun təmin olunması prinsipləri öz əksini “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə başlanan və 1994-cü ildən həyata keçirilən yeni neft strategiyasında tapmışdır. Bundan başqa, Azərbaycanın transmilli və daxili enerji siyasəti, bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər, reallaşdırılan vəzifələr və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı digər məsələlər 2003-2010-cu illərdə qəbul olunmuş bir çox rəsmi dövlət sənədlərində də əks olunmuşdur. Bunların sırasında “Energetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması

⁴⁸ Bax: “Energetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu//www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi.id

üzrə” Dövlət Proqramını, “2005-2015-ci illərdə ölkənin yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı” Dövlət Proqramını və s. göstərmək olar.⁴⁹

Azərbaycan dövləti hazırda kənar təsirlərdən asılı olmayan milli enerji sektorunun yaradılması və davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə çevik enerji siyasəti həyata keçirir. Bu siyasətin prioritet vəzifələri *ölkənin təbii enerji ehtiyatlarının qorunması və səmərəli istifadəsi, milli energetika sektorunun inkişafı, əhalinin və iqtisadiyyatın neftə, qaza, elektrik enerjisinə və digər enerji daşıyıcılarına olan daxili tələbatının tam və davamlı təminatı, xarici ölkələrin Xəzər bölgəsindəki beynəlxalq, regional və yerli enerji maraqlarının və təhlükəsizliyinin respublikanın milli maraqları ilə əlaqələndirilməsi, ölkənin enerji təhlükəsizliyindən irəli gələn digər strateji məsələlərin həllindən ibarətdir.*

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə son illərdə ölkə daxilində bir sıra təşkilati-texnoloji tədbirlər həyata keçirilmiş və bu gün də keçirilməkdədir. Onların sırasına yanacaq-enerji kompleksinin texnoloji bazasının və infrastrukturların modernləşdirilməsi, yanacaq-enerji ehtiyatlarının mənimsənilməsi və istismarının dünya standartları səviyyəsinə qaldırılması, neft-qaz istehsalının ekoloji təmizliyinin və iqtisadi səmərəliliyinin artırılması və s. daxildir. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi sahəsində həyata keçirdiyi daxili siyasətin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- yanacaq-enerji kompleksinin müasir tələblərə uyğun inkişafını müəyyənləşdirmək və təmin etmək;
- yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan sənaye sahələrinin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması üçün müvafiq elmi-texniki və təşkilati tədbirlər həyata keçirmək;

⁴⁹ <http://e-qanun.az>

- enerji ehtiyatlarının istehsalı, emalı, nəqli, saxlanması, uçu-
tu və istehlakı üzrə mütərəqqi texnoloji tədbirlərin həyata
keçirilməsini təmin etmək;
- yanacaq-enerji sektorunda sağlam rəqabət mühiti forma-
laşdırmaq;
- yanacaq-enerji kompleksinin inkişafına cəlb edilən sərmayə-
lərin həcmi artırmaq;
- yanacaq-enerji kompleksində ekoloji təhlükəsizliyi təmin
etmək;
- yanacaq-enerji ehtiyatlarının istehlakına görə ödənişlərin daha
dolğun yerinə yetirilməsini təmin etmək və s.

Enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ötən illərdə Azərbaycan hökuməti həm də xarici siyasət sahəsində, transmilli və regional aləmlə sistemli iş aparmış, bu istiqamətdə aşağıdakı əsas tədbirləri həyata keçirmişdir:

- Xəzərin Azərbaycan sektorunda xarici investorların imkanlarından istifadə etməklə, enerji ehtiyatlarının istehsalı və satışı sahəsində səmərəli fəaliyyətin təşkil edilməsi, dünya yanacaq-enerji bazarında layiqli yer tutmaq üçün rəqabətə davamlı məhsul çıxarılması;
- ölkənin neft-qaz istehsalı və ixracının regional təhlükəsizliyi-
nin təmin edilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq aləmin
təminatının alınması;
- Azərbaycanın milli yanacaq-enerji tarazlığının yaradılması və
daxili enerji təminatının xarici asılılıqdan çıxarılması;
- enerji sektorunda çevik elmi-texniki və innovasiya fəaliyyətinin
təmin edilməsi, dünyada mövcud olan qabaqcıl texnoloji
yeniliklərin tətbiq olunması və s.

Azərbaycanın son illərdə nümayiş etdirdiyi dinamik iqtisadi inkişaf ölkənin enerji ehtiyatlarına olan məxsusi tələbatını əhə-

miyyətli dərəcədə artırmışdır. Bu isə öz növbəsində iqtisadi baxımdan səmərəli və dinamik inkişaf edən, ekoloji standartlara uyğun, qabaqcıl texnologiyalarla və yüksək ixtisaslı kadrlarla təchiz olunmuş yanacaq-energetika kompleksinin formalaşdırılmasını və modernləşdirilməsini tələb edir.

İqtisadiyyatın və ölkə əhalisinin enerjinin bütün növləri ilə uzunmüddətli və sabit təmin olunması elmi cəhətdən əsaslandırılmış enerji siyasəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu siyasətin əsas məqsədi həm də təbii yanacaq-enerji ehtiyatlarından iqtisadiyyatın inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün səmərəli şəkildə istifadə olunmasına yönəlmişdir.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması ölkə səviyyəsində davamlı şəkildə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

- ölkə iqtisadiyyatının və əhalinin uyğun qiymətlərlə enerji ehtiyatları ilə davamlı təmin olunması;
- ölkənin enerji təminatı sahəsində risklərin azaldılması və baş verə biləcək böhran hallarının qarşısının alınması;
- enerji ehtiyatlarından faydalı istifadə olunması və itkilərə yol verilməməsi;
- enerji daşıyıcılarının istehsalı, neft-qaz məhsullarının çıxarılması, emalı və nəqli zamanı itkilərin azaldılması;
- enerji sektorunun potensialından istifadə zamanı səmərəliliyin artırılması;
- müasir texnoloji vasitələrdən istifadə etməklə energetikanın ətraf mühitə texnologiyaların təsirinə azaldılması və s.

Hazırda neft-qaz sənayesi ölkəmizin makroiqtisadi göstəricilərinə, xüsusilə iqtisadi artım sürətinə, sənaye istehsalının, ixracatın və investisiyaların həcminə, büdcə gəlirlərinə böyük təsir göstərməkdədir. Neft-qaz gəlirlərindən qaynaqlanan iqtisadi inkişaf

regional infrastrukturaların yeniləşməsinə, qeyri-neft sektorunun tərəqqisinə və yeni iş yerlərinin açılmasına güclü stimül verir. Azərbaycan ildə istehsal etdiyi təxminən 28 milyard kub metr qazın yarısından bir qədər azını, 50 milyon tondan çox neftin beşdə birini daxili ehtiyacların ödənilməsinə, qalanını isə xarici ölkələrə ixraca yönəltdi. Hər iki istiqamətdə mövcud vəziyyət ölkənin tamamilə nəzarəti altındadır və xarici geoiqtisadi amillərdən asılılıq, demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisində indiyədək 71 neft və qaz yatağı istifadəyə verilmişdir. Onlardan 43-ü quruda, 28-i Xəzərdəki milli sektorda yerləşir. Hazırda 54, o cümlədən quruda 36, dənizdə 18 yatağın dövrüyyəyə daxil edilməsi ilə bağlı işlər davam etdirilir, 9 yataq isə kəşfiyyat mərhələsindədir. Azərbaycanda yataqların işlənməyə başlanmasından hazırkı dövrdə 1,5 milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 480 milyard kub metrədən artıq qaz hasil edilmişdir, o cümlədən dəniz sahəsindəki yataqlardan 0,5 milyard ton neft (kondensatla birlikdə) və 352 milyard kub metr qaz çıxarılmışdır.

Ölkənin yanacaq-enerji kompleksini daha da inkişaf etdirmək məqsədilə neft və qaz hasilatı sahəsində qarşıdakı illərdə aşağıdakı işlərin aparılması nəzərdə tutulur:

- yeni yataqların axtarışı və kəşfiyyatı;
- aşkar edilmiş yataqların tammiqyaslı işlənməyə cəlb edilməsi;
- işlənməkdə olan yataqlarda yeni quyuların qazılması və fəaliyyətsiz quyuların bərpası;
- işlənməkdə olan yataqlar üzrə neftvermə əmsalının artırılması məqsədi ilə yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi;
- neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı sistemlərinin tikilməsi, yenidən qurulması və modernləşdirilməsi;
- elm və texnikanın nailiyyətlərindən və qabaqcıl təcrübədən geniş istifadə edilməsi və s.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin əsas istiqamətlərindən biri də ölkənin **elektrik enerjisinə** olan daxili ehtiyacının fasiləsiz təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə son illərdə qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələr milli elektrik enerjisi sisteminin yenidən və müasir texniki tələblərə uyğun şəkildə qurularaq Avropa standartları səviyyəsinə çatdırılması, daxili enerji tələbatının tam ödənilməsi və qonşu ölkələrə elektrik enerjisi satışının artırılmasından ibarətdir.

Müstəqillik illərində, xüsusən də 2001-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın milli elektrik enerji sistemi, enerji istehsal edən əksər strukturları yenidən qurulmuş, ölkədaxili və Azərbaycanı xarici ölkələrlə birləşdirən magistral elektrik xətləri yeniləşdirilmiş, şəhər və rayonlarda onlarla böyük və kiçik elektrik stansiyaları tikilmişdir. Bu da nəinki ölkənin elektrik enerjisinə olan illik təxminən 18 milyard kvt/saat daxili tələbatını ödəməyə, eyni zamanda qonşu ölkələrə 2 milyard kvt/saata yaxın enerji ixrac etməyə imkan vermişdir.⁵⁰

Azərbaycanın elektrik enerjisi sisteminə hazırda 13 istilik və 6 su elektrik stansiyası (ümumi elektrik istehsalının 90%-i istilik, 10%-i isə su elektrik stansiyalarının payına düşür) daxildir. "Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, 2005-2015-ci illərdə respublikada ümumi gücü 3000 meqavata yaxın daha bir neçə elektrik stansiyasının istismara verilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da Azərbaycanın həm daxili enerji təchizatını, həm də ixrac potensialını ciddi şəkildə artıracaqdır.

Azərbaycan özünün elektrik enerjisi təminatı ilə bağlı problemini (generasiya gücünü) həll etsə də, enerji sisteminin dayanıqlığını və etibarlılığını təmin edəcək digər sahənin - enerji ötürücü və paylayıcı sisteminin yenidən qurulmasını hələ də başa çatdıra bilməmişdir. Rəsmi məlumatlara görə, respublikanın enerji sisteminin

⁵⁰ Bax: Azərbaycan energetikası. 2010-cu ilin I rübünün hesabatı. <http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?id>

əsas ötürücü xətlərinin (təxminən 100 min km. ötürücü xətlərinin) çoxu, 200-dən artıq yarımstansiyanın böyük əksəriyyəti sovet hakimiyyəti dövründən qalır və respublikanın etibarlı enerji təhlükəsizliyi tələblərinə cavab vermir.⁵¹

Azərbaycan Respublikasının enerji siyasətinin əsas vəzifələrindən biri də ölkənin Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsinin elektrik enerjisi ixrac edən əsas dövlətlərindən birinə çevrilməsidir. Bu məqsədlə, bir tərəfdən, ölkədə elektrik enerjisi istehsalının artırılması, digər tərəfdən həmin enerjinin xarici ölkələrə çatdırılması sisteminin yenidən qurulması və yaxud da yaradılması nəzərdə tutulur. Hazırda Azərbaycanın elektrik enerjisi sisteminin xarici ölkələrə əsas bağlantıları - Rusiya (330 kv-luq «Dərbənd-Yaşma» xətti), Gürcüstan (500 kv-luq «AzDRES-Muxranis Veli», 330 kv-luq «Ağstafa-Qardabani» xətləri), Türkiyə (154/220 kv-luq «İqdir-Babək» xətti) və İran (230 kv-luq «İmişli-Parsabad», 220 kv-luq «Astara», 132 kv-luq «Araz», 132 kv-luq «Culfa» yüksək gərginlikli hava xətləri və 11 kv-luq kabel xətti) vasitəsilə həyata keçirilir. Ölkənin elektroenergetika sistemində 2003-cü ildən çoxsaylı yeni istilik və su elektrik stansiyalarının tikintisi, mövcud enerji bloklarının müasirləşdirilməsi, alternativ enerji mənbələrindən (kiçik SES-lər, külək, günəş, termal sular və s.) istifadə edilməsi hesabına hazırda fəaliyyətdə olan generasiya güclərinin 2015-ci ildə 6500-7000 meqavata çatdırılması gözlənilir. Bu da həm daxili ehtiyacları tam ödəyəcək, həm də xaricə satılan enerji miqdarını bir neçə dəfə artırmağa imkan verəcəkdir.⁵²

Müasir dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ənənəvi enerji mənbələrinin getdikcə tükənməsini və onlardan istifadə zamanı ətraf mühitə külli miqdarda ziyan vurulmasını nəzərə alaraq, ekoloji

⁵¹ Bax: Azərbaycan energetikası. 2010-cu ilin I rübünün hesabatı. <http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?id>

⁵² Yəni orada

cəhətdən təmiz alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən (su, günəş və külək enerjisi, termal sular, biokütlə enerjisi) istifadəni günü-gündən genişləndirirlər. Bu sahədə ABŞ, Kanada, Almaniya, Finlandiya, Norveç, Danimarka, İspaniya, Yaponiya və Çin daha qabaqcıl mövqe tutur. Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bərpa olunan enerji mənbələrinin payına (su elektrik stansiyaları daxil olmaqla) ümumi istehsal olunan enerjinin 13,5 faizi düşür. Yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe və iqlim şəraiti dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ekoloji cəhətdən təmiz, alternativ (bərpa olunan) enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsinə imkan verir. Bu, istilik elektrik stansiyalarında yandırılan böyük miqdarda yanacaqə qənaətlə yanaşı, ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların miqdarının xeyli azaldılması deməkdir. Ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə, alternativ enerji mənbələrinin elektrik və istilik enerjisi istehsalına cəlb olunması elektroenergetikanın inkişafında mütərəqqi dəyişikliklər etməyə imkan yaradır. Külək enerjisi digər alternativ enerji mənbələri olan günəş, hidroenergetika, geotermal və biokütlə enerjisi ilə müqayisədə özünün maya dəyərinə, ekoloji təmizliyinə və tükənməzliyinə görə daha sərfəli hesab olunur.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycanın bir çox rayonlarında külək və digər bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edilməsinin, bu yöndə müasir qurğuların qurulması və tətbiqinin böyük perspektivi vardır. Həmin perspektivi və mövcud imkanları nəzərə alan Azərbaycan hökuməti 2008-ci ildə “Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə” xüsusi Dövlət Proqramı qəbul etmiş və hazırda onun reallaşdırılmasına başlamışdır. Hesablamalara görə, Azərbaycan özünün coğrafi vəziyyətinə, təbii şəraitinə və iqtisadi infrastrukturuna görə 800 MVt-a yaxın illik külək enerji ehtiyatına malikdir. Həmin ehtiyat ildə 2,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisinə bərabərdir. Bu isə, öz növbəsində, ildə 1 milyon tona yaxın şərti yanacaqə qənaət, ən əsası isə külli miqdarda tullantıların,

o cümlədən atmosfer üçün zərərli maddə olan karbon dioksidin qarşısının alınması deməkdir.⁵³

Enerji təhlükəsizliyi sahəsində transmilli dünya ilə Azərbaycanın tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılması

Keçən müddətdə Azərbaycanın Xəzər dənizində ona məxsus zəngin karbohidrogen ehtiyatlarını dünyanın aparıcı ölkələrinin qabaqcıl şirkətlərlə birgə yeni texnologiya əsasında istehsal etməsi və müstəqil marşrutlarla dünya bazarlarına çıxarması onun enerji təhlükəsizliyinə beynəlxalq dəstəyi artırmış, dünya enerji sistemindəki rolunu yüksəltmişdir. Bütün bunlar ölkənin enerji təhlükəsizliyinin qorunmasına və təmin olunmasına həm də beynəlxalq dəstəyi gücləndirmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixracı kəmərləri dünya dövlətləri ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasına və müvafiq olaraq onun iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsinə təkan vermişdir.

Lakin Xəzər hövzəsində qlobal enerji layihələrinin reallaşması təkcə Azərbaycanın deyil, həm də bütövlükdə Avrasiya regionunun, beynəlxalq aləmin və transmilli dünyanın enerji təhlükəsizliyinə müsbət təsir etmiş, neft-qaz ixracı sahəsində uğurlu beynəlxalq tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət göstərmişdir. Azərbaycanın ciddi səyləri nəticəsində Xəzər bölgəsinin zəngin enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə, onun üzərində transmilli nəzarətin təmin olunması, neftin və qazın təhlükəsiz marşrutlarla dünya bazarlarına çatdırılması sistemi yaranmışdır ki, bu da qloballaşan dünyanın geosiyasi müstəvisində təkcə Azərbaycanın

⁵³ Bax: Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı // www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?id

deyil, həm də bütöv Xəzər bölgəsinin geoiqtisadi rolunu artırmışdır. Azərbaycan Avropanın müasir enerji təhlükəsizliyi sistemində mühüm yer tutaraq yeni-yeni transmilli layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsində arzuolunan və etibarlı tərəfdaşa çevrilmişdir. Həmin tərəfdaş ölkələrlə birgə reallaşdırılan layihələr, çəkilən neft və qaz kəmərləri ona öz ixrac və təchizat marşrutlarını şaxələndirməyə, əhalinin iqtisadi, sosial və s. tələbatlarını daha dolğun ödəməyə lazımı imkanlar yaratmışdır.

Xəzər hövzəsindən hasil edilən neft və təbii qazın Qara, Aralıq və Baltik dənizlərinin limanlarına, ətraf regionlara, habelə Mərkəzi Avropaya çatdırılması üçün transmilli enerji ixracının şaxələndirilməsi siyasətini həyata keçirən Azərbaycan hazırda çoxvariantlı ixrac marşrutlarının və kəmərlərinin yaradılmasına çalışır. Bu onun müstəqil enerji siyasətini və ixrac təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, həm də regionun neft-qaz ölkələrinin maraqlarına, Avropanın enerji təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Azərbaycan bu gün regionda kənardan heç bir enerji asılılığı olmayan, bütün sahələr üzrə öz enerji tələbatını daxili imkanları hesabına tam ödəməyə qadir olan iki ölkədən biridir. Hazırda onun həyata keçirdiyi enerji siyasətinin məqsədi ölkənin dünya bazarlarına çıxış imkanlarını daha da artırmaqdan və dünya ölkələri üçün alternativ enerji mənbəyi yaratmaqdan ibarətdir. Son illərdə dünya enerji satışı bazarında çəkisini və rolunu xeyli dərəcədə gücləndirməsi Avropa dövlətlərinin Azərbaycanla əməkdaşlığa marağını daha da artırmışdır. Hazırda Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynaması dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri və aparıcı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən birmənalı şəkildə etiraf olunur.

2006-cı ilin noyabrında Brüsseldə “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Birliyi arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu”nun imzalanması həm Azərbaycanın, həm də Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinə mühüm

təhfə oldu. 2007-ci ilin may ayında Krakov şəhərində təşkil olunmuş enerji sammiti bu sahənin təhlükəsizlik məsələlərinin Avropa üçün getdikcə daha qlobal səciyyə daşdığını, mühüm geosiyasi reallıqlarla şərtləndiyini növbəti dəfə təsdiqlədi. Polşa, Azərbaycan, Gürcüstan, Litva və Ukrayna prezidentlərinin, eləcə də Qazaxıstanın dövlət nümayəndələrinin iştirak etdiyi bu sammitdə enerji sahəsində yeni subregional integrasiya modeli yaratmağın vacib olduğu vurğulandı. Sammit çərçivəsində müzakirə olunmuş Odessa-Brodı-Qdansk marşrutu Qara dənizə çıxarılan neftin Baltik dənizi sahilinə çatdırılmasını, oradan Avropa və dünya bazarlarına daşınmasını nəzərdə tutur. 2007-ci ilin oktyabrında Litvanın paytaxtı Vilyus şəhərində “Vilyus enerji təhlükəsizliyi konfransı - 2007: məsul tərəfdaşlar üçün məsul energetika” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak edən dövlətlər Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropa bazarlarına daşınması üçün milli şirkətlərin iştirakı ilə yeni konsorsiumun – “Sarmatiya”nın yaradılması barədə razılığa gəlmişlər. Bu konsorsiumun əsas məqsədi Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna və Polşanın ərazisindən keçməklə, Xəzər dənizindən Avropaya və beynəlxalq bazarlara gedən daşınma sistemlərinin reallaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Tədqiqatçıların fikrincə, belə bir konsorsiumun yaradılması Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyi maraqlarına tam cavab verir. 2008-ci il noyabrın 13-14-də Bakıda keçirilən enerji sammitində Nabukko qaz layihəsinin reallaşmasında Azərbaycanın əsas söz sahibi olduğu bir daha aydınlaşdı.

Azərbaycan dövlətinin neft-qaz kəmərlərini şaxələndirməsi təkcə ölkənin enerji təhlükəsizliyinə xidmət etmir, eyni zamanda transmilli enerji ixracının daha səmərəli və məqsədyönlü təşkilinə müsbət təsirini göstərir. Hazırda Azərbaycan nefti üç istiqamət üzrə - Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə Aralıq dənizinə və dünya bazarlarına, Bakı-Supsa və Bakı-Novorosiysk xətləri vasitəsilə Qara dəniz limanları və

Avropa bazarlarına çıxarılır. Növbəti layihə kimi, Bakı-Supsa xəttinin Odessa-Brodı-Plotsk-Qdansk marşrutu ilə Şərqi Avropaya qədər uzadılması nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə “Sarmatiya” adlı müştərək şirkətin təsis edilməsi də prosesin yaxın perspektivdə sürətlənəcəyinə dəlalət edir. Bundan sonra Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarının nəqli üçün Avropa bazarlarına əlavə marşrutların reallaşdırılması yönündə əməli addımlar atılması nəzərdə tutulur.

Bu gün Xəzər hövzəsindən neftin və qazın dünya bazarlarına çatdırılması yollarının şaxələndirilməsi ABŞ və Qərb dövlətlərinin geosiyasi maraqlarına da tam cavab verir. Onlar Avropa bazarlarına neft göndərilməsi üçün Avrasiya neft nəqli dəhlizi sistemində Odessa-Brodı neft kəmərinin işə salınmasını, bölgənin karbohidrogen ehtiyatlarının etibarlı və təhlükəsiz nəqli üçün Xəzər-Qara dəniz və Xəzər-Baltik dənizi Enerji Tranziti Məkanının yaradılması təşəbbüslərini davam etdirməyi vacib sayırlar. Bundan başqa, Qərb tərəfdaşları hesab edirlər ki, Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının Avropa bazarlarına nəqli regional əməkdaşlığın daha da möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, dünyada enerji ehtiyatlarının hasilatçı, istehlakçı və tranzit ölkələrinin qarşılıqlı faydalı maraqlarını təmin edir. Bu dövlətlər Azərbaycanın Avropa və dünyanın enerji bazarlarına alternativ marşrutlar axtarma və ixracı şaxələndirmə siyasətini, Nabukko da daxil olmaqla, Gürcüstan, Türkiyə, Rumıniya, Bolqarıstan və s. kimi etibarlı, qeyri-əsli tranzit ölkələrinin ərazisi ilə yeni-yeni neft və qaz ixracı marşrutlarının yaradılması səylərini dəstəkləyirlər.

Qərbin Azərbaycanı özünün enerji təhlükəsizliyinin əsas təminatçılarından biri kimi qəbul etməsi Avropa İttifaqı - Azərbaycan əlaqələrini strateji səviyyəyə yüksəltmişdir. Bunun nəticəsidir ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 2006-cı il noyabrın 7-də Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair xüsusi Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır.

Azərbaycan qazını Avropa bazarlarına çatdıracaq Türkiyə-Yunanıstan qaz kəmərinin 2007-ci il noyabrın 18-də istismara verilməsi ölkəmizlə Avropa İttifaqı arasında enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığın, həmçinin enerji tranzitinin yeni istiqamətini yaratmışdır. Bu kəmər Azərbaycan, Türkiyə və Yunanıstan üçün böyük geosiyasi əhəmiyyət daşımaqla bərabər, həm də enerji sahəsində bölgədə yeni transmilli iş birliyinin əsasını qoyur.

Türkiyə-Yunanıstan qaz kəmərinin işə salınması ilə Avropa İttifaqı - Azərbaycan əməkdaşlığı bəhrəsini verməyə başlayır. Yunanıstan Avropa İttifaqının üzvü olaraq enerji sahəsində Azərbaycanla əməkdaşlıq edir. Yaxın gələcəkdə bu əməkdaşlığa digər Avropa İttifaqı ölkələrinin də qoşulacağı gözlənilir. Çünki bu məsələ enerji təhlükəsizliyinin təminatı baxımından ilk növbədə Avropa İttifaqına daxil olan dövlətlərin geosiyasi maraqlarına cavab verir. Artıq kəmərin Yunanıstandan İtaliya sərhədlərinə qədər uzanması barədə sənəd də imzalanmışdır.

Bundan başqa, 2010-cu ilin aprel ayında Buxarestdə, sentyabr ayında isə Bakıda Azərbaycan, Rumıniya, Gürcüstan və Macarıstanın dövlət və hökumət başçılarının imzaladıqları müqaviləyə uyğun olaraq, AGRİ layihəsi çərçivəsində Azərbaycan qazının boru vasitəsilə Gürcüstanın Qara dəniz limanlarına çatdırılması, sonra sıxılaraq gəmilər vasitəsilə Rumıniya ərazisinə daşınması və oradan da Macarıstana, Bolqarıstana və digər Avropa ölkələrinə nəqli marşrutu yaradılmışdır. Bu marşrutla gələcəkdə ildə təxminən 7 -10 milyard kubmetr maye qazın ixracı nəzərdə tutulur.

Nəzərə alınsa ki, Azərbaycan Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri vasitəsilə 2005-ci ildən Türkiyə və Gürcüstana, Bakı-Mozdok və Bakı-Astara kəmərləri ilə 2009-cu ildən həm də qonşu Rusiya və İrana qaz ixrac edir, o zaman xarici bazarlara sərbəst çıxmaq və öz qazını müstəqil şəkildə ixrac etmək istiqamətində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi tam təmin olunubdur.

2.5. Ərzaq təhlükəsizliyi siyasəti

Müstəqilliyə qovuşduqdan sonra Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən birini ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təşkil edir. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi siyasətinin ali məqsədi əsas ərzaq məhsulları üzrə xarici bazarlardan asılılığın azaldılması, etibarlı daxili və xarici ərzaq təminatı mexanizmlərinin yaradılması və qəbul edilmiş beynəlxalq normalara uyğun olaraq, hər bir vətəndaşın lazımı ərzaq məhsulları ilə təchiz edilməsindən ibarətdir.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi, o cümlədən vətəndaşların lazımı səviyyədə qidalanmasının təmin edilməsi təkcə daxili strateji vəzifə deyil, həm də beynəlxalq hüquqi tələbdir. Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu “Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsi”ndə, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt”da, “Uşaq hüquqları haqqında beynəlxalq Konvensiya”da insanların lazımı səviyyədə qidalanma hüququnun təmin olunması məcburi beynəlxalq tələb kimi hər bir ölkələrin qarşısında dayanır.⁵⁴

Son bir neçə ildə dünyada baş verən iqtisadi böhran, əhalinin sayının artması nəticəsində ərzaq məhsullarına olan tələbatın yüksəlməsi, iqlim dəyişkənliyi, su ehtiyatlarının məhdudluğu və digər səbəblərə görə əsas ərzaq məhsullarının dünya bazarlarında nisbi qıtlığı müşahidə olunmuş, qiymətləri artmağa başlamış və hətta bəzi ölkələrdə ərzaq çatışmazlığı real təhlükəyə çevrilmişdir.

Dünya ərzaq bazarlarında müşahidə olunan qeyri-sabitlik müvafiq olaraq Azərbaycanda da bəzi məhsullar üzrə qiymətlərin yüksəlməsinə öz təsirini göstərmişdir. Mövcud vəziyyət ölkədə daxili ərzaq bazarının inkişaf etdirilməsi və qorunması, əhalinin ərzaq təminatının idxaldan asılılığının maksimum azaldılması, milli

⁵⁴ Права человека. Сборник международных документов. Варшава, 2001, с. 85

ərzaq ehtiyatlarının yaradılması və s. istiqamətlərdə bir çox kompleks tədbirlərin görülməsini, ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində sistemli addımların atılmasını, o cümlədən xüsusi dövlət proqramının qəbul edilməsini zəruri etmişdir.

Mütəxəssislərin fikrincə, əhalinin sabit ərzaq təminatının əsas şərtləri makroiqtisadi sabitliyə əsaslanan davamlı inkişafın əldə edilməsi, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, qayğısına qalınması, yeni iş yerlərinin açılması, əhalinin sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan qruplarının gəlirlərinin, minimum pensiya və əmək haqlarının artırılması, ölkə miqyasında ehtiyac meyarı səviyyəsinin yaşayış minimumuna çatdırılması və s. ibarətdir.

Azərbaycanda 1996-cı ildən başlayaraq həyata keçirilən davamlı aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatında nəzərəçarpacaq inkişafa nail olunmuş, adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehsalı xeyli artmışdır. Bu sahədə görülən işlər kənd təsərrüfatının əsas göstəricilərini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, ərzaq məhsulları istehsalının strukturunda da müəyyən dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İslahatlar ölkənin əkin strukturuna ciddi təsir edərək, əsas ərzaq məhsulları istehsalının artmasına, daxili və xarici bazarın tələblərinə uyğun formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Azərbaycanda son illərdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dövlət səviyyəsində torpaqların münbitliyinin artırılmasını, aqrotexniki becərmənin, meliorasiya və su təsərrüfatının inkişafını nəzərdə tutan aqrar siyasətin də mühüm təsiri olmuşdur. Bu məqsədlə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi proqramında bir neçə istiqamət üzrə davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlar:

- torpağın münbitliyinin və məhsuldarlığının artırılması, istifadə olunmayan əkinə yararlı torpaqlar hesabına əkin sahələrinin genişləndirilməsi;
- meliorasiya sistemlərinin tikintisi;

- heyvandarlığın sürətli inkişafı;
- bioloji su ehtiyatlarının potensialından intensiv istifadə olunması;
- ərzaq xammalını müasir tələblər səviyyəsində emal edən yeni texnologiyaların tətbiqi;
- aqrar-sənaye və balıq təsərrüfatı komplekslərində innovation modellərlə işləməyi bacaran kadrların hazırlanması, onların ixtisasının artırılması və sairədən ibarətdir.⁵⁵

Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyinin prioritet istiqamətlərinə ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, əhalinin təhlükəsiz və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi, ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafına dövlət dəstəyi, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində risklərin idarə olunmasının təmin edilməsi daxildir. Göstərilən istiqamətlər üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsi ölkədə sabit və adekvat ərzaq təklifinin formalaşdırılması, səmərəli istehsal və satış infrastrukturunun yaradılması, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və s. deməkdir.

Sabit və adekvat ərzaq təklifi, ilk növbədə, aqrar sektorda intensiv təkrar istehsalla, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsulları emalının inkişaf etdirilməsi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Ərzaq təklifi kəmiyyətə qənaətbəxş səviyyədə olmaqla yanaşı, keyfiyyətə də ən müasir tələblərə cavab verməli, ölkə əhalisi ekoloji cəhətdən təmiz məhsullarla təchiz edilməlidir. Bunun üçün ərzağın keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə səmərəli nəzarət sistemi qurulmalıdır. Səmərəli istehsal, saxlanma və satış infrastrukturunun yaradılması da ərzaq təminatı sisteminin ən vacib elementlərindəndir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin ən mühüm

⁵⁵ Bax: “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı”; “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. <http://e-qanun.az>

cəhətlərindən biri ehtimal olunan risklərin səmərəli şəkildə idarə edilməsindən ibarətdir. Bununla əlaqədar olaraq zəruri həcmdə dövlət ərzaq ehtiyatının yaradılması və onun müasir tələblər səviyyəsində idarə edilməsi vacib məsələdir. Eyni zamanda ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılmalı, aqrar bölmənin elmi və kadr potensialı gücləndirilməli, sahibkarlığın inkişafı üçün qabaqcıl modellər tətbiq edilməlidir.

Azərbaycanda dayanıqlı ərzaq təminatının əldə olunması sahəsində 1994-cü ildən başlayaraq ardıcıl siyasət yürüdülmüş və səmərəli nəticələr əldə olunmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə torpaq islahatları Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanında ilk dəfə Azərbaycanda həyata keçirilmiş, ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yardım mexanizmləri formalaşdırılmış, beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə bu sahədə əhəmiyyətli layihələrin icrasına başlanmışdır. Bunun ardınca Azərbaycan Prezidentinin 2001-ci il 2 mart tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” və 2008-ci il 25 avqust tarixli sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.⁵⁶

Bu sənədlər çərçivəsində görülmüş işlər nəticəsində son dövrdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılmasına, kiçik və orta sahibkarlığın, eyni zamanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarından və digər sənədlərdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi də əhalinin ərzaq istehlakında yerli məhsulların xüsusi çəkisinin artmasına mühüm təsir göstərmişdir.⁵⁷

Son illər ərzində ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafının təmin

⁵⁶ Bax: <http://e-qanun.az>

⁵⁷ Bax: “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”. <http://e-qanun.az>

edilməsi, aqrar sektorun inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərən pul və fiskal siyasətin həyata keçirilməsi, sosial xidmətlərin həcmninə və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş büdcə siyasəti, regionlarda infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması və s. kimi tədbirlər daxili ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Ölkədə ərzaq təminatının maddi-texniki təchizatı da əvvəlki illərə nisbətən xeyli yaxşılaşdırılmış, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələri möhkəmləndirilmişdir.

Əhalinin təhlükəsiz və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədilə ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində İSO standartlarına uyğun keyfiyyətin idarə edilməsi sistemlərinin tətbiqi və beynəlxalq HACCP (Təhlükəli amillərin təhlili və böhranlı nöqtələrə nəzarət) sisteminə keçid üçün normativ hüquqi baza yaradılmış, ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla milli standartların hazırlanmasına və tətbiqinə başlanılmışdır. Beynəlxalq aləmdə tətbiq edilən “tarladan - süfrəyədək” prinsipi əsasında milli ərzaq istehsalı zəncirinin bütün mərhələlərində müvafiq sahələr üzrə keyfiyyətə nəzarət mexanizmi işlənilib hazırlanmaqda və həyata keçirilməkdədir.

Sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması və ərzaq təminatı sisteminin institusional inkişafı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu amilin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, son illərdə Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı mütərəqqi modellərin tətbiqi genişləndirilir, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı müəssisələrinə ayrılan güzəştli kreditlərin həcmi ildən - ilə artırılır və rəqabətə davamlı məhsul istehsalı üçün lazımi şərait yaradılır.

Rəsmi sənədlərə görə, Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının qarşıda dayanan əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- ərzaq təhlükəsizliyinə daxili və xarici təhdidlərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və qarşısının alınması;

- əhalinin qida məhsulları ilə təmin olunması sisteminə hazırlıq görülməsi;
- qida məhsullarının strateji ehtiyatlarının formalaşdırılması;
- ölkənin ərzaq müstəqilliyinin təmin olunması üçün ərzaq və xammal istehsalının sabit inkişafı;
- hər bir vətəndaşın fəal və sağlam həyat tərzi yaşaması üçün təhlükəsiz qida məhsulları ilə təmin edilməsi və s.⁵⁸

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması onun iqtisadi vəziyyəti ilə sıx bağlıdır. Məhz iqtisadi inkişaf şəraitində hər bir vətəndaşın lazımi qida məhsulları əldə etməsi üçün əlverişli maddi imkanlar yaranır.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması bütün dünyada bir sıra risk və təhdidlərlə müşahidə olunur. Ən mühüm risklər aşağıdakılardır:

- makroiqtisadi risklər (iqtisadiyyatın mühüm sahələrinin xarici iqtisadi konyunkturadan asılılığı, ərzaq istehsalı sahələrinə investisiya qoyuluşunun azalması və s.);
- texnoloji risklər (ərzaq məhsulları istehsal edən texnoloji avadanlıqların köhnəlməsi və bunun məhsulun təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərməsi);
- aqroekoloji risklər (əlverişsiz iqlim dəyişiklikləri, fəvqəladə texnogen vəziyyət) və s.

Sadalan bu risklər ərzaq təhlükəsizliyinə təhdidləri formalaşdırır. Bütün bunları nəzərə alan Azərbaycan hökuməti ərzaq təhlükəsizliyi siyasətinin aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilməsini planlamışdır:

- yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və əhalinin normal qidalanmaya daha çox ehtiyacı olan təbəqələrinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;

⁵⁸ Bax: “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı”; “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

- hamilə qadınların, körpələrin, məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqların sağlam qida ilə təmin olunmasının təşkili və s.⁵⁹

Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması mexanizmləri iqtisadiyyata və onun ayrı-ayrı sahələrinə dair normativ hüquqi aktlara müvafiq olaraq müəyyənləşir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər və mexanizmlər bu sahənin daxili və xarici təhdidlərdən müdafiəsini nəzərdə tutur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının təşkili və idarə edilməsi sahəsində əsas vəzifələrə dünya ərzaq bazarlarındakı dəyişikliklərə ölkə iqtisadiyyatının davamlılığının qiymətləndirilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması strategiyasının həyata keçirilməsində dövlət informasiya ehtiyatlarının imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi kimi məsələlər də daxildir.

Ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq üçün Azərbaycan dövləti iki mərhələdən ibarət milli strategiyanın həyata keçirilməsini öhdəsinə götürür:

Birincisi, islahatlar aparıldığı müddətdə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün qısamüddətli və orta müddətli keçid tədbirlərinin tətbiqi. Bu, əsasən, özəl fermer təsərrüfatçılığına və sahibkarlığa dövlət dəstəyinin göstərilməsi nəticəsində təmin edilir.

Bu mərhələdə tədbirlərin aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılması nəzərdə tutulur:

- müvafiq qanunların həyata keçirilməsinə nəzarət;
- gözlənilən ilkin nəticələrin əldə edilməsi üçün lazım olan büdcə ayırmalarının dəqiqləşdirilməsi;
- ərzaq istehsalı sahəsində müvəqqəti vergi güzəştlərinin tətbiqi məsələsinə baxılması;
- qida məhsullarının istehsalı, emalı və satışı üçün kreditlərin

⁵⁹ Bax: “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı”; “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

alınmasına kömək göstərilməsi;

- qida məhsulları istehsalçılarının ərzaq idxalından müdafiə edilməsi;
- istehlakçıların hüquqlarının təmin edilməsi və s.

İkincisi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatında gəlirliliyin və rəqabətə davamlılığın artırılması məqsədilə ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Məlum olduğu kimi, bütün dünya ölkələri ərzaq təhlükəsizliyini əsasən kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq istehlakı vəziyyətinin yaxşılaşdırılması hesabına təmin edirlər. Azərbaycanda bu vəzifəyə nail olmaq üçün ölkə səviyyəsində ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, fermer təsərrüfatlarının bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən qurumlara çevrilməsi, ərzaq məhsulları növləri istehsalının inkişafı və kənd təsərrüfatı infrastrukturuna investisiya qoyuluşu kimi məsələlər ön plana çəkilmişdir.⁶⁰

Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyi siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini torpaq ehtiyatlarından istifadənin səmərəsini yüksəltməklə istehsalın artırılması və məhsul bolluğunun yaradılması təşkil edir. İstehsalın səviyyəsinin artması, müafiq olaraq, xaricdən gətirilən ərzaq məhsullarının yerli məhsullarla əvəz edilməsini nəzərə tutur.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın bəzi rayonlarının vətəndaşlarında dəmir və yod mikroelementlərinin çatışmazlığı halları müşahidə olunur. Məsələn, xörək duzunda yod çatışmazlığı nəticəsində dağ rayonlarında zob xəstəliyinin yayılması hallarına rast gəlinir. Buna görə də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri əhalinin tarazlaşdırılmış qidalanmasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır.

⁶⁰ Bax: “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı”; “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

Bundan başqa, əhalinin tam və normal qidalanmasının yaxşılaşdırılmasına nail olmaq üçün ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarət mexanizminin yaradılması, yerli ərzaq məhsulları istehsalının, emalının və marketinqinin təmin olunması mühüm məsələdir. Bu məqsədlə ərzaq məhsullarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyi üzərində nəzarətin artırılması, təhlükəsizlik normalarına uyğun gəlməyən və gömrük orqanları tərəfindən saxlanılan ərzaq məhsullarının məhv edilməsi vacibdir.

2.6. Nəqliyyat, tranzit-dəhliz və infrastruktur təhlükəsizliyi siyasəti

Mütəxəssislər hesab edir ki, hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi eyni zamanda onun nəqliyyat-dəhliz və infrastruktur təhlükəsizliyinin dolğun təmin olunması səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Nəqliyyat təhlükəsizliyi bu sahədə milli maraqların əsas ölçülərinin müəyyənləşdirilməsini, dövlətin daxili və xarici aləmlə nəqliyyat sisteminin ahəngdar işinin qurulmasını, ona təhlükə yaradan amillərin aşkarlanması və qarşısının alınmasını nəzərdə tutur. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas məqsədi milli nəqliyyat kompleksinin sabit və təhlükəsiz inkişafına nail olunmasından, bu sahəyə hər hansı qanundankənar müdaxilələrin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Azərbaycanın nəqliyyat təhlükəsizliyinin əsas vəzifələri “Nəqliyyat haqqında” Qanunda və “Nəqliyyat sektorunun inkişafı Strategiyası”nda müəyyən edilmişdir. Həmin vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində normativ hüquqi bazanın yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- nəqliyyat sektoruna qarşı yönəlmiş təhdidlərin müəyyənləşdirilməsi;

- nəqliyyat infrastrukturunu obyektlərinin və nəqliyyat vasitələrinin kateqoriyalar üzrə qruplaşdırılması;
- nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması;
- nəqliyyat təhlükəsizliyinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- nəqliyyat təhlükəsizliyinin informasiya və elmi-texniki vasitələrlə təmin olunması.⁶¹

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi anlamda Şərqi-Qərbi nəqliyyat, kommunikasiya, tranzit-keçid əlaqələrinin mərkəzində yerləşir və beynəlxalq “açar”, transmilli “körpü-bağlayıcı” mövqeyinə malikdir. O özünün üstün geostrateji imkanlarını xarici aləmlə tranzit əlaqələrindən səmərəli istifadə etməklə reallaşdırır və beynəlxalq nəqliyyat-tranzit dəhlizlərinin yaradılmasında əsas vəsilələrdən biri kimi çıxış edir. Zəngin təbii sərvətlərə, xüsusən də enerji ehtiyatlarına malik olması, Avrasiya qitəsində əlverişli geostrateji məkanda, nəqliyyat-keçid infrastrukturalarının mərkəzində yerləşməsi Azərbaycanın nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyənlişməsinə də ciddi təsir göstərir. **Əvvəla**, Azərbaycan Gürcüstan ilə birlikdə Cənubi Qafqazın, Rusiya, Qazaxıstan və İranla birlikdə isə Xəzər hövzəsinin əsas tranzit infrastrukturlarına sahibdir. Bu da, öz növbəsində, ölkənin nəqliyyat-yol və ötürücü - keçid infrastrukturalarını müəyyən standartlara salmağı tələb edir. **Bundan başqa**, əhəmiyyətli coğrafi ərazi xarakteristikasına, beynəlxalq nəqliyyat-tranzit imkanlarına malik olmaq hər bir ölkəyə inkişaf üçün ciddi geosiyasi və geoiqtisadi üstünlüklər qazandırmaqla yanaşı, nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı özünəməxsus problemlər də yaradır.

Nəqliyyat dəhlizlərinin və infrastrukturalarının təhlükəsizliyinin təmin olunması yönündə Azərbaycan dövlətinin apardığı siyasət

⁶¹ Bax: “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; “Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sektorunun inkişafı Strategiyası”. <http://www.mot.gov.az>

aşağıdakı vəzifələrin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- yüklərin və sərnişinlərin ölkə ərazisində maneəsiz hərəkətinin təmin olunması və Avropa-Asiya nəqliyyat sistemlərinin inteqrasiyası məqsədilə nəqliyyat infrastrukturunun razılaşdırılmış şəkildə inkişaf etdirilməsi;
- nəqliyyat sisteminin idarə olunmasında səmərəliliyin artırılması;
- intermodal nəqliyyat xətti üzrə ayrı-ayrı nəqliyyat növləri arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərələşdirilməsi;
- beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri sahəsinə investisiya qoyulması üçün münbit şəraitin yaradılması;
- daxili daşımalarda milli nəqliyyat şəbəkəsinin yüklənmə dərəcəsinin artırılması;
- beynəlxalq turizmin inkişafına yardım edilməsi.⁶²

Azərbaycanın qoşulduğu və yaxından iştirak etdiyi *TRACECA*, *Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizi*, *Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisi* s. transmilli layihələr geosiyasi və nəqliyyat-tranzit əlaqələrinin genişlənməsindəki roluna görə ölkənin milli təhlükəsizlik maraqlarının təmin edilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan üçün geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən ciddi transmilli nəqliyyat-dəhliz əhəmiyyəti kəsb edən layihə **TRACECA** hesab oluna bilər.⁶³ Avropa ilə Asiyanı birləşdirən

⁶² Bax: “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; “Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sektorunun inkişafı Strategiyası”. <http://www.mot.gov.az>

⁶³ 1993-cü ilin may ayında 8 postsovet respublikasının (Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan və Ermənistan) iştirakı ilə Brüssel şəhərində Avropa Komissiyasının TRACECA proqramının yaradılmasına dair konfrans keçirilmişdir ki, bunun da əsas təşəbbüskarları Azərbaycan və Gürcüstan olmuşdur. Konfransın yekunlarına əsasən, TRACECA adlı nəqliyyat-kommunikasiya proqramının əsası qoyulmuş və iştirakçı dövlət rəhbərlərinin imzaladığı “Brüssel Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir.

əsas tranzit nəqliyyat-kommunikasiya marşrutlarının ən qısa yolunun üzərində yerləşməsi keçən illərdə onun həm beynəlxalq əlaqələrinə təsir göstərmiş, həm də yerli nəqliyyat sektorunun inkişafını stimullaşdırmışdır. Bu anlamda Azərbaycanın bir çox dünya və region dövlətləri, Avropa İttifaqı ölkələri və beynəlxalq təşkilatlarla müştərək geoiqtisadi layihələrə qatılması, Şərqlə Qərbi birləşdirən qədim “İpək Yolu”nun üzərində reallaşdırılan TRACECA nəqliyyat-kommunikasiya proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsində iştirak etməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu layihə ona Avropa ilə strateji geoiqtisadi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, beynəlxalq nəqliyyat qovşağının həlledici vəsiləsinə çevrilməsi və s. baxımından böyük imkanlar qazandırmışdır. Ötən illər ərzində TRACECA proqramı çərçivəsində Azərbaycanın yaxından iştirakı ilə “Nəqliyyatın idarə edilməsinin treninqi”, “Nəqliyyatın hüquqi və tənzimləyici çərçivəsi”, “TRACECA nəqliyyat dəhlizində vahid tarif siyasətinin tətbiqi”, “Sərhəd-keçid qaydalarının sadələşdirilməsi”, “Qafqaz dəmir yollarının bərpası” və onlarla digər texniki yardım və investisiya layihələri həyata keçirilmişdir.

TRACECA proqramı çərçivəsində dünya nəqliyyat-dəhliz sistemində Azərbaycanın iştirakının müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alan ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci il sentyabrın 7-8-də Bakı şəhərində 9 ölkənin (Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Özbəkistan, Ukrayna) dövlət başçıları, 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndə heyətinin iştirak etdiyi tarixi “İpək yolu”nun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Bu tədbirdə Avropa İttifaqının TRACECA proqramı əsasında “Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında” çoxtərəfli Saziş imzalanmış və “Bakı bəyannaməsi” adlanan dövlətlərarası sənəd qəbul edilmişdir. Saziş

12 dövlətin – Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Bolqarıstan, Rumıniya, Moldova, Ukrayna, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Türkiyənin dövlət və hökumət başçıları tərəfindən imzalanmışdır. Bu sənədin müddəalarına uyğun olaraq, TRACECA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyinin Bakı şəhərində yerləşdirilməsi qərara alınmış və 2001-ci il fevralın 21-də onun rəsmi açılışı olmuşdur.

Keçən müddətdə TRACECA proqramı çərçivəsində çoxtərəfli sazişin şərtlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, TRACECA nəqliyyat dəhlizi üzrə beynəlxalq yük daşınması həcmının artırılması məqsədilə ölkənin su, quru, hava nəqliyyatı və dəmir yolu sektorunun texniki təchizatı yaxşılaşdırılmış, avtomobil magistrallarının, dəmir yolu xətlərinin, körpülərin bərpası və tikintisi, gəmilərin, bərələrin, liman qurğularının təmiri sahəsində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bakı şəhərində ildə 10 milyon ton neft məhsullarının boşaldılıb yüklənməsinə imkan verən liman istifadəyə verilmişdir. Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının bərə terminalında yenidənqurma işləri aparılmışdır.

TRACECA proqramının reallaşdığı dövr ərzində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasına Avropa İttifaqı tərəfindən on milyonlarla avro həcmində vəsait ayrılmışdır. TRACECA proqramından irəli gələn bu layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə ölkəmizin nəqliyyat-yol kompleksi üçün müxtəlif maliyyə institutlarından (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Küveyt İqtisadi İnkişaf Fondu, İslam İnkişaf Bankı, Dünya Bankı və s.) yüz milyonlarla ABŞ dolları həcmində kreditlər alınmışdır.

TRACECA layihəsinə daxil olmasa da, keçən dövrdə Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya-dəhliz siyasəti çərçivəsində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin iştirakı ilə **Bakı-Tbilisi-**

Qars dəmir yolu xəttinin çəkilişinə başlanılmışdır. Ümumiyyətlə, bəhs olunan transmilli beynəlxalq layihənin reallaşmasının əsasında Azərbaycan və onun maliyyə-texniki imkanları durmuşdur. Bu layihənin meydana çıxması və inşası bir neçə mərhələdən keçmişdir. Belə ki, Türkiyə və Gürcüstan 1993-cü ilin ortalarından başlayaraq iki ölkə arasında dəmir yolunun birləşdirilməsi layihəsinin həyata keçirilməsinə çalışmışlar. 2002-ci il iyulun 20-21-də Türkiyə və Gürcüstanın nəqliyyat nazirlərinin İstanbul şəhərində keçirilmiş iclasında “Qars-Axalkalaki” adlanan həmin dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi barədə imzalanmış protokolda layihə üzrə hazırlıq işlərinə başlanılması nəzərdə tutulsa da, onun həyata keçirilməsi istiqamətində ciddi bir iş aparılmamışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı (2004-cü il 14 iyun) Gürcüstandan Türkiyəyə dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsini dəstəklədiyini, ölkəmizin bu layihədə iştirak etməyə hazır olduğunu bəyan etmişdir. 2005-ci il mayın 25-də Bakı şəhərində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin prezidentləri Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu bağlantısı layihəsinin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi haqqında birgə bəyanat imzalamışlar. 2007-ci il yanvarın 12-13-də Tbilisi, yanvarın 22-25-də isə Bakı şəhərində hər iki ölkənin müvafiq nazirliklərinin səlahiyyətli nümayəndələrinin iştirakı ilə görüşlər keçirilmişdir. Görüşlərdə “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu bağlantısı haqqında” və “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Marabda-Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər (Kartsaxi) dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiyası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında” hökumətlərarası saziş layihələrinin, həmçinin “Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti layihəsinin Marabda-Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi şərtləri haqqında kredit müqaviləsi” layihəsinin

mətnləri müzakirə edilərək razılaşdırılmışdır. 2007-ci il fevralın 7-də Tbilisi şəhərində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının dövlət və hökumət başçılarının görüşündə bu sazişlər imzalanmışdır.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti üzrə beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsi və Bosfor boğazında sualtı dəmir yolu keçidinin inşası Trans-Avropa və Trans-Asiya dəmir yolu şəbəkələrinin birləşdirilməsini, yük və sərnişinlərin birbaşa olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən keçməklə Avropa və Asiyaya çıxarılmasını təmin etməyi nəzərdə tutur. Bu layihə region ölkələrin tranzit potensialının artmasına, Avropaya inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsinə, Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində regional geoiqtisadi əməkdaşlığın inkişafına, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və iqtisadi suverenliyinin möhkəmlənməsinə, o cümlədən xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət etməlidir. Layihənin həyata keçirilməsi iqtisadi səmərəlilik, sürət və vaxt tezliyi, təhlükəsizlik və etibarlılıq baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir. Gələcəkdə Avropa və Asiya ölkələrinə məxsus yüklərin bu dəmir yolu vasitəsilə ən yaxın marşrutla, daha sərfəli qiymətlərlə, qısa zaman çərçivəsində hər iki istiqamətdə daşınması və s. imkanlar transmilli intermodal və konteyner daşımalarının həcmi artıracaqdır.

Azərbaycanın öz transmilli nəqliyyat-dəhliz təhlükəsizliyini təmin etmək istiqamətində qoşulduğu və iştirak etdiyi regional nəqliyyat layihələrindən biri də **Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi** layihəsidir. Bu layihə haqqında razılaşma Rusiya, İran və Hindistan arasında 2000-ci il sentyabrın 12-də Sankt-Peterburq şəhərində imzalanmışdır. Razılaşmanın əsas məqsədi üzv ölkələrin nəqliyyat-dəhliz imkanlarının birləşdirilərək, bəhs olunan istiqamətdə yük daşımalarına əlverişli şəraitin yaradılması, tranzit yüklərin həcmi artırılmasına dəstək verilməsi, nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin olunması və razılaşdırılmış ortaqların nəqliyyat siyasətinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Razılaşma bəhs olunan

ölkələrin bütün nəqliyyat növlərinə: dəmir yolu, dəniz, avtomobil yolları, çay və hava nəqliyyatı ilə daşımaları təmin edən infrastruktura aiddir. Lakin burada Hindistan istisna təşkil edir, çünki layihədə onun yalnız dəniz marşrutları ilə iştirakı nəzərdə tutulur.

Şimal-Cənub dəhlizinin katibliyi Tehran şəhərində yerləşir. Ötən illər ərzində Belarus Respublikası, Ermənistan, Qazaxıstan, Tacikistan, Qırğızıstan, Oman və Suriya da bu layihəyə qoşulmuşdur. 2001-ci il dekabrın 21-də Azərbaycan Respublikasının bu layihəyə qoşulması üçün verdiyi rəsmi notaya 2005-ci ildə müsbət cavab verilmiş və o, həmin il sentyabrın 20-də “Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqqında” Sazişə qoşulmuşdur. Dəhlizin Azərbaycan ərazisindən keçən dəmir yolu hissəsinin uzunluğu 511 kilometrə bərabərdir.

Layihədə Rusiyanın Voronej şəhəri ilə İranın Tehran şəhəri və Rusiyanın Xəzər limanları ilə İranın Bəndər-Abbas dəniz limanı arasında dəmir yolu əlaqəsinin iki variantı təklif olunur. Bunlar, Xəzər dənizinin qərb sahili və daha sonra Azərbaycan ərazisi üzərindən - Rusiya ərazisi ilə dəmir yolu, Rusiyanın Xəzər limanları, xüsusən Həştərxan yaxınlığında inşa edilən Olya limanından İranın Bəndər-Abbas, Ənzəli və hazırda genişləndirilən Əmirabad, Nouşəhər limanlarına, oradan isə marşrut üzrə Fars körfəzindən keçməklə Aralıq dənizinə gəmi vasitəsilə nəzərdə tutulur.

Şimal-Cənub dəhlizi ilə daşımaların Azərbaycan ərazisindən keçməsi variantına digər alternativ marşrut da mövcuddur: Mərkəzi Asiya ölkələrindən (Qazaxıstan, Özbəkistan) keçməklə Türkmənistanın Seraxs şəhərinə, daha sonra dəmir yolu ilə İran ərazisinə və oradan da yuxarıdakı marşrut üzrə Avropa ölkələrinə.

Şimal-Cənub dəhlizinin mühüm bir qolunun Azərbaycan ərazisindən keçməsi perspektivdə onun iqtisadiyyatı və transmilli nəqliyyat təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın ərazisindən keçən dəmir yolu məsafəsinin qısalığı,

daşımalara daha az vaxt və sərmayə sərf olunması, ölkənin inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturuna malik olması və s. bəhs olunan istiqamətdə onun cəlbediciliyini və tərəfdaşlıq önəmini artırır ki, bu da müvafiq olaraq ölkənin nəqliyyat təhlükəsizliyini gücləndirir. Xüsusən, nəzərə almaq lazımdır ki, bu marşrutla transmilli yüklərin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan üzərindən dəmir yolu vasitəsilə daşınması nəzərdə tutulur ki, bu da müvafiq sahənin inkişafına təkan verəcəkdir. Azərbaycanın Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşulması, beynəlxalq yük və sərnişin daşımalarında fəal iştirakı həm də müvafiq olaraq, milli gəlirlərin artmasına, yerli nəqliyyat-dəhliz infrastrukturunun inkişafına, ölkə ərazisində yeni iş yerlərinin açılmasına, habelə digər sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə də münbit şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının tranzit potensialından istifadə edilməsi nəinki nəqliyyat sisteminin əsas prioritetlərindən biridir, eyni zamanda ölkənin davamlı inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hazırda ölkənin tranzit və xarici iqtisadi əlaqələri bir neçə geosiyasi ox üzrə həyata keçirilir. Bunlardan **biri** və ən mühümü Gürcüstan və Türkiyə vasitəsi ilə Aralıq dənizinə və Avropaya, **ikincisi** Rusiya vasitəsi ilə dolayı yolla Qərbbə və Uzaq Şərqqə (bu, çox uzun və iqtisadi cəhətdən səmərəsiz yoldur - Ə.H.), **üçüncüsü** İran və Fars körfəzi vasitəsi ilə Yaxın Şərqq və Cənubi Asiya ölkələrinə, **dördüncüsü** Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan vasitəsilə Çinə, Yaponiyaya və Cənub-Şərqi Asiyanın digər ölkələrinə, eyni zamanda bütün marşrutlar üzrə əks istiqamətdir. Bunlardan hələ ki, tam gücü ilə işləyən Şərqq-Qərb istiqamətində mövcud olan dəhlizdir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Gürcüstan marşrutu ilə özünün neft-qaz ehtiyatlarını Türkiyəyə, oradan da Qərbbə yönəlmiş, hava, quru, dəmiryolu və dəniz-su yolu ilə Qərbbə gedən neft və digər tranzit yüklərinin keçidini və daşınmasını təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, hazırda Azərbaycan həm də Rusiya marşrutu ilə Rusiyanın özünə və

bir çox Şərqi Avropa ölkələrinə, İran vasitəsi ilə Orta və Yaxın Şərq ölkələrinə, o cümlədən əks istiqamətə müxtəlif yüklərin, nəqliyyat vasitələrinin, o cümlədən Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə neft məhsullarının göndərilməsini həll etmişdir.

Ölkə ərazilərinin tranzit əhəmiyyətini nəzərə alaraq, son illərdə Azərbaycan həm beynəlxalq yardımların (TRACECA proqramı çərçivəsində Avropa Birliyinin, Dünya Bankının, İslam İnkişaf Bankının və s.), həm də özünün maliyyə potensialı hesabına bütün tranzit istiqamətləri üzrə ölkədaxili magistral avtomobil və dəmir yollarının, dəniz limanlarının, yük terminallarının, digər daşıyıcı infrastrukturaların yaradılmasını və yenidən qurulmasını təmin edə bilmişdir.

Azərbaycanın müasir nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasətində həm də aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- nəqliyyat sektorunda səmərəliliyin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində islahatların aparılması;
- nəqliyyat sektorunda dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- nəqliyyat xidmətləri bazarında sağlam rəqabət mühitinin yaradılması, tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- ölkənin sərhəd-keçid məntəqələri yaxınlığında yerləşən nəqliyyat infrastrukturalarının müasir tələblərə uyğun yeniləşdirilməsinə dair layihələrin həyata keçirilməsi;
- nəqliyyat infrastrukturunun və nəqliyyat vasitələri parkının müasir tələblərə uyğun yeniləşdirilməsi;
- Bakı və ölkənin digər şəhərlərində nəqliyyat infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun qurulması;
- Bakı şəhərində nəqliyyatın hərəkətinin tənzimlənməsi üçün yolların buraxıcılıq qabiliyyətinin artırılmasını təmin edən proqramların işlənilib hazırlanması;

- ölkə əhalisinin nəqliyyat xidmətlərinə olan tələbatının tam təmin edilməsi;
- ölkənin tranzit potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə kompleks tədbirlərin davam etdirilməsi.⁶⁴

Azərbaycanın əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi **avtomobil yolları şəbəkəsinin** beynəlxalq standartlara uyğun inkişafını və bu sahədə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında istifadədə olan avtomobil yollarının ümumi uzunluğu cəmi 25021 kilometrdir. Bunlardan 4577 kilometr respublika əhəmiyyətli, qalanı isə yerli əhəmiyyətli yollardır. Ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının 1473 kilometr Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindədir. Bunların 274 kilometr respublika əhəmiyyətli, 1199 kilometr isə yerli əhəmiyyətli yollardan ibarətdir.

Beynəlxalq tələblərə cavab verən müasir avtomobil yolları şəbəkəsinin formalaşdırılması, magistral yolların beynəlxalq yollar şəbəkəsi ilə uzlaşdırılması, ümumi istifadədə olan avtomobil yollarında nəqliyyatın hərəkətinin beynəlxalq təcrübəyə uyğun tənzimlənməsi və bu sahədə müasir avtomatlaşdırılmış sistemlərdən istifadə edilməsi - hazırda Azərbaycanın həyata keçirdiyi nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Bu gün ölkədə nəqliyyat xidmətləri bazarı formalaşmış, dövlət mülkiyyətində olan avtomobil nəqliyyatı müəssisələri özəlləşdirilmiş və nəqliyyat sahəsində dövlət idarəetməsi bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə uyğun olaraq qurulmuşdur. Ölkənin avtomobil yolları şəbəkəsi bir çox ölkələrə, iri limanlara, nəqliyyat qovşaqlarına və terminallarına çıxışı olan Avropa və Asiya subregional avtomobil yolları şəbəkəsinə inteqrasiya olunub. Azərbaycanın qeyd edilən magistral avtomobil yollarının uzunluğu 2,1 min kilometr təşkil edir.

Tranzit daşımaları, əsasən Avropa, MDB, Mərkəzi Asiya, Yaxın

⁶⁴ Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sektorunun inkişafı Strategiyası.

<http://www.mot.gov.az/index.php?mod=inside&lang=az&menu=138>

Şərq ölkələri arasında Bakı-Ələt-Qazax-Gürcüstan ilə dövlət sərhədi, Ələt-Astara , Biləsuvar-İran, Culfa-Culfa (İran İslam Respublikası), Bakı-Quba-Rusiya ilə dövlət sərhədi, Naxçıvan-Sədərək-Türkiyə ilə dövlət sərhədi, Yevlax-Zaqatala-Gürcüstan ilə dövlət sərhədi, Bakı-Aktau, Bakı-Türkmənbaşı marşrutları üzrə həyata keçirilir.

2.7. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti

XXI əsrin əvvəllərindən dünyada əsas geosiyasi məsələlərin həllində və ölkələrin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ənənəvi coğrafi ərazi, hərbi-geostrateji, iqtisadi, siyasi, sosial və s. sahələrlə yanaşı, dövlətlərin informasiya təhlükəsizliyi problemi də ciddi müzakirə olunur. Qloballaşmanın vüsət aldığı, virtual informasiya məkanının günü-gündən genişləndiyi və idarəolunmaz vəziyyətə gəldiyi, milli dəyərlərin meyarlarının və sədlərinin “uni-versallaşdırıldığı” müasir dünyada beynəlxalq və yerli ictimai rəyin idarə olunması, siyasi proseslərin yönləndirilməsi günü-gündən aktuallaşır, transmilli informasiya fəaliyyəti və milli sərhədləri asanlıqla aşan məqsədyönlü təbliğat ayrı-ayrı ölkələrin informasiya mühitinə, milli cəmiyyətlərin vəziyyətinə ciddi təsirini göstərir.

Geosiyasi ədəbiyyatda “informasiya mühiti” beynəlxalq və yerli sistemyaradıcı amil olmaqla, bəlli məkanlarda siyasi, iqtisadi, müdafiə, sosial-mənəvi və digər sahələrə müdaxilə edərək, milli təhlükəsizlik sisteminə mühüm təsir göstərən vasitə kimi dəyərləndirilir. Hər bir ölkənin informasiya məkanı, informasiya ehtiyatları və texnologiyaları cəmiyyətin sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni inkişafının səviyyəsini və dinamikasını müəyyənləşdirir. Transmilli və milli idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi toplanmış informasiyanın həcmi, onun işlənmə və istifadə sürəti ilə müəyyən-

ləşir. Sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında informasiyanın və təbliğatın əhəmiyyəti getdikcə artır.

Müstəqilliyinə nail olduqdan sonra Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin əsas məsələlərindən biri də informasiya təhlükəsizliyinin qorunması, vahid milli informasiya sisteminin formalaşdırılması olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərində bəzi xarici qüvvələrin sistemli şəkildə həyata keçirdikləri informasiya müdaxiləsi, ideoloji təbliğat fəaliyyəti Azərbaycan ərazisində əhalinin bəzi sosial və milli-etnik təbəqələrində ciddi anti-millî və anti-dövlət meyli formalaşdırmış, müstəqil dövlətin əsaslarına, ölkədə vətəndaş həmrəyliyinə təhlükə yaratmışdı. Xarici dairələr bununla kifayətlənməyərək Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinə, ictimai rəyə təsir göstərmək məqsədi ilə çoxsaylı dini, ideoloji, informasiya və təbliğat şaxələri yaratmış və öz məqsədləri üçün istifadə etmişdilər. Belə təxribatçı hərəkətlər ölkədaxili sabitliyin pozulmasına, mərkəzi hakimiyyətin cəmiyyət üzərindəki nəzarətinin itirilməsinə və anarxiyanın yaranmasına yönəlmişdi.

Bundan başqa, həmin dövrdə Azərbaycanın daxili informasiya sistemləri, o cümlədən, informasiyanı ötürmə, ümumiləşdirmə və təhlil etmə vasitələri, şəbəkə və xətləri ya iflic olmuş, ya da bütövlükdə xarici ölkələrin nəzarəti altına keçmişdi. Xüsusən, nəzərə alınsa ki, o dövrün bütün informasiya texnologiyaları - telefon, peyk rabitəsi, internet, o cümlədən informasiya ötürmə sistemləri, milli təhlükəsizlik və müdafiə nazirliklərinin istifadə etdiyi digər informasiya vasitələri bütövlükdə Rusiyanın və digər beynəlxalq informasiya güclərinin nəzarəti altında idi, bu halda ölkənin informasiya təhlükəsizliyindəki problemləri və boşluqları təsəvvür etmək o qədər də çətin olmazdı.

Müasir dövrdə hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanın da informasiya təhlükəsizliyində ilk növbədə ölkənin hava-kosmik və peyk informasiya vasitələrinə kənar müdaxilələrin, yerli ictimai rəyi idarə etməyə yönələn pozucu təbliğat kampaniyalarının qarşısını

hansı səviyyədə alınması mühüm yer tutur. Mütəxəssislərin fikrinə görə, hazırda Azərbaycanın milli informasiya təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması qaqrşıda dayanan əsas vəzifələrdən biridir. Xüsusən virtual məkanda ölkənin tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi və siyasi sistemi, mövcud vəziyyəti və milli təhlükəsizliyi sahəsindəki problemləri, ərazilərinin qonşu Ermənistan tərəfindən işğala məruz qalmasını, Dağlıq Qarabağ həqiqətlərini və s. dünya ictimaiyyətinə çatdıran çoxsaylı yerli və xarici məlumat mənbələrinin, veb-saytların və digər elektron informasiya vasitələrinin izlənilməsi, öyrənilməsi və idarə edilməsi günün ən aktual və həllini gözləyən məsələsi hesab edilir. Nəzərə alınsa ki, Ermənistan hökuməti özünün bütün daxili və habelə diasporun ideoloji resurslarını, intellektual potensialını məqsədayönlü şəkildə anti-azərbaycan təbliğatına yönəldib, o zaman qlobal və virtual informasiya məkanında ölkənin ideoloji və informasiya təhlükəsizliyi sahəsindəki mübarizəsinin əhəmiyyətini anlamaq olar.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyi siyasətinin əsas vəzifələrindən biri də həm özünün, həm də tərəfdaş region dövlətlərinin, transmilli informasiya vasitələrinin imkanlarından maksimum bəhrələnmək, beynəlxalq ictimaiyyətə çıxış kanalları və təsir mexanizmləri yaratmaqdan ibarətdir. Mütəxəssislərin fikrinə görə, hazırda ABŞ-in mövcud informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ona bütün dünya ərazilərinin yarısından çoxuna geosiyasi, hərbi-strateji və informasiya nəzarəti etmək imkanı verir. Yaxud peyk, kompüter və informasiya texnologiyaları, mobil telefon şəbəkələri həm beynəlxalq ictimaiyyətin, həm də bilavasitə dövlətlərin əhalisinin lazımi istiqamətə yönəldilməsi və idarə edilməsinin həlledici amilinə çevrilmişdir. Əlbəttə, Azərbaycan tipli dövlətlər dünya informasiya məkanında lazım olan səviyyədə iştirak etmək imkanlarına malik deyildir. Lakin hər bir müstəqil dövlət kimi, Azərbaycanın da milli informasiya siyasətinin formalaşdırılması,

ölkənin informasiya məkanının kənar qüvvələrin təsirindən və müdaxiləsindən maksimum qorunması, milli informasiya maraqlarının təmin edilməsi, dünyanın qlobal və virtual informasiya məkanına müxtəlif yollar tapılması, dünya ictimai rəyinə təsir imkanları yaradılması günün vacib vəzifələri sırasına daxildir. Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, rəsmi dairələrin və mütəxəssislərin fikrinə görə, bütün ölkə səviyyəsində, vahid konsepsiya və fəaliyyət proqramı əsasında həyata keçirilməli, dövlətin daxili və xarici informasiya siyasəti, təbliğat və ideoloji işi sistemli formada və bir mərkəzdən idarə edilməlidir.⁶⁵

İnformasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında hazırda dünyanın böyük dövlətləri kosmik-peyk informasiya və nəzarət mexanizmlərindən geniş istifadə edir, onların vasitəsilə dünya ölkələrinə, o cümlədən geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən “açar” ərazilərə nəzarətin bütün metod və vasitələrini tətbiq etməyə çalışırlar. Əlbəttə, Azərbaycan o dövlətlərdən deyil ki, dünya ölkələrinin ərazilərinə və strateji hədəflərə kosmik nəzarət həyata keçirsin, hərbi-strateji və peyk-informasiya nəzarətinin müasir texniki imkanlarına malik olsun. Lakin Azərbaycan hərbi-strateji tərəfdaşları vasitəsi ilə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün regional əhəmiyyətli lazımi informasiya texnologiyalarından öz məqsədləri üçün istifadə edə bilər. Məsələn, Rusiyanın hazırkı peyk-informasiya sistemində ən böyük vasitələrdən biri Azərbaycanın ərazisində yerləşən və onun mülkiyyəti hesab olunan Qəbələ RLS-dir. Ciddi geosiyasi amil kimi, Qəbələ RLS-in həm Rusiyanın, həm də ABŞ-ın geostrateji münasibətlərinə təsir imkanlarını öyrənərək, ondan milli təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində istifadə etmək olar.

Müasir dünya geosiyasətində informasiya və təbliğatın beynəlxalq ictimai rəyə təsir imkanlarından geniş danışılır. Soyuq müharibə

⁶⁵ Bax: “Azərbaycan” qəzeti, 25 sentyabr 2011-ci il

dövründə ABŞ-in informasiya və təbliğat mübarizəsində SSRİ-yə qalib gəlməsini və bütövlükdə sosialist düşərgəsini sıradan çıxarmasını nəzərə alsaq, o zaman informasiyanın müasir geosiyasi münasibətlərdə oynadığı rolu bir daha təsəvvür etmək olar. Hazırda bir ölkənin başqa dövlətin ərazisində mövcud informasiya sistemlərini nəzarət altına alması və yaxud idarə etməsi yalnız onun hərbi və milli təhlükəsizlik məsələlərinə təsirlə yekunlaşmır. Bu, həm də yerli ictimai rəyin kənar təsirlərə məruz qalmasına və idarə edilməsinə, ölkənin idarəçilik sisteminin pozulmasına və iflic olmasına səbəb ola bilər. Mütəxəssislərin fikrincə, xarici texnologiyanın mövcud gücü ilə hazırda ayrı-ayrı ölkələrin daxili idarəçilik sistemləri arasındakı rabitə əlaqələrini nəinki kəsmək və pozmaq, hətta bu sistemə girərək, dezinformasiya yaymaq yolu ilə onların fəaliyyətini yönəltmək və sarsıtmaq belə mümkündür. Dünyada bəzən ayrı-ayrı qurumlar müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) imkanlarından istifadə edərək, bu və ya digər ölkələrin ərazilərində “etibarlı mənbə” adı altında xüsusi dezinformasiya yayır, dövlət qurumlarını, vətəndaşları və bütövlükdə ictimaiyyəti çaşdıran məqsədli fəaliyyət həyata keçirirlər. Bu da həmin ölkələrin daxili sabitliyini, idarəetmə orqanlarının ahəngdar fəaliyyətini pozur ki, nəticədə milli təhlükəsizliyə xarici müdaxilə üçün əlverişli şərait yaranır. Məsələn, bu gün ABŞ və NATO blokunun elektron kəşfiyyat və xüsusi əməliyyatlar yolu ilə bəzi Şimali Afrika və ərəb dövlətlərində həyata keçirdiyi, dövlətlərin öz vətəndaşları və cəmiyyətləri üzərindəki nəzarətini zəiflətməyə yönəlmiş bir çox addımları 1992-1995-ci illərdə və digər dövrlərdə müxtəlif qüvvələr tərəfindən Azərbaycanda da həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın o dövrdə informasiya və təbliğat sahəsindəki vəziyyətinin təhlili göstərir ki, dövlətin informasiya təhlükəsizliyi, demək olar, tamamilə xarici amillərin təsiri altında idi. Milli teleradio və mətbuat vasitələrinin fəaliyyəti zəif olduğundan və bütün ölkə ərazisini

əhatə edə bilmədiyindən, o zaman ictimai rəyin formalaşmasında və idarə edilməsində Rusiya, Türkiyə və İranın, habelə beynəlxalq transmilli KİV-lərin rolu açıq-aşkar üstünlük təşkil edirdi.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi bu gün də ümumölkə səviyyəsində hərtərəfli informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. İnformasiya təhlükəsizliyi sahəsində ölkənin milli maraqlarından irəli gələn vəzifələri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

birincisi, milli informasiya vasitələri ilə vətəndaşları ölkə daxilində və xarici aləmdə baş verən hadisələr haqqında operativ, obyektiv və dolğun məlumatlarla təmin etmək;

ikincisi, ölkə vətəndaşlarının və beynəlxalq dairələrin milli dövlət informasiya vasitələrinə və resurslarına sərbəst çıxışını təmin və təşviq etməklə, dövlət qurumlarının fəaliyyəti və dövlətin yürütdüyü siyasət haqqında obyektiv məlumatları ictimai fikrə düzgün çatdırmaq;

üçüncüsü, kəmiyyət və keyfiyyət baxımından milli informasiya vasitələrini, elektron və media qurumlarını, onların istifadə etdiyi texnologiyaları müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirmək, daxili bazarın tələbatını maksimum ödəmək, ölkənin vahid informasiya məkanına daxil olan bütün infrastrukturları təkmilləşdirmək;

dördüncüsü, milli səviyyədə mühafizə olunan informasiya ehtiyatlarına qanunsuz daxilolmaların qarşısını almaq, informasiya və telekommunikasiya sistemlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyinə əsas təhdidlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- xarici dövlətlərin (qüvvələrin) siyasi, iqtisadi, hərbi, kəşfiyyat və ideoloji strukturlarının öz maraqları çərçivəsində ölkənin informasiya sisteminə müdaxiləsi və onun milli maraqlarına qarşı fəaliyyəti;

- bəzi dövlətlərin və geosiyasi aktorların Azərbaycanı dünya informasiya məkanından sıxışdırmağa çalışması və ona qarşı təbliğat aparması;
- xarici ölkələrin və geostrateji mərkəzlərin kosmik, hava, dəniz, yerüstü texniki və digər kəşfiyyat vasitələrinin fəaliyyəti;
- informasiya və telekommunikasiya sistemlərinin normal fəaliyyətinin pozulmasına, onlara qanunsuz daxilolmalara yönəlmiş xarici və daxili fəaliyyət və s.

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyi siyasəti hüquqi, təşkilati-texniki və iqtisadi metodlarla təmin olunur.

Hüquqi metodlar informasiya sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların, informasiya təhlükəsizliyi ilə bağlı normativ metodiki sənədlərin işlənib hazırlanması və qəbulunu nəzərdə tutur.

Təşkilati-texniki metodlara informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin normal fəaliyyətinə təhlükə yaradan texniki qurğuların, proqramların aşkarlanması və s. daxildir.

İqtisadi metodlar isə informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində iqtisadi tədbirlərin görülməsi və onların maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya təhlükəsizliyinə xarici və daxili təhdidlər, onların qarşısının alınması metodları və s. milli təhlükəsizliyin bütün sahələri üçün əsasən ümumi xarakter daşıyır. Lakin bu sahələrin (iqtisadi, siyasi, hərbi, sərhəd və s.) hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olduğuna görə onların təhlükəsizliyinin təmin olunması metodları da bir-birindən fərqlənir.

Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafı ilə bağlı sosial-iqtisadi məsələlərin həllində rabitə və informasiya texnologiyalarının xüsusi yeri vardır. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətində mühüm yer tutur. Müxtəlif dövlətlərdə, xüsusən də inkişaf

etmiş ölkələrdə informasiya cəmiyyətinin, innovativ biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına səy göstərilir və bu fəaliyyət BMT-nin Minilliyin Sammitində müəyyən edilmiş inkişaf məqsədləri ilə tam uzlaşır.

Son illər Azərbaycan Respublikasında informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlı milli qanunvericilik bazası xeyli təkmilləşdirilmişdir. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında”, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Məlumat azadlığı haqqında”, “Elektron sənəd və elektron imza haqqında”, “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Telekommunikasiya haqqında”, “Dövlət sirri haqqında”, “Milli təhlükəsizlik haqqında” və s. qanunların qəbul edilməsi bunun əyani sübutudur.⁶⁶

Bunlardan əlavə, Azərbaycan Prezidenti tərəfindən “Azərbaycanın inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003 – 2012-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” və s. mühüm sənədlər də təsdiq olunmuşdur.⁶⁷

İKT-nin inkişafı yönündə aparılan məqsədyönlü dövlət siyasətinin nəticəsidir ki, 2008-ci ildə Davosda keçirilən Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesabatında Azərbaycan İKT sahəsindəki inkişaf səviyyəsinə görə MDB ölkələri arasında birinci yeri tutmuşdur.

Azərbaycanda İKT sahəsi son illərdə sürətlə inkişaf edir. Bu illər ərzində İKT-yə ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi təxminən 500 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bunun da 70%-i xarici sərmayələrin payına düşür. Ölkə ərazisində uzunluğu 1161 kilometr olan Trans-Asiya-Avropa (TAE) fiber-optik kabel

⁶⁶ Bax: <http://e-qanun.az/print.php?internal>

⁶⁷ Yenə orada

magistralı çəkilmişdir. Bu şəbəkə daxili ehtiyatlar hesabına daha da genişləndirilmiş, ölkənin digər bölgələri magistral xəttə qoşulmuş və şimal sərhədinə qədər optik xəttin tikintisi təmin edilmişdir.

Azərbaycanda hazırda radio-televiziya proqramlarının peykdən yayımını təmin edən (TV-UP-Link) peyk rabitə stansiyaları ilə yanaşı, xarici ölkələrlə rabitənin təşkili, məlumatların ötürülməsi və qəbulu, internet şəbəkələrinin və daxili korporativ şəbəkələrin yaradılması məqsədilə müxtəlif peyklar üzərindən peyk rabitə kanalları (daşıyıcılar) vasitəsilə bir neçə peyklə işləyən yerüstü stansiyalar qurulub istifadə edilir. Əhaliyə, o cümlədən ölkə xaricində yaşayan azərbaycanlılara informasiya çatdırmaq üçün İKT-nin imkanlarından geniş istifadə olunur. AzTV, İTV və digər milli televiziya kanallarının, televiziya və radio proqramlarının iki peyk üzərindən Asiya, Avropa və bütün dünya ölkələrinə yayımı təmin edilmişdir.

İnformasiya təhlükəsizliyinin təminatına və İKT-nin müəyyən inkişafına baxmayaraq, Azərbaycan bir çox göstəricilərə görə bu sahədə ümumdünya səviyyəsindən hələlik geri qalır. Buna görə də rabitə və informasiya texnologiyalarının, eyni zamanda “İKT-nin inkişafı üzrə Milli Strategiya”nın həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə aşağıdakı məsələlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- global informasiya fəzasına inteqrasiyanın genişlənməsi;
- ölkənin milli informasiya təhlükəsizliyi sisteminin möhkəmləndirilməsi;
- informasiya fəzası təhlükəsizliyinin və vətəndaşların informasiya hüquqlarının təmin edilməsi;
- rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafını təmin etmək üçün normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində standartlaşdırmanın, radiotezlik və nömrələnmə ehtiyatlarının

tənzimlənməsinin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi;

- informasiya cəmiyyətinin qurulmasını təmin edən fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların aparılması və s.

Cəmiyyətin müasir tələblərə uyğun inkişafı, dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi, milli informasiya ehtiyatlarının yaradılması, müasir elmi biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafı, bütün sahələrdə yeni texnologiyaların geniş tətbiqinə nail olunması, informasiya təhlükəsizliyi və azadlığının müdafiəsi, qlobal informasiya fəzasına inteqrasiyanın genişləndirilməsi ölkədə informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin edəcək fəaliyyətin tərkib hissələridir. Bununla əlaqədar olaraq:

- milli informasiya təhlükəsizlik sisteminin yaradılması;
- elektron hökumətin formalaşdırılması üzrə fəaliyyət proqramının layihəsinin hazırlanması;
- sahələr üzrə informasiya sistemləri şəbəkəsinin yaradılması;
- ümummilli informasiya sistemləri üçün təsnifatların hazırlanması;
- informasiya cəmiyyətinin inkişafı sahəsində elmi tədqiqatların aparılması və elmi-texniki informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycan dilini dəstəkləyən kompüter proqramlarının yaradılması və s. tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dövləti özünün video-informasiya ötürücü peykinin yerətrafi orbitə çıxarılması istiqamətində fəal siyasət yürüdür. Nəzərə alınsa ki, regionda Rusiya və Türkiyə istisna olmaqla, bu işi reallaşdıran ilk region dövləti Azərbaycan olacaq, bu halda onun informasiya təhlükəsizliyi sahəsində yaxın gələcəkdə böyük uğurlar qazanacağını proqnozlaşdırmaq mümkündür.

2.8. Ekoloji təhlükəsizlik siyasəti

Son yüzillikdə dünyada elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı insan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin artmasına və təbiətin həddən artıq istismarına səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə Yer kürəsində iqlimin getdikcə istiləşməsi, səhrələşmə prosesinin daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin kəskin azalması, ətraf mühitin çirkləndirilməsi və s. dünyada qlobal ekoloji problemlərin yaranmasına, müxtəlif xəstəliklərin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Bu da bəşəriyyəti ciddi narahat edir. Vaxtında həllini tapa bilməyən və kiçik bir təbiət hadisəsi kimi izah olunan bəzi ekoloji problemlər indi artıq bəşəriyyət qarşısında qlobal, qarşısızalmaz fəlakətlərlə başa çata biləcək prosesə çevrilmişdir.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi *hər bir dövlət üçün öz ərazisində və onun ətrafında təhlükəli ekoloji vəziyyətlərin qarşısının alınması, onların mənfi nəticələrinin maksimum aradan qaldırılması üzrə milli tədbirlər sisteminin yaradılması və həyata keçirilməsini ehtiva edir.* Ekoloji təhlükəsizlik yalnız milli fəaliyyət deyil, qlobal geosiyasi məsələ olduğundan, onun əhatə dairəsi ayrıca götürülmüş bir ölkənin ərazisi, lokal strukturlar və yerli səviyyəli fəaliyyətlə məhdudlaşmır. Müasir dünya siyasətinin prinsiplərinə görə, bir ölkənin yaxud regionun iqtisadi-texniki inkişafı, digər dövlətlərin və bütövlükdə Yer kürəsinin ekoloji vəziyyətinin pisləşməsi hesabına təmin oluna bilməz. Belə hal bilavasitə beynəlxalq hüquq normalarına ziddir.

Azərbaycanın ekoloji vəziyyətinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq fəaliyyəti dövrü (1918-1920-ci illər) istisna olmaqla, XX əsrin sonlarınaq bu ölkənin əraziləri və təbii qaynaqlarının istismarı, xüsusən də neft sənayesi sahəsi əsasən xarici dövlətlərin və iş adamlarının əlində olmuşdur.

1920-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin inkişafı SSRİ-nin ittifaq strukturlarının birbaşa rəhbərliyi ilə həyata keçirilmişdir. İttifaq miqyasında bu iş səthi yanaşılması ucbatından ölkə ərazisi, xüsusən Bakı şəhəri və Abşeron yarımadası bir sıra ciddi ekoloji problemlərlə üz-üzə qalmışdır. Müasir dövrdə Azərbaycanın yaşadığı əsas ekoloji problemlərin çoxu da məhz keçmiş SSRİ-nin enerji ehtiyaclarına uyğun olaraq, uzun müddət Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizi və sahil ərazilərdə heç bir ekoloji tələb və nəticələr nəzərə alınmadan həyata keçirilmiş neft-qaz hasilatının acı nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Bakı və Abşeronun neft hasilatı və yanacaq-enerji kompleksinin qurulması ətraf mühitin çirklənməsinin əsas mənbəyi kimi çıxış etmişdir. Bu sahədə ən mühüm ekoloji problem ənənəvi neft çıxarılan ərazilərdə ətraf mühitin neft və neft məhsulları ilə çirklənməsi məsələsi olmuşdur. On illərlə həm ölkənin təbii ehtiyatları, neft məhsulları, faydalı yataqları, çayları, gölləri, torpağı, meşə örtükləri, flora-faunası və s. SSRİ-nin ittifaq nazirlikləri tərəfindən ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan, vəhşicəsinə istismar edilmişdir, həm də onun ekologiyasına aradan qaldırılması çox çətin olan zərbələr vurulmuşdur.

SSRİ-nin dağılmasından sonra digər postsovet ölkələri kimi, Azərbaycan da ekoloji təhlükəsizliyinin qeydinə qalmaq, məxsusi milli ərazilərdə ətraf mühitin sağlamlaşdırılması və mühafizəsi ilə bağlı ekoloji siyasət formalaşdırmaq və həyata keçirmək zərurəti ilə üzləşdi. İlk dövrdə məlum iqtisadi, siyasi və sosial böhranla əlaqədar ölkə rəhbərliyi ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində ciddi işlər görə bilməsə də, 1990-cı illərin sonundan başlayaraq, Azərbaycan özünün ekoloji təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırmağa başladı. Bu sahənin işi tezliklə ölkənin milli təhlükəsizliyinin əsas istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilərək, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı və ekologiya sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı.

“Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Qanunda **Azərbaycanın ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədi** - insanın həyatını və sağlamlığını, cəmiyyəti, onun maddi və mənəvi dəyərlərini, ətraf mühiti, o cümlədən atmosfer havasını, kosmik fəza, su obyektləri, yerin təki, torpaq, təbii landşaft, bitki və heyvanlar aləmini təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorumaq kimi xarakterizə edilmişdir.⁶⁸

Bu qanunda və sonrakı dövrdə qəbul olunmuş ekoloji tədbirlər haqqında milli fəaliyyət proqramında Azərbaycan Respublikasının ekoloji təhlükəsizlik sahəsində **dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və vəzifələri** aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

ölkənin inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində ekoloji təhlükəsizliyin üstün qaydada təmin edilməsi;

ekoloji təhlükəsizliyi ümumdünya, regional və yerli səviyyədə təmin etmək məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

biosferin və onun bütün komponentlərinin qorunub saxlanılması və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz şəraitin yaradılması;

ölkənin ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus sektorunda dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının uzlaşdırılan ekoloji fəaliyyətinin təmin edilməsi;

təhlükəli və fəvqəladə ekoloji vəziyyətlərin qarşısının alınması, bununla bağlı tədbirlər planının hazırlanması və ardıcıl həyata keçirilməsi;

ətraf mühitə mənfi təsir edən təsərrüfat və digər fəaliyyət növlərinə nəzarət olunması və s.⁶⁹

⁶⁸ Bax: “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://e-qanun.az>

⁶⁹ Bax: “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması Azərbaycan dövlətinin və müvafiq strukturların qarşısında bir çox cari və strateji vəzifələrin həlli məsələsini qoymuşdur. Bunların sırasına aşağıdakılar daxildir:

- təbii ehtiyatlardan ekoloji cəhətdən təhlükəsiz istifadəyə və təsərrüfat subyektlərinin ekoloji təhlükəsizliyinin tələblərinə əməl edilməsinə nəzarət etmək;
- təhlükəli ekoloji vəziyyətlərin yaranması və genişlənməsinə səbəb olan halları və hadisələri aşkar etmək və proqnozlaşdırmaq;
- ekoloji təhlükəsizliklə bağlı informasiya təminatını təşkil etmək və həyata keçirmək;
- ekoloji təhlükəsizlik sahəsində əhalinin təlimatlandırılmasını təmin etmək;
- ekoloji təhlükəsizliklə bağlı qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vəzifələri həyata keçirmək və s.⁷⁰

Azərbaycanın müstəqillik illərində formalaşdırdığı ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərini respublika ərazisində ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılması, su ehtiyatlarının çirklənməsinin və torpaqların aşınmasının qarşısının alınması, biomüxtəlifliyin qorunması, yaşıllıqların artırılması, atmosfer havasının mühafizəsi, neft və digər tullantılarla çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi, sənaye və məişət tullantılarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi və s. təşkil edir.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri hesab olunur. Xüsusən, ətraf mühitin antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunması ölkənin ekoloji təhlükəsizlik siyasəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Lakin bu sahədə uzun illərdən bəri yığılıb qalmış

⁷⁰ Bax: “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

problemləri yalnız ölkənin daxili imkanları hesabına qısa müddətdə həll etmək çox çətindir. Buna görə də ətraf mühitin mühafizəsi işində Azərbaycan hökuməti beynəlxalq, regional, ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası əməkdaşlığın imkanlarından, qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərdən və digər vasitələrdən geniş istifadə edir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması üçün beynəlxalq konvensiyalara qoşulmaqla, hər bir ölkə həm beynəlxalq tələblərə əməl etmək öhdəliyi götürür, həm də ekoloji siyasətini təmin etmək istiqamətində ciddi beynəlxalq dəstək qazanır. İndiyədək Azərbaycan Respublikası ekologiya sahəsində 20-dək beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuş və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən milli qanunvericilik sistemi yaratmışdır.

Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də Abşeron yarımadasının antropogen təsirlər nəticəsində çirklənmiş ərazilərinin təmizlənməsidir. Abşeronda belə ərazilərin ümumi sahəsi 33,3 min hektardır. Bunun da 10,6 min hektarı neft və neft məhsulları ilə çirklənməyə məruz qalmışdır. Bundan başqa, yarımada 3325 hektar ərazini əhatə edən, tullantı və lay suları ilə çirklənmiş 200-ə qədər göl və gölməçə mövcuddur.

Ölkə əhalisinin 1/3-nin yaşadığı Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasını illərlə toplanmış neft, istehsalat və məişət tullantılarından təmizləmək, ölkənin yanacaq-enerji və sənaye kompleksinin, məişət tullantılarının ətraf mühitə mənfi təsirini məhdudlaşdırmaq, şəhər təsərrüfatını və ətraf aləmin mühafizəsini Avropanın ekoloji normalarına yaxınlaşdırmaq vəzifəsi ölkənin ekologiya sahəsində həyata keçirdiyi ən önəmli layihələrdən biri olmuşdur. Son illər bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlət səviyyəsində çox ciddi və bahalı ekoloji təmizlik layihələri həyata keçirilir, neftçixarmada, neft-qaz və digər sənaye sahələrində ekoloji baxımdan səmərəli və təhlükəsiz istehsal texnologiyaları tətbiq

olunur, enerji sektoruna və şəhər təsərrüfatına yönəlmiş investisiya layihələrində ekoloji məsələlərin qoyuluşuna xüsusi diqqət yetirilir.

Bütün ölkə ərazisində, xüsusən Bakı və digər sənaye şəhərlərində dövlət ekoloji ekspertiza sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı”na uyğun olaraq, Abşeron yarımadasında və ölkənin digər ərazilərində neftlə çirklənmiş sahələrin təmizlənməsi işlərinə 2007-ci ildən başlanılmış və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Belə ki, “Bibi Heybət” zonasında 190 hektar torpaq sahəsi bərpa edilmiş və həmin ərazidə yaşıllıqlar salınmışdır. Neftlə çirklənmiş ərazilərin bərpası istiqamətində Suraxanı və Balaxanı ərazilərində də müəyyən işlər görülmüşdür.

Bundan başqa, “Böyük Şor gölünün təmizlənməsi, abadlaşdırılması və şəhər əhalisi üçün istirahət zonası kimi istifadə edilməsinə dair Konsepsiya” və gölün abadlaşdırılması istiqamətində pilot layihə hazırlanmışdır. Abşeron yarımadasında yerləşən göllərin və digər suların ekoloji vəziyyətinin sağlamlaşdırılması layihəsi də tərtib edilmişdir. Bu sahədə görülən işlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə son zamanlar ölkə ərazisində bir çox işlər planlaşdırılmış və həyata keçirilməkdədir. Onların sırasında təhlükəli tullantıların ətraf mühitə zərərli təsirinin qarşısının alınmasına dair qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliyin edilməsini, Gəncə şəhərində təhlükəli tullantılar meydançasının inşasını və mövcud tullantı yerlərinin müvafiq tələblərə uyğun yenidən qurulmasını qeyd etmək olar.⁷¹

Azərbaycanda ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin mühüm vəzifələrindən birini də SSRİ dövründən respublikanın sənaye müəssisələri ərazilərində yığılıb qalmış təhlükəli istehsal tul-

⁷¹ Bax: “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı”. <http://e-qanun.az/print.php?internal>

lantılarının zərərsizləşdirilməsi təşkil edir. Bu tullantıların və istehsal qalıqlarının miqdarı və saxlanılma şəraiti ekoloji norma və standartlara cavab vermir, ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükə mənbəyi hesab olunur. Yaranmış vəziyyətin aradan qaldırılması üçün əsasən Bakı və Sumqayıt şəhərlərindən müxtəlif tərkibli təhlükəli istehsalat tullantıları Təhlükəli Tullantıların İdarə Olunması üzrə Milli Mərkəzə daşınaraq basdırılır. O cümlədən, Sumqayıtda ətraf mühitin ciddi çirklənməsinə səbəb olan 287 min ton civə tərkibli toksiki tullantıların bir neçə il ərzində təhlükəli tullantılar poliqonuna daşınaraq zərərsizləşdirilməsi prosesi 2009-cu ildə başa çatdırılmışdır.

Azərbaycanın şirin su ehtiyatlarının qorunması və səmərəli istifadəsi ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın istifadə etdiyi Kür, Araz, Samur və s. çaylardakı şirin su ehtiyatlarının böyük həcmi (70%) qonşu ölkələrdə - respublika sərhədlərindən kənarında formalaşır. Azərbaycan Respublikası ərazisinin $\frac{3}{4}$ hissəsi Kür çayının hövzəsinə düşür. Bu çay ölkə əhalisi üçün əsas içməli su mənbəyidir. Qonşu dövlətlər tərəfindən təmizlənməmiş tullantı sularının Kür və Araz çaylarına axıdılması onun hidrokimyəvi rejiminə və suyun keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Belə ki, məsələn, Kür çayının suyunda mis, sink, fenol və neft məhsullarının qatılığı bəzi hallarda normadan 10 dəfələrlə çox olur. Ermənistan və Gürcüstan dövlətlərinin ərazilərindəki su mənbələrinin mövcud kimyəvi, radioaktiv və digər zərərli maddələrlə intensiv çirklənməyə məruz qalması Kür və Araz çaylarının çirklənməsinə səbəb olur. Bu da Azərbaycan əhalisinin içməli su ilə təmin olunmasında ciddi və təhlükəli problemlər yaradır.⁷²

Eyni zamanda, Cənubi Qafqaz regionunun həm ətraf mühitinə, həm də içməli su ehtiyatlarına Ermənistan ərazisində seysmik

⁷² Bax: www.eko.gov.az

zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası ciddi təhlükə törədir. Ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarında ətraf mühitin qəsdən çirkləndirilməsi, münbit torpaqların aşınması, təbii ehtiyatlardan səmərəsiz istifadə, sənaye və məişət tullantılarının emal olunmadan çaylara axıdılması, ekosistemin məhv edilməsi, ərazilərin flora-faunasının talan edilməsi və səhraya çevrilməsi, genişmiqyaslı yanğınların törədilməsi və s. də ətraf mühitə, bölgənin su ehtiyatlarına, Azərbaycana axan çayların su mənbələrinə ciddi problem yaradır.⁷³

Azərbaycan Respublikasının şirin su ehtiyatlarına bir çox yerli təhdidlər də mövcuddur. Bunların sırasında ölkə daxilində su ehtiyatlarının tullantı suları ilə çirkləndirilməsini, içməli su ehtiyatlarının keyfiyyətinin pisləşməsi və antisanitariya hallarının mövcudluğunu, sel və daşqınların intensivliyinin və gücünün artması nəticəsində ölkənin içməli su təsərrüfatında yaranan problemləri, dağ buzlarının əriməsi və bununla əlaqədar bulaqların qurumasını, qurunt suların səviyyəsinin qalxmasını və s. aid etmək olar.⁷⁴

Son zamanlar əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz içməli su ilə təminatına dair Azərbaycan Prezidentinin sərəncam və göstərişləri çərçivəsində təmiz suya ehtiyacı olan yaşayış məntəqələri mərkəzləşmiş şəkildə təhlükəsiz içməli su ilə təmin edilmişdir. 12 rayonun 122-dən çox kəndində başa çatdırılmış işlər nəticəsində indiyədək 224 min nəfər əhali Dünya Səhiyyə Təşkilatının standartlarına cavab verən içməli su ilə təmin olunmuşdur. Bunun üçün 1300-ə qədər supaylayıcı məntəqə, 600 kilometrədən çox su xətti inşa edilmişdir.

Ekoloji təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanda ciddi narahatlıq doğuran məsələlərdən biri də Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyətinin

⁷³ Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası. <http://e-qanun.az>

⁷⁴ Bax: www.eko.gov.az

pisləşməsidir. Mütəxəssislərin fikrincə, Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərən və onun çirklənmə mənbəyi hesab olunan dörd əsas amil mövcuddur. Bunlar: 1) Xəzər dənizində həyata keçirilən sənaye fəaliyyəti; 2) Sahil zonasında reallaşdırılan işlər və onların dənizə təsiri; 3) Suyun qalxması nəticəsində dənizkənarı sahələrin su altında qalması; 4) Xəzərə daxil olan suların və çayların həddən artıq çirklənməsindən ibarətdir.

Xəzər dənizində ekoloji vəziyyətin pisləşməsi dənizin bioehtiyatlarının məhvinə, dənizətrafi təbii və antropogen ekosistemin pozulmasına, ərazidə yaşayan əhəlinin sağlamlığının və həyat tərzinin pisləşməsinə, dənizin hədsiz dərəcədə çirklənməsinə səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1992-ci ildə - SSRİ dağılıandan sonra Xəzər dənizinin çirklənməsinin qarşısını almaq və bioehtiyatlarını qorumaq məqsədilə Rusiya ərazisindən dənizə axan Volqa və Terek çaylarının hövzəsi həmin ölkənin müvafiq dövlət qurumları tərəfindən “ekoloji fəlakət zonası” elan edilmiş, ərazinin ekoloji cəhətdən təmizlənməsi proqramı tərtib olunmuşdur. Proqramda xüsusi qeyd olunurdu ki, həddən artıq çirkləndirilmiş Volqa çayı Xəzəri ən çox çirkləndirən fəlakət mənbəyidir.⁷⁵

Xəzər dənizinin çirklənməsinə mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biri də neft daşıyan tankerlər, bərə, barj və s. nəqliyyat vasitələridir. Mütəxəssislərin fikrincə, neft daşımalarında istifadə edilən tankerlərin geriyyə hərəkəti zamanı başqa dənizlərdən öz boş çənlərinə doldurduqları suyu qayıdanda Xəzər dənizinə boşaltmaları yad mikroorqanizmlərin dənizin suyuna daxil olmasına və onun bioehtiyatlarının məhvinə səbəb olur. Bundan başqa, dənizdə neft məhsullarının qalıqlarının suya buraxılması nəticəsində suyun xüsusi bioloji çirklənməsi də baş verir. Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizində dünyanın nadir bioehtiyatlarının qorunması

⁷⁵ Вах: Государственный доклад «О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году». М., 1993

ilə sənaye potensialının istifadəsi arasında həmişə ziddiyyətli bir vəziyyət mövcud olmuşdur. Məsələn burasındadır ki, dənizə axıdılan şirin sulu çay mənbələrinin yaratdığı və dənizdə yaşayan 23 növ nadir balığın yaşaması üçün lazım olan hidrokimyəvi tərkib neft və qaz sənayesinin tullantıları nəticəsində yaranan zərərli maddələrlə pozulur. Bu da dənizin bioehtiyatlarının getdikcə azalmasına və məhvinə səbəb olur. Hazırda Xəzər dənizinin balıq və kürü ehtiyatları getdikcə tükənir. Bunun əsas səbəblərindən biri dənizin çirklənməsi və suyunun biokimyəvi tərkibinin dəyişməsidirsə, digər səbəbi dənizə buraxılan balıq kürülərinin sayının əvvəlki illərlə müqayisədə dəfələrlə azalması, əvəzində isə balıq ovlanmasının intensiv xarakter almasıdır.

Azərbaycan Xəzərin ekologiyasının qorunması və yaxşılaşdırılması sahəsində hövzə ölkələri içərisində ən fəal siyasət yürüdən və real iş görən ölkə hesab olunur. Əslində, dənizin çirklənməsindən ən çox əziyyət çəkən də bu ölkənin əhalisi, xüsusən sahilə yerləşən Bakı, Sumqayıt, Lənkəran və b. şəhər və rayonların, yaşayış məntəqələrinin sakinləridir. Ölkə prezidentinin «Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında» 2007-ci il 20 iyun və 2008-ci il 13 iyun tarixli sərəncamlarından və «Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair» Milli Strategiya və Fəaliyyət Planından irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi nəticəsində, Abşeron yarımadasının Bilgəh, Buzovna, Mərdəkan, Pirşağı, Nardaran, Novxanı və Sumqayıt sahilboyu ərazilərində bataqlaşmış sahələrin və çirkab gölməçələrin əksəriyyəti qurudulmuş, ekoloji tarazlıq bərpa olunmuşdur. Bundan başqa, Abşeron yarımadasında modul tipli sutəmizləyici qurğulardan ibarət 16 stansiya qurularaq, «Xəzər dənizinin ekoloji mühitinin mühafizəsi sistemi» yaradılmışdır. Pirallahıdan Novxanıyadək 86 km məsafədə sahilboyu ərazilərdən gün ərzində təkcə bu stansiyaların gücü ilə 6 min kubmetrdən çox çirkab suyun təmizlənmədən dənizə

axıdılmasının qarşısı alınmış, həmin ərazilərdə ekoloji tarazlığın bərpası istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur.⁷⁶

Azərbaycan ekologiyasının sağlamlaşdırılması və bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması ölkənin ekoloji təhlükəsizliyinin mühüm məsələlərindən biridir. Hazırda antropogen amillərin təbii mühitə getdikcə artan mənfi təsiri nəticəsində ölkə ərazisində biomüxtəlifliyin azalması meyli müşahidə olunur. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəliflik və meşə ekosistemlərinə təhdidlər aşağıdakı kimi dəyərləndirilir:

- köçəri ekstensiv maldarlığın sürətli inkişafı;
- elektrik enerjisinin və təbii qazın fasilələrlə verilməsi nəticəsində meşələrdə ağacların kəsilməsi;
- ekosistemlərin tərkibi və coğrafi yayılmasının dəyişməsi, ziyanvericilərin artması;
- səhra, quraqlıq və yarımquraqlıq ekosistemlərində şəraitin pisləşməsi;
- eroziya proseslərinin, dağlıq ərazilərdə sel, sürüşmə və qar uçqunlarının baş verməsi;
- buzlaqların əriməsi, bulaqların və çayların quruması;
- meşə yanğınlarının artması və s.⁷⁷

Yuxarıda sadalanan təhdidlərin qarşısının alınması üçün “Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa olunması və artırılmasına dair Milli Proqram”, “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”, «Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı” qəbul edilmiş, onların çərçivəsində mühüm ekoloji layihələr

⁷⁶ “Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı”. <http://e-qanun.az/print.php>

⁷⁷ Yenə orada.

reallaşdırılmış və işlər görülmüşdür. Belə ki, 2002-ci ildə xüsusi mühafizə olunan təbiət zonaları ölkə ərazisinin 4,5%-ni təşkil edirdisə, hazırda bu rəqəm 10,1%-ə çatdırılmışdır. Azərbaycanın xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, bütün vacib ekosistemlərin və əsas növlərin qorunması, dəhlizlərin və mühafizə zonalarının yaradılması məqsədilə son illər yeni 8 milli park, 4 dövlət təbiət qoruğu, 6 yasaqlıq və 3 təbiət abidəsi təşkil edilmişdir. Son 15 ildə meşə ilə örtülü sahələr 989 min hektardan 1 milyon 21 min hektara çatdırılmışdır. Bu da ölkəmizin örtülü ərazilərinin 11,4%-dən 11,8%-ə qədər, yəni 0,4% artması deməkdir.⁷⁸

Son illərdə Azərbaycanda səhiyyə və sağlamlıq sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində xüsusi siyasət yürüdülmür. Bu siyasətin əsas məqsədi ölkə ərazisində əlverişsiz ekoloji amillərin təsirini azaltmaqla, əhalinin uzunömürlüyünü təmin etmək, ətraf mühitin ekoloji göstəricilərini yaxşılaşdırmaq, əhalinin sağlamlığında ekoloji riskləri aşağı salmaq, istifadə olunan suyun və havanın keyfiyyətini ekoloji standartlara uyğunlaşdırmaq, əhalini ekoloji baxımdan təhlükəsiz qida məhsulları ilə təmin etmək, genetik modifikasiya olunmuş qida məhsullarına nəzarəti artırmaq və sairədən ibarətdir.

Müasir dövrdə yaranmış ekoloji və sosial-iqtisadi vəziyyət nəzərə alınaraq, Azərbaycanın ekoloji siyasəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və onun mühafizəsinin tənzimlənməsi məqsədilə mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi;
- indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii

⁷⁸ Bütün göstərilən faktlar Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin rəsmi hesabatından götürülmüşdür.

ehtiyatlardan və tükənməyən alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması;

- global ekoloji problemlər üzrə milli səviyyədə tələbatların qiymətləndirilməsi və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi və s.

Ekoloji təhlükəsizlik sahəsində vəziyyət və aparılan işlərin qısa təhlilindən aydın olur ki, Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafı ölkənin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, ətraf mühitin mühafizəsi və sağlamlaşdırılmasına, əhəlinin sağlamlığının təmin edilməsinə, ardıcıl və səmərəli ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin yürüdülməsinə və s. vacib həyati məsələlərin həllinə müsbət təsirini göstərmişdir. Hər bir ölkədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması yönündə atılan addımlar isə ümumdünya səviyyəsində global ekoloji problemlərin həllinə və bütövlükdə bəşəriyyətin sağlam gələcəyinin təmin olunmasına layiqli töhfəsini verir.

III FƏSİL

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏT STRATEGİYASI

3.1. Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas tələbləri və geosiyasi ölçüləri

Geosiyasi ədəbiyyatda dünya dövlətlərinin ayrı-ayrılıqda milli inkişafı və milli təhlükəsizliyi, onların ölçüləri, təmin olunması dərəcəsi və s., bir qayda olaraq, beynəlxalq və regional müstəvidə cərəyan edən geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi vəziyyətin, şəraitin, hadisələrin və dünya təhlükəsizlik mühitinin fonunda dəyərləndirilir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik dedikdə, geosiyasətdə ilk növbədə, *beynəlxalq münasibətlər sisteminin və beynəlxalq hüququn müharibə və silahlı münaqişələrdən, dövlətlərarası qarşudurma və qeyri-sabitlikdən qorunması, dünya sisteminin əsas subyektlərinin - dövlətlərin qarşılıqlı şəkildə tarazlaşdırılmış milli maraq və milli təhlükəsizliyinin təminatı sistemi başa düşülür.*

Beynəlxalq təhlükəsizlik əhatə dairəsinə görə **qlobal** (bütün dünyanı əhatə edən), **regional** (planetin bəlli bir regionunda baş verən) və **kollektiv** (bir qrup ölkənin cəlb olunması ilə yaşanan)

olmaqla üç qrupa ayrılır. Hər qrupda beynəlxalq təhlükəsizlik dedikdə, müvafiq olaraq ümumdünya, regional və yaxud konkret bir qrup dövlətin ölkələrarası münasibətlərinin, beynəlxalq hüququn və s. birgəyaşayış normalarının böyük və kiçik müharibələrdən, silahlı qarşıdurmalardan, böhran və sabitsizlikdən qorunması, kollektiv səylər vasitəsilə hər bir dünya dövlətinin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərdən çəkindirilməsi, yaxud hüququ pozulmuş ölkənin müdafiəsi nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı dövlətlərin xarici siyasət fəaliyyətinin əsas ölçü meyarlarından birini *əlverişli beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinin yaradılması, kollektiv və milli təhlükəsizliyin təminatı təşkil edir*. XX əsrin ortalarından başlayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv olan dövlətlər beynəlxalq sistemdə əsasən öz milli maraqlarından çıxış etsələr də, BMT və onun ayrı-ayrı qurumları öz nizamnamələri çərçivəsində **ölkələrin ümumi və ortaq maraqlar sisteminin prinsiplərini hazırlamış və təmin edilməsi mexanizmlərini formalaşdırmışlar**. Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin mahiyyəti bütün üzv dövlətləri açıq müharibələrdən, xarici hərbi basqınlardan, digər xarici təhlükə və təhdidlərdən qorumaq, şəxsiyyətin, cəmiyyətin təhlükəsizliyini və dövlətin suveren hüquqlarını kollektiv şəkildə təmin etməkdən ibarətdir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas prinsipləri BMT Nizamnaməsinə müvafiq olaraq:

- dövlətlərin ortaq təhlükəsizlik maraqlarınının tapılması və bu əsasda beynəlxalq sülhün təmin edilməsi;
- ölkələrarası münaqişə və silahlı toqquşmaların aradan qaldırılması və mübahisəli məsələlərin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi;
- hər bir dövlətin milli təhlükəsizliyinin beynəlxalq təhlükəsizliklə əlaqələndirilməsi;

- kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması və tətbiqinin qadağan olunması;
- beynəlxalq təhlükəsizliyi təhdid edən etnik separatizm, terrorizm, silah qaçaqmalçılığı, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi və s. kimi hallarla mübarizə;
- ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini təhdid edən hallarla kollektiv mübarizə və s. ibarətdir.

Hər bir dövlət üçün beynəlxalq təhlükəsizlik ilk növbədə onun ərazi bütövlüyünü, şəxsiyyət və cəmiyyətin təhlükəsizliyini, suveren dövlət hüquqlarını xarici hərbi müdaxilə və hücumlardan qorumaqdan və ən başlıcası, təhlükəsizliyinə beynəlxalq təminatın verilməsindən ibarətdir. Beynəlxalq təhlükəsizliyin əsas təminatçısı rolunda BMT və onun Təhlükəsizlik Şurası çıxış edir. Təhlükəsizlik Şurasında (TŞ) dünyanın nüvə silahına malik beş dövləti - ABŞ, Çin, Rusiya, Böyük Britaniya və Fransa daimi, daha iki dövləti isə iki ildə bir dəfə dəyişməklə müvəqqəti təmsil olunurlar. Dünya əhəmiyyətli bütün təhlükəsizlik məsələləri TŞ-də müzakirə olunur və qərarlar konsensus yolu ilə qəbul edilir. Hər hansı ölkəyə qarşı kollektiv güc, yaxud digər sanksiya tətbiq etmə, hansısa dövlətin təhlükəsizliyini kollektiv şəkildə qoruma, beynəlxalq sülhməramlı qüvvələr yaratma və müharibə bölgələrinə göndərmə, beynəlxalq təhlükəsizliyi təhdid edən təhlükələrin qarşısını alma və s. məsələlər də TŞ-nin ümumi qərarı ilə həll olunur.

Mütəxəssislər müasir beynəlxalq təhlükəsizlik sistemini həddən artıq qeyri-təkmil, fəaliyyətini isə səmərəsiz hesab edirlər. Onların fikrincə, BMT TŞ-nin qərarvermə prinsipləri və metodları münaqişəli halların qarşısının alınmasında, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyə qarşı təhdidlərlə mübarizədə operativ müdaxilə imkanı vermir. Bu qurum həm də öz nizamnamə öhdəliyinə uyğun olaraq, nəinki ayrı-ayrı ölkələrə faktiki təhlükəsizlik, xarici hərbi müdaxilələrdən qorunma və s. sahəsində təminat verə bilmir, hətta özünün yürütdüyü

səbatsız, müxtəlif standartlı, prinsipsiz siyasət nəticəsində, məsələn, Ermənistan kimi cırıtdan bir ölkəni beynəlxalq hüququn ən əsas normasına tabe etdirə bilmir. Mütəxəssislər bu vəziyyəti onunla əlaqələndirirlər ki, BMT TŞ-nin hazırkı daimi üzvlərini öz milli maraqlarından və onlara bilavasitə aid olan məsələlərdən başqa heç nə düşündürmür.

BMT-nin təhlükəsizlik sisteminin təşkil konsepsiyasının və onun daimi Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətinin yenidən qurulması ideyası necə illərdir ki, beynəlxalq aləmin gündəliyindədir. Tədqiqatçıların fikrincə, dünyada işğalçılıq siyasəti yürüdən dövlətlərə, beynəlxalq hüquq normaları və beynəlxalq təhlükəsizliyə hörmətsizlik edən, açıq-aşkar meydan oxuyan ayrı-ayrı ölkələrə və onların birliyinə qarşı bütün dünya ölkələrinin kollektiv səyinin birləşdirilməsi və işlək mexanizmi düşünülməyincə, vahid prinsip əsasında bu iş təşkil olunmayınca, dünyada kollektiv təhlükəsizliyin təminatı sahəsindəki hazırkı yarıtmaz vəziyyət davam edəcək və hər ölkə öz təhlükəsizliyini bacardığı şəkildə təmin etməyə çalışacaqdır.

3.2. Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanın xarici siyasət strategiyası və fəaliyyəti

Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində **Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas vəzifələri və hədəfləri** *müasir dünya sisteminə qatılmaq, dövlətin davamlı inkişafını, suveren dövlət hüquqlarını, ərazisinin və əhalisinin təhlükəsizliyini, dinc və firavan həyatını, milli ehtiyatları üzərində siyasi, iqtisadi və geostrateji nəzarəti təmin etmək məqsədilə yerləşdiyi bölgə və dünya dövlətlərinin, digər xarici aktorların imkanlarından səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir.* Bu vəzifələrin təmin olunması, eyni zamanda bütün xarici aləmlə, ayrı-ayrı dövlətlərlə, beynəlxalq qurumlarla ikitərəfli və çoxtərəfli siyasi,

iqtisadi, hüquqi, mədəni və s. əlaqələrin yaradılması - dövlətin xarici siyasət fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Ölkənin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji maraq dairələrinin, onların fonunda xarici dövlətlər və geosiyasi aktorlarla təhlükəsizlik sahəsində münasibətlərinin konseptual əsaslarının və strategiyasının hazırlanması, beynəlxalq aləmdəki müttəfiqlərinin, tərəfdaşlarının və rəqiblərinin təsnifatının aparılması, onlarla hərbi-geostrateji əlaqələrin xarakterinin müəyyənəlməsi və mümkün proqnozların verilməsi hər bir dövlətdən təhlükəsizlik sahəsində öz **Xarici Siyasət Konsepsiyasının** (XSK) yaradılmasını tələb edir. Dövlətin xarici siyasət və beynəlxalq əlaqələr sahəsində qəbul etməli olduğu bütün taleyüklü qərarlar, reallaşdıracağı əksər beynəlxalq və regional proqramlar, xarici siyasət məsələləri üzrə rəsmi idarəetmə institutlarının əsas vəzifələri və s. ilə bərabər, onun ümummilli inkişaf və təhlükəsizlik maraqları da bəhs olunan konsepsiyanın əsasında durmalıdır.

Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizliklə bağlı xarici siyasət fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, 1991-1993-cü illərin böhranlı dövlət quruculuğu prosesləri, hakimiyyətin rastlaşdığı bütün daxili və xarici problemlər həm də onun təhlükəsizlik siyasətinə və beynəlxalq əlaqələrinə öz mənfi təsirini göstərmişdi. SSRİ-nin və keçmiş sosialist düşərgəsinin ənənəvi təsirindən tezliklə qurtulmaq, milli inkişaf və təhlükəsizliklə bağlı müstəqil daxili və xarici siyasət kursu formalaşdırmaq, onun əsas prioritetlərini, məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmək, beynəlxalq təhlükəsizlik siyasəti müstəvisinə çıxmaq və dünya sisteminə qatılmaq yeni və müstəqil dövlət üçün o qədər də asan iş deyildi. Bundan başqa, ərəzi iddiası ilə Ermənistanın onun torpaqlarına işğalçı qoşun yeritməsi, bir-birinin ardınca ərəzilərini zəbt etməsi, əhalisini daimi yaşayış yerlərindən kütləvi şəkildə qovması və s. kimi ağırlaşdırıcı hallar da

həmin dövrdə Azərbaycanın təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşmasını çətinləşdirirdi. Odur ki, müstəqilliyinin ilk illərində ölkənin beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasət kursunda və hökumətin fəaliyyətində bir çox ciddi nöqsanlar buraxılmış, ziddiyyətli, qeyri-müəyyən və qeyri-ardıcıl qərarlar verilmişdi. Bu da onun həm daxili həyatına və müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə, həm də region dövlətləri və beynəlxalq aləmlə münasibətlərinə ciddi təsir göstərmişdi. Azərbaycan uzun müddət xarici aləmlə səmərəli iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni əlaqələr yarada bilməmiş, hakimiyyət strukturları Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında beynəlxalq informasiya mübarizəsini uduzmuş, ölkənin xarici aləmdən qaynaqlanan milli təhlükəsizlik və geosiyasi vəziyyətini çətin duruma salmışdı.⁷⁹

Azərbaycanın təhlükəsizlik sahəsində praktiki xarici siyasət fəaliyyətinin qurulması və formalaşması, onun əsas vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi Prezident Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz onun dövründə Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı və özünəməxsus mövqelər qazanması üçün lazımi tədbirlər həyata keçirildi, ölkənin xarici aləm üçün kəsb etdiyi maraqlar dairəsi, geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti düzgün dəyərləndirildi, beynəlxalq aləmin Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və Azərbaycanda üst-üstə düşən, kəşifən maraq dairələri müəyyənləşdirildi. Beynəlxalq münasibətlərin və beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinin vəziyyəti və yeni tələbləri, dövlətlərarası əlaqələrin prinsipləri, beynəlxalq hüququn təsir gücü və dairəsi, dünyanın böyük dövlətlərinin, regionun aparıcı ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların Cənubi Qafqaz və Azərbaycanla bağlı

⁷⁹ Daha ətraflı materiallara bax: Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük. Bakı, 2005, s. 211-263

yürütdüyü, yaxud yürüdə biləcəyi siyasət, yarana biləcək təhlükələr və s. təhlil edildi.⁸⁰

1993-cü il oktyabr ayının 10-da Prezident seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yürüdülməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Bunun üçün dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmalı və inkişaf etdirməliyik, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməliyik”.⁸¹

Azərbaycan həmin dövrdə praqmatik təhlükəsizlik siyasətini və tarazlaşdırılmış xarici siyasət fəaliyyətini formalaşdıraraq, ilk növbədə müstəqil bir dövlət kimi dünya sistemindəki məxsusi yerini, beynəlxalq münasibətlər sahəsində təmsilçiliyinin strateji məqsədlərini və taktiki vəzifələrini, xarici aləmlə əlaqələrinin, xarici təhlükəsizlik siyasətinin konturlarını, prioritetlərini müəyyən etdi, qabaqcıl xarici ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, dünya birliyinə hərtərəfli inteqrasiya, ölkənin geosiyasi təhlükəsizliyi ilə bağlı regionda və dünyada mövcud olan təhlükəsizlik sistemləri ilə əməkdaşlıq xəttini müəyyənləşdirdi.

Xarici təhlükəsizlik qurumlarının kəşfiyyat və xəfiyyə mübarizəsi meydanına çevrilmiş, siyasi, hərbi, dini, missioner təşkilatların dərin kök saldığı Azərbaycanın beynəlxalq və milli təhlükəsizlik məsələləri

⁸⁰ Daha ətraflı materiallara bax: Əli Həsənov. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədi, vəzifələri və icra mexanizmləri // Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, 2010, s.32-48

⁸¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı, 1997, s. 16

1993-1995-ci illərdə qaydaya salındı, pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpası, işğalçıların Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması, dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi, regional və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi vəzifələrin həllində beynəlxalq aləmin, ilk növbədə BMT, ATƏT, NATO və s. kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, böyük ölkələrin dəstəyinin qazanılması yolları axtarımağa başlandı.

Azərbaycan o dövrdə dövlətlərarası əlaqələri pozulmuş və geosiyasi münasibətləri gərginləşdirilmiş iri region dövlətləri – Rusiya və İran, erməni lobbisinin təsiri ilə Azərbaycana qarşı müxtəlif məhdudlaşdırıcı sanksiyalar qəbul etmiş ABŞ, Avropanın nüfuzlu ölkələri olan Fransa, Almaniya, İngiltərə, MDB üzvləri və Orta Asiyanın qonşu respublikaları, dünyanın və regionun başqa dövlətləri ilə təhlükəsizlik sahəsində tərəfdaşlıq münasibətləri yaratdı. Beynəlxalq və regional təşkilatlarla, o cümlədən təhlükəsizlik qurumları ilə əlaqələri intensivləşdirdi, onların imkanlarından ölkənin problemlərinin həlli istiqamətində istifadə etmək üçün tədbirlər həyata keçirdi.

Beynəlxalq təhlükəsizlikdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən xarici təbliğat və informasiya fəaliyyətini qaydaya salmaq üçün ölkə daxilində mühüm işlər həyata keçirildi, xarici kəşfiyyat, informasiya və xəfiyyə orqanlarının Azərbaycandakı pozucu informasiya fəaliyyəti nəzarətə götürüldü.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasətinin konseptual əsasları, məqsədi, prinsipləri və əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, xarici siyasətlə bağlı qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına salındı və bu sahədə rəsmi siyasət formalaşdırıldı. Azərbaycanın 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyasının 10-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan başqa

dövlətlərlə və xarici aləmlə əlaqələrini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin qarşılıqlı maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qurur.⁸²

Bəhs olunan mənbələrdən, o cümlədən Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalarda, imzaladığı dövlətlərarası əlaqələrə dair müqavilələrdə, reallaşdırdığı çoxtərəfli və ikitərəfli münasibətlərdə öz əksini tapmış normalardan çıxış edərək, Azərbaycan dövlətinin təhlükəsizliklə bağlı xarici siyasətinin əsas **vəzifə və istiqamətlərini** aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarını azad etmək, dövlət müstəqilliyini, suverenliyini və beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədləri çərçivəsində ərazi bütövlüyünü, əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək;
- Azərbaycanın beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizliyin maraqlarını sistemləşdirmək, onun təmin olunması mexanizmlərini, vasitələrini müəyyənləşdirmək və beynəlxalq, regional təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirmək;
- milli təhlükəsizliyin tələblərinə cavab verən beynəlxalq və regional təhlükəsizlik təşkilatları ilə əməkdaşlıq etmək, beynəlxalq təhlükəsizlik tədbirlərində, təhlükəsizliklə bağlı dünyada cərəyan edən beynəlxalq və regional münasibətlərdə fəal iştirak etmək;
- dünya dövlətləri ilə təhlükəsizlik sahəsində bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmaq, bu əlaqələrdən ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında səmərəli istifadə etmək;
- təhlükəsizlik maraqları Azərbaycanın maraqları ilə uyğun gələn beynəlxalq qurumlarla, ayrı-ayrı dövlətlərlə tərəfdaşlıq

⁸² Bax: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009, s. 8

- və müttəfiqlik münasibətləri yaratmaq, respublikanın beynəlxalq və regional təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün onların imkanlarından istifadə etmək;
- kənar müdaxilə olmadan respublikamızın seçdiyi demokratiya, azad bazar iqtisadiyyatı və Avropaya inteqrasiya kursu ilə təhlükəsiz irəliləmək, müstəqil daxili və xarici siyasət yürütmək və s. üçün əlverişli, təhlükəsiz beynəlxalq və regional şəraitin bərqərar olmasına çalışmaq;
 - əhalinin təhlükəsiz həyatının, dinc yaşayış hüququnun qorunmasına yönəlmiş beynəlxalq normaların həyata keçirilməsinə şərait yaratmaq;
 - Cənubi Qafqaz və Xəzər regionunda etnik münaqişələrin, milli qarşıdurmaların və ölkələrarası gərginliyin aradan qaldırılmasına və mehriban qonşuluq münasibətlərinin yaradılmasına səy göstərmək;
 - hər hansı xarici hərbi, siyasi, iqtisadi və s. təhdidlərin, təzyiqlərin və təsirlərin qarşısını alan və ya onları minimuma endirən beynəlxalq təminat mexanizminin yaradılmasına nail olmaq;
 - ölkəmizin xarici iqtisadi fəaliyyət təhlükəsizliyinin təmin olunması, milli iqtisadiyyatın şah damarı hesab olunan enerji ehtiyatları istehsalının və ixracının təhlükəsizliyi ilə bağlı beynəlxalq təminatın gücləndirilməsi, Azərbaycanın dünya enerji təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsi və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya üçün xarici amillərdən bəhrələnmək;
 - təhlükəsizlik sahəsində xarici ölkələrlə hərbi-geostrateji, elmi, texniki və informasiya mübadiləsi mexanizmlərini yaradaraq işə salmaq və s.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasəti həm də özünəməxsus **səciyyəvi xüsusiyyətləri** ilə seçilir. Bu xüsusiyyət özünü ilk növbədə beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə söykənərək sivil dövlətlərarası münasibətlərə hörmət bəsləməkdə, beynəlxalq, regional və dövlətlərarası münasibətləri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etməyə çalışmaqda, bütün dünya ölkələrinin suveren hüquqlarına və təhlükəsizlik maraqlarına hörmətlə yanaşmaqda və s. göstərir. Bundan başqa, təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri sırasına həmçinin onun çevik, pragmatik və tarazlaşdırılmış təhlükəsizlik siyasəti yürütməsini, qonşu ölkələrlə ortaq təhlükəsizlik maraqlarının tapılmasına üstünlük verməsini, dünya təhlükəsizlik mühitinə əhəmiyyətli təsir göstərən böyük dövlətlərlə tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına çalışmasını, ayrı-ayrı sahələrdə onların təhlükəsizlik maraqları ilə öz strateji mənafeələrini uzlaşdırmaq cəhdlərini və s. mühüm cəhətləri də aırmək olar.

Azərbaycan demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu yolu tutduğundan, onun xarici təhlükəsizlik siyasəti həm də açıq və demokratik prinsiplər əsasında qurulmuş, beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş transmilli hüquqi normalara, beynəlxalq təhlükəsizlik təşkilatlarının prinsiplərinə, dünyanın ümumi təhlükəsizlik maraqlarına və s. planetar sivil birgəyaşayış qaydalarına uyğunlaşdırılmışdır.

Təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanın xarici siyasət **prinsipləri** də özünəməxsus səciyyə daşıyır. Azərbaycan Konstitusiyasında bununla bağlı qeyd edilir ki, “Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun qurur”. Beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər Azərbaycanın da üzv olduğu BMT və ATƏT-in nizamnamələrində, dünya ölkələrinin qoşulduğu çoxsaylı

beynəlxalq konvensiyalarda və digər sənədlərdə öz əksini tapmışdır və həmin təşkilatların üzvü olan bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Bəşər cəmiyyəti bəhs etdiyimiz ortaqlıq təhlükəsizlik prinsiplərini hazırkı beynəlxalq münasibətlər sisteminin və planetar birgəyaşayışın əsas hüquq normasına çevirmək üçün yüz illərlə davam edən, qanlı müharibə və dağıntılarla müşayiət olunan tarixi bir dövr keçmişdir. Odur ki, bütün dünya dövlətləri, beynəlxalq və məhəlli təşkilatlar BMT-nin Nizamnaməsində, beynəlxalq konvensiyalarda, ATƏT-in 1975-ci ildə imzalanmış “Helsinki Yekun Aktında”, 1990-cı il “Paris Xartiyasında” və 1999-cu il “İstanbul Xartiyasında” öz əksini tapmış prinsip və normaları istər ayrı-ayrılıqda, istərsə də birgə qorumağa, onlara vicdanla əməl etməyə borcludurlar.

Beynəlxalq hüquq, beynəlxalq təhlükəsizlik normaları və prinsipləri hazırda dövlətlərarası münasibətlər praktikasında hamının qəbul edə biləcəyi, sivil dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına və möhkəmlənməsinə bu və ya digər dərəcədə müsbət təsir göstərə biləcək yeni-yeni kollektiv sənədlərlə, müqavilə və maddələrlə zənginləşdirilir. Azərbaycan müstəqillik illərində bir çox belə birgə sənədə imza atmış, özünün hüquqi fəaliyyət və öhdəlik dairəsini genişləndirmişdir.

Azərbaycanın təhlükəsizlik sahəsində **xarici siyasət fəaliyyətinin prioritetləri** də onun xarici siyasət konsepsiyasının ümumi vəzifələrinə uyğun şəkildə müəyyən olunur. Xarici siyasət konsepsiyası həm də təhlükəsizlik sahəsində ölkənin qarşısında dayanan **uzunmüddətli beynəlxalq strateji vəzifələrin** və ölkə xaricində həyata keçiriləcək **operativ cari** fəaliyyətin planlaşdırılması və təmin olunması metodikasını özündə əks etdirməlidir.

Təhlükəsizlik sahəsində uzunmüddətli xarici fəaliyyət proqramı *dövlətin hərbi gücü, qüdrəti, iqtisadi, siyasi və maliyyə ehtiyatları, dünya siyasətindəki rolu və yerindən asılı olaraq milli*

təhlükəsizliyinin məqsədləri, beynəlxalq və regional vəzifələri üzərində qurulur. Bu vəzifələrin ən vacibi və həyati əhəmiyyət kəsb edənləri sırasına ölkənin müstəqilliyinin qorunmasını, ərazisi və əhalisinin təhlükəsizliyinin, dövlətin suveren hüquqlarının təmin edilməsini, təhlükəsizliklə bağlı beynəlxalq təminatın alınmasını, milli təhlükəsizliyin beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə əlaqələndirilməsini, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik qurumları ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasını aid edirlər. Xarici siyasət qurumlarının bu prosesdə əsas vəzifəsi isə qeyd olunan məsələlərin həyata keçirilməsinə xarici dəstəyin təmin olunması və beynəlxalq aləmin imkanlarının cəlb edilməsindən ibarətdir.

Uzunmüddətli xarici siyasət strategiyası konkret zaman, məkan və şəraitə uyğun olaraq dövlətlərin təhlükəsizliklə bağlı cari xarici siyasət proqramının hazırlanmasını və yürüdülmək siyasətini, görülmək işlərin prioritetlərinin (mövcud zaman və məkan şəraitində reallaşdıracağı birinci dərəcəli vəzifələr) müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Əslində, bu sahədəki prioritetlər dövlətin uzunmüddətli xarici fəaliyyətinin tərkib hissəsi, qarşısında duran vəzifələrin daha dəqiqləşdirilmiş, qruplaşdırılmış, təsnifatlaşdırılmış, mövcud məkan və zaman çərçivəsində önə çıxarılmış hissəsidir.

Ölkənin xarici siyasət prioritetləri kimi, təhlükəsizlik sahəsində ən vacib vəzifələr də dövlətin rəsmi və qeyri-rəsmi institutlarının, vətəndaş cəmiyyətinin və ictimaiyyətin tələb və istəklərinin sintezi nəticəsində formalaşmış ümumi rəy əsasında müəyyən olunur. Ümumi rəyin fəaliyyət proqramına çevrilməsi və milli səviyyədə həyata keçirilməsinin əlaqələndirilməsini dövlət öz institutları, hüquqi və fiziki şəxsləri vasitəsilə reallaşdırır.

Beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı aparılan xarici siyasətin əlaqələndirilməsini həyata keçirən əsas institut Xarici İşlər Nazirliyi hesab olunsa da, ölkənin təhlükəsizlik strukturları da bu prosesdə

birbaşa iştirak edir. *Təhlükəsizlik qurumları mövcud zaman və məkan çərçivəsində dövlətin təhlükəsizlik mühitini öyrənir, vəzifələri müəyyənləşdirir və müvafiq addımlarını planlaşdırır.* O ki qaldı xarici aləmlə təmasda həmin vəzifələrin reallaşmasına, bu proses artıq XİN-in rəhbərliyi tərəfindən və diplomatik vasitələrlə həyata keçirilir. Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində milli proqramın hazırlanması prosesində isə həm xarici və daxili işlər, təhlükəsizlik, hərbi və s. üzrə qurumlar, həm də müvafiq institutlar və aidiyyəti mütəxəssislər iştirak edirlər. Birgə hazırlanmış beynəlxalq təhlükəsizlik sənədi dövlətin ali rəhbərliyinə təqdim edilir və həyata keçirilməsi üçün onun sanksiyası alınır. Beynəlxalq təhlükəsizlik siyasətinin reallaşması işində Xarici İşlər Nazirliyi həm dövlətin bütün mövcud ehtiyatlarını və gücünü, həm də ölkə vətəndaşlarının, dövlətə loyallıq münasibəti ilə seçilən siyasi partiya və ictimai təşkilatların, ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslərin imkanlarını səfərbər edir. Bu mənada, xarici siyasət və onun prioritet vəzifələrindən hesab olunan milli təhlükəsizlik məsələlərinin uğurlu həlli, bütövlükdə həm də ölkə daxilində milli və vətəndaş birliyinin vəziyyətindən asılı olur və əslində, belə birliyin yaranmasında stimül kimi çıxış edir. Xüsusən böhran və müharibə vəziyyətlərində, ölkənin milli təhlükəsizliyi, ərazi bütövlüyü və xalqın həyatı üçün ciddi təhlükə yarandığı məqamlarda insanlarda vətənpərvərlik hisslərinin güclənməsi, maraqların və baxışların yaxınlaşması prosesi baş verir. Bu hisslərdən düzgün istifadə olunan, millətinin istək və arzuları mövcud şəraitə və zamana görə doğru istiqamətləndirilən, real iqtisadi, siyasi, hərbi, demografik və s. imkanları nəzərə alınan ölkələrdə milli təhlükəsizlik vəzifələrini reallaşdırmaq daha asan və davamlı olur. Əks təqdirdə, bütövlükdə millət və onun ən fəal təbəqələri qeyri-real və avantürist yollara sövq olunur. Bu da onun başqa dövlət və xalqlarla ciddi qarşıdurmasına səbəb olur.

Ümumiyyətlə, dövlətin beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı xarici siyasət fəaliyyətinin uğurlu həlli onun bu sahədəki mövcud ehtiyaclarının, milli ehtiyatlarının və imkanlarının obyektiv və düzgün dəyərləndirilməsindən, istək və arzularının real vəziyyətə uyğunlaşdırılmasından asılıdır. Çünki beynəlxalq aləmin mövcud siyasi, iqtisadi, hərbi, demoqrafik, informasiya vəziyyəti, imkanları və şəraiti qlobal proseslərin təsiri altında elə bir vəziyyətə gətirilmişdir ki, nəyin beynəlxalq, yaxud milli maraq dairəsinə uyğun gəlib-gəlməməsini müəyyənləşdirmək xüsusi səriştə və bilik tələb edir.

Ölkənin xarici siyasət prioritetləri açıq diplomatiyaya aid edilsə də, beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı bir çox məsələlər, bir qayda olaraq, dövlət başçıları, ölkənin təhlükəsizlik şuraları, hərbi, təhlükəsizlik və xarici siyasət idarələrinin fəaliyyətində nəzərə alınmaq üçün hazırlanır. Həmin prioritetlər haqqında, bir qayda olaraq, açıq danışılır. Həm xarici siyasət, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində irəli sürülmüş prioritetlərin əsas istinad qaynağı, dünya ölkələrinin tarazlaşdırılmış ortaq maraqları fonunda hər bir ölkənin milli və dövlət maraqları hesab olunur. Dövlətlərin beynəlxalq maraq çərçivəsini BMT-nin Nizamnaməsi və digər beynəlxalq hüquq normaları, milli maraq ölçüsünü isə hər bir ölkənin ali qanunu - konstitusiyası müəyyən edir.

Dövlətin xarici təhlükəsizlik siyasətinin prioritetlərinin düzgün müəyyən olunması və təminatı hər bir ölkənin milli maraqlarını, onu əhatə edən qonşu və region dövlətlərinin imkan və mövqelərini, dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlərin mahiyyətini və reallıqlarını, planetin birgəyaşayış normalarını müəyyən edən böyük dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların, güc mərkəzlərinin maraq və mənafe çərçivələrini, onlara təsir imkanlarını dəqiq qiymətləndirə bilməsindən asılıdır.

Hakimiyyət dairələrində ölkənin xarici təhlükəsizlik mühiti

və perspektivləri, xarici müdaxilələrdən qorunma gücü, dünya dövlətləri arasında tutduğu yer, geosiyasi mövqeyi və s. haqqında hay-küylü deyil, *real, pragmatik düşüncə* olmalı, dövlətin mövcud ehtiyatları, dünya dövlətləri üçün kəsb etdiyi iqtisadi, siyasi və mədəni əhəmiyyəti düzgün dərk edilməli, beynəlxalq münasibətlərin vəziyyəti, tendensiyaları, ölkələrin real təhlükəsizlik maraqları nəzərə alınmalıdır.

Dövlət müstəqilliyi bərpa olduğu gündən Azərbaycanın **xarici təhlükəsizlik siyasətinin əsas prioritetlərindən biri dövlət müstəqilliyini qorumaq və möhkəmləndirmək, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğalına son qoymaq və Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etmək, ölkənin beynəlxalq və regional təhlükəsizliyini təmin etmək və bunun davamlı təminatını beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə bağlamaqdan ibarət olmuşdur.** Bu prioritet bu gün də xarici təhlükəsizlik siyasətinin və kursunun əsas vəzifələrindən birini təşkil edir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi yolunda mövcud olan əsas təhlükələr 1995-ci ildən başlayaraq əsasən aradan qaldırılsa da, *beynəlxalq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının daimi təminatı məsələsi hələ də açıq qalır. Çünki hələ də ölkə ərazisindən xarici işğalçı ordu çıxarılmamış, onun ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı ilə bağlı beynəlxalq hüquqları təmin olunmamış və təhlükəsizliyinə tam beynəlxalq təminat alınmamışdır.*

Bundan başqa, *Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ekoloji, informasiya, ərzaq və s. təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində də xarici əməllə işlər davam edir və onların ölkə daxilində reallaşdırdığı transmilli layihələr dövlətin milli təhlükəsizlik maraqlarına uyğunlaşdırılır.*

Azərbaycanın *müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsi, ordu quruculuğunun müasir standartlara uyğunlaşdırılması və hərbi təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində xarici ölkələrin*

imkanlarından istifadə edilməsi də prioritet vəzifə kimi gündəmdə durur.

Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı *xarici siyasətinin əsas prioriteti sülh yolu ilə Ermənistanla münaqişə vəziyyətindən çıxmaq, Dağlıq Qarabağ problemini həll etmək, işğal altındakı torpaqları geri qaytarmaq, bütün ölkə ərazisində dövlətin suveren hüquqlarını bərpa etmək və sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir.* Bu problemlərin həllində Azərbaycanın ədalətli və beynəlxalq hüquqa söykənən mövqeyini dəstəkləyən, həmçinin onun əleyhinə çıxış edən və bitərəf mövqe tutan dövlətlər, beynəlxalq və regional təşkilatlar mövcuddur. Əsas vəzifə, sözsüz ki, mövqələrimizi müdafiə edən ölkələrin sayını artırmaq, xarici siyasət fəaliyyətini gücləndirmək yolu ilə bu ölkələrlə, təşkilatlarla hərtərəfli iş aparmaq və qarşıda dayanan vəzifələrin həllində beynəlxalq dəstəyə nail olmaqdan ibarətdir. Beynəlxalq təhlükəsizlik siyasətinin prioritetləri sırasına, eyni zamanda, dünyada və Cənubi Qafqazda beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan sivil birgəyaşayış normalarının bərqərar olması üçün təsirli tədbirlərin görülməsi, beynəlxalq təşkilatların, xüsusən BMT, ATƏT, NATO kimi qurumların bölgəmizdə sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsində daha yaxından iştirakına nail olunması və s. məsələlər də daxildir.⁸³

Müasir dövrdə Azərbaycan transmilli dünya siyasətində yaxından iştirak edir. Beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən bütün hadisələr və cərəyan edən meyillər dövlətin daxili və xarici vəziyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Qloballaşma və dünya siyasətinin transmilliləşməsi, regional inteqrasiya, transmilli demokratikləşmə, liberallaşma və s. kimi proseslərdə ölkənin vahid

⁸³ Daha ətraflı materiallarla kitabın IV və V fəsillərində tanış olmaq olar.

strateji yanaşma nümayiş etdirməsi və iştirakı bütün dünyada izlənilir və qiymətləndirilir. Oudur ki, *həm bu istiqamətdə praktik addımların atılması, həm də görülən işlərin beynəlxalq aləmdə düzgün təqdim olunması xarici siyasətin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir.* Nəzərə alınsa ki, ABŞ və Avropa İttifaqı dövlətləri müasir dövrdə öz xarici siyasətlərini dünya ölkələrinin demokratik dəyişilməsi üzərində qurur və hər bir ölkə beynəlxalq münasibətlər sistemində demokratik dəyərlərə münasibətinə görə qiymətləndirilir, onda bu işin nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığı məlum olur.

Azərbaycan dövləti dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların istinad yeri, qürur mənbəyi və doğma Vətənidir. Oudur ki, ölkə daxilində olduğu kimi, bütün dünya ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların, onlara məxsus əmlak və mülkiyyətin, soydaşlarımızın milli və vətəndaş haqlarının qorunması da beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasətin prioritet istiqaməti kimi diqqət mərkəzindədir. Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar eyni zamanda Azərbaycan dövləti üçün dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində, regionlarda və bütövlükdə beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrə təsir etmək anlamında xarici siyasət və təhlükəsizlik resursu kimi çıxış edirlər. *Bu resursu qorumaq, imkanlarını artırmaq, bundan azərbaycanlıların hüquqlarının dolğun şəkildə təmin olunmasında və Vətənimizin mənafeələrinin qorunmasında düzgün istifadə etmək ən vacib prioritetlərdən biridir.*

Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində xarici siyasət prioritetləri sırasına *regional təhlükəsizlik maraqlarının sistemləşdirilməsi və reallaşması istiqamətində görülən vacib işləri də aid etmək olar.* Məsələn, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etməklə yanaşı, Azərbaycan İran, Türkmənistan və Rusiya ilə kəsişən və toqquşan təhlükəsizlik maraqlarının ortaq nöqtəsini tapmaq və əlaqələri daha da yaxşılaşdırmaq, Türkiyə,

Ukrayna, Gürcüstanla və strateji maraqları ölkəmizin maraqları ilə üst-üstə düşən digər region ölkələri ilə bu sahədə müttəfiqlik əlaqələrini daha da inkişaf etdirmək, Xəzər dənizinin statusu, TRACECA, Şərqi-Qərb enerji-nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında onlarla birlikdə çalışmaq kimi vəzifələri də həll etməlidir.

Bundan başqa, *Avrasiya məkanında həyata keçirilən beynəlxalq və regional inteqrasiyada layiqli yerini tutmaq, ölkənin beynəlxalq və milli təhlükəsizlik maraqlarını maksimum təmin etmək vəzifəsi Azərbaycanın xüsusi düşünülmüş və tarazlaşdırılmış təhlükəsizlik siyasəti yürütməyi tələb edir.* Bu siyasət regionda Rusiya başda olmaqla MDB, İran başda olmaqla İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türkiyə başda olmaqla Türkdilli Dövlətlər Birliyi, ayrıca Avropa İttifaqı, Çin, ABŞ və başqa ölkələrlə əlaqələr sisteminin çox mürəkkəb və ziddiyyətli məqamlarını nəzərə almalıdır. Azərbaycan həm xarici siyasət, həm də təhlükəsizlik məsələlərində tarazlaşdırılmış regional siyasət yürütməyi xüsusi bir prioritet kimi davam etdirməlidir. Tarazlaşdırılmış regional siyasət ölkənin bugünkü təhlükəsizliyi və müstəqil gələcəyi üçün ən mühüm təminat rolunu oynaya biləcək amildir.

Xarici siyasət konsepsiyasında həm də **ölkənin beynəlxalq təhlükəsizliyi ilə bağlı xarici siyasət fəaliyyətinin təşkili, onun əsas mexanizmləri, xarici siyasət ehtiyatlarının müəyyənəşdirilməsi və istifadəsi taktikası da** əksini tapır. Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin əsasları, mexanizmləri, təşkili, bu fəaliyyətdə iştirak edən mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının, qeyri - dövlət aktorlarının səlahiyyətləri, rolu və s. ölkənin konstitusiyasına və digər qanunlarına daxil edilmişdir.⁸⁴

⁸⁴ Daha ətraflı bax: Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005, s. 247- 263

Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində ölkənin malik olduğu və istifadə etdiyi **əsas resurslar** (ehtiyatlar) anlayışına dövlətin maddi və mənəvi həyatının bütöv varlığı (güc amillərinin cəmi) daxildir ki, beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlət bu ehtiyatlara arxalana-raq öz təhlükəsizlik siyasətini yürüdür və bu sahədə məqsədyönlü fəaliyyəti həyata keçirir.

Xarici siyasət, o cümlədən təhlükəsizlik sahəsində istifadə olunan resursları tədqiqatçılar maddi və qeyri-maddi olmaqla iki qrupa ayırırlar.

Maddi resurslara:

- *coğrafi ehtiyatları* - dövlətin ərazisinin həcmi və geoməkan xarakteristikasını, hərbi-geostrateji mövqeyini, geoiqtisadi dəyərlərini, nəqliyyat kommunikasiyalarına yaxınlığını, bu ərazini əhatə edən xarici aləmin vəziyyətini;

- *demoqrafik ehtiyatları* - əhalinin sayını, milli-etnik tərkibini, artım sürətini, dövlətçilik mövqeyini, sosial vəziyyətini və keyfiyyət göstəricilərini, ölkənin miqrasiya və urbanizasiya meyillərini;

- *iqtisadi ehtiyatları* – ölkənin milli istehsal və təsərrüfat sistemlərinin vəziyyətini, başqa ölkələrdəki müvafiq sahələrlə müqayisədə iqtisadi üstünlüyünü və yaxud geriliyini, öz hərbi sənayesini təmin etmək qabiliyyətini, xarici ölkələrin iqtisadiyyatına təsir etmək imkanları və mexanizmlərini;

- *hərbi ehtiyatları* – ölkənin müdafiə qabiliyyəti və hərbi qüdrətini, sərhədləri xaricində güc tətbiq etmə imkanlarını və s. aid edirlər.

Qeyri-maddi ehtiyatlara:

- *siyasi ehtiyatları* – dövlətin səmərəli siyasi-idarəçilik fəaliyyətini, xarici ittifaqlarda iştirakını, dünya siyasətinə təsir gücü olan dövlətlərlə mövcud münasibətlərini, beynəlxalq

siyasi, hüquq və təhlükəsizlik institutlarında, təşkilatlarında iştirakını və yaxud onlarla əlaqələrini, qlobal və regional siyasətə təsir imkanlarını, səmərəli daxili və xarici siyasət mexanizmlərinə malik olmasını;

- *sosial ehtiyatları* – vətəndaşların daxili birliyinin vəziyyətini, yürüdülmən xarici siyasətə münasibətini, dövlət maraqlarının qorunması naminə nümayiş etdirdiyi milli-vətəndaş iradəsini və əzmmini;
- *nüfuz ehtiyatlarını* – dövlətin və onun siyasi liderinin beynəlxalq aləmdə təsdiq olunmuş nüfuzunu və onun dünya dövlətlərinin fəaliyyətinə təsir imkanlarını;
- *ideoloji-mədəni ehtiyatları* – başqa dövlətlərin ictimaiyyətinə göstərə biləcəyi intellektual, ideoloji və dini təsirini;
- *informasiya ehtiyatlarını* – qlobal informasiya məkanında iştirakını və ona təsir etmək, dünya informasiya axınını yönəltmək imkanlarını, müstəqil beynəlxalq informasiya ehtiyatlarına malik olmasını;
- *elmi, elmi-texniki və təhsil ehtiyatlarını* – intellektual potensialını və onun inkişaf perspektivlərini, öz iqtisadi, siyasi, hərbi və digər sahələrini ixtisaslı kadrlarla təmin etmək bacarığını və s. aid edirlər.

Bəhs olunan milli resurslar beynəlxalq təhlükəsizliyin əsas məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər.

Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin formalaşması və inkişafının ayrı-ayrı dövrlərində ölkələrin xarici siyasət ehtiyatlarının oynadığı rol və onlara müvafiq olaraq formalaşan dövlətlərarası iyerarxik düzüm də dəyişkən olmuşdur. Bir mərhələdə ərazi, hərbi güc, təbii ehtiyatlar və əhalinin sayı mühüm amil kimi çıxış etmişsə, digər mərhələdə iqtisadi, elmi-texniki,

informasiya və maliyyə axınına nəzarət daha böyük əhəmiyyət daşıyıb. Qloballaşmanın və transmilli siyasətin təsiri nəticəsində müasir dünya ölkələri xarici siyasət ehtiyatlarının əsas xəttini - təhlükəsizlik mühitinə daha çox təsir göstərən ənənəvi geniş ərazi və çoxsaylı hərbi qüvvəyə malik olmaq uğrunda mübarizələrini, hazırkı dövrdə daha çox transmilli maliyyə, intellektual, informasiya, nəqliyyat-kommunikasiya, enerji ehtiyatlarına və şəbəkələrinə malik olmaq sahəsinə yönəlmişlər.

Azərbaycanın **xarici siyasət və təhlükəsizlik resursları** əsasən respublikamız SSRİ tərkibində olarkən formalaşsa da, ondan müstəqil dövlət maraqlarının reallaşması istiqamətində istifadə edilməsi yalnız 1990-cı illərin əvvəllərində, müstəqilliyə qovuşduqdan sonra başlamışdır.

3.3. Azərbaycanın geosiyasi kodu və geosiyasi fəaliyyət kodeksi

Hər bir müstəqil dövlətin **əsas geosiyasi vəzifəsi** *öz milli ərazisi (dövlətin məxsusi coğrafi məkanı) çərçivəsində vahid milli dövlət strukturunu, mərkəzləşmiş dövlət idarəçilik sistemini və suveren dövlət hakimiyyətini yaratmaq, möhkəmlətmək və daimiliyini təmin etməkdən ibarətdir.* Bundan başqa, dövlətin geosiyasi vəzifələri sırasına həm də *cəmiyyətin artan sosial-iqtisadi, mənəvi və s. tələbatının, ölkənin xarici və daxili təhlükəsizliyinin dolğun şəkildə təmin edilməsi, əhalinin təbii fəlakətlərdən qorunması, ölkədə milli-vətəndaş həmrəyliyinin yaradılması, tolerantlığın inkişaf etdirilməsi* və s. daxildir. Bütün bu vəzifələri həyata keçirmək üçün dövlət onunla həmsərhəd olan qonşu ölkələrlə, qarşılıqlı münasibətlərdə

fərqli mövqeyi ilə seçilən ayrı-ayrı beynəlxalq və regional aktorlarla təmasa girməli olur. Dövlətin geosiyasi maraqları həmin aktorlarla toqquşa, kəsişə, yaxud üst-üstə düşə bilər. Lakin heç nədən asılı olmayaraq, dövlətin rəsmi və qeyri-rəsmi strukturları tarixən formalaşmış beynəlxalq normalara, regional ənənələrə və praktikaya, dərk olunmuş milli və ümumi maraqların qarşılıqlı tarazlığına əsaslanaraq xarici aktorlarla bu və ya digər geosiyasi münasibətlər qurmağa borcludur. Belə münasibətlər sistemi səviyyəsinə görə beynəlxalq, regional və yerli (lokal) olmaqla, dövlətin müəyyən **geosiyasi kodunu**⁸⁵ (statusunu) müəyyənləşdirir və müvafiq fəaliyyət kodeksinin (məcəlləsinin) yaradılmasını tələb edir.

Geosiyasi kod *hər bir ölkənin siyasi fəaliyyətindən, ölkə rəhbərlərinin və əksər əhəlinin ətraf aləmə münasibətindən, geoməkan təsvirindən, dərk olunmuş və yaxud iddia olunan milli maraq, milli mənafe dairəsi və onun təmin olunması vasitələrindən, xarici aləmlə ünsiyyət zamanı ölkənin kəsb etdiyi maddi, mənəvi, hərbi, insani dəyərlərdən, xarici aləmdən yarana biləcək geosiyasi təhlükələrə reaksiyasından, müqavimət gücündən, malik olduğu hərbi-texniki vasitələrdən və s. keyfiyyət göstəricilərindən* asılı olaraq müəyyənləşir. Böyüklüyündən və kiçikliyindən asılı olmayaraq, hər bir dövlətin ya tarixən formalaşmış, zaman-zaman ətraf aləmin təsiri ilə dəyişikliklərə məruz qalmış, ya da yeni yaradılmış geosiyasi kodu və buna müvafiq olaraq, xarici aləmlə geosiyasi davranış kodeksi mövcud olur.

⁸⁵ Dövlətin geosiyasi kodu deyəndə, ilk növbədə onun beynəlxalq aləmdə və regionda qazandığı qeyri-rəsmi status və imicdən söhbət gedir. Hazırda dünyada müxtəlif geosiyasi kod daşıyıcıları - fəvqəldövlət, aparıcı ölkə, regional lider, adi dövlət, geosiyasi cəhətdən əhəmiyyətli dövlət, militarist, demokratik, millətçi-şovinst, kosmopolit, işğalçı, sülhsevər və s. statuslu ölkələr mövcuddur.

Tədqiqatçılar fəaliyyət səviyyəsinə görə, ölkələrin geosiyasi fəaliyyət kodeksini - *yerli, regional və planetar olmaqla*, üç qrupa ayırırlar:

- yerli səviyyəli kodekslər - həmsərhəd ölkələrin geosiyasi statusu, davranışı, bəyan etdiyi, yaxud fəaliyyətindən yaranan, müşahidə olunan geosiyasi məqsəd və vəzifələrinin qiymətləndirilməsi və ona müvafiq addımların atılması haqqında dövlətlərin hazırladığı ümumi xarakterli geosiyasi tövsiyələr toplusudur. Belə kodekslər hər bir ölkənin dövlət və hökumət, müvafiq xarici siyasət, hərbi, təhlükəsizlik, sərhəd və digər strukturlarının rəhbər fəaliyyətlərinin əsasını təşkil edir.
- regional fəaliyyət kodeksləri - öz geosiyasi təsirini təkcə həmsərhəd dövlətlərin deyil, həm də regionun digər ölkələrinin ərazisində yaymaq istəyən regional lider və yaxud belə statusa can atan digər dövlətlərin geosiyasi istəyinə uyğun olaraq yaradılan tövsiyələr toplusudur.
- nəhayət, planetar geosiyasi fəaliyyət kodeksləri o ölkələrdə (məsələn, bu sıraya dünyanın atom silahına malik olan ölkələrini aid etmək olar) yaradılır ki, onlar bütün dünyada geosiyasi maraqlarını təmin etmək gücünə malikdir, beynəlxalq aləmin əksər hadisələrinə fəal müdaxilə edə bilir və planetin istənilən guşəsində geosiyasi fəaliyyətlərini təmin etməyə çalışırlar.

Əlbəttə, hər bir ölkə özünün iqtisadi, siyasi və sosial vəziyyətindən, dövləti idarə edənlərin dünyagörüşü və xarakterindən, əhalinin ətraf aləmə baxışları və münasibətindən çıxış edərək, yerli, regional və beynəlxalq geosiyasi münasibətlərdən, qonşu ölkələrin geosiyasətindən və mövcud məkanda nümayiş etdirdiyi davranışlardan və s. asılı olaraq, özünün məxsusi geosiyasi vəzifələrini müəyyənləşdirir, fəaliyyət kodeksini hazırlayır və onun

əsasında da yaxın və uzaq xarici aktorlarla geosiyasi əlaqələr yaradır.

Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz regionunda mövcud olan irilixirdalı bütün milli dövlətlərlə və dünyanın qarşılıqlı maraq kəsb edən digər ölkələri ilə tarazlaşdırılmış, xüsusi ölçülü-biçilmiş geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji əlaqələrin qurulması, kəşifən və üst-üstə düşən regional və beynəlxalq maraqlar sisteminin təhlil olunaraq gündəlik xarici siyasət fəaliyyətində nəzərə alınması ehtiyacı müstəqil Azərbaycan Respublikasının da məxsusi geosiyasi kodunun müəyyənləşdirilməsi və müvafiq olaraq ölkənin ətraf əməllə geosiyasi münasibətlərinin, fəaliyyət proqramının hazırlanması vəzifəsini ortaya qoymuşdur.⁸⁶

Azərbaycanın geosiyasi ərazisi Şərqlə Qərbin, Avropa ilə Asiyanın birləşdiyi, islam sivilizasiyasının sərhədlərinin bitdiyi və xristianlığın sərhədlərinin başladığı mədəni-mənəvi təmas məkanıdır. Bundan başqa, onun ərazisi dünyanın ən əhəmiyyətli geoməkanlarından biri hesab olunur, mühüm nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin kəşifmə nöqtəsində yerləşir və zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir. Əsasən müsəlman əhalisinə malik olan, Şərq və Qərb dəyərlərini özündə birləşdirən ölkə dünyəvi həyat tərzinə malikdir. Hər bir digər ölkə kimi, geosiyasi statusuna müvafiq olaraq yerli, regional, beynəlxalq maraq çərçivəsini və dairələrini, geosiyasetinin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirmək, həmsərhəd ölkələrlə münasibətlərinin xarakterinə uyğun olaraq taktikasını, məxsusi geosiyasi fəaliyyət kodeksini hazırlamaq Azərbaycanın da xarici siyasət, milli təhlükəsizlik və müdafiə qurumlarının vacib vəzifələri sırasına daxildir.

Azərbaycanın geosiyasi kodunun müəyyən olunması onun

⁸⁶ Daha ətraflı bax: Həsənov Ə. Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişafı: mövcud vəziyyət və perspektivlər // "Geostrategiya" jurnalı, N1, mart 2011-ci il, s.10-20

ərazisinin geosiyasi xarakteristikası, yerləşmə coğrafiyası və əhatəsi (onu əhatə edən xarici aləm) ilə bilavasitə bağlıdır. Geosiyasi anlamda dövlətin ərazisi və əhalisi onun bədəni hesab olunursa, geosiyasi kodu bədənin xarici mühafizəsinin, təhlükəsizliyinin və ətraf aləmlə təmaslarının məqsədyönlü şəkildə hazırlanmış geyimi (qorunma və təhlükəsizliyi planlama proqramı) sayılır.

Geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji xarakteristikasına görə, Azərbaycan Gürcüstanla birgə dünyanın mühüm geostrateji məkanlarından biri hesab olunan Qara və Xəzər dənizləri arasındakı beynəlxalq əhəmiyyətli kontinental tranzit-keçid ərazidə yerləşir. Hazırda təxminən 20% ərazisi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında olan Azərbaycanın əsas geosiyasi vəzifəsi öz ərazi bütövlüyünü və bu ərazilər üzərində suveren dövlət idarəçiliyini bərpa etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan ərazisi, əhalisi və inkişaf perspektivlərinə görə Cənubi Qafqazın ən böyük potensiala malik ölkəsi hesab olunur. Geosiyasi kodunun yaradılması zamanı onun daxili coğrafi və əhali xarakteristikasına söykənən bir çox üstünlükləri mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır. Ölkənin üstün coğrafi və ərazi xarakteristikasına, ilk növbədə, təbii və əmək ehtiyatlarının vəziyyətini, zəngin enerji qaynaqlarına malik olmasını, torpaqlarının məhsuldarlığını, sərvətlərdən istifadə olunması vəziyyətini, habelə ölkənin iqlim xüsusiyyətlərini, flora-faunasını və ekoloji ehtiyaclarını aid etmək olar.

Bundan başqa, Azərbaycanın həm də üstün əhali xarakteristikasını - əhalinin təbii artımı, işgüzarlığı, məşğuliyyəti, sıxlığı, bölgələrdə məskunlaşma xüsusiyyətlərini, milli-etnik tərkibini, vətəndaşların dövlətçilik mövqeyini, ölkənin demoqrafik göstəricilərini, miqrasiya, yerdəyişmə prosesləri və onların idarə edilməsi kimi məsələləri də nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Geosiyasi təhlükəsizliyin təmin olunmasında məkanların hərbi təhlükəsizliyi ilə yanaşı, hər bir ölkənin iqtisadi-siyasi qüdrətinə, enerji, əmək, texnologiya, innovasiya, informasiya və insan ehtiyatlarının potensialına və inkişafına xüsusi önəm verildiyi müasir dünyada, Azərbaycan kimi ölkələr əksər qlobal çağırışlara operativ və adekvat münasibət göstərməli, yerləşdiyi məkanda öz geosiyasi statusunu və müvafiq fəaliyyət taktikasını düzgün müəyyənləşdirməlidir.

Bütün qeyd edilən geosiyasi ölçü meyarları ilə yanaşı, hər bir dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsində və kodunun hazırlanmasında ən önəmli və həlledici amillərdən biri də **ölkənin geosiyasi əhatəsi** hesab olunur. Azərbaycanın geosiyasi əhatəsində yerləşən və fərqli geosiyasi maraqları, xarakterləri, vəzifələri və fəaliyyətləri ilə seçilən bölgə ölkələrinin sayı 7-dir. Ölkənin həmin dövlətlərlə geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji təmas nöqtəsi hesab olunan quru və dəniz sərhədləri mövcuddur. Bunlardan Rusiya, İran, Türkiyə, Gürcüstan və Ermənistan ilə Azərbaycanı quru, Türkmənistan, Qazaxıstan, Rusiya və İranla isə həm də dəniz sərhədləri birləşdirir.⁸⁷ Ölkənin geosiyasi kodunun əsasını da məhz bu dövlətlərlə sərhəd və sərhədboyu ərazilərin xarakteristikası, ərazidaxili əhali göstəriciləri, eyni zamanda ətraf ölkələrin geosiyasi fəaliyyətinin xüsusiyyətləri təşkil edir. Bu mənada, Azərbaycanın geosiyasi kodunun müəyyənləşməsinə təsir göstərən əsas regional və yerli amillər aşağıdakılar hesab oluna bilər:

- Rusiya, Türkiyə və İran kimi iddialı, regional lider statuslu ölkələrlə quru və dəniz sərhədlərinə malik olması və ondan irəli gələn geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji və sərhəd-keçid

⁸⁷ Bu haqda daha ətraflı materialla kitabın sərhəd təhlükəsizliyinə həsr olunmuş bölməsində tanış olmaq olar.

təhlükəsizliyi məsələləri, sərhədboyu yaşayış məskənlərində yaşayan əhaliyə həmin dövlətlərin siyasi, informasiya, dini və s. təsirindən yaranan problemlər;

- Xəzər dənizi vasitəsilə Rusiya, İran və Orta Asiya ölkələri ilə, quru məkanda isə tamamilə fərqli geosiyasi statusa, davranışa, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji maraq və mənafeyə malik, Azərbaycana və onun bölgədə reallaşdırdığı transmilli layihələrə fərqli münasibəti ilə seçilən Türkiyə, Gürcüstan və Ermənistan kimi ölkələrlə həmsərhəd olması;
- əhəmiyyətli geosiyasi əraziyə - geosiyasi anlamda “açar məkan” və tranzit-keçid xarakteristikasına malik olması və əksər transmilli aktorların diqqət mərkəzinə çıxması;
- fərqli hərbi-geostrateji blokların sərhədlərində, təhlükəsizlik baxımından həssas regionda yerləşməsi və əhəmiyyətli strateji ərazi xarakteristikasına - xüsusi hərbi-strateji və coğrafi məkana malik olması;
- zəngin geoiqtisadi, hərbi-geostrateji potensiala (karbohidrogen ehtiyatlarına və İran, Orta Asiya, Rusiya və Cənubi Qafqazın hərbi-geostrateji təhlükəsizliyinə təsir gücünə) malik olan Xəzər dənizi hövzəsində əhəmiyyətli coğrafi mövqedə yerləşməsi;
- regionun və dünyanın geoiqtisadi əlaqələrində istifadə olunan enerji və nəqliyyat dəhlizlərinin mərkəzi hissəsində yerləşməsi və üstün nəqliyyat infrastrukturlarına, inkişaf etmiş kommunikasiyalara malik olması;
- torpaqlarını işğal edən və bundan sonra da ona daim ərazi ekspansiyası təhlükəsi törədən Ermənistan kimi işğalçı dövlətlə həmsərhəd olması;

- ölkənin ərazi bütövlüyünü, geosiyasi uğurlarını, milli inkişafını, demokratik dövlət quruculuğu və ondan irəli gələn bütün rəsmi fəaliyyətini açıq və yaxud gizli şəkildə təhdid edən digər geosiyasi aktorlarla qonşuluğu və s.

Bu amillərin hər biri müəyyən məqamlarda Azərbaycana geosiyasi üstünlüklər qazandırsa da, əksər hallarda ciddi problemlər yaradır və milli təhlükəsizlik sahəsində ona əlavə qayğılar gətirir. Bütün dünya ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ölkənin geosiyasi vəziyyəti və statusu ilə bağlı məsələlər, yaxın, uzaq geosiyasi ortam, yaxın ətraf və s. davamlı şəkildə öyrənilməli, gündəlik fəaliyyətdə nəzərə alınmalı, yürüdülmən rəsmi xarici və daxili siyasət, həyata keçirilən geosiyasi fəaliyyət səbatlı olmalıdır.

Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra Azərbaycanda dünyanın və region ölkələrinin geosiyasi, geoiqtisadi, milli-mənəvi, ekoloji, informasiya və s. maraqlar sisteminin öyrənilməsi və təmin olunması, xarici dövlətlərlə, geosiyasi aktorlarla münasibətlərinin strategiya və taktikasının müəyyənələşdirilməsi və həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Lakin yerləşdiyi Avrasiya məkanının yerli, regional və beynəlxalq əhəmiyyətli hadisələrinin dinamik xarakteri ölkənin geosiyasi kodu və fəaliyyət kodeksi üzərindəki analitik və praktik işin mütəmadi şəkildə aparılmasını tələb edir. Çünki bu iş ölkənin **geosiyasi vəziyyəti və geosiyasi təhlükəsizliyi** ilə bilavasitə bağlıdır və dövlətin əsas milli vəzifələrindən hesab olunur. Mütəxəssislər hesab edir ki, geosiyasi kodun yaradılması və fəaliyyət kodeksinin hazırlanması ilə bağlı həyata keçirilən milli siyasətin uğuru, ilk növbədə, geniş elmi-siyasi təhlil əsasında bütün həmsərhəd ölkələrin, dünya güclərinin Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində üst-üstə düşən, kəsişən və müvafiq ölkənin nöqteyi-nəzərindən dəyərləndirilən geosiyasi,

geoiqtisadi və geostrateji maraqlar sisteminin təhlil olunması və qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Azərbaycanın ətraf aləmlə mövcud geosiyasi əlaqələrinin, məkan təmaslarının taktikasının müəyyən olunması, bölgədəki və dünyadakı potensial tərəfdaşlar və rəqiblərin düzgün qiymətləndirilməsi, onların təsir və müdaxilə imkanlarının, bu işdə istifadə edə biləcəyi geosiyasi ehtiyatların və mexanizmlərin obyektiv dəyərləndirilməsi və nəhayət, ölkənin **geosiyasi fəaliyyət konsepsiyasının və proqramının** yaradılması təhlükəsizlik və xarici siyasət fəaliyyəti ilə məşğul olan müvafiq dövlət qurumları qarşısında mühüm vəzifələr qoyur.

IV FƏSİL

AZƏRBAYCANIN REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ

4.1. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühiti: hərbi bloklaşma reallıqları və proqnozları, hərbi-geostrateji güclərin təsnifatı

SSRİ-nin dağılmasından dərhal sonra Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühiti dəyişdi, bu mühitə təsir edən regional və beynəlxalq aktorlararası münasibətlər kəskinləşməyə başladı. Bölgənin böyük ölkələri (Rusiya, Türkiyə, İran), regiondan kənar aparıcı dövlətlər (ABŞ, Çin və s.), regionun kiçik ölkələri (Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan, Orta Asiya ölkələri, Ermənistan və s.), transmilli geosiyasi, hərbi geostrateji və geoiqtisadi aktorlar (BMT, ATƏT, Avropa Birliyi, NATO, MDB, İƏT, TDB, nəhəng neft-qaz, nəqliyyat, rabitə şirkətləri və s.) arasında maraq dairələrinə uyğun yeni münasibətlər formalaşmağa başladı. Əsas həlledici mübahisələr: *region ölkələrinin ərazi bütövlüyü və ərazi iddiaları, Xəzər hövzəsinin enerji resursları, neft-qaz ixracı marşrutları və təhlükəsizlik mexanizmlərinə sahib olmaq, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya və tranzit infrastrukturlarına, region ölkələrinin transmilli siyasi, iqtisadi və hərbi bloklarla münasibətinə təsir etmək istəyi və s.* məsələlər ətrafında cərəyan edirdi. Bölgənin

ayrı-ayrı ərazilərində, məsələn, Qara dəniz, yaxud Xəzər dənizi hövzəsində mübarizə daha çox nəqliyyat-kommunikasiya xətləri, ixrac marşrutları, yerli ölkələrin və transmilli infrastrukturların təhlükəsizliyi üzərində qurulmuşdusa, Orta Asiya və Xəzər ətrafında, əksinə, enerji resursları, hərbi-geostrateji yüklü məsələlər, Cənubi Qafqazda isə ölkələri təsir dairəsində saxlamaq və onların ərazi bütövlüyü problemləri ilə manevr etməyə yönəlmişdi. Bölgənin maraqlar mübarizəsi müstəvisində hər ölkənin öz məxsusi mənafeləri və müvafiq iddiası var idi. Regionun qüvvələr balansı, yerli ölkələr arasındakı münasibətlər və bölgənin sabitliyi kimi həyati məsələlər də, əsasən, bu aktorlararası münasibətlərdən asılıdır.

Hazırda Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın hərbi-geostrateji əhəmiyyəti, beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasındakı yeri və rolu kimi geosiyasi məsələlərlə bağlı həm uzaq xarici ölkələri, həm də postsovet məkanını təmsil edən alimlər, strateqlər, geosiyasətçilər arasında fərqli fikirlər və müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Geosiyasi cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bu məkanda qlobal, regional və milli təhlükəsizlik maraqlarının uzlaşdırılması taktikası, geosiyasi aktorların fərqli maraqlarının üst-üstə düşən, kəsişən məqamlarının tədqiqi uzun müddətdən bəri mütəxəssislərin və aidiyyəti qurumların diqqət mərkəzindədir. Bütövlükdə Avrasiya bölgəsinin, Cənubi Qafqaz və onun əsas strateji ölkəsi hesab olunan Azərbaycanın geostrateji və hərbi problemləri, regional sülh və əməkdaşlığın təmin olunması, münaqişəli məsələlərin həlli yolları və vasitələri, qlobal və yerli maraqların uzlaşdırılması, region dövlətlərinin təhlükəsizlik siyasəti və s. kimi məsələlər son zamanlar təkcə xarici aləmin deyil, Azərbaycan kimi bölgə ölkələrinin də rəsmi dairələrini, mütəxəssislərini və ictimai fikrini ciddi düşündürməkdədir.

XƏRİTƏ 1. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz və bütövlükdə Avrasiyanın hazırkı dövrdə dünya siyasətində oynadığı geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi rolu Rusiyanın rəsmi və akademik dairələri ilə yanaşı, ABŞ-ı təmsil edən geosiyasi tədqiqatçılar da çox yüksək dəyərləndirmişlər. Məşhur amerikalı politoloq Zbiqnev Bjezinski yazır ki, qlobal dünyanın gələcək geostrateji, geoiqtisadi və transmilli siyasi maraqları Avrasiyada, xüsusən də Orta Asiya, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda həll olunur. ABŞ siyasətşünası bu bölgəni “dünya siyasətinin taleyinin həll olunduğu böyük şahmat lövhəsi” kimi təqdim edir⁸⁸ və ABŞ-ı, Qərb dünyasını öz əsas güclərini bu bölgəyə yönəltməyə, regionun yeni müstəqil ölkələrinə dəstək verməyə, onları Rusiyanın geosiyasi təsir dairəsindən azad edərək, inkişaf etmiş Avropa ölkələri ilə inteqrasiya etdirməyə çağırır. Bjezinskinin fikrincə, Qərb ilk növbədə bölgənin Azərbaycan, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Özbəkistan kimi müstəqil siyasət yürüdən dövlətlərinin transmilli geosiyasi və

⁸⁸ Вах: Бжезинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. М., 2004, с.136-137

geoiqtisadi layihələrini dəstəkləməli və onların vasitəsilə özünün bu bölgədəki strateji mövqelərini gücləndirməlidir.⁸⁹

ABŞ diplomatı, görkəmli ictimai-siyasi xadim Henri Kissincer Avrasiyanın dünya geosiyasətindəki rolundan bəhs edərkən əsas diqqətini Rusiyanın bu bölgədə yürütdüyü siyasətə və onun gələcək mümkün hərbi-geostrateji nəticələrinə yönəlmişdir. Kissincer Rusiyanın “yaxın xaric” hesab etdiyi Orta Asiya və Cənubi Qafqazdakı geostrateji maraqlarının keçmiş SSRİ-nin digər ərazilərindəkindən daha vacib və strateji olduğunu qeyd etməklə yanaşı, onun “bu maraqları qeyri-sivil norma və beynəlxalq hüquqa zidd yollarla təmin etməyə çalışdığına” da işarə etmişdir.⁹⁰

Qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ-nin süqutuna qədər bölgənin geosiyasi həyatı tam sabit idi və heç bir dövlətlərarası gərginlik müşahidə olunmurdu. Bunun əsas səbəbi bu regionun yalnız Sovet İttifaqının təsiri altında olması idi. O dövrdə ABŞ və NATO ölkələri regionda Türkiyə vasitəsilə öz maraqlarını reallaşdırmağa çalışsalar da, hər hansı ciddi müvəffəqiyyət qazana bilmirdilər. Öz regional siyasətində SSRİ ilə gərginlik yaratmamaq və onunla razılaşdırılmış siyasət yeritməyə üstünlük verən Çin, İran və s. kimi böyük dünya və region ölkələri isə Avrasiyanın bu bölgəsində ciddi və müstəqil aktor kimi çıxış etmirdilər.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra bölgənin həm geosiyasi, həm də təhlükəsizlik mühitinin xarakteri və meyilləri köklü şəkildə dəyişdi. Artıq SSRİ-nin varisi kimi çıxış edən Rusiya mütəmadi olaraq bölgədə öz qarşısında dünyanın ABŞ, NATO, Türkiyə və s. kimi geosiyasi aktorlarını görməyə başladı. Bununla yanaşı, müstəqillik əldə etmiş və beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilmiş yeni müstəqil

⁸⁹ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы. М., 1998, с.232-234

⁹⁰ Вах: Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? // Геополитика. Антология. М., 2006, с.562-568

dövlətlər də bölgədə öz maraqları çərçivəsində alternativ geosiyasi meyillər nümayiş etdirməyə və regional siyasət yürütməyə başladı. Bütün bunlar da, müvafiq olaraq, regionun geostrateji münasibətlərini mürəkkəbləşdirir və beynəlxalq əhəmiyyətini bir qədər də artırır.

Bəhs olunan ölkələr, müxtəlif hərbi-geostrateji bloklar istər kollektiv, istərsə də ayrılıqda region ölkələri ilə geosiyasi, hərbi-geostrateji xarakterli münasibətlər yaradaraq öz milli maraqlarını təmin etmək, regional təhlükəsizlik sistemlərini genişləndirmək və s. istiqamətində fəaliyyətə keçirlər. Bölgədə yerli ölkələri öz tərəfinə çəkməklə regional alyanslar formalaşdırmağı, onları siyasi, iqtisadi və hərbi cəhətdən dəstəkləməyi, məxsusi siyasi və iqtisadi dayaqlarını yaratmağı, ideoloji, mədəni, informasiya fəaliyyətini gücləndirməyi, bəzi etnik münaqişələri və separatçı meyilləri qızıqdırmağı, digər geosiyasi hədəflərini müəyyənləşdirməyi həm bloklar, həm də böyük ölkələr öz regional və beynəlxalq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi maraqları ilə əlaqələndirməyə başlayırlar. Lakin XX əsrin sonlarından etibarən dünyada geosiyasi vəziyyət elə sürətlə dəyişir ki, dövlətlər öz dayaq və hədəflərində ardıcıl olaraq çevik dəyişikliklər etmək məcburiyyətində qalırlar. Bəzi ölkələrin cəmi bir neçə il ərzində tamamilə fərqli prinsip və maraqlar əsasında yaradılmış təşkilatlarda təmsil olunması, mütəmadi olaraq öz xarici siyasi kursunu, prioritetlərini və hədəflərini dəyişməsi artıq adi hala çevrilmişdir. Avrasiyanın mürəkkəb və kövrək geosiyasi mühiti bölgədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq və regional təşkilatların da taktika və strategiyasına ciddi təsir göstərir və bəzi geosiyasi məsələlər üzrə onların mövqelərinin dəyişməsinə səbəb olurdu. Məsələn, Rusiya və Çinin hakim olduğu **Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı** Avrasiyada hərbi-strateji maraqlarla bağlı 2005-ci ilədək ABŞ-ın Orta Asiyadakı hərbi bazalarına mülayim və anlaşılıqlı yanaşsa da, 2005-ci ildən sonra, demək olar ki, öz mövqeyini tam dəyişmiş, sərtləşdirmiş və bunun tam əksinə çıxış etməyə başlamışdır. ABŞ-ın

Orta Asiyadakı hərbi bazalarının fəaliyyətinin dayandırılması tələbi hal-hazırda bu təşkilatın birmənalı mövqeyi kimi elan edilir.

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik ölçüləri ilə bağlı bəzi məsələlər üzrə bölgənin kiçik və böyük dövlətlərinin milli maraqları ilə transmilli beynəlxalq maraqlar üst-üstə düşsə də, digər məsələlərdə mənafelər ciddi surətdə toqquşur. Bölgədə müasir transmilli maraqların daşıyıcısı rolunda ABŞ, Avropa İttifaqı dövlətləri və hərbi-geostrateji anlamda onları təmsil edən NATO, ayrıca Çin, Yaponiya kimi böyük və inkişaf etmiş dünya ölkələri, onları təmsil edən qlobal korporasiyalar, regionun geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarının əsas daşıyıcısı qismində isə Rusiya, Türkiyə, İran, Ukrayna, Azərbaycan və Gürcüstan kimi müstəqil ölkələr çıxış edirlər.

Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi dövlətlərinin xarici və təhlükəsizlik siyasəti, ilk növbədə, beynəlxalq güclərin, böyük ölkələrin fərqli məqsədlərlə, yollarla və vasitələrlə regiona müdaxiləsinə və bu məkanda nümayiş etdirdikləri hərbi-geostrateji maraqlara reaksiyadan irəli gəlmişdir. Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə təsir göstərən belə güc mərkəzləri sırasına, əsasən, **ABŞ-NATO-Avropa Birliyini, Rusiya və onun yaratdığı Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatını,** ayrılıqda **İran və Türkiyəni** və s. geosiyasi aktorları aid edirlər. Bu mərkəzlər həm də bütövlükdə bölgənin geosiyasi mühitinin və regional təhlükəsizlik arxitekturasının əsas xarakteristikasını müəyyənləşdirir, ölkələrarası geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji bloklaşmaya təkan verirlər.

Mütəxəssislərin fikrincə, Cənubi Qafqazın və Xəzər hövzəsinin regional təhlükəsizlik mühitinin vəziyyəti və dayanıqlılığı, region ölkələrinin beynəlxalq və milli təhlükəsizlik maraqlarının təminatı və s. kimi məsələlər hazırda, əsasən, bölgənin aparıcı ölkəsi olan Rusiyadan, Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində qismən həm də

Türkiyə və İrandan, eyni zamanda bölgədənkənar ABŞ və Avropa Birliyindən asılıdır. Bölgənin bütün məsələləri üzrə cərəyan edən hadisələr bu ölkələrin və blokların iqtisadi, siyasi, hərbi maraqlarından qaynaqlanır.

Bir çox tədqiqatçılar Rusiyanın bölgədəki mövqeyini və maraqlarını İran və Ermənistan ilə eyni blokda təsnif edərək, onları bölgənin əsas hərbi-geostrateji qruplaşmalarından **birincisinə**, ABŞ, Avropa Birliyi, NATO və onların bölgədəki tərəfdaşı kimi təqdim edilən Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan və Ukraynanı isə **ikinci** hərbi-geostrateji qrupa aid edirlər.

Lakin Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühitinə bilavasitə və ciddi təsir göstərən digər amillər də mövcuddur. Bu amillər öz milli təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə həm NATO və Qərblə, həm də Rusiya və Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı (KTMT) ilə müəyyən məsafə saxlayan, yuxarıda adıçəkilən bütün “təsir qüvvələri” ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq meyli nümayiş etdirən **Azərbaycan**, bölgədə Rusiyaya, dünya erməni diasporuna söykənərək Cənubi Qafqazda açıq işğalçılıq siyasəti yürüdən **Ermənistan** və son zamanlar birmənalı şəkildə üzünü Rusiyadan Qərbə və NATO-ya çevirmiş **Gürcüstanla** bağlıdır.

Cənubi Qafqazın və Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin təhlükəsizlik mühitinin *növbəti həlledici amili* yuxarıda adı keçən təsir dairələri və hərbi-geostrateji blokların bir-biri ilə münasibətləri, ilk növbədə isə ABŞ-Rusiya, NATO-KTMT münasibətlərinin xarakteri ilə bağlıdır. Bu müstəvidə tərəflərin ortaya qoyduğu açıq və gizli hərbi-geostrateji maraqlarla yanaşı, həmin bloklarla birbaşa və açıq formada bağlı olan müəyyən ölkələrin yürütdüyü siyasət də həlledici rol oynayır. Bölgədə hər hansı bir ölkənin yürütdüyü istənilən hərbi-strateji siyasət, təhlükəsizliklə bağlı atdığı addım, yaxud nümayiş etdirdiyi geosiyasi mövqe dərhal qarşı tərəfin ciddi reaksiyasını doğurur.

Əlbəttə, şübhə yoxdur ki, dünya siyasəti və beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində Rusiya - ABŞ rəqabəti mövcuddur və bu rəqabət müvafiq olaraq həm də Avrasiyanın - Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik münasibətlərinə öz təsirini göstərir. Bölgədə İran və Ermənistanı Rusiya ilə, Azərbaycan, Türkiyə, Ukrayna və Gürcüstanı isə ABŞ-la “geosiyasi tərəzinin” bir gözünə qoyan, onların gələcək hərbi-strateji bloklaşmasını proqnozlaşdıran siyasətşünasların da əsaslı yanaşma meyarları vardır. Xüsusən Rusiya-Gürcüstan münaqişəsinin güclənməsi və açıq qarşıdurmaya keçməsi, prezident V. Yuşşenkonun hakimiyyəti illərində Ukraynanın regional proseslərdə nümayiş etdirdiyi açıq anti-Rusiya mövqeyi, Rusiya-Ermənistan hərbi müttəfiqlik müqaviləsinin 2010-cu ildə daha 49 il müddətinə uzadılması və hərbi müttəfiqliyin möhkəmləndirilməsi kimi regional hadisələr siyasətşünaslara bəhs olunan “geosiyasi bloklaşma” ilə bağlı inandırıcı fikir söyləməyə kifayət qədər əsas verir. Əlbəttə, **Rusiya, İran, Ermənistan** kimi ölkələrin Cənubi Qafqazdakı geostrateji və hərbi-təhlükəsizlik maraqlarında üst-üstə düşən kifayət qədər ortaq nöqtələr müşahidə olunur ki, onları inkar etmək mümkün deyil. Lakin onların, xüsusən İranın Rusiya ilə üst-üstə düşməyən və ciddi regional rəqabət yaradan məxsusi geomaraqlarını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Eyni sözü digər qrup - Qərbin son zamanlara qədər ciddi dəstək verdiyi **Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan-Ukrayna** (bəzən Moldova və Özbəkistanı da bu sıraya aid edirlər - Ə.H.) geosiyasi birliyi haqqında da söyləmək olar. Həmin ölkələrin də üst-üstə düşən kifayət qədər ortaq maraqları mövcuddur. Lakin bu maraqların və oxşar geostrateji təhlükəsizlik mənafelelərinin onları nə zamansa həqiqi strateji tərəfdaşlığa, yaxud hərbi müttəfiqliyə sövq edəcəyinə, hansısa ciddi təşkilatlanmaya səbəb olacağına heç bir real əsas yoxdur. Bunu Ukraynanın siyasi həyatında və hərbi təhlükəsizliyi sahəsində

baş vermiş son dövr hadisələri də sübut etdi. Düzdür, məsələn, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi Transavraziya layihələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi Qərbi ölkələrinin, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin strateji müttəfiqliyini şərtləndirən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Bununla yanaşı, Kiyevin Xəzər neftinin Odessa-Brodı-Qdansk kəməri vasitəsilə Avropa bazarlarına çıxarılması üçün göstərdiyi səylər Ukraynanın global enerji layihələrində aparıcı mövqə tutmağa iddialı olduğunu göstərir. Bütün bu layihələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi regional təhlükəsizliyin ümumi problemlərinin ən həssas məsələsi hesab oluna bilər. Burada bütün məsələlər tək-cə region ölkələrinin mövqeyindən deyil, həm də ABŞ-ın nümayiş etdirəcəyi geosiyasi fəaliyyətdən asılı olacaqdır. Bu ölkə, mütəxəssislərin fikrinə görə, gələcəkdə dünyada öz milli maraqlarını və NATO-nun hərbi mənafeələrini təmin etməklə yanaşı, bir fəvqəldövlət olaraq həm də beynəlxalq təhlükəsizliyi açıq təhdid edən etnik münaqişə və davakar separatizm hallarına, ölkələrin ərazi bütövlüyü məsələsinə, Ermənistan kimi forpost dövlətlərin beynəlxalq aləmlə “oynamasına”, yaxud Gürcüstan ilə Rusiya arasında yaranan münaqişələrdə suveren dövlət haqlarının beynəlxalq hüquqa uyğun müdafiəsinə və s. məsələlərə ciddi, prinsipial və birmənalı mövqə müəyyənləşdirməli, özünün beynəlxalq statusuna uyğun fəaliyyət göstərməlidir. Məsələn, ABŞ ya Cənubi Qafqazda Rusiya və Ermənistanın etnik separatizmi bilavasitə dəstəkləyən hərbi-geostrateji addımlarının beynəlxalq hüquqa uyğun gəlməsini təsdiqləməli, onların bölgədəki mövcud üstün mövqeyi, regionun real hərbi vəziyyəti ilə barışmalı və buna uyğun siyasət yürütməli, ya da bu bölgədə beynəlxalq hüquq normalarının bərpa olunması üçün ciddi addımlar atmalıdır.

Bundan başqa, ABŞ Bakı-Tbilisi-Ceyhan və bu kimi transmilli enerji layihələrində geoiqtisadi məqsədlərinə çatandan sonra, bu işdə əsas rol oynayan Azərbaycan və Türkiyəyə diqqəti bir

qədər azaldaraq, özünün bütün geostrateji planlarını Gürcüstan üzərində qurmaqla, ona ciddi beynəlxalq dəstək və maliyyə-texniki yardımlar göstərməklə Cənubi Qafqazda yeni-yeni strateji mövqelər qazanmağa çalışır. Bu da, müvafiq olaraq, öz geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün Azərbaycan və Türkiyənin digər istiqamətlərə (məsələn, Rusiyaya) üz tutmasına səbəb olur. Nəzərə alınsa ki, Gürcüstanın Qara dənizdə Türkiyə ilə bərabər malik olduğu strateji mövqeni və daşdığı geosiyasi önəmi Azərbaycan Xəzər dənizi hövzəsində, Şərq-Qərb əlaqələrində, nəqliyyat-kommunikasiya və enerji daşıyıcıları tranzitində, Mərkəzi Asiya və İrana çıxışda oynayır, o zaman ABŞ-ın bu ölkəyə diqqətsizliyi təkcə Azərbaycanda və dünyada deyil, heç Amerikanın özündə də birmənalı qarşılanmır. Hər halda, Cənubi Qafqazdakı hadisələrə, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə və digər münaqişələrə, ölkənin rastlaşdığı beynəlxalq, regional və yerli problemlərə münasibətdə ABŞ-ın bu gün nümayiş etdirdiyi mövqe və göstərdiyi fəaliyyət Azərbaycanı tam qane etmir. Bu da, müvafiq olaraq, Azərbaycanın Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın geosiyasi, hərbi-geostrateji məsələlərində ABŞ-a güvənərək birmənalı qərar qəbul etməsinə mane olur.

Təxminən oxşar vəziyyət Rusiya-İran-Ermənistan geostrateji müttəfiqliyinə də aid edilə bilər. Rusiya və İranın bölgədə bəzən nümayiş etdirdiyi birtərəfli fəaliyyət, tez-tez dəyişən iqtisadi və siyasi tələblər, öz tərəfdaşları ilə lazım gələndə ədalətsiz davranış nümayiş etdirməsi və s. onların geosiyasi bloku haqqında birmənalı müsbət rəy söyləməyə imkan vermir. Hazırkı sürətlə dəyişən beynəlxalq münasibətlər fonunda bu blok daxilindəki sonrakı hadisələri proqnozlaşdırmaq o qədər də asan deyil.

Rus siyasətşünasları Rusiya-ABŞ-NATO-Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin gələcək geostrateji bloklaşma fəaliyyətlərini üç əsas amillə əlaqələndirirlər:

1. Cənubi Qafqazdakı mövcud münaqişələrin (Dağlıq Qarabağ, Abxaziya-Gürcüstan və s.) həllində Moskvanın, Vaşinqtonun, Brüsselin, Ankara və Tehranın nümayiş etdirəcəyi mövqe;

2. Xəzərin gələcək hüquqi statusunun və dənizdə hərbi-strateji təhlükəsizlik məsələlərinin perspektivləri, buna müvafiq olaraq Azərbaycanın hansı hərbi blokla əməkdaşlığa üstünlük verməsi (burada Rusiyanı narahat edən əsas amil gələcəkdə NATO-nun Azərbaycan vasitəsilə Xəzər dənizində hərbi iştiraka nail olmaq məsələsidir);

3. Gürcüstan və Ukraynanın gələcək hərbi-strateji seçimi və bu ölkələr ətrafında cərəyan edən hadisələrə yuxarıda adı çəkilən dövlətlərin münasibəti və s.⁹¹

Tədqiqatçıların fikrincə, hər üç məsələdə Azərbaycanın nümayiş etdirəcəyi geosiyasi mövqe, qəbul edəcəyi strateji qərar və seçim həlledici rol oynayacaqdır.

4.2. Rusiyanın regional təhlükəsizlik siyasəti və Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqları

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda Rusiya, ABŞ, Avropa Birliyi və dünyanın digər böyük dövlətlərinin yürütdüyü təhlükəsizlik siyasətini şərti olaraq üç dövrə ayırmaq olar.

Birinci dövrdə (1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin ortaları) dünyanın geosiyasi səhnəsinə “Qara və Xəzər dənizləri hövzəsi və Cənubi Qafqaz” adlanan yeni bir geosiyasi region çıxır. Əgər SSRİ dövründə Xəzər dənizini yalnız iki dövlət – Sovet İttifaqı və İran bölüşürdüsə, onun süqutundan sonra hövzədəki ölkələrin sayı beşə çatdı. Yaxud Qara dəniz hövzəsinə o zaman əsasən SSRİ, onun

⁹¹ Вах: Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной //”Независимая газета”, 19 ноября 2010 г.

sosialist düşürgəsi üzrə müttəfiqləri - Rumıniya və Bolqarıstan, NATO-nu təmsil edən Türkiyə daxil idisə, yeni dövrdə bu sıra Ukrayna və Gürcüstan kimi yeni geosiyasi aktorlar hesabına bir qədər də genişlənmişdir. Birinci dövrdə Xəzərin enerji ehtiyatlarının həcmi və dünya bazarlarına çıxarılma imkanları, Qara və Xəzər dənizləri hövzəsinin və Cənubi Qafqazın dünya ticarəti və siyasətindəki yeri, planetar əhəmiyyəti haqqında geniş geosiyasi dəyərləndirmələr tam şəkildə aparılmamışdı.

İkinci dövrdə (1990-cı illərin ortalarından başlayaraq 2001-ci ilə qədər) “Xəzərin geosiyasi və hərbi-geostrateji oyunçuları” termini meydana gəldi və region ABŞ, Rusiya, Avropa Birliyi ölkələrinin enerji, təhlükəsizlik, nəqliyyat-tranzit və s. sahələrdə transmilli rəqabət meydanına çevrildi. Bu dövrdə dünyanın aparıcı dövlətləri və geosiyasi aktorları Xəzər dənizinin zəngin neft-qaz və digər karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin və Cənubi Qafqazın əlverişli geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji və tranzit-keçid regionu rolu oynaması haqqında tam məlumatlı idilər.

Üçüncü dövrdə (XXI əsrin əvvəlindən başlayan) dünyanın aparıcı dövlətlərinin regionla bağlı geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarına yeni istiqamətlər əlavə olundu. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra dünyada təhlükəsizliklə bağlı təsəvvürlərin və strateji şəraitin dəyişilməsi Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada da geosiyasi vəziyyətə müvafiq təsir etdi.

Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin regional təhlükəsizlik strukturu və gələcək perspektivlərini mütəxəssislər iki əsas mövqe ilə bağlayırlar. Bunlardan biri və **birincisi**, bölgədə ən mühüm hərbi-geostrateji təsirə malik olan **Rusiya** və onun nümayiş etdirdiyi regional təhlükəsizlik siyasəti; **ikincisi** isə “Qərb Alyansı” adlandırılan (ABŞ, NATO və Avropa İttifaqı üçlüyü) düşürgənin regionda yeritdiyi təhlükəsizlik siyasəti ilə bağlıdır. Mütəxəssislərin

fikrincə, SSRİ-nin dağılmasından sonra da (təxminən 1990-cı illərin sonuna qədər-Ə.H.) Rusiya bir müddət bölgə ölkələrinin geoiqtisadi, geosiyasi və hərbi-geostrateji maraqlarını ciddi şəkildə inkar edərək, postsovet məkanında özü üçün rəqabətdənkənar üstün hüquq və şərait tələb edirdi. O zaman Rusiyanın Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsində nümayiş etdirdiyi beynəlxalq və regional təhlükəsizlik siyasətinin kökündə bölgənin həyati əhəmiyyət kəsb edən bütün daxili strateji sahələri - hərbi-geostrateji mexanizmləri, nəqliyyat-kommunikasiya, enerji infrastrukturuları və xarici sərhədləri, gömrük-buraxılış sistemləri və s. üzərində SSRİ dövründən mövcud olan vahid təsir imkanlarını qorumaq, özünün yeni nəzarət mexanizmlərini yaratmaq və bütün bu sahələri idarə etmək kimi geosiyasi vəzifələr dayanırdı.

Bundan başqa, Rusiya bütün mümkün vasitələrlə Qərbin – ABŞ, NATO, Avropa Birliyi, Türkiyə və s. ölkələrin Cənubi Qafqaza, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinə və Mərkəzi Asiyaya geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi müdaxiləsinin və bu məkanda möhkəmlənməsinin, “NATO-nun Şərqi doğru genişlənmə təhlükəsinin” və bölgə ölkələrinin bu quruma meyillənməsinin qarşısını almaq istəyirdi. Rusiyanın 2008-ci ildə Gürcüstanla “Cənubi Osetiya əhalisinin müdafiəsi” məqsədilə apardığı qısamüddətli müharibə göstərdi ki, bu ölkə lazım gələrsə bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməklə Cənubi Qafqazda və digər postsovet məkanında öz hərbi-geosiyasi maraqlarını qoruyacaqdır. 2009 və 2010-cu illərdə qəbul etdiyi “Rusiya Federasiyasının 2020-ci ilədək Milli Təhlükəsizlik Strategiyası” və Hərbi Doktrinasında⁹² Rusiya “lazım gəldikdə öz təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə” başqa region dövlətlərinin sərhədləri daxilində “hərbi güc tətbiq etmə hüququ”nu bəyan etmişdir ki, bu da bəzi mütəxəssislərin fikrincə, postsovet, xüsusən də Xəzər-Qara

⁹² Bu sənədlərlə <http://nvo.ng.ru> və <http://www.rg.ru> saytlarında tanış olmaq olar.

dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsinin dövlətləri üçün Rusiyanın hərbi-geostrateji təhlükə mənbəyi olaraq qalmasının göstəricisi hesab oluna bilər. Onların fikrincə, əslində, mövcud yanaşma ilə Rusiya beynəlxalq hüququn müstəqil ölkələr üçün tanıdığı - “öz inkişafını, daxili və xarici siyasətini, milli təhlükəsizlik məsələlərini sərhədləri daxilində sərbəst müəyyən etmək” və s. kimi hüquqlarına məhəl qoymadan, Avrasiya ölkələrinin NATO təhlükəsizlik sisteminə çıxışını çətinləşdirmək, Qərblə hərbi inteqrasiyasını və bu sahədə hər hansı formada sərbəst siyasət yürüdülməsi prosesini əngəlləmək məqsədini ortaya qoymuşdur. Başqa müstəqil dövlətlərin milli ərazilərini və azad seçimini hər hansı digər bir dövlətin “öz həyati maraqlarına daxil etməsini və məhdudlaşdırmasını”, yaxud “bir ölkənin təhlükəsizlik və digər həyati maraqlarının, eyni statuslu başqa müstəqil dövlətlərin müvafiq haqlarının hesabına təmin edilməsini” mütəxəssislər birmənalı şəkildə beynəlxalq hüquqa və BMT Nizamnaməsinə zidd sayırlar.

Rusiyanın Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə yanaşması və təhlükəsizliklə bağlı müvafiq planları bəhs olunan dövrdə regionun yalnız bir dövləti – Ermənistan tərəfindən “tam razılıqla” qarşılanırdı. Bu da onun bölgədəki təhlükəsizlik siyasətinin səmərəli olması üçün kifayət etmirdi. Bölgə ölkələrinin keçən əsrin 90-cı illərində müəyyən mənada Rusiyadan üz döndərərək, regionda və dünyada özlərinə daha etibarlı geostrateji tərəfdaşlar axtarmağa başlaması, Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik dairəsinə “bölgədənkənar geosiyasi oyunçular” və güc mərkəzləri cəlb etməsi, tədqiqatçıların fikrinə görə, Rusiyanın bütün postsovet məkanında olduğu kimi, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda da öz “maraqlarını və təsir imkanlarını” qoruyub saxlamaq üçün ənənəvi olaraq daxili münafişlərdən istifadəyə üstünlük verməsi, açıq, yaxud dolaylı yolla davakar etnik separatizmi dəstəkləməsi, ölkələrin ərazi bütövlüyünün

pozulmasına biganə qalması və s. kimi amillərlə bağlı idi. ABŞ və Şimali Atlantika Alyansının regiondakı hərbi-strateji nüfuzunun artmasının, mövqelərinin möhkəmlənməsinin və bölgə ölkələrinin bu struktura meyillənməsinin əsas səbəblərindən biri və birincisi də məhz Rusiyanın 2000-ci ilə qədər həyata keçirdiyi ikili regional təhlükəsizlik siyasəti ilə bağlı idi.

Rusiyanın Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsindəki hazırkı təhlükəsizlik siyasəti daha yumşaq, cəlbədicə və praqmatik formada regionun bütün ölkələrini hərbi-geostrateji cəhətdən “kənar təsirlər” altına düşməkdən qorumağa yönəlmişdir. 2000-ci ildən başlayaraq bu ölkənin bölgədə yürütdüyü geosiyasət və region ölkələrilə qurduğu münasibətlər yaxşılığa doğru xeyli dəyişmişdir. Belə ki, Rusiya bölgə ölkələrinin hərbi-strateji mövqelərini, transmilli mənafeələrini, geosiyasi, geoiqtisadi və milli-mədəni hüquqlarını anlaşılıq qarşılımağa başlamışdır. Siyasətşünaslar Rusiyanın bu addımını, bir tərəfdən, ölkədə baş verən siyasi dəyişiklik və hakimiyyətə V. Putin başda olmaqla daha konstruktiv, praqmatik düşüncəli siyasətçilərin gəlməsi, digər tərəfdən isə, bu dövlətin “bölgənin siyasi, iqtisadi, hərbi və təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən həm Qərbin, həm də bütöv dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin maraq dairəsinə daxil olması reallığını” qəbul etməsi ilə bağlayırlar. Məlumdur ki, NATO və Avropa İttifaqı artıq bölgənin sərhədlərinə qədər genişlənmişdir, Yaxın Şərq və Fars körfəzinin ətraf dövlətləri (İraq, Əfqanıstan, Pakistan və b.) tamamilə Qərbin təsiri altına keçmişdir. Bölgədə qloballaşma, demokratikləşmə və transmilli siyasət dönməz xarakter almışdır ki, bu da, müvafiq olaraq, əksər bölgə ölkələrindən özlərinin Avrasiya siyasətlərini getdikcə daha praqmatik əsasda qurmağı tələb edir.

Rusiya hazırda Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı bütün hərbi-geostrateji yüklü məsələləri bir qədər fərqli metod və vasitələrlə,

Xəzərdə tarixi rəqibi olan İranın, Cənubi Qafqazda Türkiyənin, həmçinin hər iki məkanda yeni rəqibləri olan ABŞ, NATO və Avropa İttifaqının iştirakı olmadan həll etmək istəyir. Lakin Rusiyanın Xəzərdə 5 hövzə ölkəsinin bir-biri ilə daha konstruktiv mövqedə olmasına söykənən - hövzədə “kənar müdaxilə olmadan” beşliyin birgə təhlükəsizlik missiyasını yaratmaq siyasəti müəyyən nəticə versə də, Gürcüstanla yaranmış problemlər və Ermənistanın işğalçılıq siyasəti, hələ ki, ona Cənubi Qafqazın regional məsələlərini «3+1» formulu – 3 Cənubi Qafqaz ölkəsi və Rusiya formulu əsasında həll etməyə imkan vermir. «Qafqaz dördlüyü» adlandırılan bu format 90-cı illərin ortalarından geosiyasi müstəviyə çıxarılmışdır. Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi və s. adlar altında ölkə prezidentləri, təhlükəsizlik şurası sədrləri, dini liderlər və b. səviyyəsində müxtəlif görüşlər və məsləhətləşmələr keçirilsə də, Rusiyanın bölgədə “etnik separatizm və ərazi bütövlüyü” ilə bağlı nümayiş etdirdiyi əvvəlki mövqeyə görə bu sahədə ciddi irəliləyişə baş verməmişdir.

Geosiyasətçilər hesab edir ki, Cənubi Qafqazdan fərqli olaraq, Xəzər hövzəsinin hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik məsələlərində Rusiya daha pragmatik geosiyasət yürüdərək, iyirmi illik “geriçəkilmə geosiyasətinə” son qoymuş və öz hərbi-geostrateji təsirini bərpa etmək istiqamətində ciddi irəliləyişə nail ola bilmişdir. Rusiya Xəzərdə ən güclü hərbi-dəniz qüvvələrinə, hərbi-geostrateji mövqelərə malikdir və buradakı üstünlüklərini kiminsə xeyirinə məhdudlaşdırmaq, yaxud kiminləsə bölüşmək haqda qətiyyətlə düşünmür. Odur ki, o, İranın da NATO “təhlükəsindən”, yaxud “nə vaxtsa Xəzər ərazisindən ona qarşı hərbi məqsədlər üçün istifadə edilə bilməsi ehtimalından” istifadə edərək, Xəzərin hüquqi statusu məsələsini ciddi qabartmadan, 5 hövzə ölkəsi rəhbərlərini “hər hansı kənar qüvvələrin Xəzərdə hərbi iştirakını və yaxud hövzə ölkələrinin ərazisindən kiməsə qarşı hərbi-strateji istifadəni qadağan edən”

Birgə Saziş bağlamağa razı sala bilmişdir. Bu məqsədlə son illərdə Rusiya hövzə ölkələri içərisində “Xəzərin təhlükəsizliyi və ümumi istifadəsi” ideyasını fəal şəkildə təbliğ etmiş, Qara dəniz hövzəsi və müəyyən qədər Cənubi Qafqazda qərb ölkələrinə və Türkiyəyə getdiyi güzəştləri, itirdiyi geosiyasi və geoiqtisadi mövqeləri Xəzərdə bərpa edə bilmişdir. Xəzəryanı ölkələrin dövlət başçılarının 19 noyabr 2010-cu il tarixli Bakı sammitində Rusiyanın təşəbbüsü ilə Xəzər hövzəsinin təhlükəsizliyi, dənizin hərbişdirilməsinin qarşısının alınması və dinc məqsədlər üzrə birgə istifadəsi, enerji resurslarının istismarı, ekoloji vəziyyəti və s. məsələlərlə bağlı Azərbaycan, Rusiya, Qazaxıstan, İran və Türkmənistan prezidentləri “Xəzərdə təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığa dair” Saziş və Birgə Bəyanat imzalamışlar.⁹³ Göründüyü kimi, Rusiya Xəzər ölkələrini öz təhlükəsizlik dairəsində birləşdirərək, bir tərəfdən, hövzədə İranın və digər ölkələrin silahlanmasına, hərbi-geostrateji sahədə müstəqil hərəkət etməsinə maneçilik törətmiş, digər tərəfdənsə, NATO və s. kənar hərbi blokların hansısa yollarla Xəzər hövzəsinə buraxılmasının qarşısını almağa nail olmuşdur. İmzalanmış sənəd bütövlükdə əksər hövzə ölkələrinin milli maraqlarına cavab versə də, hövzənin bir çox təhlükəsizlik məsələləri bu sazişdə də sona qədər öz həllini tapmamışdır. Bu sıraya hövzə ölkələrinin Xəzərdə hərbi-dəniz qüvvələri, sahil hərbi bazaları, digər silah-sursat saxlamaq və onların kvotası məsələlərini; regiondankənar dövlətlərin və hərbi blokların Xəzər hövzəsində, ətraf ölkələrin ərazisində və hava məkanında hərbi iştirakını və onun prinsiplərini; hərbi gəmilərin hövzə ölkələrinin milli sektorundan keçməsi normalarını; dənizin demilitarizasiyası və regional güc balansının saxlanılması və s. məsələləri aid etmək olar.

Mütəxəssislərin fikrinə görə, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda

⁹³ Bax: “Azərbaycan” qəzeti, 19 noyabr 2010-cu il

öz pragmatik təhlükəsizlik siyasətini günü-gündən gücləndirən, hərbi iştirakını artıran və onu region ölkələrinin təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirməyə çalışan Rusiya, həm də keçən illərdə onun yaratdığı KTMT-yə fərqli münasibət nümayiş etdirən, digər hərbi bloklarla tərəfdaşlıq edən Azərbaycana, Ukraynaya, Moldovaya, Gürcüstana və Orta Asiyanın bəzi dövlətlərinə müəyyən ümidverici siqnallar ötürür. Bütün müsbət işlərin fonunda, Rusiyanın ən çox anlaşılmazlıq yaradan fəaliyyəti Cənubi Qafqazda bir vaxtlar onun da ciddi cəhdi ilə region ölkələrinin “qoşulduğu” və az qala “bu ölkələr üçün beynəlxalq öhdəliklərin əsas tələbi kimi” dəyərləndirilən ATƏT-in “Regional Təhlükəsizlik Məsələləri üzrə” adi silahlara dair Cinah Sazişinə əməl olunmasına münasibəti ilə bağlıdır. Hazırda ATƏT-in bu sazişini heç kim diqqətə çatdırmır. Rusiyanın özü onun tələblərini nəzərə almadan, münaqişə bölgələrinə - Cənubi Osetiya, Abxaziya, Dağlıq Qarabağ və Ermənistana istədiyi qədər qeyri-qanuni hərbi texnika və silah göndərir, hərbi bazalar yaradır və silahlı qüvvələr yerləşdirir. Bundan başqa, bütün məsələlərdə, xüsusən dənizin su səthində özünə “tam sərbəst hərəkət azadlığı” tələb edən Rusiya digər ölkələrin gəmilərinin Volqa çayı vasitəsilə ətraf sulara məhdudiyətsiz keçidinə xüsusi maraq göstərmir və s.

4.3. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Azərbaycanın hərbi-geostrateji maraqları

1992-ci ildə keçmiş SSRİ-nin mövcud olduğu Avrasiyanın əhəmiyyətli geosiyasi məkanlarına hər hansı xarici və kənar güc mərkəzlərinin daxil olmasının qarşısını almaq üçün Rusiya bəzi keçmiş sovet respublikalarının iştirakı ilə **Kollektiv Təhlükəsizlik**

Müqaviləsi Təşkilatı adlanan⁹⁴ (KTMT) hərbi blok yaratmış və hazırda onu daha da genişləndirmək kursu yürüdür.

Yarandığı gündən KTMT-nin və onun əsas himayədarı olan Rusiyanın Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsindəki regional təhlükəsizlik siyasətinin əsasında bölgə ölkələrini hərbi-təhlükəsizlik sahəsində NATO və Qərbin təsirindən qorumaq, onları vahid hərbi-strateji çətir altında saxlamaqdan ibarətdir. Əvvəllər özünü daha çox müxtəlif bəyanatlar verməklə təsdiq etdirməyə çalışan və üzv ölkələrin təhlükəsizliyini təmin etmək anlamında heç bir təşkilatı strukturu və yaxud hüquqi səlahiyyəti olmayan KTMT, 2003-cü ilin oktyabrından konkret hərbi-siyasi blok adı ilə çıxış edir. Həmin il oktyabrın 7-də MDB-nin Kişinyov sammitində Rusiya, Belarus, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistan prezidentləri Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi (KTMT) Təşkilatının “vahid təhlükəsizlik qüvvələrinin” yaradılması haqda müqavilə imzaladılar.

Rusiyalı bəzi politoloqlar fəaliyyət göstərdiyi 18 il ərzində postsovet regionunda səmərəli kollektiv təhlükəsizlik strukturuna çevrilə bilməmiş KTMT-ni “Avrasiya hərbi-siyasi blokunun yaradılması” kimi təqdim edirlər. Lakin müstəqil ekspertlərin fikrincə, KTMT-nin bugünkü fəaliyyəti nə üzv dövlətləri tam qane edir, nə səmərəli bir təşkilat kimi digər ölkələr üçün cəlbedicidir, nə də ki, əksər postsovet

⁹⁴ KTMT 1992-ci ilin mayında Daşkənddə MDB-yə üzv olan 6 ölkə - Rusiya, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistanın iştirakı ilə, üzv ölkələrin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə, kollektiv hərbi qurum kimi yaradılmışdır. Quruma sonradan Azərbaycan (24 sentyabr 1993-cü il), Gürcüstan (9 dekabr 1993-cü il) və Belarus (31 dekabr 1993-cü il) müşahidəçi qismində qoşuldular. Digər MDB üzvləri - Ukrayna, Moldova və Türkmənistan ümumiyyətlə bu qurumda iştirakdan imtina etdilər. Bir qədər sonra, KTMT-nin prinsipləri, məramı və şərtləri Azərbaycan və Gürcüstanı qane etmədiyindən, hər iki ölkə bu təşkilatla əməkdaşlıqdan imtina etdi, 1999-cu ildən isə qurumda müşahidəçi qismində iştiraklarını da dayandırdı. Eyni addımı az sonra Özbəkistan da atdı, lakin sonradan bu dövlət yenidən KTMT-yə qayıtdı.

ölkələrinin vahid təhlükəsizlik maraqlarına cavab verir. Məsələn, Cənubi Qafqaz və Qara dəniz ətrafı ölkələrindən yalnız Ermənistanın blokda təmsil olunmasına, KTMT-nin tərkibindəki əksər ölkələrin Rusiya ilə mövcud geosiyasi və geoiqtisadi münasibətlərinə, təşkilat daxilindəki real vəziyyətə nəzər salan politoloqlar KTMT-ni vahid bir təhlükəsizlik bloku kimi qəbul etmirlər. Təşkilatın əsas üzvləri olan Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Tacikistan və Ermənistan arasındakı həqiqi dostluq münasibətləri, hərbi maraqların tarazlığı və ortaq təminatı məsələsi də bir çox müstəqil ekspertlərdə ciddi şübhə doğurur. Onların fikrincə, təşkilata üzv olan ölkələr arasında bütün sahələr üzrə mövcud olan geosiyasi, hərbi və iqtisadi ziddiyyətləri gizlətmək mümkün deyildir. Məsələn, Rusiya ilə Belarusun münasibətləri ciddi hərbi-geostrateji müttəfiqlik və tərəfdaşlıqdan çox uzaqdır. Yaxud Orta Asiya ölkələrinin, Belarus və Qırğızıstanın, Rusiya və Tacikistanın, Rusiya və Özbəkistanın ikitərəfli münasibətlərinin mövcud vəziyyətini, Özbəkistan, Tacikistan, Qırğızıstan arasındakı mübahisəli etnik məsələləri və s. faktları mütəxəssislər KTMT-nin ciddi problemlər yaşamasının göstəricisi hesab edirlər.⁹⁵

Rəsmi Moskva son zamanlar Ukrayna, Azərbaycan, Moldova və Gürcüstanın da bu blokda təmsil olunmasına çalışır. Lakin adı çəkilən hər bir ölkənin bloka qoşulmamasının öz səbəbi mövcuddur. Azərbaycan Respublikasını KTMT-yə qoşmaq istiqamətində göstərilən sonuncu cəhd 2004-cü ilin payızında - MDB dövlət başçılarının Astanada keçirilən sammitində baş vermişdir. Lakin rəsmi Bakı Ermənistanla Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll edilməyə və ölkənin ərazi bütövlüyü bərpa olunmayana qədər özünün regional təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı mövqeyində hər hansı dəyişiklik etməyə, hansısa hərbi bloka qoşulmağa heç bir əsas olmadığını bəyan edərək, KTMT-yə qoşulmaqdan imtina etmişdir.

⁹⁵ Вах: газ. “Зеркало”, 24 сентября 2010 г.

Cənubi Qafqazın digər ölkəsi - Gürcüstan da dəfələrlə bu hərbi-siyasi bloka üzv olmaq niyyətində olmadığını bildirərək, əksinə, öz ərazisindəki Rusiya hərbi bazalarının ölkədən çıxarılması tələbi ilə çıxış etmiş və sonrakı illərdə buna nail olmuşdur.

O ki qaldı Moldova və Ukraynaya, birincidə hələ kimin və hansı qüvvələrin gələcəkdə ölkənin siyasi taleyini həll edəcəyi qaranlıq qalır. Ukraynada isə sonuncu hakimiyyət dəyişikliyindən sonra bu dövlətin Rusiya ilə geosiyasi münasibətlərini hərtərəfli şəkildə yaxşılaşdırmasına, NATO-ya üzv olmaq fikrindən rəsmi şəkildə imtina etməsinə baxmayaraq, Xarici İşlər Nazirliyi “Kiyevin yaxın zamanlarda hər hansı hərbi bloka qoşulmaq fikrində olmadığını” bəyan edərək, KTMT-yə üzv olmaq fikrindən uzaq olduğunu bildirmişdir. Bundan başqa, KTMT-nin rəsmi üzvü olan Özbəkistan da neçə illərdir ki, prezident səviyyəsində qururmun sammitlərini boykot edir. Bu da təşkilatın “vahid hərbi-strateji blok olması” fikrini şübhə altına alır.

KTMT-nin 2010-cu ilin dekabrında Moskvada keçirilən sammitində Özbəkistan prezidentinin çox ciddi narazılığı və səsləndirdiyi bəyanat göstərdi ki, hazırda KTMT-yə üzv dövlətlər arasında mövcud olan ziddiyyətli və ayırıcı məqamlar onları birləşdirən və hərbi-geostrateji müttəfiq kimi bir-birinə bağlayan məqamlardan çoxdur. Rusiya son zamanlar çalışır ki, qurumun nizamnaməsinə bəzi dəyişikliklər edərək onu digər üzv dövlətlərin daxili münaqişələrini həll etmək üçün “operativ hərbi təşkilat”a çevirsin və lazım gələndə KTMT-nin ümumi hərbi missiyasından istifadə edərək, üzv dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və daxili sabitliyi ilə bağlı yerli və xarici təhlükələrin qarşısını alsın. Məlumatlara görə, Özbəkistan prezidenti İslam Kərimov Moskva sammitində təşkilatın nizamnaməsinə olunan dəyişikliyə etiraz edərək bildirmişdir ki, KTMT-nin əsas vəzifəsi heç də MDB, yaxud KTMT çərçivəsində mövcud olan ölkələrarası və ölkədaxili ziddiyyətləri, münaqişələri nizamlamaq deyil, üzv

ölkələri xarici təhlükələrdən qorumaqdan ibarətdir. Özbəkistan prezidenti öz ölkəsinin yeni nizamnamə dəyişikliyinə və KTMT çərçivəsində yaradılacaq hər hansı “operativ kollektiv müdaxilə” qurumuna qoşulmayacağı haqqında ciddi bəyanat vermişdir. Lakin Özbəkistan və başqa üzvlərin etirazına baxmayaraq, KTMT-yə postsovet məkanında daxili və ölkələrarası münaqişələrə de-yure müdaxilə etmək səlahiyyəti verən dəyişikliklər qəbul edilmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə, Rusiya NATO təcrübəsindən istifadə edərək, KTMT-ni regionun vahid hərbi-strateji təşkilatına çevirmək, bölgədə baş verən əksər hərbi, strateji, siyasi və s. hadisələri öz nəzarəti altında saxlamaq istəyir. Lakin:

- üzv ölkələrin hərbi gücünün, hərbi-geostrateji maraqlarının və bu təşkilata təsir etmə imkanlarının tamamilə fərqli olmasından;
- MDB-nin digər üzv ölkələrinin ayrı-ayrı səbəblərdən bu təşkilatda iştirakdan imtina etməsindən;
- üzv ölkələrin hərbi-siyasi liderlik anlamında vahid məqsədlərinin olmaması və fərqli vəzifələrə xidmət etməsi səbəbindən Rusiya de-fakto bu məqsədlərinə nail ola bilmir.

Əlbəttə, Rusiya KTMT-ni gücləndirmək və onun idarəçiliyini əlin-də saxlamaqla, həm də hərbi-geostrateji plan kimi Avrasiyada NATO-nun mövqelərinin zəiflədilməsini və öz təsirinin gücləndirilməsini də təmin etmək istəyir. Bundan başqa, regionda Qərblə texnologiya, iqtisadi və investisiya baxımından tam yarışa bilməyən Moskva, heç olmasa, hərbi-siyasi sahədə bölgədəki üstünlüyünü qorumağa çalışır. Bəzi mütəxəssislər hesab edir ki, əgər ABŞ nə zamansa yenidən, hər hansı postsovet ölkəsini öz hərbi-strateji təsiri altına salmağa cəhd göstərsə, o zaman Rusiya yerli ictimai-siyasi və digər dairələri də işə qoşmaqla, ona sərf edən hakimiyyəti, idarəçilik rejimini müdafiə etmək və yaxud əleyhinə çıxmaqla məqsədlərinə nail olmaq üçün hərəkətə keçəcəkdir.

KTMT-nin gələcək inkişafı və davamlı mövcudluğu ilə bağlı hazırda ortada hər hansı ciddi bir konsepsiya və strategiya mövcud deyildir. Bunu qurumun ayrı-ayrı dövrlərdə Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan, Özbəkistan, Moldova, Belarus və başqa postsovet ölkələri ilə bağlı reallaşdırdığı ziddiyyətli geosiyasətin məzmunu və nəticələri də sübut edir. Məsələn, adıçəkilən bu ölkələrdən biri və yaxud hamısı nə zamansa yenidən Qərbə, yaxud onun hərbi strukturlarına üz tutsa, KTMT-nin hansı addımları atacağı, yaxud Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunandan sonra təşkilatın Qafqazda bu iki ölkəyə münasibətinin daha hansı maneəvlər üzərində reallaşacağı və s. bu kimi məsələlər nə KTMT-nin, nə də Rusiyanın hazırkı hərbi-geostrateji planlarında öz əksini tapmamışdır.

Hazırda Rusiya əksər postsovet ölkələrini KTMT-yə qoşmaq və onların NATO-ya meyillənməsini önləmək üçün ciddi tədbirlər görür. Qərbin ikili standartlara söykənən tələblərinə o qədər də ciddi reaksiya vermədən, Rusiya Avrasiyanın məqsəduyğun hesab etdiyi bütün bölgələrində, bütün məqbul vasitələrlə “öz həyati maraqlarını” qorumaqda və geosiyasi təsir mexanizmlərini saxlamaqda davam edir. Son illərdə bu ölkənin bəzi siyasi dairələrinin dilindən “böyük ölkələrin regional maraq dairələrinin və geosiyasi təsir zonalarının” tanınması və qorunması, belə demək mümkünsə, planetar məkanların “Jirinovski sxemi” üzrə, “müxtəlif iri dövlətlərin təsir və maraq dairələrinə bölünməsi”, kiçik ölkələrin hüquqlarının nəzərə alınmaması hesabına “böyüklərin təhlükəsizlik maraqlarının dönməz şəkildə təmin edilməsi” və s. kimi beynəlxalq hüquqa zidd çağırışlar səslənməkdədir. Bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, “dünyanın maraq dairələri üzrə faktiki olaraq yenidən bölünməsinə” rəsmən bəyan edən və “planetin yeni təhlükəsizlik memarlığı” adlanan belə geostrateji plan və mülahizələrə, rəqib hərbi bloklara və ölkələrə meyil göstərən dövlətləri və xalqları müxtəlif iqtisadi, siyasi, sosial və s. təzyiq

vasitələri ilə sıxışdırmaq cəhdinə bütün böyük ölkələrin timsalında rast gəlmək mümkündür. Tədqiqatçıların fikrincə, son zamanlar bir çox kiçik ölkələrin regiondakı müstəqil geosiyasi amil kimi çıxış etməsinə mane olan əsas səbəblər onların böyük ölkələrdən strateji sahələr üzrə - təhlükəsizlik, enerji, iqtisadi, ərzaq və s. sferalarda asılılığı hesab olunur.

Regional təhlükəsizlik müstəvisində məxsusi mənafeləri və iddiaları ilə təmsil olunan Azərbaycan özünün bütün geosiyasi məkan xarakteristikası, iqtisadi, siyasi və hüquqi varlığı ilə nəinki təkcə Cənubi Qafqazın, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin, həm də Avrasiyanın, bütövlükdə qlobal dünyanın mühüm geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji hədəflərindən biri kimi çıxış edir. Onun beynəlxalq və regional təhlükəsizliyindən, milli maraqlarının qorunmasından və milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasından bəhs edərkən Prezident Heydər Əliyev bildirmişdir ki, bir dövlət olaraq Azərbaycanın milli maraqları və təhlükəsizliyi beynəlxalq aləmin, Avropanın, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyindən, dünyanın və regionun ümumi maraqlarından ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə təmin oluna bilməz.⁹⁶ Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycanın beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizlik maraqlarının öyrənilməsi və təmin olunması vəzifəsi yerli tədqiqatçılardan həm də bütövlükdə beynəlxalq və regional geosiyasi, hərbi-geostrateji və s. məsələlərin geniş şəkildə araşdırılmasını tələb edir.

Təhlükəsizlik maraqları çərçivəsindən yanaşdıqda, birmənalı şəkildə təsdiq etmək olar ki, Azərbaycanın milli mənafeləri Rusiya ilə rəqiblik deyil, əksinə, bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılması və inkişafını tələb edir. Xüsusən 2001-ci ildən etibarən, iki ölkənin prezidentləri

⁹⁶ Daha ətraflı bax: Ə.Həsənov. Heydər Əliyev və Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasəti // Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. Bakı, 2006, s. 59-76

arasında yaranan qarşılıqlı münasibətlərin yüksək siyasi səviyyəsi müvafiq olaraq dövlətlərarası əlaqələrin bütün sahələrində hərtərəfli əməkdaşlığın və tərəfdaşlığın inkişafını şərtləndirir. Təhlükəsizlik sahəsində regional əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, iki dövlət arasında transsərhəd təhlükəsizliyi, transmilli cinayətkarlığa qarşı birgə mübarizə, Xəzər dənizi və müştərək quru sərhədlərin təhlükəsizliyi və mühafizəsi, Qəbələ RLS-in istifadəsi kimi məsələlərdə tərəfdaşlıq proseslərinin dərinləşdirilməsi hər iki ölkənin qarşılıqlı mənafeələrinə xidmət edir. Bundan başqa, təhlükəsizlik sahəsində çoxtərəfli regional münasibətlərin yaradılması, həm Rusiya, həm də digər bölgə ölkələri ilə sivil ticarət-iqtisadi, investisiya, elmi, mədəni və digər əlaqələrin qurulması Azərbaycanın milli təhlükəsizlik maraqlarına tam cavab verir.

Hazırda Cənubi Qafqazda bitərəf təhlükəsizlik siyasəti yürüdən Azərbaycan həm Rusiya və KTMT, həm də ABŞ və NATO ilə tərəfdaşlıq münasibətləri saxlamağa çalışır. Bu sahədə Rusiya ilə yaranan yeganə problem onun Cənubi Qafqazda Ermənistan kimi militarist bir ölkəyə göstərdiyi hərtərəfli hərbi yardımla bağlıdır. Bəzi mütəxəssislərin fikrinə görə, Rusiyanın hazırkı təhlükəsizlik maraqları “Dağlıq Qarabağı nə Ermənistanına vermək, nə də Azərbaycana qaytarmaq” məqsədinə uyğundur. Çünki Moskva bu münaqişədən bəhrələnərək hər iki ölkənin beynəlxalq fəaliyyətini və regional siyasətini öz təsiri altında saxlamaq istəyir. Onların fikrincə, Cənubi Qafqaz respublikalarındakı mövcud ziddiyyətlərin və münaqişəli halların birdəfəlik həll edilməsi və bu regionda əbədi sülhün bərqərar olması Rusiyanın regional təhlükəsizlik siyasətinin uzunmüddətli məqsədlərinə qətiyyənlə cavab vermir.⁹⁷

Cənubi Qafqazın Rusiya modeli ilə planlaşdırılan təhlükəsizlik sistemində Azərbaycanı qane etməyən əsas cəhət məhz Rusiyanın

⁹⁷ Bax: Dispatch: Russia’s Control of the Naqorno-Karabakh issue. <http://www.stratfor.com>

bölgədə hamını qane edəcək səmərəli kollektiv təhlükəsizlik mexanizmlərinin yaradılması əvəzinə, Ermənistanla kollektiv təhlükəsizlik və hərbi-strateji müttəfiqlik çərçivəsində Azərbaycanın suveren dövlət hüquqlarına, milli təhlükəsizlik maraqlarına və Cənubi Qafqazın regional güc tarazlığına mənfi təsir göstərən bəzi addımları hesab oluna bilər. Azərbaycanın, əsasında Rusiya və onun yaratdığı Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı dayanan MDB təhlükəsizlik sistemində qoşulmaqdan imtina etməsinin səbəbi də, ilk növbədə, məhz bu məsələ ilə bağlıdır. Rusiya ilə Ermənistan arasında 1995-ci ildə imzalanmış “hərbi-strateji tərəfdaşlıq haqqında” müqaviləyə uyğun olaraq, Rusiya Ermənistanda öz hərbi-geostrateji maraqlarını və təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə “25 il müddətinə 102-ci hərbi bazasını saxlamaq və onunla razılaşıdırılmış, əlaqələndirilmiş birgə regional təhlükəsizlik, xarici siyasət fəaliyyəti yürütmək” haqqında “dövlətlərarası razılığa gəlmişdir”. Mütəxəssislər bu sazişi əslində siyasi, iqtisadi, hərbi gücü və vəziyyəti heç də “bərabərhüquqlu və qarşılıqlı təhlükəsizlik” müqaviləsi imzalamağa imkan verməyən, qeyri-bərabər statuslu iki ölkənin “təhlükəsizlik imitasiyası”, Qərbin Cənubi Qafqazda hərbi-geostrateji maraqlarının artması və bölgə ölkələrinin NATO-ya həvəs göstərməsi fonunda Rusiyanın “forpostu” olmaqdan başqa heç bir ciddi potensial nümayiş etdirmək qabiliyyəti olmayan Ermənistanın “xarici və təhlükəsizlik maraqlarını müdafiə etmək” adı altında öz suveren dövlət hüquqlarını birtərəfli qaydada güzəştə getməsi kimi qiymətləndirirlər. Onların fikrinə görə, Cənubi Qafqazda Rusiyanın Ermənistana güclü iqtisadi və hərbi yardım göstərməsi, onun işğalçı ordusunu təmənnəsiz silahlandırması, bir tərəfdən işğalçı ölkənin siyasi rəhbərliyini Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla həllindən yayındırır, danışıqlarda qeyri-konstruktivliyə təşviq edir, digər tərəfdənsə Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik siyasətinə, regional hərbi-geostrateji seçiminə fərqli təsir göstərir. Odur ki, Dağlıq

Qarabağ münaqişəsi hazırda həm Ermənistanla, həm də Azərbaycana təsir göstərmək üçün Rusiyanın əlində ciddi bir mexanizmdir.

Əlbəttə, torpaqlarının bir qismi Ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycan, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr dövlətlərindən biri kimi Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında sülhyaratma proseslərinə cəlb edilmiş Rusiyanın rəqib ölkə ilə “hərbi-strateji tərəfdaşlığına”, bu ölkədə xüsusi hərbi baza saxlamasına və işğalçı erməni ordusunu təmənnəsiz silah-sursatla təmin etməsinə biganə qala bilməz. Odur ki, Azərbaycan rəsmiləri bu sazişə etiraz edərək Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı regional təhlükəsizlik sahəsindəki fəaliyyətinin “bitərəf qalmaq öhdəliyi” ilə bir araya sığmadığını bildirmiş, bu məsələni beynəlxalq aləmin diqqətinə çatdırmışlar.

Rusiya Cənubi Qafqazda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasətini və Ermənistan kimi işğalçı dövlətə göstərdiyi hərbi dəstəyi onunla izah etməyə çalışır ki, guya Ermənistanda yerləşən və ona məxsus 102-ci hərbi baza bu ölkəni müdafiə etmək, yaxud hər hansı bölgə dövlətinin təhlükəsizliyini təhdid etmək üçün deyil, yalnız Rusiyanın bölgədəki “hərbi-geostateji” maraqlarını təmin etmək məqsədilə saxlanılır. Hətta öz mövqeyinin inandırıcı görünməsi üçün Rusiyanın bəzi siyasi və hərbi dairələri eyni məzmunlu müqaviləni Azərbaycan və Gürcüstanla da imzalamağa, onlarla da hərbi-strateji müttəfiqlik münasibətləri yaratmağa hazır olduqlarını bildirirlər.

Azərbaycan rəsmiləri dəfələrlə bəyan etmişlər ki, onların ölkəsi Rusiya və KTMT ilə hər hansı ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın, hərbi-strateji tərəfdaşlığın əleyhinə deyil. Azərbaycanın Rusiya və KTMT ilə əməkdaşlığına bilavasitə təsir göstərən ən əsas məsələ onun pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpası, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli sahəsindəki fəaliyyətlə bağlıdır. Azərbaycanın torpaqlarını açıq-aşkar işğal edən, Cənubi Qafqazda qonşu ölkələrə qarşı ərazi iddiası irəli sürən, sabit millətlərarası və dövlətlərarası regional mühiti pozan Ermənistanın

hərəkətlərinə beynəlxalq hüquqa əsaslanan prinsipial münasibət bildirmək istəməyən, əksinə, işğalçı ölkə ilə hərbi müttəfiqlik edən, Qafqazda mövcud olan digər region ölkələrinin siyasi-hərbi təhlükəsizliyinə, ərazi bütövlüyünə və regional sülhə təminat verməyən qurumla strateji tərəfdaşlıq etmək bu gün üçün mümkün görünmür. Azərbaycan Rusiyanın rəhbərliyi altında yaradılan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı ilə əməkdaşlığın əksər üzv ölkələrin təhlükəsizlik və xarici siyasət suverenliyinin təmin olunmasına maneçilik törətmək deyil, köməklik göstərmək istiqamətində olmasını arzulayır. Əslində, bəhs olunan Rusiya-Ermənistan hərbi müttəfiqlik müqaviləsindən bir az keçməmiş Rusiyanın erməni ordusuna bir milyard dollar dəyərində “təmənnasız” hərbi texnika, silah-sursat bağışlaması ətrafında yaranmış beynəlxalq hay-küy də göstərdi ki, bu ölkənin Cənubi Qafqazdakı hərbi-strateji fəaliyyəti hələ də anlaşılmaz olaraq qalır. Odur ki, Azərbaycan öz regional təhlükəsizliyi ilə bağlı həm Rusiya, həm ABŞ, NATO və Türkiyə, həm də digər strukturlarla, ayrı-ayrı maraqlı ölkələrlə fərdi tərəfdaşlıq siyasətini davam etdirir.

Rusiya ilə münasibətdə Azərbaycanın həyata keçirdiyi regional təhlükəsizlik siyasəti ona əsaslanır ki, bu ölkə bölgədə həlledici söz sahibidir və bu gün onu Azərbaycanın maraqlarına uyğun siyasət yürütməyə məcbur etmək mümkün deyilsə, deməli, bu ölkənin mövcud siyasətinin verdiyi imkanlardan maksimum bəhrələnmək, Azərbaycanın milli, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyi sahəsində qarşıda duran digər milli vəzifələri həyata keçirmək lazımdır. Regional təhlükəsizlik sahəsində Rusiya ilə Azərbaycanın üst-üstə düşən maraqları sırasında, əsasən, onların müştərək sərhədlərə malik olması və həmsərhəd bölgələrdə sabitliyin qorunması, hər ikisinin etnik separatizmdən əziyyət çəkməsi, bir-birinə sabitliklə bağlı yardım etməsi və s. göstərilir. Hər iki ölkə həm də ortaqların təhlükəsizlik təhdidlərinə - terrorçuluq, ekstremizm, radikal islam

təmayülləri, mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik qaçaqmalçılığı və silah alveri kimi problemlərə qarşı da birgə mübarizə maraqlarına malikdir. Bu sahədə hər iki ölkənin təhlükəsizlik orqanları sıx və səmərəli əməkdaşlıq edirlər.

Rusiya Cənubi Qafqazda Azərbaycanın NATO və Türkiyə ilə istənilən hərbi-geostrateji əlaqələrini, əməkdaşlıq cəhdlərini ciddi qısqançlıqla qarşılayır. Bu ölkə bütün Qafqaza, o cümlədən də Azərbaycanın suveren ərazisinə “öz milli təhlükəsizlik zonası” kimi baxır və bu əraziyə hər hansı kənar dövlətin hərbi-geosiyasi nüfuzunu qəbul etmir. Bu da iki ölkənin təhlükəsizlik siyasətinin üst-üstə düşməyən məqamları sırasına daxildir. Azərbaycan dövləti bütün bunları nəzərə alaraq NATO-ya üzvlük haqqında indiyə qədər heç bir bəyanat verməmiş və onunla yalnız Rusiyanın özünün də həyata keçirdiyi “hərbi-geostrateji əməkdaşlıq” əlaqələri yaratmışdır. Azərbaycan eyni zamanda, Rusiyaya və onun yaratdığı KTMT-yə də indiyə qədər “üzvlük formasında” münasibətlərə deyil, yalnız “hərbi təhlükəsizlik sahəsində bərabərhüquqlu əməkdaşlıq” etməyə müsbət cavab vermişdir.

Lakin bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 1992-2000-ci illərdəkindən fərqli olaraq, Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı bugünkü regional təhlükəsizlik siyasətində və Azərbaycanla hərbi-geostrateji münasibətlərində müsbətə doğru ciddi dəyişikliklər hiss olunmaqdadır. Məsələn, indiyədək dəfələrlə sınaqdan keçirilmiş “etnik münaqişələr” taktikasına yanaşmada Rusiyanın mövqeyindəki müsbət dəyişikliklər hələ 1994-cü ildən - Çeçenistan münaqişəsi alovlanandan sonra hiss olunmağa başlamışdır. Həmin il Rusiya Prezidenti Boris Yeltsinin Federasiya Şurasındakı çıxışında verdiyi “Rusiya sərhədləri yaxınlığındakı münaqişə ocaqları, MDB ölkələrindəki iqtisadi və dövlətçilik böhranları Rusiya üçün real təhlükədir” bəyanatı bundan xəbər verirdi. Lakin bu sahədə ciddi

dəyişikliklər daha çox Vladimir Putinin prezident seçilməsi və ali hakimiyyətə gəlməsindən sonra baş vermişdir. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, istənilən halda, Rusiyanın regional proseslərə və Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik problemlərinə yanaşması əsrlər boyu bu ölkədə formalaşmış “parçala, hökm sür” strategiyasından kənara çıxmır. Onların fikrincə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yaranan vaxtdan Rusiyanın açıq, yaxud gizli formada Ermənistanı dəstəkləməsi onun Azərbaycanla münasibətlərinə birmənalı mənfi təsir göstərmişdir. Azərbaycan Rusiyanın belə siyasətinə qarşı bəzən Avroatlantik strukturlarına inteqrasiya yolunu tutmaq, öz təhlükəsizliyinin təmin olunmasında alternativ yollar axtarmaq, ABŞ, Türkiyə və digər NATO üzvlərinə, onların təsir imkanlarına arxalanmaq kimi addımlar atmağa məcbur olur ki, bu da Rusiyanı qane etmir. Bundan başqa, Ermənistan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının üzvü olduğundan, Rusiya ilə hərbi-strateji müttəfiqlik münasibətləri yaradaraq öz ərazisində bu ölkənin hərbi bazalarını yerləşdirmişdir. Rusiya Ermənistanı ucuz enerji ehtiyatları və təmənnəsiz olaraq silahlarla təmin edir. Bu da Azərbaycanın regional təhlükəsizliyinə müəyyən təhdidlər yaradır. Rusiya həm də Azərbaycanın Cənubi Qafqazda hərbi-strateji cəhətdən güclənməsinə, Türkiyə, ABŞ və NATO ilə təhlükəsizlik sahəsində tərəfdaşlıq əlaqələrinin yaranmasına qısqançlıqla yanaşır və maneçilik törədir. Bütün bunlar da iki ölkə arasındakı münasibətlərə mənfi təsir göstərir.⁹⁸

Regionun enerji təhlükəsizliyi sahəsində də Rusiyanın Azərbaycanla tam üst-üstə düşməyən bir çox geoiqtisadi maraqları mövcuddur. Əsas siyasəti dünya enerji bazarında bugünkü aparıcı mövqelərini və Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatları üzərində ənənəvi təsir mexanizmlərini qorumaq və davamlı şəkildə saxlamaqdan ibarət

⁹⁸ Aleksandr Raar, Sebastian Riider. Azərbaycanın Qara dəniz-Xəzər hövzəsi regionunda geosiyasi rolu// “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s. 45

olan Rusiya Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində mövcud sahədə onunla rəqabət yaradan Azərbaycanın enerji ixracatçısı kimi çıxış etməsindən bir qədər narahat görünür. Rusiya həm də ABŞ, Avropa Birliyi, Çin və başqa ölkələrin sərbəst şəkildə, onun iradəsindən kənarında bölgəyə daxil olmasının və Xəzər hövzəsinin zəngin neft-qaz ehtiyatlarına çıxışının, bu məhsulların Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə vasitəsilə Avropa və Asiya bazarlarına çatdırılmasının tərəfdarı deyil. Üçüncü minillikdə Xəzər və Orta Asiyanın enerji mənbələri uğrunda gedən qlobal mübarizənin tərkib hissəsi sayılan bu prosesdə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi maraqları daha çox azad bazar münasibətlərini təşviq edən ölkələrininki ilə üst-üstə düşür. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Xəzər hövzəsində Rusiyanın enerji maraqları, hər şeydən əvvəl, özünün enerji təhlükəsizliyini möhkəmləndirməyə yönəlib və qonşu ölkələrin adekvat maraqları ilə üst-üstə düşmür. Rusiyanın Azərbaycanla üst-üstə düşməyən enerji və nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasətinin əsasında Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyanın enerji daşıyıcılarının Avropa istehlakçılarına birbaşa satışına, regiondan Avropaya Rusiya ərazisindən yan keçməklə reallaşdırılan nəqliyyat-tranzit yollarına, neft-qaz kəmərlərinin tikintisinə münasibət məsələsi, “kənar qüvvələrin” Azərbaycan vasitəsilə regionun enerji və transmilli nəqliyyat sektoruna çıxışını məhdudlaşdırmaq xətti dayanır. Rusiyanın Xəzər hövzəsini Avropanın enerji bazarları ilə bağlayan köhnə ixrac kəmərlərindən əvvəlki illərdə olduğu kimi istifadəni davam etdirmək və onun iradəsi xaricində yeni müstəqil marşrutlar yaradılmasına mane olmaq siyasəti Azərbaycanı və onun tərəfdaşlarını qane etmir.

4.4. ABŞ, NATO və Avropa Birliyinin Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik siyasəti və Azərbaycanın hərbi-geostrateji maraqları

ABŞ, NATO və Avropa Birliyindən ibarət üçlük Cənubi Qafqaz bölgəsi və Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin regional təhlükəsizliyi ilə bağlı Rusiyadan fərqli olan **ikinci əsas** beynəlxalq mövqenin daşıyıcıları hesab olunur. Geosiyasi ədəbiyyatda şərti olaraq “Qərb Alyansı” kimi təsnif olunan bu düşərgənin başında ABŞ dayanır və qrupun fəaliyyət strategiyasını da o müəyyənləşdirir.

Alyansın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı təhlükəsizlik siyasətini məzmununa görə dörd mərhələyə bölmək olar.

Birinci mərhələ - 1990-cı illərin əvvəllərini əhatə edir. Bu mərhələdə ABŞ öz müttəfiqləri ilə bölgəni geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi cəhətdən tədqiq edir, Orta Asiya və Xəzərin enerji ehtiyatlarının həcmi, onlara çıxışın təmin edilməsi yollarını, müstəqil marşrutlarla dünya bazarlarına ixracı imkanlarını öyrənir, Qara-Xəzər dənizləri hövzəsinin, Cənubi Qafqazın dünya siyasətində, Şərq-Qərb geoiqtisadi əlaqələrində yerini və rolunu, tranzit-nəqliyyat imkanlarını qiymətləndirir və məxsusi regional təhlükəsizlik siyasətini planlaşdırır. Bu mərhələdə Qərb Alyansı bölgədə daha çox NATO üzvü olan bəzi ölkələrin daxili qeyri-hökumət strukturları və xüsusən də Türkiyə təşkilatları vasitəsilə fəaliyyət göstərir.

İkinci mərhələdə - 1990-cı illərin əvvəlləri və ortalarından etibarən Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin, Cənubi Qafqazın geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi əhəmiyyətini nəzərə alan ABŞ və onun NATO üzvü müttəfiqləri bu regionda fəal geosiyasət yürütməyə başlayırlar. 1993-cü ildən NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz

hövzələrinin transmilli təhlükəsizliyi və region ölkələrinin milli ordu quruculuğu işinə cəlb edilməsi, 1994-cü ildən Xəzər hövzəsi və Orta Asiyanın enerji ehtiyatlarının Qərbin enerji təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirilməsi, Rusiyanın bölgə üzərində hegemon geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyinin zəiflədilməsi istiqamətində müxtəlif proqramların reallaşdırılması və s. tədbirlər həyata keçirilir. Mütəxəssislərin fikrincə, bu dövrdə ABŞ-ın və müttəfiqlərinin regional geosiyasetinin dörd əsas hədəfi var idi:

1. Bölgə üzərində Qərbin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-strateji təsirini artırmaq və onu Rusiyanın inhisarından çıxarmaq;

2. Xəzər hövzəsinin enerji mənbələrinin birgə istismarını, Qara dəniz və Avropaya müstəqil marşrutlarla sərbəst ixracını təmin etmək, ixrac marşrutlarını şaxələndirmək, bölgənin əsas karbohidrogen ehtiyatları üzərində geosiyasi və geoiqtisadi nəzarəti ələ almaq;

3. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz ölkələri ilə hərbi-geostrateji əməkdaşlıq əlaqələri qurmaq, onların milli ordu quruculuğunu dəstəkləmək, NATO standartlarına uyğunlaşdırmaq;

4. Bu ölkələr üçün Alyansın təhlükəsizlik sisteminə gələcək strateji tərəfdaşlıq yolunu açmaq.

Bu mərhələdə ABŞ artıq NATO, Avropa Birliyi və Türkiyə ilə yanaşı, ortaq maraqlar əsasında bölgədə bəzi yerli tərəfdaşlarla - Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova, Özbəkistan, Qırğızıstan və s. kimi qərbyönlü siyasət yürüdən ölkələrlə birlikdə hərəkət etməyə başlayır.

1994-2001-ci illərdə ABŞ özünün və müttəfiqi olan Avropa dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyini təmin etmək, Qərbin artan enerji ehtiyaclarının ödənilməsini Rusiyanın bu sahədəki ənənəvi asılılığından qurtarmaq, yanacaq təchizatını şaxələndirmək məqsədilə Xəzərin və Orta Asiyanın karbohidrogen ehtiyatlarının birgə istismarına və birbaşa nəqlinə xüsusi səy göstərmişdir. Bu

sahədə Azərbaycan və Qazaxıstanla strateji tərəfdaşlıq münasibəti yaradaraq, Xəzərdə Qərb şirkətləri ilə birgə neft-qaz istehsalına, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin və b. enerji dəhlizlərinin yaradılmasına, Xəzərin enerji ehtiyatları ilə Avropa bazarlarının birbaşa əlaqələndirilməsinə ciddi kapital qoymağa başlayır. Xəzər dənizinin zəngin neft-qaz ehtiyatlarının Rusiya və İrandan asılı olmayan yollarla Avropaya nəqli həm bölgənin enerji istehsal edən və tranzit ölkələrinin, həm də ABŞ və AB-nin regional geosiyasi maraqlarına uyğun idi. Çünki ABŞ hesab edirdi ki, BTC kəməri Rusiyanın və İranın regionda enerji sektoruna nəzarət etməsinin qarşısını alacaqdır.⁹⁹

90-cı illərin ortalarında Bill Klinton administrasiyası Xəzər-Qara dəniz regionu və Cənubi Qafqazı özünün həyati maraqlar zonası elan edir və onun gələcək təhlükəsizlik arxitekturasının planlaşdırılmasına başlayır. 1994-cü ildən Azərbaycan və Gürcüstan NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına cəlb edilir və hər iki ölkənin gələcəkdə Şimali Atlantika Alyansına cəlb edilməsi yolları aranmağa başlayır. Regionun ABŞ üçün geosiyasi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Prezident Administrasiyasında Xəzər-Qara dəniz regionu üzrə ayrıca şöbə yaradılır, Prezidentin və dövlət katibinin Xəzər regionunda enerji məsələləri üzrə xüsusi müşaviri vəzifəsi təsis edilir. Amerika və Avropa Birliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan kimi ölkələr bölgənin geosiyasi və geoiktisadi həyatında həlledici amilə çevrilərək, Qərbin əsas tərəfdaşları elan edirlər. Xüsusən enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və yeni ixrac marşrutları məsələsində Azərbaycanın mövqeləri ciddi şəkildə möhkəmlənir. BTC və BTƏ boru kəmərləri layihələrinin reallaşması ilə bağlı Azərbaycanın ortaya qoyduğu milli iradənin reallaşmasına ABŞ və Türkiyənin verdiyi real dəstək, bu sahədə onların beynəlxalq

⁹⁹ Papava V. “Qafqaz tandemi”nin yaradılması və inkişafı // “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s. 86

aləmdə yürütdükləri fəal siyasət həlledici rol oynayır.

Qeyd edək ki, bu mərhələdə Azərbaycan Cənubi Qafqazda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasətini və milli geosiyasi maraqlarını ABŞ və onun qərb müttəfiqlərinin yürütdüyü region siyasəti ilə uzlaşdırmağa və ortaya qoyduqları geoiqtisadi maraqları nəzərə almağa çalışmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, əgər 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq 2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrində ABŞ-ın Azərbaycanla bağlı siyasətində daha çox enerji maraqları üstünlük təşkil edirdisə, sonrakı mərhələdə onun siyasətində yeni meyillər özünü göstərməyə başladı, xüsusilə qlobal terrorizmə qarşı mübarizədə, Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyinin təmin olunmasında münasibətdə tərəfdaşlıq münasibətləri ön plana çıxdı. Azərbaycan regionda ABŞ-ın beynəlxalq terrorizmə qarşı apardığı siyasəti fəal şəkildə dəstəkləyən ölkələrdən biri, müsəlman dövlətlərindənə birincisi oldu. Onun hərbi hissələrinin Əfqanıstan, Kosova və İraqda beynəlxalq sülhyaratma qüvvələrinin tərkibində ABŞ-la yanaşı iştirak etməsi iki ölkə arasında təhlükəsizlik sahəsində sonrakı strateji tərəfdaşlığa ciddi təkan verdi.

Azərbaycanın ABŞ və NATO üçün hərbi-geostrateji əhəmiyyətini artıran amillərdən biri də onun Xəzərə birbaşa çıxışı və İranla qonşu dövlət olması idi. ABŞ-ın siyasi rəhbərliyi və NATO təhlükəsizlik strukturları İranla münasibətlərin son böhran halına çata biləcəyi halda, Azərbaycanın hava məkanından bu ölkəyə hərbi hücum məqsədilə istifadə edəcəyini düşünürdü. Lakin Azərbaycan həm ABŞ və NATO-nun, həm də başqa ölkələrin regiondakı hərbi-geostrateji münaqişələri üçün meydan olmayacağını, İrana, yaxud digər qonşu ölkəyə hər hansı üçüncü qüvvənin hücumuna dəstək verməyəcəyini, qonşularla etibarlı tərəfdaşlıq münasibətlərini daim qoruyacağını və ərazisindən digər dövlətin hərbi məqsədlər üçün istifadəsinə icazə verməyəcəyini bəyan edərək, öz müstəqil iradəsini ortaya qoydu və sona qədər bu mövqeyə sadıqlıq nümayiş etdirdi. Azərbaycanın

ortaya qoyduğu milli iradə ABŞ və NATO ilə hərbi-strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinə müəyyən mənfi təsir göstərdi.

Bu mərhələdə və sonrakı illərdə regional təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycanın ABŞ və NATO ilə strateji tərəfdaşlığına mənfi təsir göstərən bir neçə digər məqamlar da mövcud olmuşdur. Bunların sırasında, mütəxəssislərin fikrincə, ilk növbədə NATO-nun və ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri kimi ABŞ-ın Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən bir qədər məsafə saxlamalarını, münaqişənin həlli üçün qətiyyətli addımlar atmamalarını və beynəlxalq hüququn tələblərinə biganə münasibətlərini qeyd etmək olar. Xüsusən ABŞ-ın bu məsələyə başlanğıcdan qeyri-prinsipial və ikili yanaşması Azərbaycanın ictimai rəyində mənfi qarşılanmışdır ki, bu da iki ölkə arasında hərbi təhlükəsizlik sahəsində gələcək tərəfdaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinə öz mənfi təsirini göstərmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycan ictimaiyyəti ABŞ-ın Dağlıq Qarabağ siyasətini həmişə mənfi dəyərləndirmiş və bu ölkənin fəaliyyətini “Cənubi Qafqazda sadəcə öz enerji ehtiyaclarını ödəmək, neft boru kəmərlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək, Rusiyanı bölgədən sıxışdırmaq və Azərbaycanı İrana qarşı meydan kimi istifadə etməkdən ibarət” pragmatik bir mövqe kimi qəbul etmişdir.¹⁰⁰

Şimali Atlantika Alyansının, xüsusən də ABŞ-ın dünyada, o cümlədən Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi təhlükəsizlik siyasətindəki **üçüncü mərhələ** 2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrindən başlayır və 2008-ci ildə ABŞ-da Barak Obamanın hakimiyyətə gəlməsinə qədər davam edir. Bu mərhələdə ABŞ Cənubi Qafqazda, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Mərkəzi Asiyada fəal təhlükəsizlik siyasətinə başlayır və öz diqqətini bölgənin beynəlxalq və regional təhlükəsizlik məsələlərinə, Rusiyanın təcridən

¹⁰⁰ Rayner Fraytaq-Virminqhaus. Azərbaycanın xarici və təhlükəsizlik siyasəti//“Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s. 103

Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzələrindən sıxışdırılmasına, NATO-nun bölgə ölkələri hesabına Şərqi doğru genişləndirilməsinə və s. yönəldir. Cənubi Qafqaz, Qara dəniz hövzəsi və bəzi Orta Asiya ölkələrinin “Fərdi tərəfdaşlıq proqramı” çərçivəsində NATO və NATO üzvü olan əsas müttəfiq dövlətlərlə hərbi-geostrateji əlaqələrini yaradır, blokun bölgədə hərbi-geostrateji cəhətdən möhkəmlənməsinin qayğısına qalır. Həmin tədbirlər sırasında ABŞ və NATO qoşunlarının bölgənin strateji, hərbi-geosiyasi hədəflərinə, hərbi hava yollarına sərbəst çıxışının təmin edilməsi, bölgə ölkələri ilə və qurumlarla hərbi tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılması, onların dünyanın münaqişəli bölgələrindəki beynəlxalq sülhyaratma proseslərinə cəlb edilməsi s. kimi məsələlər diqqəti çəkirdi.

Azərbaycan ABŞ-ın bəhs olunan dövrdəki fəal regional təhlükəsizlik siyasətinə, beynəlxalq və regional sülhyaratma təşəbbüslərinə, hərbi və siyasi tərəfdaşlıq çağırışlarına hərtərəfli dəstək verir və hansısa formada NATO-ya qoşulmaq, öz təhlükəsizlik taleyini bu Alyansla bağlamaq məsələsi istisna olmaqla,

1. ABŞ və NATO ilə “Sülh naminə tərəfdaşlıq” və “Fərdi tərəfdaşlıq” proqramları çərçivəsində ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi-strateji əməkdaşlığı gücləndirir;
2. Əfqanıstana və İraqa ABŞ və NATO təyyarələrinin sərbəst uçuşu üçün hərbi hava dəhlizi açır;
3. ABŞ-ın beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə koalisiyasına qoşularaq, onunla birlikdə dünyanın ayrı-ayrı münaqişə bölgələrində sülhyaratma proseslərində iştirak edir.

ABŞ-ın təhlükəsizlik siyasətində **müasir dövr kimi xarakterizə edilə biləcək dördüncü mərhələ**, analitiklərin fikrincə, Barak Obamanın 2008-ci ildə hakimiyyətə gəlişindən sonra başlanır. Bu dövrdə ölkənin dünya və regional siyasətində, Milli Təhlükəsizlik Strategiyasında əsaslı dəyişikliklər edilmiş və onun çoxstandartlılığı

bir qədər də gücləndirilmişdir. 26 may 2010-cu ildə dərc olunaraq rəsmi elan edilmiş həmin sənəddə Corc Buş administrasiyasının 2002-ci ildə qəbul etdiyi təhlükəsizlik strategiyasının “milli təhlükəsizliyin təmin olunması naminə, lazım gələndə bütün dünyada əksər təhlükə mənbələrinə hücum etmə” prinsipindən tam imtina edilmiş, ölkənin planetar sülhyaratma və ABŞ-ın təhlükəsizliyini qoruma siyasətinə əsaslı düzəlişlər olunmuşdur.

Mütəxəssislərin dəyərləndirmələrinə görə, yeni strategiyada ABŞ-ın həm dünyaya geosiyasi baxışı, ona təsir etmə siyasəti, həm də tətbiq edəcəyi metod və vasitələr dəyişmiş, milli təhlükəsizliyin təminatı ilə bağlı əvvəlki yanaşmalar köklü şəkildə yenilənmişdir. Məsələn, əvvəlki yanaşmasında formal şəkildə olsa da, ABŞ dünya ölkələrinin böyüklüyü və yaxud kiçikliyindən asılı olmayaraq, coğrafi məkanlar üzrə “hansısa böyük dövlətlərin maraq dairəsinə” daxil edilməsinin və təhlükəsizliklə bağlı müstəqil seçimlərinin məhdudlaşdırılmasının əleyhinə çıxırdı. Bu sahədə postsovet məkanında Rusiyanın nümayiş etdirdiyi siyasəti “hegemonluq siyasəti” kimi dəyərləndirərək, beynəlxalq hüquqa daban-dabana zidd hərəkət kimi tənqid edirdi. ABŞ-ın rəsmi mövqeyinə görə, Rusiya da daxil olmaqla, əksər dünya ölkələrinin Cənubi Qafqaz və digər regionlardakı “milli maraqları və onların qorunması cəhdləri” öz dövlətinin ərazisi çərçivəsindən kənara çıxmamalı, beynəlxalq hüququn subyektivi olan başqa müstəqil ölkələrin eyni maraqlarına toxunmamalı və onların hesabına təmin olunmamalıdır. Göründüyü kimi, təhlükəsizlik və milli maraqların təmin olunmasında ABŞ hökuməti rəsmi formada “hər hansı coğrafi məkan, region, bölgə prinsipi” və s. bölgüləri qəbul etmirdi. Bu yanaşmada hər bir konkret ölkənin, yaxud ölkələr blokunun “məxsusi coğrafi əraziləri çərçivəsində” öz milli və təhlükəsizlik maraqlarını təmin edə bilməsindən söhbət gedirdi. ABŞ və NATO rəsmiləri öz açıqlamalarında həm “Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinin sərbəst şəkildə istədikləri hərbi bloka daxil olmaq” hüququnu, həm

də “NATO kimi hərbi blokların yeni ölkələrin üzv qəbul edilməsi ilə bağlı öz şərtlərini müstəqil müəyyən etmək hüququnu” məqbul hesab edirdilər. Onların fikrincə, müasir beynəlxalq münasibətlərdə bu hüquqların (ölkələrin sərbəst seçim etmək, təşkilatların isə məxsusi şərtlər irəli sürmək hüququndan söhbət gedir - Ə.H.) üstündə digər hər hansı bir “kənar hüquq”, “kənar maraq”, yaxud ”maraq dairəsi” və s. mövcud deyildir. Lakin praktikada, mütəxəssislərin fikrincə, ABŞ da Rusiya kimi “öz milli təhlükəsizliyinin təminatını” hansısa xarici ölkələrin ərazisinə, ayrı-ayrı regionlardakı obyektlərə BMT-nin sanksiyasını almadan təkbaşına hücum etməklə, hərbi zərbələr endirməklə, dünyada yeni-yeni hərbi qarşıdurma ocaqları yaratmaqla, bütöv regionları, ölkələri və xalqları terrorçu elan edərək, onlarla yeni-yeni müharibələrə başlamaqla həyata keçirirdi.

Mütəxəssislər hesab edir ki, yeni strategiyada ABŞ bir tərəfdən və daha çox öz ölkəsinin daxili dinamik inkişafı haqqında düşünür, digər tərəfdənsə xarici aləmlə razılaşıdırılmış və uzlaşdırılmış təhlükəsizlik siyasəti yürütməyi, münasibətlərini dialoq, diplomatik danışıqlar və ortaq maraqların tapılması yolu ilə tənzimləməyi hədəfə götürür.

Amerikanın hazırkı milli təhlükəsizlik strategiyasında ABŞ və NATO-nun dünyadakı maraqları, onların təmin edilməsində toqquşduğu, tərəfdaşlıq etdiyi və rəqabətə girdiyi ölkələrin təsnifatı və s. məsələlər də əvvəlkindən ciddi şəkildə seçilir. Məsələn, ABŞ öz beynəlxalq və regional təhlükəsizlik siyasətinə ciddi düzəlişlər edərək, əsas diqqətini Avrasiyanın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz kimi bölgəsindən çəkərək, Əfqanıstan, İran kimi Cənubi Asiya və Şimali Afrikanın ərəb ölkələrinə yönəldir. Əvvəlki strategiyada ABŞ və onun Şimali Atlantika bloku üzrə müttəfiqləri Avrasiya subregionunda İrani özlərinə təhlükə, Rusiya və Çini rəqib, Türkiyə, Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan və Orta Asiya ölkələrini tərəfdaş kimi qiymətləndirərək, Qərbin maraqlarını təmin etmək məqsədilə ikincilərin bölgədəki mövqelərinin gücləndirilməsini,

Rusiyanın geosiyasi təsirindən çıxarılmasını və tədricən Qərbin iqtisadi-siyasi, NATO-nun təhlükəsizlik sisteminə yaxınlaşdırılmasını əsas geostrateji vəzifə hesab etdikləri halda, yeni strategiyada, əksinə, ABŞ keçmiş regional tərəfdaşları hesab olunan bölgənin kiçik ölkələrinin təhlükəsizliyinə və beynəlxalq hüquqlarına, o cümlədən regionda müstəqil siyasət yürütmək istəklərinə “hörmətlə yanaşdığını” və “dəstək verdiyini” formal olaraq bəyan edir. Faktiki olaraq isə Avrasiyanın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz kimi əhəmiyyətli geosiyasi məkanlarında ABŞ Rusiya ilə siyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji qarşıdurmadan imtina edərək iki ölkənin qarşılıqlı maraqlarına əsaslanan tərəfdaşlıq xətti götürmüşdür. Yeni kursa müvafiq olaraq bu ölkə, Gürcüstan istisna olmaqla, Avrasiyada neçə illərdir ki, üstün diqqət ayırdığı digər tərəfdaşlarını, o cümlədən Azərbaycanı öz geostrateji məsələləri və problemləri ilə üz-üzə buraxmışdır.

Yeni sənəddə əsas diqqət dünyanın və ayrı-ayrı regionların NATO bloku xaricində mövcud olan böyük gücləri, regional liderləri və geosiyasi təsir mərkəzləri ilə - Rusiya, Çin, Hindistan, İndoneziya, Braziliya, Cənubi Afrika Respublikası və s. ölkələrlə tərəfdaşlıq münasibətlərinə yönəldilmişdir. Bundan başqa, ABŞ dünyada mövcud olan ”böyük yeddiilər” formatını “böyük iyirmilər” formatına qaldırmaq, onların dəstəyi ilə dünyada və regionda baş verən hadisələri idarə etmək, “böyük iyirmilər”ə sərf edən yeni ortaq maraqlar sistemi tapmaq və bütün sahələr üzrə dövlətlərarası münasibətləri inkişaf etdirmək, planetdə sülh və təhlükəsizliyi təmin etmək və möhkəmləndirmək vəzifəsini də yeni strategiyasında hədəfə almışdır. Bu sənəddə ABŞ-ın ənənəvi müttəfiqləri hesab olunan Avropa Birliyi ölkələrinin, Yaponiya və Cənubi Koreyanın, Qərb yarımkürəsində Kanada və Meksikanın, Yaxın Şərqdə İsrailin maraqlarına dəstək, bir çox ərəb ölkələri ilə təhlükəsizlik və enerji sahəsində reallaşdırılan ortaq tərəfdaş mövqeyi istisna olmaqla, qalan

dünya ölkələri ilə münasibətlərə yalnız öz ölkəsinin milli maraqları çərçivəsində yanaşma taktikası öz əksini tapmışdır. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Rusiyanın son illərdə yenidən “dünya dövləti” statusunu geri qaytarmaq və 1991-ci ildən sonra Avrasiyada itirdiyi geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji təsirini bərpa etmək cəhdləri fonunda ABŞ-ın dünyada reallaşdırdığı sönük və qeyri-prinsipial siyasət, planetin yeganə fəvqəldövləti statusunu tədricən itirməsi və s. dünyada yeni geosiyasi reallıq yaradaraq, əksər dövlətləri öz xarici siyasət xəttinə, xarici ölkələrlə, hərbi, siyasi, iqtisadi birlik və bloklarla münasibətlərinə yenidən baxmaq məcburiyyəti qarşısında qoyur. Məsələn, ABŞ və NATO-nun Avrasiyadakı ən etibarlı, əhəmiyyətli və vacib müttəfiqi hesab olunan Türkiyənin, ABŞ-ın Cənubi Amerikadakı müttəfiqi Braziliyanın və digər bir çox dövlətlərin son zamanlar nümayiş etdirdiyi geosiyasi və xarici siyasət strategiyası bunun əyani sübutudur. ABŞ-ın “The Heritage” Fondunun Avrasiya, Rusiya və beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi üzrə eksperti Ariel Koen prezident Barak Obama və onun administrasiyasını Cənubi Qafqaz və Orta Asiyada yürütdüyü siyasətə, bölgənin strateji önəm kəsb edən Azərbaycan, Gürcüstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Tacikistan və s. kimi ölkələri ilə zəif hərbi-geostrateji əlaqələr yaratması, öz geostrateji tərəfdaşlarını Rusiyaya güzəştə getməsi və s. addımlarına görə ciddi tənqid etmiş və yazdığı məqalədə hökumət rəsmilərini ABŞ-ın milli maraqlarını pozmaqda günahlandırmışdır. A.Koen öz ölkəsinin hərbi strukturlarını Cənubi Qafqazın adı çəkilən iki dövlətinə ən müasir silahlarla kömək göstərərək, onların hərbi-geostrateji müstəqilliyinə dəstək verməyə çağırmışdır.¹⁰¹

ABŞ Konqresinin 1992-ci ildə Azərbaycan əleyhinə bədnam “907-ci düzəliş” qəbul etməsindən ötən müddət ərzində bu ölkənin Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi regional təhlükəsizlik siyasətində

¹⁰¹ Вах: газ. “Зеркало”, 3 ноября 2010 г.

və Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində ən anlaşılmaz məqam müasir mərhələyə - Barak Obamanın prezidentliyi dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə, mütəxəssislərin fikrinə görə, ABŞ-ın həm bütövlükdə Cənubi Qafqazda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasəti, həm Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində nümayiş etdirdiyi passiv fəaliyyət, həm də ikitərəfli əməkdaşlıq və strateji tərəfdaşlıq sahəsində atdığı praktik addımlar Azərbaycanı qane edə bilməzdi. Məsələn, ABŞ 2010-cu ildə Rusiyanın Ermənistanla bağladığı hərbi müttəfiqlik müqaviləsinin vaxtını yenidən uzatmasını və bu dövləti Cənubi Qafqazda lazım olduğundan artıq silahlandıraraq militarist ölkəyə çevirməsini “iki ölkənin daxili məsələsi” kimi qiymətləndirdi ki, bu da Azərbaycan tərəfinin haqlı narazılığına səbəb oldu.¹⁰² Əslində, bu mövqeyi ilə ABŞ indiyə qədər bölgədə həyata keçirdiyi siyasətin qeyri-səmimi olduğunu və yalnız öz maraqlarına söykəndiyini nümayiş etdirdi. Bir vaxtlar SSRİ Kubə ilə təxminən belə bir müqavilə imzalayarkən, ABŞ bütün dünyanı beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin pozulacağı həyəcanı ilə SSRİ-yə qarşı çıxmağa təhrik etmişdi. Bundan başqa, 90-cı illərin axırında Azərbaycan ATƏT-in Cənubi Qafqazdakı adi döyüş silahları ilə bağlı “Cinah sazişi”nə 1992-ci ildə onun ədalətli kvota (saxlaya biləcəyi hərbi texnika və adi silahların miqdarı) haqlarının pozulmasına görə yenidən qoşulmaqdan və öz öhdəliklərini təsdiqləməkdən imtina etdiyi zaman ABŞ-ın tutduğu mövqə ilə Rusiyanın indiki hərəkətlərinə biganəliyi arasında o qədər açıq-aşkar ziddiyyət mövcud idi ki, bunu izah etmək çox çətin idi. O zaman ABŞ-ın böyük təhdidlərlə Azərbaycanı, Gürcüstanı, Ermənistan və Rusiyanı Avropada təhlükəsizlik adı altında ATƏT-in Cənubi Qafqaz üçün hazırladığı cinah məhdudiyyəti sazişinə qoşulmağa vadar etməsini və hal-hazırda Rusiyanın həmin müqaviləni pozaraq,

¹⁰² Bax: газ. “Зеркало”, 27 августа 2010 г.

Cənubi Qafqazda öz silahlarını artırmasına və erməniləri sürətlə silahlandırmasına Vaşinqtonun münasibətini bölgədə Amerikanın strateji tərəfdaşı hesab edilən Azərbaycanda və Gürcüstanda anlamaq çox çətin idi.

Azərbaycan ictimaiyyəti həmin vaxt həm ABŞ və NATO-nu, həm də Türkiyəni Cənubi Qafqazda Ermənistanın militaristləşməsinə və öz silahlı qüvvələrini beynəlxalq sanksiya olmadan bölgədə istədiyi kimi istifadə etməsinə etiraz bildirməyə çağırırdı. Lakin bütün bunlar baş vermədi. Bu da onu göstərdi ki, günün birində “erməniləri qorumaq” adı ilə hər hansı bir ölkə yenə də beynəlxalq sanksiya olmadan Dağlıq Qarabağa və Azərbaycanın digər ərazilərinə qoşun çıxarsa, bu ölkələr heç bir ciddi addım atmayacaqlar. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, ABŞ Ermənistanın təhlükəsizliyinin birmənalı təmin edilməsi funksiyasını öz əlinə alan, münaqişəli bölgədə tərəflərdən birini açıq-aşkar silahlandıran və dəstəkləyən, öz geosiyasi təsirini bu formada başqa ölkələrin ərazisində təmin edən Rusiyaya qarşı ən azı öz etiraz səsini qaldırmalı idi. Heç olmazsa, “bu onların daxili işidir” - bəyanatını səsləndirməməli idi. Çünki bəhs olunan hadisə beynəlxalq hüquqa, ATƏT-in beynəlxalq və regional siyasətinə, münaqişə edən tərəflərin sülh danışıqlarına başlaması və razılığa gəlməsi siyasətinə daban-dabana zidd idi.

Mütəxəssislərin fikrincə, ABŞ-in hazırda beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində nümayiş etdirdiyi mövqe və konkret olaraq Cənubi Qafqaz siyasətinin mahiyyəti *beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, “Rusiyani bölgədə birtərəfli şəkildə güc tətbiq etməkdən çəkinməyə, dünya birliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi davranmağa, Avrasiyada baş verən hadisələrə konstruktiv formada və sülh missiyası yaratmaq məqsədilə reaksiya verməyə, postsovet respublikalarının, o cümlədən Cənubi Qafqaz ölkələrinin suveren milli və beynəlxalq haqlarına, təhlükəsizlik və s. sahələrdə müstəqil siyasət yürütmək və seçim etmək hüquqlarına, hər bir ölkənin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq”*

haqqında çağırışlardan ibarətdir. Bunu 15 sentyabr 2011-ci ildə Vaşinqtondakı Strateji və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzində keçirilən və Cənubi Qafqazdakı müasir geosiyasi vəziyyətə həsr edilən konfransdakı çıxışında ABŞ Dövlət Departamentinin Cənubi Qafqaz məsələləri və Regional münaqişələr idarəsinin rəhbəri Justin Fridmanın fikirləri də təsdiq edir. O, konfransdakı çıxışında bildirmişdir ki, son 20 ildə Birləşmiş Ştatların regionda yürütdüyü siyasətin ən mühüm dilemması və sınağı “Cənubi Qafqaz siyasəti ilə Rusiya siyasəti arasında ortaq nöqtə tapmaq və balans yaratmaq olub” ki, buna da ABŞ Administrasiyası son illərdə nail olub. Onun sözlərinə görə, ABŞ-ın bu siyasəti birtərəfli kompromis deyil, balans və tarazlıq siyasətidir. Bu siyasət çərçivəsində ABŞ Rusiya ilə elə davranır ki, nə yerli ölkələrin suverenliyinə xələl gəlsin, nə də ki, Rusiya ilə qarşıdurma yaransın.¹⁰³

Əlbəttə, ABŞ-ın bu mövqeyi rəsmi formada beynəlxalq hüquqa tam uyğundur və milli təhlükəsizliyi tam təmin olunmamış, eyni zamanda həm Rusiya, həm də ABŞ-la strateji tərəfdaşlığa can atan Azərbaycanın geosiyasi maraqlarına tam cavab verir. Lakin təəssüf ki, bütün sahələrdə, o cümlədən də təhlükəsizlik sahəsində ABŞ-ın rəsmi şəkildə bəyan etdiyi “bərabər hüquqluluq” prinsipi əksər dövlətlərarası məsələlərdə “keçərli” deyildir. Çünki ABŞ və NATO ölkələrinin maraqlarına “uyğun olmayan” məsələlərdə, bir qayda olaraq, kiçik ölkələrin beynəlxalq haqları Qərbin ciddi etirazını doğurmadan pozulur. Məsələn, ABŞ və onun müttəfiqlərinin İraqda, Liviyada və b. ərazilərdə BMT-nin qətnaməsinə istinadən, insanların təhlükəsizliyinin təmin olunması marağından çıxış edərək qətiyyətli və prinsiplial fəaliyyət göstərməsi faktı, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarının işğalına son qoymasına, dinc əhəlinin kütləvi qırğınına, didərgin salınmasına

¹⁰³ Bax: “Bizim yol” qəzeti, 17 sentyabr 2011-ci il

və s. qeyri-insani aksiyalara qarşı həmin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi dörd qətnamənin yerinə yetirilməsinə də tətbiq olunsaydı, Qərbi ölkələri onların marağını əks etdirən məsələdə olduğu kimi, bütün beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasına prinsipial yanaşsaydılar, o zaman heç bir ölkə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində qeyri-qanuni addımlar atmazdı, Ermənistan kimi forpost bir ölkə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə, ATƏT-in hüquq normaları və prinsiplərinə, beynəlxalq aləmin sülh çağırışlarına açıq-aşkar meydan oxuya bilməzdi. ABŞ-ın dövlət katibi Hillari Klintonun Barak Obama administrasiyasının yeni xarici siyasət kursundan narazı olan Azərbaycan və Gürcüstan ictimaiyyətinə nisbətən sakitləşdirməyə, bölgə ölkələrini daim ABŞ-ın “diqqətində olduqlarına” inandırmağa hesablanmış 4-5 iyul 2010-cu il tarixdə Cənubi Qafqaza səfəri də Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı son inamlı hərəkətləri və ABŞ-ın bölgədəki münafiqlik məsələlərə dırnaqarası yanaşması fonunda əvvəlcədən qeyri-ciddi və səmərəsiz nəticələrdən xəbər verirdi.

Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında ABŞ və Avropa Birliyi ölkələrinin maraqları çərçivəsindən çıxış edən əsas güc mərkəzlərindən biri də **Şimali Atlantika Hərbi Alyansı** - NATO bloku hesab olunur. Bu qurumun Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasəti onun region ölkələri ilə 1993 və 1998-ci illərdə imzaladığı “*Sülh naminə tərəfdaşlıq*” və “*Fərdi tərəfdaşlıq*” kimi iki proqram çərçivəsində həyata keçirilir. Lakin mütəxəssislərin fikrinə görə, nə bəhs olunan proqramlar, nə də ki, bütövlükdə blokun regionda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasəti bölgə ölkələrinin təhlükəsizlik ehtiyaclarına və Şimali Atlantika bloku ilə dərin hərbi-geostrateji inteqrasiyasına səmərəli və praktik təsir göstərməmişdir. Bu bloku keçən müddətdə *bölgədə daha çox region ölkələrinin təhlükəsizlik, hərbi-geostrateji maraqları və ehtiyacları deyil, Qərbi ölkələrinin bölgənin zəngin*

enerji mənbələrinə, nəqliyyat-kommunikasiya vasitələrinə, satış bazarlarına sərbəst və təhlükəsiz çıxışı, regionun sabitliyi, transmilli layihələrin, Qərbin maliyyə yatırımlarının təhlükəsizliyi və s. kimi məsələlər düşündürmüşdür.

NATO, bir tərəfdən, bölgə ölkələrini Rusiyanın geosiyasi və hərbi-geostrateji təsirindən çıxararaq öz maraqları çərçivəsində istifadə etmək istəyir, digər tərəfdənsə bu prosesi asanlaşdırmaq məqsədilə onların siyasi-hərbi idarəçilik strukturlarını, hərbi kontingentlərini Avropa və NATO standartlarına uyğunlaşdırmağa, siyasi rejimlərini Qərbin təzyiq və təsiri altında saxlamağa cəhd göstərir.

Region ölkələrinin və bütövlükdə Cənubi Qafqaz bölgəsinin təhlükəsizlik məsələsinə yanaşmada NATO-nun fəaliyyəti Alyansın birbaşa komandanlığı və Türkiyə hərbi qüvvələri çərçivəsində bölgə ölkələrini bəzi kollektiv hərbi əməkdaşlıq proqramlarına qoşmaqdan, onların milli ordusunun qərb standartlarına uyğunlaşdırılmasına metodik dəstək verməkdən, bölgədə birgə hərbi təlimlər həyata keçirməkdən və s. tədbirlərdən uzağa getmir. Çünki hazırkı dövrdə ABŞ kimi, NATO da region ölkələri ilə hərbi-geostrateji münasibətləri dərinləşdirərək Rusiya ilə münasibətlərini korlamaq istəmir.

Lakin NATO, eyni zamanda, Cənubi Qafqazın, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin bütövlükdə Rusiyanın hərbi-geostrateji nəzarətində qalması faktı ilə də barışa bilmir.

Mütəxəssislər hesab edir ki, NATO-nun Cənubi Qafqazdakı hərbi təhlükəsizlik siyasətini fərqləndirən əsas əlamətlərdən biri, Rusiyadan fərqli olaraq, regional münaqişələrin həllində və region ölkələri ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıqda daha maraqlı görünməsidir. Ancaq NATO bu marağın təmin olunmasına nə ciddi səy göstərir, nə də ki, bunu Rusiyasız edə bilər. Bütün bunların əsasında isə, mütəxəssislərin fikrincə, Alyans üzvü olan əsas Qərb ölkələrinin geosiyasi iradəsizliyi, qeyri-obyektivliyi və ikili yanaşması dayanır. Baxmayaraq ki, Azərbaycan, Gürcüstan və Ukraynanın Qara-Xəzər

dənizləri arasındakı və Qafqazdakı geostrateji mövqeləri Avropanın və bütövlükdə NATO-nun təhlükəsizlik maraqları ilə tamamilə üst-üstə düşür və bu qurumla hərbi-strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini şərtləndirir. Çünki bu ölkələrin iştirakı və razılığı olmadan, Avropa ölkələri və NATO-nun həm Orta Asiya və Xəzər-Qara dəniz bölgəsinə çıxışı, həm də Avropanın hər şeydən çox narahat olduğu enerji təhlükəsizliyinin təminatı, nəqliyyat-kommunikasiya təhlükəsizliyi və s. məsələlər tam həll oluna bilməz.

Cənubi Qafqaz və Qara dəniz hövzəsinin bəzi ölkələrinin NATO-ya qəbulu, region ölkələrinin təhlükəsizliyinə beynəlxalq təminatların verilməsi, NATO-nun Şərqi doğru genişləndirilməsi və s. məsələlərdə Alyans üzvlərinin rəyi haçalanır. Birlik ölkələrinin bəziləri, məsələn, Ukrayna, Gürcüstan, Azərbaycan kimi dövlətlərin NATO-ya üzvlük məsələsini həll etməklə, Alyansı Rusiyanın qarşısında və eyni zamanda, bölgədəki regional münaqişələrin içərisində görmək istəmir. Odur ki, “bitərəf hakim” görüntüsü yaradaraq, onlar Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı hərbi-strateji addımlarını seyr etməklə kifayətlənirlər.

Etnik-separatçılıq münaqişələrinə cəlb olunmuş Cənubi Qafqaz və digər postsovet ölkələrinin özünün NATO-nun regional təhlükəsizlik siyasətinə münasibətinə gəldikdə, qeyd etmək olar ki, onların əksəriyyəti NATO-nun dünyadakı münaqişəli məsələlərə müdaxiləsi və regional sülhəratma prosesində iştirakı imkanlarından bəhrələnərək öz ərazi bütövlüklərini və suveren hüquqlarını bərpa etməyə çalışırlar. Müstəqilliyinə qovuşduğu andan indiyə qədər separatçılıq zəminində daxili münaqişələrə cəlb olunan əksər ölkələr - Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova və başqaları bu və ya digər yolla Şimali Atlantika blokunu hansısa formada həmin münaqişələrin həllinə cəlb etmək, onun köməkliliyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin yerinə yetirilməsinə, beynəlxalq hüquq normalarının bərpasına nail olmaq istiqamətində daim fəaliyyət göstərmişlər.

Lakin məlum olduğu kimi, NATO bütün bu münaqişələrdə “bitərəf” mövqe tutaraq, onların daha çox BMT, ATƏT çərçivəsində danışıqlar və dialoq yolu ilə həllinə üstünlük verdiyini bəyan etmişdir. Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, Alyans ABŞ-ın iradəsi ilə və öz maraqlarına uyğun olanda dünyanın digər regionlarında, o cümlədən, Yaxın və Orta Şərqdə, Balkanlarda, Cənubi Asiyada və s. yerlərdə münaqişələrin aradan qaldırılması, “günahkarların cəzalandırılması” və “sülhyaratma” proseslərində dəfələrlə iştirak etmişdir. Bu da onu göstərir ki, NATO hazırda dünyada yalnız ABŞ və Alyans üzvlərinin maraqları çərçivəsində bu və ya digər münaqişələrə müdaxilə edir və sülhyaratma proseslərinə qoşulur. Cənubi Qafqaz münaqişələrinə gəldikdə isə, NATO rəsmiləri dəfələrlə bu və ya digər müraciətlərə cavab olaraq “bu məsələ NATO-nun səlahiyyətlərinə daxil deyil” - deyərək boyun qaçırmışlar.

Hazırda NATO-nun bəyan etdiyi **yeni beynəlxalq təhlükəsizlik strategiyası**, həmin strategiyanın müəyyən etdiyi gələcək vəzifələr və fəaliyyət istiqamətləri də dünya mütəxəssislərində fərqli fikirlər yaratmışdır. Onların **bir qismi** hesab edir ki, NATO gələcəkdə əsas diqqətini öz təyinatına müvafiq olaraq üzv ölkələrin və tərəfdaşların hərbi təhlükəsizlik məsələlərinə yönəltməli, Şərqə doğru genişlənməli və dünyanın əsas təhlükəsizlik strukturuna çevrilməlidir. **İkinci qrup** hesab edir ki, NATO təkcə üzv ölkələrin hərbi təhlükəsizliyi ilə kifayətlənməməli, həm də planeti təhdid edən digər beynəlxalq və regional təhlükələrlə mübarizə aparmalı, insanların təhlükələrdən xilas edilməsi prosesində aparıcı rol oynamalıdır. Bu sahədə NATO-nun missiyasına onlar kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınmasını, regional və yerli münaqişələrin dayandırılmasını, beynəlxalq terrorizmə, narkotik və nəzarətsiz silah alverinə qarşı mübarizə aparılmasını və s. aid edirlər. **Üçüncü qrupun** fikrincə, NATO bundan sonra əsas diqqətini Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyinin təminatına, dünyada enerji

dəhlizləri və strateji kəmərlərin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına və digər geoiqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinə yönəlməlidir.

NATO-nun Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi hazırkı regional təhlükəsizlik siyasətini mütəxəssislər “*səmərəsiz və qətiyyətsiz siyasət*” kimi dəyərləndirərək vurğulayırlar ki, NATO keçən müddətdə bölgədə öz təhlükəsizlik siyasətinin əsas tələbi kimi yerli münaqişələrin həllinə, müasir demokratik dövlətlərin sayının artırılmasına, onların Qərbi yolu ilə inkişafına və ənənəvi geosiyasi təsirlərdən azad olmalarına lazımi dəstək verə bilmədi. Onun həyata keçirdiyi “Sülh naminə tərəfdaşlıq”, “Fərdi tərəfdaşlıq” proqramları və 2001-ci ildən yürütdüyü “Şərqə doğru genişlənmə” taktikası öz uzunmüddətli səmərəsini itirdi. Ona görə ki, NATO bölgə ölkələri ilə bağlı birtərəfli, qeyri-səmimi və qeyri-prinsipial siyasət yürüdür. Məsələn, Şimali Atlantika Alyansının strateji fəaliyyət konsepsiyasının mühüm məsələlərindən birini Rusiya ilə münasibətlər və öz təsir dairəsini dünyada “genişləndirmə” siyasəti təşkil etdiyi halda, Cənubi Qafqazdakı digər ölkələrin, xüsusən tərəfdaş dövlətlətin milli təhlükəsizliyini təhdid edən beynəlxalq, regional və yerli problemlər onun diqqətindən tamamilə kənar qalır. Məlum olduğu kimi, bu sahədə blokun iki il bundan qabaq yürütdüyü rəsmi təhlükəsizlik siyasəti ilə 2010-cu ildə - son Lissabon sammitində ortaya qoyduğu mövqe arasında ciddi uyğunsuzluq müşahidə olunur. Əgər iki il bundan qabaq - Rusiya və Gürcüstan müharibəsi ərəfəsində, Alyans ciddi iradə nümayiş etdirərək Gürcüstanı, Ukraynanı, mümkün olarsa, bəlkə Azərbaycanı və digər əhəmiyyətli Avrasiya ölkələrini blokun sıralarına qatmaq, yaxud strateji əməkdaşlığa cəlb edərək təhlükəsizliklərinə ciddi dəstək vermək siyasəti yürüdükdüsay, Lissabonda yeni ABŞ - Rusiya münasibətləri fonunda təşkilat öz mövqelərindən bir qədər geri çəkilməmiş və “Alyansın Şərqə doğru genişlənməyə ciddi ehtiyacı yoxdur”, - bəyanatını səsləndirərək, Rusiya ilə “geostrateji münasibətləri gərginləşdirmək” taktikasından

imtina etmişdir. Bu kurs müasir dünya siyasətinin və beynəlxalq münasibətlərin yaxşılaşmasına xidmət göstərməli olduğu halda, Cənubi Qafqazda, əksinə, işğalçı Ermənistan kimi ölkələrin və onların beynəlxalq havadarlarının cəzasızlıq şəraitində öz irticaçı siyasətlərini gücləndirməsinə və bundan sonra da davam etdirməsinə xidmət göstərdi. Rusiya ABŞ-ın və NATO-nun son dövrdəki loyallıq münasibətindən, Qərbin Cənubi Qafqazdakı səmərəsiz hərbi inteqrasiya siyasətindən pragmatik formada bəhrələnərək, bölgənin ölkələri ilə tərəfdaşlıq münasibətlərini daha da dərinləşdirdi və hərbi-geostrateji təsir dairəsini genişləndirdi.

Azərbaycan 1994-cü ildən NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq”, 2008-ci ildənsə “Fərdi tərəfdaşlıq” proqramları çərçivəsində Alyansla və onun ayrı-ayrı üzvləri ilə əməkdaşlıq edir, öz milli ordusunun modernləşdirilməsi və dünya standartlarına çatdırılması işini həyata keçirir. Lakin bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan NATO-nun ayrı-ayrı illərdə Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsində həyata keçirdiyi “genişlənmə”, “məhkəmlənmə” və Rusiyanın təqdir etmədiyi digər siyasi addımlarına, fərqli istək və tələblərinə bir qədər ehtiyatla yanaşaraq, bu sahədə Gürcüstan və Ukraynadan ciddi şəkildə fərqlənmişdir. Məsələn, NATO istəyirdi ki, Cənubi Qafqaz ölkələrinin hər üçü və Ukrayna özlərinin milli və hərbi təhlükəsizlik doktrinalarını qəbul edərək, ordu və müdafiə sənayesini, milli müdafiə siyasətini NATO-nun tələblərinə uyğunlaşdırsın və bu quruma hərbi inteqrasiyanı öz rəsmi strateji kursları kimi bəyan etsin. Lakin Azərbaycan o zaman Gürcüstan və Ukraynadan fərqli olaraq, “NATO-ya üzvlüyü özünün əsas hədəfi və məqsədi kimi” deyil, “ölkənin beynəlxalq və regional təhlükəsizliyini təmin etmək vasitəsi” kimi qəbul etmiş və bu qurumla tərəfdaşlıq münasibətlərinin davam etdirilməsini ona üzvlük məsələsindən daha üstün tutmuşdur.

Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycan ötən illərdə bu quruma üzvlüyün mənfəəti və müsbət tərəflərini dəqiq proqnozlaşdırmadan

və Alyansın ölkənin təhlükəsizliyinə gətirəcəyi müsbət və mənfəət məqamları dəqiq müəyyənləşdirmədən üzvlük məsələsində çəkinmişdir. Əslində isə, Azərbaycan Gürcüstan və Ukraynanın bu quruma üzv olmaqla bağlı çalışmalarını izləyərək, bir qədər səbirli davranmış və NATO-nun yeni üzvlərlə bağlı öz daxilindəki fikir ayrılığını aradan qaldırmasını gözləmək qərarını vermişdir. 2009-cu ilin aprelinə Buxarestdə Almaniya və Fransanın Gürcüstan və Ukrayna məsələsində nümayiş etdirdiyi fikir ayrılığı Azərbaycanın bu taktikasının doğru olduğunu sübut etdi və hələ də NATO-da postsovet ölkələrinin bu quruma üzvlüyü ilə bağlı vahid mövqenin olmadığını nümayiş etdirdi.

Lakin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, indiyə qədər Azərbaycan həm ABŞ və NATO-dan, həm də Rusiya və KTMT-dən Cənubi Qafqazda sabit sülhün yaradılması, işğalçı Ermənistanı təzyiq göstərilməsi və Azərbaycanın beynəlxalq hüquqlarının bərpa olunması ilə bağlı gözlədiklərini ala bilməmişdir. NATO başlanğıcdan Azərbaycanın onu Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə cəlb etmək istəyindən boyun qaçırması və bu münaqişədə öz bitərəfliyini qoruyub saxlamağa üstünlük vermişdir. Bu qurum ən yaxşı halda Cənubi Qafqazda sülh və sabitlik yaradaraq bölgənin təhlükəsizliyinə müsbət təsir göstərə biləcəyini, region ölkələri ilə sülh naminə tərəfdaşlıq edə biləcəyini bəyan etmişdir. Hətta Gürcüstan və Ukraynanın bu təşkilata qəbulla bağlı müraciətlərinə də NATO çox ehtiyatla yanaşaraq, onların qəbulunu uzatmağa çalışmışdır.

Avrasiyada, xüsusən də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda öz geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarını, enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və tranzit təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə fəal siyasət yürüdən, bölgə ölkələri ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinə xüsusi can atan dünya güc mərkəzlərdən biri də **Avropa Birliyi** hesab olunur. AB SSRİ dağılan kimi, 1992-ci ildən bir çox postsovet ölkələri, o cümlədən Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə əlaqə qurmuş və tərəfdaşlıq

münasibətləri yaratmağa çalışmışdır. Onun bəhs olunan dövlətlərlə geosiyasi münasibətləri daha çox iqtisadi-texniki proqramlar - “*Bəzi MDB ölkələrinə texniki yardım*” (TACIS), “*Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizinin yaradılması və inkişafı proqramı*” (TRACECA), “*Avropaya neft və qazın nəql edilməsi üzrə dövlətlərarası proqram*” (INOGATE), “*Humanitar yardım*” (ECHO) və s. çərçivəsində inkişaf etdirilmişdir.

ABŞ və NATO-dan fərqli olaraq, AB-nin Xəzər regionu və Cənubi Qafqazdakı geosiyasi maraqlarına daha çox region ölkələrilə iqtisadi, siyasi və sosial münasibətlər yaradaraq onların idarəçilik sistemləri, ictimai-siyasi dairələri və cəmiyyətləri üzərində müəyyən təsir qazanmaq, bölgənin zəngin karbohidrogen yataqlarına yol tapmaq, onların birgə işlənməsi və Avropaya ixracına nail olmaq, Qərbin getdikcə artan enerji, nəqliyyat-dəhliz və sərbəst ticarət təhlükəsizliyi məsələlərində regionun imkanlarından istifadə etmək və s. daxil idi. Avropanın enerji, nəqliyyat-dəhliz təhlükəsizliyi məsələsi isə bu siyasətin prioritet istiqamətini təşkil edirdi.

AB-nin yeni müstəqil dövlətlərə dəstək çərçivəsində reallaşdırdığı çoxsaylı təşəbbüslər, onların çərçivəsində həyata keçirdiyi tədbirlər, göstərdiyi maliyyə-texniki yardımlar və s. zəngin təbii ehtiyatlara və strateji coğrafi əraziyə malik olan Cənubi Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropa ölkələrinin regional və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına, enerji təminatının və tranzit potensialının səmərəli istifadəsinə yönəlmiş fəaliyyətin dəstəklənməsinə, bu sahədə geniş istifadə olunan infrastrukturların yenidən qurularaq genişləndirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Bu proqramların nəticəsində Avropadan Qara dəniz və Cənubi Qafqaz vasitəsilə Mərkəzi Asiyaya və əks istiqamətdə yeni, daha müstəqil, təhlükəsiz və səmərəli nəqliyyat-kommunikasiya, enerji ixracı dəhlizi və s. yaradıldı. Həm bu layihələr, həm də AB-nin 2000-ci ildən bölgədə reallaşdırdığı “Qonşuluq siyasəti” və 2008-ci ildən həyata keçirdiyi

“Şərq tərəfdaşlığı” proqramı beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin təmin olunmasına müəyyən təsir göstərmiş və indi də öz təsirini davam etdirir.

AB Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin regional təhlükəsizliyində həmişə mühüm rol oynamışdır. Birliyin aparıcı üzvləri ABŞ-ın təşəbbüsü ilə 1993-cü ildən başlayaraq Cənubi Qafqazda və Avrasiyada yenicə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna kimi ölkələrin müstəqilliyinin və milli təhlükəsizliyinin təminatının yaxşılaşdırılmasına, geosiyasi mövqelərinin möhkəmlənməsinə daim xüsusi dəstək vermişlər. Mütəxəssislərin fikrincə, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının istismarı və dünya bazarlarına nəqli ilə bağlı Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, ABŞ və Avropa Birliyinin eyni mövqedən çıxış etməsi onlar arasında digər sahələrdə, o cümlədən regional təhlükəsizlik sahəsində də strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Bu tərəfdaşlığın nəticəsində BTC və BTƏ kimi layihələrin həyata keçməsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mümkün olmuşdur.

Avropa Birliyi başqa sahələrdə olduğu kimi, Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi məsələsində də *əsas diqqətini hər hansı bir bölgə ölkəsinin konkret regional və beynəlxalq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə deyil, hər üç ölkə ilə tərəfdaşlıq münasibəti quraraq, əslində Birliyin məxsusi iqtisadi və təhlükəsizlik maraqlarının təmin edilməsinə yönəldir. Bu maraqlar regional sabitlik, enerji-nəqliyyat və kommunikasiyaların beynəlxalq təhlükəsizliyinin, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinə Qərbi ölkələrinin Rusiya iradəsindən asılı olmayan sərbəst çıxışının təmin edilməsi üzərində qurulmuşdur.*

AB-nin enerji təhlükəsizliyi siyasətində Azərbaycan, Gürcüstan və bəzi Orta Asiya ölkələrinin, Rumıniya, Türkiyə, Yunanıstan, İtaliya və b. Avropa ölkələrinin iştirakı ilə reallaşdırılması nəzərdə tutulan Nabukko qaz kəməri layihəsi mühüm yer tutur. Bu kəmərin vasitəsilə qazın nəqlinin Azərbaycan və Türkmənistandan Türkiyəyə,

oradan da quru və dəniz vasitəsilə İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Rumıniya, Macarıstan və Avstriyaya qədər çatdırılması nəzərdə tutulur. ABŞ tərəfindən də dəstəklənən Nabukko, AB-nin Rusiyanın qaz asılılığından xilas olması və idxal mənbələrinin şaxələndirilməsi strategiyasının tərkib hissəsidir. Lakin Nabukkonun AB-nin enerji təhlükəsizliyi üçün geosiyasi əhəmiyyətinə və ABŞ-dan dəstək almasına baxmayaraq, layihənin gələcəyi qeyri-müəyyən olaraq qalır. Bu kəməre Azərbaycan qazı ilə bərabər, ikinci əsas mənbə kimi Türkmənistan qazının tədarük edilməsi də nəzərdə tutulur ki, bunun da reallaşması daha çox Transxəzər qaz xəttinin çəkilməsindən asılıdır. Transxəzər qaz kəmərinin çəkilişi bu gün üçün daha çox Xəzərin hüquqi statusu ilə əlaqələndirilir ki, onun da həlli getdikcə uzanır.

AB-nin Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi regional siyasəti dəyərləndirən bir çox mütəxəssislər hesab edir ki, *ABŞ və NATO kimi, bu transmilli Birliyin bölgədə indiyə qədər həyata keçirdiyi regional təhlükəsizlik siyasəti də gözlənilən səmərəni verməmiş, region ölkələrini Birliyin etibarlı əhatəsinə, təhlükəsizlik sisteminə daxil edərək ciddi tərəfdaşına çevirə bilməmişdir.*

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra AB Azərbaycanın enerji istehsalına, milli iqtisadiyyatının fərqli sahələrinə yardım göstərən və kapital yatıran əsas donordardan biri olmuşdur. Avropa Birliyi Azərbaycanla çoxtərəfli əlaqələri, xüsusən də enerji, nəqliyyat və iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində transmilli və regional əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə daim maraq göstərmişdir.

AB Şurasının 2004-cü il 14 iyun tarixli qərarı ilə Azərbaycan da bir çox postsovet ölkələri kimi “Avropa qonşuluq siyasəti” proqramına daxil edilmişdir ki, bu da ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin tərəfdaşlıq istiqamətində inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bu siyasət çərçivəsində AB üzvü olan dövlətlərlə Azərbaycan arasında hazırda güzəştli ticarət əlaqələri, miqrasiya,

narkotiklər və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə, investisiyaların cəlb edilməsi və digər sahələr üzrə əməkdaşlıq münasibətləri yaradılır. Mütəxəssislərin fikrinə görə, Azərbaycanın Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı geosiyasi və geoiqtisadi nüfuzunun möhkəmlənməsinə, müvəffəqiyyətli transmilli enerji və nəqliyyat-dəhliz siyasəti yürütməsinə Avropa Birliyi ilə səmərəli əməkdaşlığı və tərəfdaşlığının mühüm təsiri olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın AB ölkələri ilə bağlı siyasətində iki əsas cəhət xüsusi yer tutur. Bunlardan biri, AB ölkələri ilə iqtisadi və siyasi münasibətləri tərəfdaşlıq istiqamətində inkişaf etdirməklə öz iqtisadi inkişafını və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdirsə, digəri Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün onların dəstəyindən yararlanmaqdır.

2006-cı il noyabrın 7-də AB ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında anlaşma memorandumunun imzalanması tərəflər arasında münasibətlərin dərinləşməsinə əlavə təkan verdi. Bu sənəddə AB-nin enerji təchizatının diversifikasiyası və təhlükəsizliyi, Azərbaycanın enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerjiyə qənaət və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edilməsi və s. layihələr nəzərdə tutulur. AB bu sənədi imzalamaqla özünün Mərkəzi Asiya enerji strategiyasında yeni mərhələnin əsasını qoymdu.

Azərbaycanın ABŞ, NATO və AB ilə həyata keçirdiyi təhlükəsizlik siyasətinin əsasında ölkənin beynəlxalq və regional təhlükəsizliyinə, ərazi bütövlüyü və suveren dövlət hüquqlarının qorunmasına beynəlxalq təminat almaq, Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə, pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpasına, malik olduğu enerji ehtiyatlarının sərbəst istifadəsinə, dünya bazarlarına azad və əlverişli marşrutlarla çıxarılmasına və s. həyati əhəmiyyət kəsb edən milli siyasət məsələlərinə əlavə dəstək qazanmaq vəzifəsi dayanır.

Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra beynəlxalq, regional

və milli təhlükəsizlik sahəsində MDB, KTMT çərçivəsində Rusiya, Ukrayna, Belarus və b. ölkələrlə əməkdaşlıq etdiyi kimi, 1994-cü ildən “Sülh naminə tərəfdaşlıq”, 1998-ci ildən isə “Fərdi tərəfdaşlıq” proqramı vasitəsilə NATO hərbi bloku və onun ABŞ, Türkiyə və s. üzvləri ilə də əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq həm bütövlükdə bloklar çərçivəsində, həm də müxtəlif ölkələrlə ayrı-ayrılıqda həyata keçirilir və Azərbaycan ordusunun hərbi hazırlığının, döyüş qabiliyyətinin yüksəldilməsi, milli ordunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, ölkənin quru və su sərhədlərinin, dəniz sahillərinin mühafizəsi sisteminin yaradılması və s. ilə bağlı texniki əməkdaşlığını əhatə edir.

4.5. Rusiyanın ABŞ, NATO və Avropa Birliyi ilə münasibətləri, onun Cənubi Qafqaz və Azərbaycanın geosiyasi mövqelərinə, regional təhlükəsizliyinə təsiri

Müasir beynəlxalq münasibətlərin ümumi vəziyyəti kimi Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühiti də, **bir tərəfdən, müasir dünya güclərinin- ABŞ, NATO, Rusiya, Çin və Avropa Birliyinin qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterindən, BMT Təhlükəsizlik Şurasında qəbul edilən qərarlardan və həmin qərarların yerinə yetirilməsindən, digər tərəfdənsə, həmin dövlətlərin və təhlükəsizlik maraqlarına toxunulan konkret məkanların, ayrı-ayrı regionların və ölkələrin əhalisinin yürüdülmə təhlükəsizlik siyasətinə münasibəti və reaksiyasından** asılı olaraq formalaşır və dəyişir. Məsələn, mütəxəssislər hesab edirlər ki, Rusiya cəmiyyətində postsovet ölkələrində yürüdülmə təhlükəsizlik siyasətinin mahiyyəti tam aydın olsa da, ABŞ və NATO hərbi blokunun dünyada və bəhs olunan məkanda yürütdüyü geosiyasətə və hərbi-geostrateji kursa münasibət hələ də birmənalı deyil. Qərbin iqtisadi və hərbi blokları ilə münasibətlərə dair bu ölkə rəsmilərində

birmənalı və dəqiq geosiyasi, hərbi-geostrateji kursun mövcud olmaması faktı onun postsovet məkanındakı regional təhlükəsizlik siyasətinə də mənfi təsir göstərir. Bu günün özündə də Rusiyada ABŞ-ı, Avropa Birliyi və NATO-nu beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə, etnik münaqişələrin həlli və müasir təhlükəsizliklə bağlı öz ölkələrinin bərabərhüquqlu tərəfdaşı qismində görənlərlə yanaşı, onlara “Avrasiya bölgəsində hərbi-siyasi cəhətdən möhkəmlənməyə və Rusiyanın maraqlarına zərbə vurmağa can atan rəqib” kimi baxanlar da kifayət qədərdir. Məsələn, bir çox mütəxəssislərin fikrinə görə, son zamanlar Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedev öz ölkəsinin xarici siyasət prioritetləri sırasına əvvəlki illərdə olduğu kimi, daha çox MDB ölkələri ilə münasibətləri deyil, ilk növbədə ABŞ və Avropa ölkələri ilə konstruktiv əməkdaşlığı və tərəfdaşlığı daxil etmişdir. O, ABŞ-la son dövrlərdə imzalanan mühüm strateji müqavilələrin, ABŞ-ın 2010-cu ildə açıqladığı rəsmi Milli Təhlükəsizlik Strategiyasının və s. kimi addımların iki ölkə arasındakı keçmiş gərginliyi geridə qoyduğunu, gələcək münasibətlərdə ciddi tərəfdaşlığa, yeni konstruktiv əməkdaşlığa əsas yaratdığını, dünyada və Avropada onlar arasındakı qarşıdurmadan qaynaqlanan münaqişələrin tezliklə aradan qaldırılacağına inandığını bəyan etmişdir. Lakin bununla yanaşı, Rusiyanın bəzi digər dövlət rəsmiləri hələ də açıq-aşkar formada “ABŞ-ın postsovet məkanındakı siyasətinin və Rusiya ilə münasibətlərinin səmimiyyətinə inanmadıqlarını”, fürsət düşən kimi “bu ölkənin Rusiyanın maraqlarına zərbə vurduğunu” iddia edirlər. Bundan başqa, Rusiyanın 2009-cu ildə qəbul etdiyi “Rusiya Federasiyasının 2020-ci ilə qədərki müddətdə Milli Təhlükəsizlik Strategiyası” və 2010-cu ilin əvvəllərində qəbul etdiyi Hərbi Doktrinasında¹⁰⁴ ABŞ və NATO bloku bu ölkənin əsas “xarici təhlükə ocaqları” kimi təqdim olunur. Bəzi rus geostrateqləri iki

¹⁰⁴ Bu sənədlərlə <http://nvo.ng.ru> və <http://www.rg.ru> saytlarında tanış olmaq olar.

ölkə arasında son dövrdə başlanan dialoq və formalaşan tərəfdaşlıq münasibətlərindən çıxış edərək, dünyada, o cümlədən Yaxın və Orta Şərqdə, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda mövcud hərbi-geostrateji məsələlərin, regional təhlükəsizliyin və NATO-Rusiya rəqabətinin müsbət sonluqla, ortaq maraqlar əsasında başa çatacağını proqnozlaşdırır və bütövlükdə Rusiya-ABŞ münasibətlərinin gələcək inkişafına inandıqlarını bəyan edirlər. Digərləri, məsələn, Rusiyanın Baş naziri Vladimir Putin 30 avqust 2010-cu ildə jurnalistlərə verdiyi müsahibəsində iki ölkə arasında münasibətlərdə ABŞ prezidentinin səyi ilə bəzi sahələr üzrə münasibətlərin sahmana salınmasını müsbət qiymətləndirsə də, digər sahələr üzrə hələ də iki ölkə arasında ciddi problemlərin mövcud olduğunu və həll edilməmiş qaldığını qabartmışdır. O, həll edilməmiş problemlər sırasına Rusiya ilə münaqişə vəziyyətində olan Gürcüstanı silah verilməsini, Avropada raket əleyhinə müdafiə sistemləri və müşahidə radarlarının quraşdırılmasından hələ də tam imtina edilməməsini və s. aid etmişdir.¹⁰⁵

ABŞ-ın yeni Milli Təhlükəsizlik Strategiyası ilə bağlı səsləndirdiyi açıqlamada təxminən oxşar mövqeni Rusiyanın xarici işlər naziri Sergey Lavrov da nümayiş etdirir. Göstərilən hallar, əlbəttə, Rusiyanın xarici siyasətində fərqli geosiyasi və hərbi-geostrateji mövqelərin mövcudluğundan xəbər verir ki, bu da Cənubi Qafqaz kimi həssas bölgənin regional təhlükəsizlik mühitinə təsir edir, bölgə ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın təhlükəsizliklə bağlı birmənalı beynəlxalq və regional mövqə formalaşdırmasını, xarici geosiyasi aktorlarla sərbəst münasibət yaratmasını və öz maraqlarına uyğun addım atmasını bir qədər çətinləşdirir.

Bəzi mütəxəssislərin fikrinə görə, Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi və hərbi geostrateji məsələləri ilə bağlı ABŞ-ın yürütdüyü və

¹⁰⁵ Вах: газ. “Зеркало”, 2 сентября 2010 г.

Rusiya tərəfindən daim tənqid olunan regional siyasət (NATO-nun bəzi postsosialist və postsovet ölkələrinin iştirakı ilə Şərqi doğru genişləndirilməsi və Avropada raket əleyhinə müdafiə qurğuları yaratmaq cəhdləri, Gürcüstanın ərazi bütövlüyü və suveren hüquqlarının ABŞ və Şimali Atlantika bloku tərəfindən açıq müdafiə olunması bu dövlətə verilən hərbi dəstək və s.- Ə.H.) başqa formada Rusiyanın həmin regionda yeritdiyi təhlükəsizlik siyasətinin özündə də təkrar olunur. Məsələn, 2010-cu ildə qəbul etdiyi Hərbi Doktrinasında və Təhlükəsizlik Strategiyasında Rusiya açıq-aşkar ABŞ və NATO ölkələrinin dünyadakı fəaliyyətini özünün “xarici təhlükə mənbələri” sırasına aid edir. Yaxud bu ölkə “Rusiyanın milli və həyati təhlükəsizlik maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə” lazım gəldikdə postsovet ölkələrinin ərazisinə birbaşa qoşun çıxarmaq “hüququnu” bəyan edir. Hər iki yanaşma, qeyd olunan mütəxəssislərin fikrincə, “nə bu ölkənin bəyan etdiyi ölkələrarası sivil tərəfdaşlıq təşəbbüslərinin ruhuna, nə də ki, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun gəlir”. Rusiya ABŞ-ı Cənubi Qafqazda onunla münaqişə vəziyyətində olan Gürcüstanı silahlandırmaqda, Avropada raket əleyhinə müdafiə sistemləri və müşahidə radarları yaratmaqda günahlandırır, ancaq özü Azərbaycan torpaqlarını işğal edən Ermənistanı açıq-aşkar silahlandırır, Cənubi Qafqazdakı Dağlıq Qarabağ və digər etnik separatçı rejimləri dəstəkləyir və onlara hər cür hərbi-texniki yardım edir. Odur ki, hər iki düşərgənin Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyi ilə bağlı nümayiş etdirdiyi ikili standart müvafiq olaraq həm bölgənin təhlükəsizlik mühitinə, həm də bölgə ölkələri ilə münasibətlərə mənfi təsir göstərir.¹⁰⁶

Rusiyanın son zamanlar yeritdiyi beynəlxalq və regional təhlükəsizlik siyasəti, bəzi rəsmi dairələrin anti-Qərb və anti-NATO bəyanatları ABŞ, NATO və AB-nin rəsmi dairələrini ciddi narahat

¹⁰⁶ Вах: газ. “Зеркало”, 2 сентября 2010 г.

etsə də, bu ölkənin Cənubi Qafqazda işğalçı Ermənistanı ATƏT-in nəzarətindən kənar çoxsaylı və təmənnasız hərbi yardım göstərməsi, Ermənistan vasitəsilə həm də dolaylı yolla Dağlıq Qarabağdakı separatçı rejimi silahlandırması faktı onlar tərəfindən sükutla qarşılanmışdır. ABŞ və NATO, təbii ki, Rusiyanın 2010-cu ildə hazırladığı Hərbi Doktrinanın müəyyənləşdirdiyi “xarici təhlükə mənbələri” sırasında özlərini qətiyyən rahat hiss edə bilməzdilər və bununla bağlı NATO Baş katibi Andres Rasmussenin etirazı da özünü çox gözlətmədi. O, Rusiyanın yeni təhlükəsizlik strategiyası ilə bağlı “Röyter” agentliyinə açıqlamasında bildirmişdi ki, bu ölkənin yeni Hərbi Doktrinası dünyadakı müasir hərbi vəziyyəti qətiyyən doğru əks etdirmir və bizim bu ölkə ilə tərəfdaşlıq istiqamətindəki çalışmalarımızın ruhuna uyğun gəlmir. Çünki NATO bloku özünü qətiyyən Rusiyanın düşməni hesab etmir.¹⁰⁷

NATO və ABŞ-ın son zamanlar Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsində nümayiş etdirdiyi faktiki fəaliyyətsizlik, yaxud həyata keçirdikləri çox yumşaq siyasət fonunda Rusiya bölgədə həddən artıq fəallaşmışdır. Qərb dairələri Rusiya ilə münasibətləri yumşaltmaq istiqamətində ciddi fəaliyyət göstərirlər. Son zamanlar ABŞ və Rusiya prezidentləri arasında keçirilən bir çox görüşləri, imzalanan bəzi ölkələrarası sənədləri, ABŞ-ın Avrasiya siyasətində mülayim kurs nümayiş etdirməsini və bu bölgədəki ənənəvi geosiyasi maraqlarını Rusiyaya güzəştə getməsini mütəxəssislər birmənalı qiymətləndirmirlər. ABŞ-ın bu siyasətini “Rusiyanı Qərbə münasibətdə açıq qarşıdurma meyindən çəkəndirməyə hesablanmış siyasi kurs kimi” dəyərləndirənlərin sayı daha çoxdur. Onların fikrincə, Barak Obama hökumətinin həyata keçirdiyi yeni dünya siyasəti və təhlükəsizlik platforması, Rusiya - ABŞ münasibətlərindəki konstruktiv yaxınlaşma və tərəfdaşlıq xətti təkcə Amerikanın

¹⁰⁷ Вах: газ. “Зеркало” , 12 февраля 2010 г.

özünün deyil, həm də hegemon olduğu NATO blokunun, Avropa Birliyi ölkələrinin dünyada, o cümlədən Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı mövqeyinə, SSRİ dağılından bəri nümayiş etdirdiyi birmənalı siyasətə ciddi təsir göstərmişdir. Bunu 19-20 noyabr 2010-cu ildə NATO-nun Lissabonda keçirilən sammitində üzv ölkələrin başçılarının Rusiya ilə bağlı nümayiş etdirdikləri münasibət və qəbul etdikləri yeni “Təhlükəsizlik Strategiyası” da aydın şəkildə göstərdi. NATO bundan qabaq, 1999-cu ildə qəbul etdiyi əvvəlki strategiyasından fərqli olaraq, növbəti 15 il üçün nəzərdə tutulan yeni strategiyasında artıq Rusiyanı bir çox başqa rəqib ölkələrlə yanaşı “Qərbin təhlükəsizliyinə təhdid mənbəyi” kimi deyil, əksinə, ümumavropa təhlükəsizliyi sahəsində “strateji tərəfdaş” kimi qiymətləndirir və onunla münasibətlərində fərqli taktika ortaya qoyur. ABŞ Prezidenti Barak Obama sammitdəki çıxışında “Avropa və ABŞ-ın raket təhlükəsizliyi sisteminə Rusiyanı da qatacaqları” haqqında bəyanat verərək, bu haqda Rusiya Prezidenti Dmitri Medvedevlə danışıq apardığını iştirakçıların diqqətinə çatdırır. ABŞ Prezidentinin bu bəyanatını və NATO-nun Lissabondakı mövqeyini dəyərləndirən rus mütəxəssisləri növbəti gün, sammitin bitməsini gözləmədən NATO-nu artıq Rusiya üçün təhlükə deyil, təhlükəsizlik sahəsində tərəfdaş və “mütərəqqi blok” kimi dəyərləndirməyə başlayırlar.¹⁰⁸

Bir çox mütəxəssislər hesab edir ki, Avropa Birliyi və ABŞ-ın Rusiya ilə münasibətləri bərpa etmək və yaxşılaşdırmaq sahəsində həyata keçirdiyi hazırkı xətt Avroatlantik Alyansın dünyadakı hərbi-geostrateji mövqeyinə ciddi təsir göstərmiş, hətta təşkilatın Qara və Xəzər dənizləri hövzəsində yerləşən bəzi ölkələr qarşısındakı öhdəliklərini ciddi sual altına almışdır. Rusiya-Gürcüstan müharibəsində Qərbin Gürcüstanın suveren hüquqlarını

¹⁰⁸ Вах: газ.”Известия”, 18 ноября 2010 г.; Прогрессивный блок НАТО // газ. “Известия”, 22 ноября 2010 г.

təmin etmək sahəsində ciddi bir iş görə bilməməsi NATO ilə strateji əməkdaşlığı möhkəmləndirən Ukraynanın, bu istiqamətdə nisbətən məsafə saxlayan Azərbaycanın, Orta Asiya dövlətlərinin mövqeyinə bilavasitə mənfi təsir göstərmiş və bu təsir indi də özünü büruzə verir.¹⁰⁹

Məsələ burasındadır ki, son illər ərzində ABŞ ilə Şimali Atlantika blokunun Avropadan olan bəzi üzvləri arasında da beynəlxalq təhlükəsizliklə bağlı ciddi fikir ayrılıqları müşahidə olunmaqdadır. Rəsmi Vaşinqton NATO-dan bütün dünyada öz istəyinə uyğun və ona lazım olan məqamda hansısa ölkəni cəzalandırmaq, yaxud planetin hansısa bölgəsinə qoşun çıxararaq öz iradəsini reallaşdırmaq məqsədi ilə istifadə etməyə çalışmışdır. Bu mövqeni Avropanın Fransa, Almaniya, Türkiyə və s. kimi böyük dövlətləri heç də hər zaman dəstəkləmir. Onlar Avropa Birliyinin müasir dünyada yürütdüyü liberal-demokratik siyasətə uyğun olaraq, həm ABŞ-ı öz yanlarında görməklə ondan Avropanın təhlükəsizliyinə əlavə təminat kimi istifadə etmək, həm də Avrasiya bölgəsində - Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda öz geoiqtisadi maraqlarını reallaşdırmaq, enerji təhlükəsizliklərini gücləndirmək və s. məqsədlər üçün bəhrələnmək istəyirdilər. Mütəxəssislərin fikrincə, bəzi Şərqi Avropa dövlətləri ABŞ və NATO-dan daha çox “qitənin enerji təhlükəsizliyinin təminatı” məqsədilə Rusiyaya təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməyə çalışırdılarsa, Qərbi Avropa dövlətləri və Türkiyə, əksinə, ABŞ və NATO-nu onların Rusiya ilə tərəfdaşlıq yaratmaq səylərinə mane olmaqdan çəkəndirməyə cəhd göstərirdilər. NATO-nun Baş katibi Andres Rasmussenin 2010-cu ildə bununla bağlı açıqlaması bu məsələyə kifayət qədər aydınlıq gətirir. O bəyan edirdi ki, NATO bloku ABŞ-ın ardınca Rusiya ilə öz münasibətlərindəki “gərginliyi aradan qaldırmalı”, onunla tərəfdaşlıq münasibəti yaratmalı və hətta

¹⁰⁹ Bax: Petersen A. Azərbaycanın Avroatlantik baxışları //”Azerbaijan Focus” jurnalı, №2, 2010-cu il, s.197

lazım gəlsə, bu dövləti öz sıralarına qəbul etməlidir.¹¹⁰ NATO Baş katibininin bu bəyanatı, təşkilatın Lissabon sammitində rəsmi olaraq ortaya qoyduğu “Rusiya ilə tərəfdaşlıq kursu” və s. blokun əksər üzvləri tərəfindən dəstəklənərək, sonrakı dövrdə NATO-nun yeni təhlükəsizlik strategiyasına, bütövlükdə Avrasiyada, o cümlədən Xəzər-Qara dəniz hövzəsindəki gələcək fəaliyyətinə də bir çox fərqli prinsiplər əlavə etdi. Həmin strategiyaya görə, Alyansın beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində yaxın on il üçün əsas vəzifələrindən biri *dünyanın digər böyük dövlətləri, regional liderləri ilə münasibətləri sahmana salmaq və onlarla tərəfdaşlıq əlaqələrini gücləndirməkdən ibarətdir*. Mütəxəssislərin fikrinə görə, hazırda NATO-nun Cənubi Qafqazdakı hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik strategiyası daha çox Qərbin enerji təhlükəsizliyi məsələlərinə yönəlmişdir.

Göründüyü kimi, ABŞ, Avropa Birliyi və NATO 1995-2008-ci illərdəkindən fərqli olaraq, 2008-ci ildən sonra Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubu Qafqaz ölkələrinin milli və təhlükəsizlik mənafeələrini, onlarla əvvəlki illərdə qurulmuş geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji münasibətləri, bəziləri ilə yaradılmış strateji tərəfdaşlığı və bölgədə yarana biləcək gələcək geosiyasi reallıqları nəzərə almadan Rusiya ilə, sonuncu isə öz növbəsində Qərblə bütün sahələrdə, o cümlədən geosiyasi, hərbi-geostrateji və geoiqtisadi məsələlərdə tərəfdaşlıq münasibətlərini öz xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi reallaşdırmağa çalışır. Lakin ziddiyyətli hal ondan ibarətdir ki, Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Qırğızıstan, Azərbaycan və b. region ölkələrinin (Ermənistan istisna olmaqla) həmin aktorlarla analoji münasibəti hər iki düşərgənin əsassız qısqanclığı ilə qarşılaşır.

Rusiya, ABŞ, NATO və AB-nin Cənubi Qafqazda və Xəzər-

¹¹⁰ Вах: газ. “Зеркало”, 22 июля 2010 г.

Qara dəniz hövzəsində yürütdüyü hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik siyasətini Rusiyanın rəsmi və qeyri-rəsmi dairələri, ayrı-ayrı mütəxəssisləri və s. kimi, region ölkələrinin rəsmi və ictimai dairələri, ümumi əhali və ictimaiyyəti də birmənalı qiymətləndirmir. Məsələn, hazırda Qərbi üçlüyünün Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsində yürütdüyü hərbi-geostrateji kurs və təhlükəsizlik siyasəti postsovet ölkələrindən yalnız Gürcüstan, Rusiyanın yürütdüyü siyasət isə yalnız Ermənistan tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olunur və dəstəklənir. Birincilərin “region ölkələrinin təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı müstəqil seçim hüququnun tanınması və bunun əsasında dünyada yeni geosiyasi, hərbi-geostrateji vəziyyət yaratmaq” istəyini, Rusiyanınsa “təhlükəsizlik sahəsində birgə regional əməkdaşlıq prinsiplərinin yaradılması” təklifini bəzi istisnalarla Azərbaycan və Ukrayna da dəstəkləyir.

Hazırda Qərbi təmsil edən üçlük bir qədər sönük olsa da, Cənubi Qafqazda Gürcüstanla yaratdıqları strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini Azərbaycanla da yaratmaq, o cümlədən Ukrayna və Ermənistanı Rusiyadan qopararaq öz geosiyasi orbitinə çəkmək istiqamətində fəaliyyət göstərir, BTC-nin, BTƏ-nin təhlükəsizliyini, bölgədə Qərbin enerji maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədilə Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada sabitliyin yaradılmasını, bölgənin bütövlükdə NATO-nun hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik dairəsinə daxil olmasını arzulayırlar. Bundan başqa, üçlük bölgədə özlərinin yanacaq-enerji maraqlarını reallaşdırmaq, Avropanın artan enerji təhlükəsizliyini Rusiyanın geoiqtisadi asılılığından xilas etmək, Xəzər-Qara dəniz hövzəsində və Cənubi Qafqazda geoiqtisadi cəhətdən möhkəmlənmək istiqamətində də ciddi fəaliyyətini davam etdirir. Lakin Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühitinə və yerli ictimaiyyətin fikrinə ciddi təsir göstərən bir faktı da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, üçlük regionda bütün *bu məsələləri Rusiya ilə ciddi siyasi, iqtisadi və hərbi münaqişəyə girmədən həll etməyə*

çalışır. Məsələn, ABŞ dövlət katibi Hillari Klintonun 2010-cu ilin iyul ayında Cənubi Qafqaz ölkələrinə rəsmi səfəri zamanı səsləndirdiyi bəyanatlar onu göstərdi ki, ABŞ bu regionu birdəfəlik tərk etmək və Rusiyanın ixtiyarına buraxmaq fikrində deyildir. Xüsusən Avropanın bölgədəki hərbi-geostrateji, enerji və nəqliyyat-dəhliz təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərində rəsmi Vaşinqton Xəzər hövzəsinə, Orta Asiya və Cənubi Qafqaza, Azərbaycan və Gürcüstana ciddi əhəmiyyət verərək, bu bölgədə sabit regional mühit yaratmaq və dövlətlərin Rusiyadan asılı olmayan, müstəqil addımlarını dəstəkləmək istədiyini nümayiş etdirir. Lakin Rusiyanın son zamanlar regionda xeyli fəallaşması və mövcud reallıqların da daha çox onun maraqlarına uyğun dəyişməsi həm ABŞ-ı, həm də onun AB və NATO üzrə müttəfiqlərini yeni geosiyasi vəziyyətlə üz-üzə qoymuş və bir qədər geri çəkilməyə məcbur etmişdir. Məhz elə həmin reallığa uyğun olaraq, Şimali Atlantika Alyansı Gürcüstan, Ukrayna və digər ölkələrin bloka üzv olmasını hazırkı dövrdə qeyri-mümkün hesab etmişdir. Bununla da Qərb ölkələri və NATO bloku bir tərəfdən Ukrayna və Gürcüstanı çətin vəziyyətdə buraxaraq, onları ciddi və prinsipial formada dəstəkləmək kursundan geri çəkilmiş, digər tərəfdənsə Qara-Xəzər dənizi hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı əvvəlki əlverişli geosiyasi mövqelərini güzəştə getmişlər.

Qərb ölkələrinin yeni şəraitdə Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi ilə bağlı yürütdüyü fərqli siyasət və Rusiya ilə yaratdığı tərəfdaşlıq münasibətləri əksər region ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın bu sahədəki mövqelərinə və fəaliyyətinə adekvat təsir göstərmişdir. Məsələn, yeni şəraitə uyğun olaraq 18 noyabr 2010-cu ildə Rusiyanın təşəbbüsü ilə Xəzər hövzəsi ölkələrinin 3-cü Bakı sammiti keçirildi və Azərbaycan, Rusiya, Qazaxıstan, İran və Türkmənistan prezidentləri “Xəzərdə təhlükəsizlik sahəsində birgə əməkdaşlıq” haqqında Sazişinə imza atdılar. Bəhs olunan Saziş Xəzər hövzəsində birgə təhlükəsizliyin təmin edilməsi prinsipləri ilə yanaşı, həm də

transsərhəd bölgələrdə terrorizmə, cinayətkarlığa, qaçaqmalçılığa və narkotiklərin dövriyyəsinə qarşı ümumi mübarizənin mexanizmlərini özündə əks etdirmişdir ki, onu mütəxəssislər bütövlükdə “bölgədəki yeni geosiyasi və hərbi-geostrateji şəraitin əyani nəticəsi kimi” dəyərləndirmişlər. Bəziləri Sazişin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi “Xəzər bölgəsinin təhlükəsizlik məsələlərinə hər hansı kənar qüvvələri buraxmadan, bilavasitə sahilyanı ölkələrin daxili potensialı hesabına regional sülhün və sabitliyin təmin edilməsi prinsipini” qeyd etmiş¹¹¹, digərləri “regionun təhlükəsizliyi məsələsində yerli və beynəlxalq amillərin tarazlığının yaradılmasını”¹¹² və s. ön plana çəkmişlər. Xəzərdə birgə təhlükəsizliklə bağlı imzalanan həmin dövlətlərarası Sazişi “NATO təhlükəsindən birdəfəlik xilas olmaq və region ölkələrinin bu quruma meyillənməsini durdurmaq məqsədilə Rusiya-İran cütlüyünün xüsusi səyi ilə ərsəyə gəlmiş və Azərbaycanın tarazlaşdırılmış siyasətinə mane olan” sənəd kimi dəyərləndirən mütəxəssislər də mövcuddur. Onların bir qismi, xüsusən Qərb ölkələrinin strateji mərkəzlərini təmsil edən mütəxəssislər hesab edir ki, indiki şəraitdə ABŞ və NATO-nun geri çəkilməsi nəticəsində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda “oyun qaydaları”nı müəyyənləşdirən Rusiya gələcəkdə region dövlətlərinin və beynəlxalq güc mərkəzlərinin “fərqli maraq dairələri üzərində yaranmış” ciddi müqaviməti ilə üzləşərək geri çəkməyə məcbur olacaqdır.

Azərbaycan Cənubi Qafqazın beynəlxalq və regional təhlükəsizliyi ilə bağlı həm Qərb ölkələri bloku - ABŞ, NATO, AB, həm də Rusiya və MDB ölkələri ilə ayrı-ayrılıqda və birgə fəaliyyətin, onlar arasında Cənubi Qafqazda münaqişəli vəziyyətin deyil, tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasının tərəfdarı kimi

¹¹¹ Вах: Период полураздела // газ. “Коммерсант”, 19 ноября 2010 г.

¹¹² Вах: Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной // “Независимая газета”, 19 ноября 2010 г.

çıxış etmiş və bu haqda dəfələrlə rəsmi bəyanatlar səsləndirmişdir. Onun həm Qərb ölkələri və NATO-dan, həm də Rusiya və KTMT-dən əsas tələbi *dünyada müxtəlif standartlı yanaşmalardan uzaq, obyektiv və real fəaliyyət göstərən, beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan, etibarlı və real təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması, əksər müstəqil ölkələrin bərabər əsaslarla həmin sistemə qoşulmaq hüququnun tanınması, o cümlədən dövlətlərin beynəlxalq hüquqa əsaslanan ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyinin etibarlı təminatından ibarətdir.*

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyinə münasibətdə *Azərbaycanın siyasəti bölgədə etnik separatizm və ərazi iddialarından qaynaqlanan münaqişəli hallara son qoyulmasına, region ölkələrinin bir-biri ilə sülh şəraitində dinc yanaşı yaşamasına, regionda suveren dövlət hüquqlarının qorunması istiqamətində real təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsinə, Xəzərin zəngin neft-qaz məhsullarının nəqli üçün istifadə olunan dəhlizlərin təhlükəsizliyinin təminatına və s. məsələlərə yönəlmişdir.* Lakin hazırda bu sahədə həm ayrı-ayrılıqda, həm də qarşılıqlı münasibətlərdə nə Qərbin, nə də Rusiyanın nümayiş etdirdiyi regional və beynəlxalq yanaşma, Cənubi Qafqazda yürütdüyü təhlükəsizlik siyasəti Azərbaycanın təhlükəsizlik tələblərinə tam cavab vermir. Qərb də, Rusiya da hazırda təhlükəsizlik sahəsində Cənubi Qafqazın və Azərbaycanın taleyüklü məsələlərinin həllində ciddi iradə nümayiş etdirmir, bölgədə hərbi-geostrateji münasibətləri gərginləşdirən Ermənistanın regiondakı işğalçılıq siyasətinin, qonşu dövlətlərə qarşı ərazi iddialarının qarşısını almaq, etnik münaqişələri və separatizmi dayandırmaq, Azərbaycanın pozulmuş ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və s. kimi regional təhlükəsizlik problemlərinin həlli istiqamətində ciddi səy göstərmirlər.

Bir çox mütəxəssislər Rusiyanın ATƏT-in “Regional təhlükəsizlik və Avropada döyüş silahlarının məhdudlaşdırılması” haqqında

1992-ci il “Cinah sazişi”nin tələblərini nəzərə almadan Cənubi Qafqazda öz hərbi iştirakını və geostrateji gücünü getdikcə artırmağa çalışmasını, beynəlxalq nəzarətdən yayınan işğalçı Ermənistanı, Cənubi Qafqazdakı digər separatçı hərbi-siyasi rejimləri dəstəkləməsini və s. halları nəzərdə tutaraq, Cənubi Qafqazda bundan sonra qeyri-müəyyən hərbi-geostrateji vəziyyətin hökm sürəcəyini proqnozlaşdırır, heç bir hərbi blokda iştirak etməyən Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova kimi ölkələrin regional təhlükəsizliyinə hər hansı beynəlxalq təminatın veriləcəyinə şübhə ilə yanaşırlar. Onlar hesab edir ki, əvvəlki illərdə Cənubi Qafqaz və Qara dəniz regionundakı ölkələrin təhlükəsizliyi ilə bağlı hər hansı qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısını almaq istiqamətində Qərb Ukrayna, Gürcüstan və Azərbaycana təsirli və ciddi dəstək verirdisə, son üç ildə, demək olar ki, bu dayandırılmışdır.

4.6. Türkiyə və İranın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyinə yanaşması. Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqları

Türkiyə və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyi

Qafqaz, Orta Asiya, Xəzər hövzəsi regionunun və bütövlükdə Avrasiyanın ən qədim geosiyasi oyunçularından olan Türkiyə SSRİ-nin süqutundan sonra həm üzvü olduğu NATO hərbi blokunun strategiyası çərçivəsində, həm də müstəqil şəkildə Cənubi Qafqazın geostrateji təhlükəsizliyi sistemində öz mövqelərini gücləndirmək üçün fəaliyyətə başlamışdır. Sovet İttifaqı dövründə bölgədəki prosesləri əsasən NATO-nun mənafeyi prizmasından izləyən Ankara, hazırda Şimali Atlantika Alyansının maraqlarının müdafiəçisi rolundan bir qədər uzaqlaşaraq, daha çox öz geosiyasi mənafeələrinə

diqqət yetirməyə başlamışdır. Məsələn, Qərbin təzyiqlərinə baxmayaraq, Türkiyənin son zamanlara qədər Ermənistanla münasibətlər qurmaqdan və sərhədləri açmaqdan imtina etməsi bəhs olunan müstəqil siyasətin və fərqli maraqların mövcudluğunun göstəricisidir. Amma bununla yanaşı, ABŞ-ın Cənubi Qafqaz, Xəzər hövzəsi və Orta Asiyada fəallaşması, NATO-nun müxtəlif proqramları çərçivəsində bölgədə hərbi iştiraka nail olması Türkiyənin maraqlarına tam cavab verir. Çünki Ankara Birləşmiş Ştatların bu geosiyasi məkandakı hərbi-geostrateji maraqlarının reallaşmasında əsas müttəfiq roluna iddialıdır və həmin rolunu icra edərək ABŞ-dan xeyli maliyyə yardımı alır. Doğrudur, həm o dövrdə, həm də hazırda Qərb ölkələrinin və NATO üzvlərinin Türkiyəyə münasibəti birmənalı deyil və bir çox məsələlərdə ona tam etibar etmirlər. Amma dünyanın ən mühüm geosiyasi dəniz yollarına nəzarət etməsi, uzun müddət Rusiyanın Qafqazdakı təsirini zəiflətməsi və son zamanlara qədər İranın radikal islam fundamentalizminin qarşısında “milli və dini sipər” rolunu oynaması Türkiyənin Avrasiyada Qərb üçün əvəzənilməz müttəfiq kimi qalmasını şərtləndirmişdir. Politoloq Zbiqnev Bjezinski o dövrdə açıq şəkildə bildirirdi ki, “hazırda Türkiyə Rusiyanın Cənub sərhədlərində Almaniyanın ABŞ üçün vaxtilə Orta və Şərqi Avropada oynadığı rolunu oynayır”. Z. Bjezinski Türkiyənin regionda əhəmiyyətini qısa olaraq aşağıdakı amillərlə əsaslandırır:

- Türkiyə Qara dəniz regionunda vəziyyətin sabit qalmasında mühüm rol oynayır;
- Aralıq dənizindən Qara dənizə keçidləri nəzarətdə saxlayır;
- Rusiyanın Qafqazdakı mövqelərinin güclənməsinə imkan vermir;
- İslam fundamentalizminə qarşı sipər rolunu oynayır;
- NATO-nun cənubdakı dayağıdır və s.

Sonuncu məqam – NATO amili Türkiyə üçün Cənubi Qafqazda xüsusi vacib təsir mexanizmi hesab olunur. Rəsmi Ankara Alyans daxilindəki rolunu daim artırmağa çalışır və bunun avtomatik olaraq, həm də özünün Cənubi Qafqazdakı nüfuzunun güclənməsinə müsbət təsir göstərəcəyinə ümid edir. Məsələn, bir neçə il əvvəl Türkiyə rəhbərliyi İstanbulda NATO-nun Çevik Qüvvələr Qərargahının yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edərək Balkanlar, Qafqaz və Orta Asiya kimi geostrateji məkanı “yeni yaradılacaq qərargahın təsir zonasına daxil etməyi” təklif edirdi.

Türkiyə son illərdə həm də ABŞ və NATO-nun Qafqazdakı geosiyasi və təhlükəsizlik mövqelərinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Xüsusən Vaşinqton təhlükəsizlik və enerji sahəsində öz regional siyasətini məhz Türkiyə vasitəsilə həyata keçirir, regiondakı bütün transmilli hərbi və enerji layihələrini birbaşa onun iştirakı ilə reallaşdırır. Bundan başqa, ABŞ Gürcüstan silahlı qüvvələrinin formalaşdırılmasını, ona bir çox hərbi yardımların göstərilməsini və s. məsələləri də əsasən Türkiyənin vasitəsilə həyata keçirir. Lakin Türkiyənin son illərdə nümayiş etdirdiyi özünəməxsus geosiyasət, planetar və regional münasibətlərdə öz maraqlarını daha aşkar formada qoruması nə ABŞ-ı, nə də ki, onun NATO üzvrə digər müttəfiqlərini qane edir.

Mütəxəssislərin fikrincə, Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı keçmiş və indiki əsas geosiyasi uğurları və perspektivi nə Rusiya və Qərblə, nə də Ermənistanla deyil, birbaşa Azərbaycan və Gürcüstanla bağlıdır. Xüsusən Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin “bir millət-iki dövlət” kimi qiymətləndirdiyi Azərbaycanla Türkiyə münasibətləri ilk gündən dünyada analoqu olmayan dostluq və qardaşlığa, bütün beynəlxalq məsələlərdə ən sadıq müttəfiqlik və tərəfdaşlığa söykənmişdir. Cənubi Qafqazda bu iki dövlət, Gürcüstanı da qoşmaqla, 90-cı illərin ortalarından başlayaraq bölgənin bütün transmilli geosiyasi, geoiqtisadi, enerji-nəqliyyat və s. layihələrində

vahid strategiya çərçivəsində iştirak etmiş, beynəlxalq təşkilatlarda eyni mövqe nümayiş etdirmiş və fikrimizcə, bundan sonra da birgə hərəkət etməyə məhkumdurlar.

Xəzər hövzəsinin zəngin neft və qaz məhsullarının dünya bazarlarına məhz Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən nəql olunması ideyasının əsasında Azərbaycan dayanır. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə reallaşdırılan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu və digər transmilli nəqliyyat-kommunikasiya layihələri Türkiyənin enerji-transmilli nəqliyyat tələbatlarının ödənilməsi problemlərini həll etməklə yanaşı, həm də onun beynəlxalq enerji-nəqliyyat qovşağı kimi dünyadakı geosiyasi və geoiktisadi nüfuzunu artırmış, Avrasiyanın hərbi, geostrateji və təhlükəsizlik mühitindəki daimi təmsilçiliyini təmin etmiş və rolunu gücləndirmişdir. Çünki bu qlobal layihələrin hamısında Türkiyə mühüm tranzit ölkə funksiyasını yerinə yetirir. Bu isə, avtomatik olaraq, regionda onun aparıcı dövlət statusunu möhkəmləndirir. Azərbaycan Türkiyəni regionda özünə ən etibarlı strateji tərəfdaş hesab edir.

Türkiyə 90-cı illərin əvvəlindən başlayaraq Cənubi Qafqazda Azərbaycan və Gürcüstanla hərbi-geostrateji tərəfdaşlığın möhkəmlənməsi yönündə ciddi addımlar atmışdır. NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan ordusunun Qərb standartlarına uyğunlaşdırılması daxildir. 2002-ci ildə Trabzonda üç ölkə arasında hərbi əməkdaşlıq, silah qaçaqmalçılığına, sərhəd pozuculuğuna, narkotik maddələrin dövriyyəsinə və transmilli cinayətkarlığa qarşı birgə mübarizə haqqında, 2007-ci ildə isə təhlükəsizlik sahəsində regional əməkdaşlıq, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun çəkilməsi və s. haqqında bir neçə saziş imzalanmışdır. Bütün bunlar regionun üç dövləti arasında sərhəd, nəqliyyat təhlükəsizliyi və transmilli cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində milli fəaliyyətin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur.

Bundan başqa, Türkiyə BTC, BTƏ və BTQ layihələrinə hərtərəfli dəstək verərək, Azərbaycan və Gürcüstanın Rusiyadan enerji və nəqliyyat asılılığını aradan qaldırılması və bu sahədə təhlükəsizliyinə dəstək verilməsində iştirak etmişdir. Hazırda Türkiyə bu kəmərlər və dəhlizlərdən istifadə etməklə, Avropanın enerji bazarının və Şərqi-Qərbi tranzit daşıma sisteminin əsas oyunçusuna, regionun isə böyük enerji-nəqliyyat mərkəzinə çevrilməyə çalışır. O hesab edir ki, neft, qaz və digər malların transmilli nəqli üçün tranzit mərkəz mövqeyini möhkəmləndirməklə Avropa İttifaqına daxil olmaq şanslarını da artırma bilər.¹¹³

Türkiyənin Qafqazda və Xəzər-Qara dəniz hövzəsində əsas müttəfiqi Azərbaycan və Gürcüstan olsa da, bölgədə möhkəmlənmək üçün onun Rusiya, Orta Asiya ölkələri və Ermənistanla münasibətləri də geosiyasi əhəmiyyət daşıyır. Çünki birbaşa Azərbaycanla sərhədi olmayan (təcrid edilmiş Naxçıvan istisna olmaqla) Türkiyə tam hərəkət sərbəstliyi qazanmaq üçün Gürcüstanla yanaşı, Ermənistanla da münasibətləri sahmana salmaq istəyir. Lakin Azərbaycanın işğal altında olan torpaqları azad olunmadan bunu etmək qeyri-mümkündür. Odur ki, Türkiyə geoiqtisadi anlamda, xüsusən transmilli enerji, nəqliyyat və dəhliz layihələrində 90-cı illərin sonundan etibarən bölgədə həlledici mövqelər qazanaraq Rusiyanı qismən sıxışdırsa da, Ermənistanla münasibətlərindəki problemlər və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin uzanması ona regiona nəzarət uğrunda ciddi fəaliyyət göstərməyə və mübarizə aparmağa imkan vermir. Çünki Türkiyənin Cənubi Qafqazın üç ölkəsindən biri ilə diplomatik, iqtisadi və siyasi əlaqələrə malik olmaması onun regionda manevr imkanlarını qismən məhdudlaşdırır. Azərbaycan torpaqlarını işğal altında saxlaması səbəbindən Ermənistanla diplomatik əlaqələr qurmaq və

¹¹³ Вах: Жизнин С. В поисках баланса интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа) // «Независимая газета», 12 января 2010 г.

sərhədləri açmaqdan uzun müddət imtina edən Türkiyə son zamanlar Avropa İttifaqının və ABŞ-ın təzyiqləri ilə üzvləşməkdədir. Lakin Azərbaycanla müttəfiqlik münasibətlərinin strateji dəyəri bütün bu təzyiqlərə sinə gərməyin əvəzini ödəyir. Bunları nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması və bu əsasda Türkiyə-Ermənistan və Azərbaycan-Ermənistan əlaqələrinin qurulması Türkiyənin Cənubi Qafqazda və Avropadakı mövqelərini xeyli gücləndirəcək amillər sırasındadır.

Hazırda Türkiyə regionun bütün ölkələri ilə, o cümlədən onun keçmiş geostrateji rəqibləri sayılan Rusiya, İran və Ermənistanla əməkdaşlıq xətti götürmüşdür. Bir müddət əvvəl Rusiya ilə Gürcüstan arasında silahlı münaqişə baş verəndə, bu ölkə “Qafqaz sülh platforması” adlı xüsusi bir təşəbbüslə çıxış edərək, Cənubi Qafqazda və bütövlükdə regionda baş verən münaqişələrin Rusiya, Türkiyə və üç Qafqaz dövləti ilə birgə həllinə nail olmağa cəhd göstərdi. Bu platforma region ölkələrinin və Qərb dövlətlərinin xüsusi rəğbətini qazana bilmədiyi üçün gözlənilən müsbət nəticələri vermədi. Bunun ardınca Türkiyə fərqli regional geosiyasi yanaşma əsasında “qonşularla maksimum inteqrasiya, minimum problem” taktikası yürüdərək, Ermənistanla sərhədlərin açılması, İranla, Suriya və digər qonşu ölkələrlə münasibətlərin nizama salınması yönündə fəallıq nümayiş etdirdi. Lakin işğalçılıq faktı aradan qalxmamış Ermənistanla sərhədlərin aşılması, onunla “dostluq və əməkdaşlıq” cəhdi müvafiq olaraq Azərbaycanın dirənişi ilə üzleşdi və iki ölkə arasındakı geostrateji münasibətlərə mənfi təsir göstərməyə başladı. Azərbaycanın bir dost və müttəfiq kimi Türkiyədən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunmayınca “işğalçı ölkə ilə sərhədləri açmamaq və iqtisadi-siyasi münasibətlər yaratmamaq” tələbi ilk gündən hər iki ölkənin geniş ictimaiyyətinin, siyasi dairələrinin dəstəyini qazandı. Bu vəziyyət Türkiyənin rəsmi dairələrini Azərbaycan torpaqlarını işğaldan azad etməyə nə qədər

Ermənistanla sərhədləri açmaq və qarşılıqlı münasibətləri sahmana salmaq fikrindən daşındırdı və müvafiq olaraq Azərbaycanla geostrateji münasibətlərin pozulmasının qarşısını aldı.

Bəzi siyasətşünaslar Türkiyənin hazırkı geosiyasi davranışını ABŞ-ın başda Prezident Barak Obama olmaqla Avrasiyada yürütdüyü müasir dişsiz siyasətindən doğan “qeyri-sabit və qütblərərası vurnuxma” kimi dəyərləndirirlər. Xüsusən 2010-cu ilin oktyabr ayında Türkiyənin qəbul etdiyi yeni Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında İran, İraq, Suriya, Yunanıstan və Ermənistanın bu ölkənin xarici təhlükə mənbələri siyahısından çıxarılmasını, keçmiş hərbi-siyasi tərəfdaşı hesab olunan İsraili xarici təhlükə, Rusiyanı xarici tərəfdaş ölkələr sırasına aid etməsini həmin yanaşmanın nümunəsi kimi qiymətləndirirlər. Bu siyasəti analitiklər həm də ABŞ və NATO-nun qeyri- prinsipial mövqeyi qarşısında “Rusiyanın Türkiyəni öz regional geosiyasi tərəfdaşları sırasına daxil etməsi və bu istiqamətdə onun xarici siyasət strategiyasının qələbəsi kimi” təqdim edirlər. Bəzi mütəxəssislər bundan sonra Türkiyənin Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyanı tamamilə Rusiyanın öhdəsinə buraxaraq Yaxın və Orta Şərqdə fəal geosiyasət yürüdəcəyi ilə bağlı proqnozlar da verirlər.¹¹⁴

İrənin Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik siyasəti və Azərbaycanın milli maraqları

Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik və hərbi-geostrateji məsələlərində həmişə özünəməxsus rolü və funksiyası ilə seçilən bölgənin iri dövlətlərindən biri də İrəndir. SSRİ-nin dağılması və Xəzər ətrafında yeni müstəqil dövlətlərin yaranması bu ölkə ilə Rusiya arasında iki əsrə yaxın müddətdə mövcud olan vahid

¹¹⁴ Bax: газ. “Зеркало”, 3 ноября 2010 г.

geosiyasi sərhədləri pozdu və onların tarixi strateji əlaqələrinə ciddi maneə yaratdı. Rusiya ilə İrani birləşdirən birbaşa quru sərhədlərinin aradan qalxması iki ölkənin Cənubi Qafqaz və Avrasiya məkanındakı birgə geosiyasi və hərbi-geostrateji planlarının reallaşmasını xeyli çətinləşdirdi. Üstəlik, Qərbin Azərbaycan vasitəsilə Cənubi Qafqaz və Xəzərə daxil olması bu ölkə ilə Rusiya arasında nəinki təkcə Azərbaycanın, eyni zamanda, “strateji rəqiblər hesab olunan kənar qüvvələrin” də mövcudluğunu şərtləndirdi. Mütəxəssislərin fikrincə, bu gün Tehran ilə Moskvanın Qərbin timsalında regiona getdikcə güclü müdaxilə edən “kənar qüvvələrə” qarşı ciddi müqavimət göstərməsinin kökündə də məhz bu amil dayanır.

Ümumiyyətlə, İranın bölgədə təhlükəsizlik problemlərinə öz tarixi yanaşması vardır və bu dövlətin mövqeyində yeni şəraitdə də hər hansı ciddi dəyişiklik müşahidə olunmur. İran bölgədə qeyri-sabitliyin yaranmasında maraqlı deyildir. Çünki bu vəziyyət «regiondan kənar» qüvvələrin (ABŞ, Avropa İttifaqı, NATO, KTMT və s.) hadisələrə müdaxiləsinə və mövqələrinin möhkəmlənməsinə şərait yarada bilər. Ən yeni tarixdə baş verən istənilən münaqişələr regionlara və ölkələrə kənar qüvvələrin müdaxiləsinə yol açmışdır (Balkanlar buna əyani sübutdur - Ə.H.). Məhz buna görə İran dəfələrlə istər Xəzər hövzəsindəki ölkələrə, istərsə də Cənubi Qafqaz respublikalarına “bölgədəki təhlükəsizliyin qorunması və münaqişələrin tənzimlənməsi üçün birgə kompleks tədbirlər” təklif etmiş, «regiondan kənar» qüvvələrin proseslərə müdaxiləsini yolverilməz hesab etmişdir.

İran Xəzərdə və Cənubi Qafqazda vahid təhlükəsizlik sisteminin yaradılması ilə bağlı ilk təşəbbüsü 90-cı illərin əvvəlində göstərmişdir. Tehran region ölkələrinə - Xəzərdə beş hövzə dövlətinin iştirakı, Cənubi Qafqazda isə “3+2” formulu əsasında (3 Cənubi Qafqaz respublikası + Rusiya və İran) kollektiv təhlükəsizlik münasibətlərinin yaradılmasını təklif etmişdir. Regional təhlükəsizlik və xarici

siyasət sahəsində “kənar qüvvələrin” iştirakı olmadan, yalnız bölgə ölkələri səylərinin birləşdirməsini, birgə əməkdaşlığının yaradılması ideyasını da məhz İran irəli sürmüşdü. Maraqlıdır ki, 5 yaxud 3+2 və s. formulları təklif edərək, regiondakı əsas geosiyasi oyunçulardan biri olan Türkiyəni bilərəkdən kənar qoyan İran həm o zaman, həm də indinin özündə yalnız “tarixi rəqibi hesab olunan Türkiyəni” deyil, həm də Türkiyənin üzvü olduğu NATO-nu, müttəfiqi ABŞ-ı Avrasiyadakı proseslərə təsir göstərmək imkanından məhrum etmək istəyirdi. Tehranın regional təhlükəsizlik sahəsindəki mövcud təklifləri nə qədər cəlb edici görünsə də, o zaman bölgə ölkələri tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Məsələn, rəsmi Bakı öz təhlükəsizlik problemlərini Dağlıq Qarabağ probleminin həlli və Ermənistanın işğallarına son qoyulması ilə əlaqələndirərək, bu işə yardım edəcək hər bir qurumla və blokla əməkdaşlığa hazır olduğunu bəyan etdi. Digər bölgə ölkələri beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizliklə bağlı “sərbəst tərəfdaş seçmək hüququnun saxlanılmasını”, ikitərəfli, çoxtərəfli əlaqələri və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı daha üstün tutaraq, İranın regional “təhlükəsizlik formuluna” ciddi əhəmiyyət və birbaşa dəstək vermədilər.

Bundan sonra İran rəhbərliyi regional təhlükəsizlik sisteminə dair yeni formula - “3+3” sxemi ilə çıxış etdi. Burada artıq söhbət 3 Cənubi Qafqaz respublikası, Rusiya, İran və Türkiyə formulundan gedirdi. Mütəxəssislərin fikrincə, İran bu təklifi ilə ABŞ-ın regiona gəlişini əngəlləmək üçün Vaşinqtonun ən güclü müttəfiqi və Tehranın əsrlər boyu regiondakı geosiyasi rəqibi olan Türkiyə ilə regional təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirdi. Rəsmi Tehran bu sistem daxilində yenə də Xəzər hövzəsində 5, Cənubi Qafqazda isə 6 dövlətin Təhlükəsizlik Şuralarının katibləri, parlament sədrləri, həmçinin iqtisadiyyat və maliyyə nazirləri səviyyəsində ayrı-ayrı görüşlərin keçirilməsini və ümumi baxışların formalaşdırılması yolu ilə “birgə təhlükəsizlik

haqqında saziş” imzalanmasını təklif edirdi. Lakin bu təşəbbüs də əksər region dövlətlərinin, xüsusən də Rusiya və Türkiyənin ciddi dəstəyini qazanmadı. Düzdür, sonrakı dövrdə Rusiyanın müəllifliyi və təşəbbüsü ilə Xəzər hövzəsinin beş ölkəsini birləşdirən və bir vaxtlar İranın təklif etdiyi formula bənzər Birgə Təhlükəsizlik Sazişi imzalandı, lakin bu ölkənin Cənubi Qafqaza yönəlik təhlükəsizlik təşəbbüsləri digər region dövlətlərinin mövqeyi ilə tam üst-üstə düşmədiyi üçün havadan asılı vəziyyətdə qaldı.

İranın regional təhlükəsizlik sisteminə dair daha bir təklifi 2003-cü ilin aprelində gündəmə gəldi. Bu ölkənin xarici işlər naziri Kamal Xərrazinin “regionun birgə təhlükəsizlik qüvvələrinin yaradılması təşəbbüsü” yenə də bölgə dövlətlərinin tam dəstəyini qazanmadı.

İran özünün Cənubi Qafqaz regionundakı geostrateji məqsədlərini gizlətmir. Bu məqsədlər:

- kənar qüvvələrin (ABŞ və Avropa İttifaqı) Cənubi Qafqazda iştirakını mümkün qədər məhdudlaşdırmaq, onların İran sərhədlərinə yaxınlaşmasına imkan verməmək;
- regional problemləri yalnız bölgədəki dövlətlərin birgə səyləri ilə həll etmək;
- Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz ölkələrinin birtərəfli addımlarını maksimum bitərəfləşdirmək və proseslərdə birgə iştiraka nail olmaq üçün mexanizm tapmaq;
- Qərbyönlü siyasət yeridən region dövlətləri ilə münasibətləri yüksək səviyyədə quraraq onlara təsir mexanizmlərini müəyyənləşdirmək;
- geostrateji maraqları İranla üst-üstə düşən region ölkələrilə əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmək və s. ibarətdir.

İranın Cənubi Qafqazda yürütdüyü “region dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələr yaradaraq, onları dost ölkənin təsiri altında saxlamaq” siyasəti Azərbaycanla münasibətlərinin timsalında açıq-aydın

görünür. Son bir neçə il ərzində İrannın Dağlıq Qarabağ probleminə yanaşmasında köklü dəyişiklik hiss olunur. İran bütün beynəlxalq təşkilatlarda Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə tərəfdar çıxır, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü tanıdığını müxtəlif tribunallardan elan edir, uzun illər mübahisə obyektı olan Təbrizdə konsulluğun açılması məsələsinə razılıq verir və s. Lakin bununla yanaşı, Dağlıq Qarabağ və işğal altında olan digər Azərbaycan torpaqlarını davamlı olaraq öz əlində saxlamaq istəyən Ermənistanı da hərtərəfli, o cümlədən iqtisadi, hərbi və geostrateji yardım göstərir.

Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, İrannın regiondakı geostrateji duruma təsir imkanları getdikcə azalır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinin reallaşması, bölgədəki bütün transmilli layihələrin Qərbin dəstəyi və iştirakı ilə həyata keçirilməsi İrannın bölgədəki proseslərdən təcrid olunması ilə nəticələnmişdir. Tehranın ciddi müqavimətinə baxmayaraq, ABŞ və NATO artıq ölkənin sərhədlərinə yaxınlaşmışdır. İranla sərhədyanı ölkələrin əksəriyyətində - Türkiyə, Pakistan, Əfqanıstan və İraqda, həmçinin Fars körfəzinin sahilıyanı ölkələrində ABŞ-ın hərbi qüvvələri yerləşdirilmişdir. İranla həmsərhəd olan və Birləşmiş Ştatların hərbi iştirakı olmayan dövlətlərdən biri Azərbaycandır. Bu amil Azərbaycanın İran üçün tərəfdaşlıq əhəmiyyətini daha da artırır. **İranla Azərbaycan arasındakı hərbi-təhlükəsizlik münasibətlərinə gəldikdə**, qeyd etmək lazımdır ki, keçən dövrdə Azərbaycan Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda mövcud tarazlaşdırılmış siyasətini qoruyub saxlamaq üçün Avroatlantik strukturları, Avropa Birliyi, ABŞ, Türkiyə, Rusiya və s. güc mərkəzləri ilə təhlükəsizlik sahəsində tərəfdaşlıq münasibətləri yaratmaqla bərabər, eyni zamanda, regionun digər böyük dövləti hesab olunan İranla da qarşılıqlı əlaqələri nəzərdən qaçırmamış və tarazlı vəziyyətdə saxlamışdır. Mütəxəssislərin fikrincə, geosiyasi, hərbi-geostrateji maraqları üst-üstə düşməyən

ayrı-ayrı dövlət və dövlət birliklərinin hər biri ilə “təhlükəsizlik sahəsində qarşılıqlı münasibətlər yaratması və eyni zamanda, bəlli məsafə saxlaması” taktikası Azərbaycanın regiondakı geosiyasi mövqeyinin möhkəmlənməsinə mühüm təsir göstərmiş və bu gün də göstərməkdədir.

Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduğu ilk gündən, xüsusən 1993-cü ildən öz regional təhlükəsizliyinin təmin edilməsi yolunda **qonşu İrənlə, habelə digər müsəlman ölkələri ilə münasibətlərə** üstün yer ayırmışdır. Bu, bir tərəfdən, din və mədəniyyət birliyi olan ölkələrin Azərbaycanın və Cənubi Qafqazın geosiyasi sabitlik mühitinə göstərə biləcəyi müsbət təsir ilə əlaqəli idisə, digər tərəfdən, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün islam dövlətlərinin siyasi dəstəyini qazanmaq istəyindən irəli gəlirdi. Azərbaycanın İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, EKO (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı), Türkdilli Dövlətlər Birliyi və s. kimi təşkilatlara üzv olması da, bir tərəfdən, müstəqillik yolunda əlavə beynəlxalq təminat mahiyyəti kəsb edirdisə, digər tərəfdən, regional təhlükəsizliyin, Dağlıq Qarabağ probleminin və s. milli problemlərin həllində onların köməyini qazanmaq məqsədi güdürdü. Azərbaycan İrənlə təkcə dostluq və qonşuluq münasibətlərinin qorunub saxlanılmasında maraqlı deyildi, həmçinin Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan və b. həmsərhəd ölkələrlə olduğu kimi, onunla regional təhlükəsizlik məsələlərində tərəfdaşlıq münasibətləri yaratmağa hazır idi. Lakin Xəzərin hüquqi statusu və işğalçı Ermənistanla hərtərəfli yardım etməsi fonunda İran ilə ortaya çıxan bəzi geosiyasi problemlər neçə illərdir ki, regional təhlükəsizlik sahəsində iki ölkə arasındakı tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına imkan vermir.

İran Fars körfəzində və Xəzər dənizində zəngin neft ehtiyatlarına malik olan bir ölkədir. Onun ən zəngin neft-qaz yataqları Fars körfəzində yerləşir və buna görə də Xəzər şelfindəki ehtiyatların istifadəsi İran üçün ikinci dərəcəli məsələdir. Bununla yanaşı, İran Xəzər dənizində öz geoiqtisadi və təhlükəsizlik maraqlarını qətiyyətlə

lə müdafiə edir. Onun hövzədəki geosiyasəti yalnız Xəzərin enerji ehtiyatlarından birgə istifadə ilə məhdudlaşmır, həmçinin regionda geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqelərinin gücləndirilməsinə xidmət edir. Mütəxəssislər İranın Xəzər hövzəsindəki strateji maraqlarını əsasən aşağıdakı kimi təsnif edirlər:

- Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz dövlətlərində sabitliyi, təhlükəsizliyi dəstəkləməklə və islam dininin təsirini gücləndirməklə özünün Şimal bölgəsi və Xəzər dənizi üzrə sərhədlərinin təhlükəsizliyini və dayanıqlılığını təmin etmək;
- beynəlxalq təcriddən çıxmaq siyasəti çərçivəsində region dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətləri qaydaya salmaq;
- bölgədən kənar dövlətlərin və hərbi blokların Xəzərə daxil olmasının qarşısını almaq və s.¹¹⁵

İraq müharibəsindən sonra Tehranın Azərbaycanla geosiyasi münasibətlərə daha çox diqqət yetirməsi təsadüfi deyildir. Ekspertlər hesab edirlər ki, hadisələrin bu istiqamətdə inkişaf edəcəyi, Amerikanın bu ölkəyə təzyiqləri intensivləşəcəyi təqdirdə, iki dövlət arasında həllini tapmayan bir çox məsələlər, o cümlədən Xəzərin statusu məsələsi də müsbət sonluqla nəticələnə bilər. Amma istənilən halda, regional təhlükəsizlik məsələsinə yanaşmada Bakı ilə Tehran arasındakı prinsiplial fikir ayrılığı və geostrateji maraq fərqi hələ də qalmaqdadır.

Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycanın regional təhlükəsizliyinin ən əsas problemi hesab olunan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində İran da Rusiya kimi bu və ya digər səbəblərdən maraqlı görünür. Əslində, Tehran bu münaqişənin uzanmasını Azərbaycanın Qərbə

¹¹⁵ Жоламанова Г. Современные геополитические интересы «ключевых» игроков в Каспийском регионе. <http://www.analitika.org/article.php?story=20051124041328945>

meyillənməsi yolunda maneə yaradan və Qərb ölkələri ilə hərbi-strateji tərəfdaşlığı əngəlləyən amil kimi qiymətləndirir.

Bakı heç zaman İranla münasibətləri pisləşdirməyin tərəfdarı olmamış, hətta Qərb və ABŞ-ın bu istiqamətdəki bütün təzyiqlərinə sinə gərərək onların Azərbaycan vasitəsilə İrana təsirini rədd etmişdir. Çünki Azərbaycan heç bir vəchlə İranın Ermənistanla birləşərək açıq-aşkar Azərbaycana qarşı blok yaratmasına və birgə mübarizə aparmasına imkan verə bilməz. Bundan başqa, İranla münasibətləri kəskinləşdirərək, bu ölkədə yaşayan soydaşlarımızın da həyatını təhlükə qarşısında qoymaq olmaz. Üçüncüsü, İran Azərbaycanın ən böyük qonşularından biridir və bu ölkənin milli təhlükəsizliyimizə vura biləcəyi ziyanı da gözdən qaçıрмаq olmaz. Və nəhayət, İran Naxçıvana Azərbaycanın yeganə quru bağlantı yoludur ki, bunun da taleyi həmin ölkə ilə münasibətlərdən asılıdır.

4.7. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın digər ölkələrinin regional təhlükəsizlik maraqları və Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasəti

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik arxitekturasının yaradılmasında, bölgədəki gələcək hərbi-strateji bloklaşma və s. geostrateji məsələlərin həllində ərazisinə və əhalisinin sayına görə Avropanın böyük dövlətlərindən biri hesab olunan **Ukraynanın** da seçimi və mövqeyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu ölkə Qərbin təsiri altında və Rusiya ilə gərgin enerji-tranzit daşımaları münasibətlərinin nəticəsi olaraq öz hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik siyasətinin prioritetlərini hələ 1998-ci ildə NATO blokunun xeyrinə müəyyənləşdirsə də, hazırkı geostrateji fəaliyyəti bir qədər əks istiqamətə yönəlmişdir. Baxmayaraq ki, Ukrayna NATO ilə əməkdaşlığına dair keçən illərdə qəbul etdiyi

dövlət proqramında Şimali Atlantika Alyansını “Avropada kollektiv təhlükəsizliyin ən səmərəli strukturu” adlandırmış və 2009-cu ildə Gürcüstanla birlikdə alyansa üzv olmaq üçün Brüsselə rəsmi müraciət göndərmişdi. Bu gün onun həm rəsmi siyasəti, daxili vəziyyəti, həm də geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji mövqeləri birmənalı olaraq bu ölkəyə nə “qərpbərəst”, nə də “Rusiya yönlü” siyasət yürütməyə imkan verir. Əslində, Gürcüstanla birlikdə Avrasiyada və Cənubi Qafqazda NATO yönlü siyasət yürüdən və bu zəmində Rusiya ilə münaqişəyə girərək fərqli hərbi-geosiyasi çağırışlar edən Ukrayna rastlaşdığı mürəkkəb şəraitdə nə ABŞ-ın, nə də onun NATO üzrə müttəfiqlərinin, xüsusən də Fransa və Almaniyanın ciddi dəstəyini ala bilmədi. Mütəxəssislərin fikrincə, həmin dövrdə Qərb ölkələrinin özləri də, Rusiyanın həmin iki dövlətə qarşı beynəlxalq hüquqa zidd hərəkətlərinə, açıq təzyiqlərinə sərt və adekvat münasibət nümayiş etdirmək iqtidarında deyildilər. Əlbəttə, dünya geosiyasətində belə gedişlər, bu tipli münasibətlər heç vaxt izsiz ötürşür və müvafiq olaraq, bölgədəki digər ölkələrin (məsələn, Özbəkistan, Azərbaycan, Qırğızıstan və s.) sonrakı geostrateji davranışlarına, hansısa bloklarla bağlı seçimlərinə öz real təsirini göstərir.

Ukraynanın uzun müddət Cənubi Qafqazda müəyyən mənada Rusiyaya qarşı alternativ hərbi-geostrateji amil kimi çıxış etməsi rəsmi Moskvanın bölgədəki etnik münaqişələrə və qondarma separatçı rejimlərə yanaşmasından narazı olan Azərbaycan, Gürcüstan və Moldova kimi ölkələr üçün həddən artıq cəlbedici görünürdü. Odur ki, bu dörd dövlət 1990-cı illərin sonlarında **GUAM** adlanan regional qurum yaradaraq bölgədə təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələləri ilə bağlı milli söylərin birləşdirilməsində birgə iştirak edirdilər. Üzv dövlətlərin hər biri regional geosiyasi maraqlarını həyata keçirmək üçün GUAM-ın imkanlarından bəhrələnməyə çalışır və təşkilatın işində yaxından iştirak edirdi. Ukraynanın regional təhlükəsizlik və separatçılıq zəminində baş verən münaqişələrə yanaşması birmənalı

şəkildə GUAM-a üzv olan dövlətlərin hər birinin maraqlarına uyğun idi. Çünki rəsmi Kiyev Azərbaycan, Gürcüstan və Moldovanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyirdi, Dağlıq Qarabağ, Cənubi Osetiya, Abxaziya, Dnestryanı və s. kimi etnik-separatçı rejimlərin yaratdığı münaqişələrin bu dövlətlərin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə tərəfdar idi.

Ukraynanın Cənubi Qafqazdakı həm keçən illərdəki, həm də hazırkı təhlükəsizlik maraqları, ilk növbədə, bu ölkənin enerji-nəqliyyat təhlükəsizliyi maraqlarına xidmət edən regional layihələrlə bağlıdır. Bu layihələr, artıq qeyd edildiyi kimi, Ukraynanın əsrlər boyu birlikdə olduğu Rusiyadan enerji və nəqliyyat-dəhliz asılılığına son qoymaq üçün yeganə çıxış yoludur. Gürcüstan və Moldova da Ukrayna ilə, demək olar ki, eyni vəziyyətdədir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, GUAM üzvlərini və Belarusu Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda birləşdirən əsas amillərdən biri məhz enerji təhlükəsizliyi maraqlarıdır. Məsələn, Ukrayna, Belarus və Moldova Xəzər neftinin Qara dəniz vasitəsilə Avropaya ixracında hansısa formada iştirak etmək, ixrac kəmərlərindən birinin Odessa-Brodıya çəkilməsinə nail olmaq və birinci əldən alternativ neft məhsulları almaqda maraqlıdır. Azərbaycan və Gürcüstan bu mənada Orta Asiya və Qafqazı Avropaya bağlayan enerji, nəqliyyat-kommunikasiya körpüsüdür. “GUAM üzvü olan dörd dövlətin hamısı Rusiya marşrutlarına alternativ olan, Avropadan Asiyaya qədər uzanan “İpək yolu”nun – TRACECA layihəsinin bərpasında əsaslı rol oynayirlər”.¹¹⁶

Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik arxitekturasının müəyyən olunmasına və regional hərbi-geostrateji vəziyyətinə Azərbaycanla yanaşı ciddi təsir göstərən iki əsas

¹¹⁶ Svante E.Cornell. Geopolitics and strategic alignments in the Caucasus and Central Asia // Journal of International Affairs, June – August 1999; // www.sam.gov.tr/perceptions/Volume_4/June-August1999/cornell.pdf

dövlətdən biri **Gürcüstandır**. Bu ölkə ilk gündən Qərb dövlətlərinin təmsil olunduğu təhlükəsizlik strukturlarına istiqamət götürərək, Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyinin təmin olunmasında birmənalı olaraq «kənar qüvvələr»in - ATƏT, Avropa İttifaqı və NATO-nun imkanlarından istifadə edilməsinə tərəfdar çıxır. Gürcüstan son beş ildə davamlı olaraq ABŞ meyilli hərbi-geostrateji kurs nümayiş etdirir və NATO-ya üzv olmaq üçün məqsədyönlü milli strategiya reallaşdırır. Bu dövlət Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyi ilə bağlı hazırda nə Rusiyanın, nə İranın, nə də ki, NATO-ya üzv olmayan digər ölkələrin hər hansı təkliflərini aktual saymır və müzakirəsinə qoşulmur. Müşahidələr göstərir ki, Gürcüstanın birmənalı qərbyönlü siyasi kurs yürütməsi heç də yalnız bu ölkədəki son siyasi dəyişiklik və ABŞ-ın dəstəklədiyi M. Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsi ilə bağlı deyildir. Əslində, bu ölkənin NATO-ya inteqrasiya xətti E.Şevardnadzenin vaxtında - 1997-ci ildən başlamışdır. Həmin il ölkə parlamenti Gürcüstanın milli suverenliyinin, təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün bərpası, sabitliyin möhkəmlənməsini nəzərdə tutan Milli İnkişaf Konsepsiyası qəbul edərək özünün Avropa yönlü təhlükəsizlik siyasəti və inkişaf prioritetlərini elan etmişdir. Milli İnkişaf Konsepsiyasının müəllifləri NATO-nun Avropa və dünyadakı müasir rolunu nəzərə alaraq Şimali Atlantika Alyansının genişlənməsini və Gürcüstanın ona üzv olmasını bu ölkənin milli maraqları baxımından təqdirəlayiq hesab etmişlər. Sonrakı illərdə Gürcüstan Qərblə, xüsusilə də ABŞ və NATO ilə əməkdaşlığı daha da genişləndirmişdir. NATO-nun assosiativ üzvü olandan sonra, 1998-ci ildən başlayaraq Alyansla fərqli proqramlar çərçivəsində əməkdaşlıq edərək çoxsaylı tədbirlərə qoşulmuş, o cümlədən Rusiyanın narazılığı ilə qarşılaşan genişmiqyaslı hərbi-dəniz təlimləri keçirmişdir.

Gürcüstanın Azərbaycanla münasibətlərinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, hansı hərbi bloka meyil göstərməsindən

asılı olmayaraq, bütün digər sahələrdə olduğu kimi, regional təhlükəsizlik məsələsində də bu ölkə Azərbaycanın və Türkiyənin strateji tərəfdaşı hesab olunur. Bakı ilə Tbilisi arasında regional təhlükəsizlik və geostrateji əməkdaşlıq 1993-cü ildən başlamışdır və bu, bir sıra obyektiv amillərlə bağlıdır. Əvvəla, SSRİ dağılından sonra hər iki ölkə təcavüzkar etnik separatizm və ərazi bütövlüyünün pozulması təhlükəsi, iqtisadi böhran, vətəndaş qarşıdurması, suveren dövlət hüquqlarına kənar müdaxilələr və s. kimi oxşar problemlərlə üzləşmişdir. İkincisi, hər iki ölkənin problemlərinin həlli, mütəxəssislərin fikrinə görə, onların regional və beynəlxalq tərəfdaşlığını, milli səylərinin birləşdirilməsini və vahid mövqedən çıxış etməsini tələb edir. Bundan başqa, Azərbaycanla Gürcüstanın xarici siyasət prioritetləri, məqsəd və vəzifələri də təxminən eynidir. Bunlar, müvafiq olaraq:

- dünya birliyinin diqqətinin təcavüzkar separatizm probleminə yönəldilməsinə və dövlətlərin sərhəd toxunulmazlığı prinsipinin bərpasına nail olmaq;
- müxtəlif güc mərkəzlərinin geosiyasi maraqlarının kəsişdiyi Cənubi Qafqazda sabitlik, sülh və əməkdaşlıq mühiti yaratmaq, bütün maraqlı tərəflər üçün cəlbedici amilə çevrilmək, güc mərkəzlərinin geosiyasi ziddiyyətlərindən istifadə edərək öz dövlətinin milli təhlükəsizliyini möhkəmləndirmək;
- ərazilərindəki etnik münaqişələri dinc yolla həll etmək və ərazi bütövlüyünü bərpa etmək;
- Rusiyadan geosiyasi və geoiqtisadi asılılığı azaltmaq üçün Qərbin siyasi və iqtisadi dəstəyindən bəhrələnmək;
- neft və qaz yataqları ilə zəngin olan Orta Asiya, Xəzər və Avropa arasında tranzit ölkəyə çevrilmək, enerji və nəqliyyat layihələrində birgə iştirak edərək, Qərbə çıxış üçün alternativ yollar tapmaq və sairdən ibarətdir.

Lakin məqsədlər eyni olsa da, mütəxəssislərin fikrinə görə, bəzi sahələrdə bu ölkələrin yürütdüyü geosiyasi xətt, ölkələrdəki geoiqtisadi şərait, ictimai-siyasi və sosial vəziyyət, təhlükəsizlik taktikası və s. fərqlidir. Azərbaycandan fərqli olaraq, Gürcüstan təbii enerji ehtiyatlarına malik deyildir və bütün geosiyasi ölçülərə görə Rusiyadan daha çox asılıdır. Bu isə Gürcüstan üçün Azərbaycanın həm rolunu, həm də strateji əhəmiyyətini ciddi şəkildə artırır. Çünki yaranmış vəziyyətdə onun əsas ümidi ölkənin coğrafi vəziyyəti və tranzit imkanlarından maksimum bəhrələnməkdir. Bu da Azərbaycanla tərəfdaşlıq etmədən qeyri-mümkündür.

2005-ci ilin iyulunda Gürcüstan özünün Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasını qəbul etmişdir. Ölkənin milli maraqları, xarici siyasətin prioritetləri və digər dəyərləri əks olunan bu sənəddə Gürcüstanın xarici siyasi tərəfdaşlarının təsnifatı aşağıdakı kimi verilmişdir:

- Strateji tərəfdaş – ABŞ, Ukrayna, Türkiyə və Azərbaycan
- Tərəfdaş – Rusiya
- Praqmatik əməkdaşlıq – Ermənistan

Konsepsiyadan da görüldüyü kimi, Azərbaycan Gürcüstanın dörd əsas strateji tərəfdaşından biri hesab olunur. Amma onların yürütdüyü regional siyasətdə bir sıra prinsiplial fərqlər də mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan bölgədə marağı olan bütün böyük və kiçik ölkələrlə tarazlı münasibət yaradaraq, Cənubi Qafqazı bloklararası qarşıdurma bölgəsindən regional əməkdaşlıq və tərəfdaşlığın hökm sürdüyü məkana çevirmək xətti yürütdüyü halda, Gürcüstan rəhbərliyi əsasən Qərbə inteqrasiya kursunu dəstəkləyən dövlətlərlə əməkdaşlığa üstünlük verir. Mütəxəssislərin fikrincə, Gürcüstan bölgədəki əsas güc mərkəzlərindən biri olan Rusiya ilə münasibətlərdə ciddi gərginlik yaşayır ki, bu reallıq da regionun ümumi təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər yaradır. Gürcüstanın regional təhlükəsizlik proseslərində “Rusiyayı kənarda saxlamaq” siyasəti, nəticə etibarilə,

iki ölkə arasındakı münasibətləri daha da gərginləşdirir. Bu zaman isə Rusiyada məskunlaşmış yüz minlərlə gürcü əziyyət çəkir, Cənubi Osetiya və Abxaziyadakı münaqişələr uzanır, Cavaxetiya kimi bölgələrdə anti-Gürcüstan meyilləri qızıdırılır.

Cənubi Qafqazın ümumi regional təhlükəsizlik mühitini pozan və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, milli təhlükəsizliyini və suveren dövlət hüquqlarını təhdid edən ən əsas ölkə **Ermənistandır**. Gürcüstandan fərqli olaraq, Rusiya ilə münasibətlərində heç bir geosiyasi problemi olmayan Ermənistan Cənubi Qafqazda əslində formal təhlükəsizlik siyasəti yürüdür və “sifarişli” missiya yerinə yetirir. Əslində, onun bütün regional geosiyasi və hərbi-təhlükəsizlik məsələlərinə yanaşması digər bölgə ölkələrindən geridə qalmamaq xatirinə nümayiş etdirilən “müstəqil dövlət” imitasiyasından ibarətdir. Rusiyanın hərbi qüvvələrini öz ərazisində yerləşdirən, onun heç bir tələbindən çıxma bilməyən Ermənistanın müstəqil təhlükəsizlik siyasəti yürütməsi, sadəcə olaraq, mümkün deyildir.

Rəsmi İrəvan vaxtilə regional təhlükəsizliyin təmin edilməsində Azərbaycanın təklif etdiyi - üç Cənubi Qafqaz dövləti, regionun iki böyük ölkəsi (Rusiya və Türkiyə) və bir superdövlət (ABŞ) formuluna, İran və Avropa Birliyini də əlavə edərək, guya öz regional təhlükəsizlik formulu ilə çıxış etmişdir. Lakin mütəxəssislər bu ölkənin “mövqeyini” geosiyasi maraqlarının, təhlükəsizliyinin və iqtisadi vəziyyətinin özündən daha çox Rusiya Federasiyasından asılı olması, İran və bəzi Avropa ölkələrinin ona ciddi yardım göstərməsi, Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı proseslərdə Qərbin bərabərhüquqlu iştirakını qətiyyənlə arzu etməməsi ilə izah edərək, formal bir təşəbbüs kimi dəyərləndirmişlər.

Ermənistanı özünün Cənubi Qafqazdakı yeganə «etibarlı strateji müttəfiqi» (forpostu) hesab edən Rusiya onunla hərbi, siyasi və iqtisadi əlaqələrə dair indiyə qədər 160-dan çox hüquqi sənəd imzalamışdır. Bunların arasında bəziləri strateji əhəmiyyət daşıyır

və Ermənistanın Rusiyadan tam asılılığını rəsmiləşdirir. 1997-ci il avqustun 29-da imzalanmış “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında” Müqavilə, 2001-ci il sentyabrın 15-də imzalanmış “2010-cu ilədək uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlığa dair” Müqavilə, XXI əsrdə Rusiya ilə Ermənistan arasında müttəfiqliyə dair Bəyannamə, 2010-cu ildə hərbi müqavilənin yenidən uzun müddətə uzadılması və s. Ermənistanın Rusiyadan siyasi, hərbi və iqtisadi cəhətdən tam asılılığını təmin etmişdir.

Ermənistanın geostrateji mövqeyi, işğalçılıq siyasəti və iqtisadi potensialının səviyyəsi onun regiondakı proseslərdə müstəqil iştirakını mümkünsüz edir və Rusiya ilə eyni mövqedən çıxış etməsini şərtləndirir. Bu gün Ermənistan Rusiyanı öz müstəqilliyinin və təhlükəsizliyinin yeganə təminatçısı hesab edir. Bu ölkə bütün sahələrdə, xüsusilə də hərbi-geostrateji sahədə Rusiyanın tam inhisarındadır. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının cənub istiqamətində əsas və yeganə tərəfdaşı funksiyasını icra edən Ermənistanın hava məkanını, İran və Türkiyə ilə sərhədlərini də rus hərbciləri qoruyurlar.

Ermənistan Rusiya ilə hərbi müttəfiqliyə¹¹⁷ söykənərək, Azərbaycan və Gürcüstanın Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizliyi ilə bağlı bütün təşəbbüslərinə, bölgədə davamlı sülhün bərqərar olmasına ciddi maneçilik törədir. Regiondakı geosiyasi vəziyyətin

¹¹⁷ İki ölkə arasında hərbi müttəfiqliyin bünövrəsi 1992-ci il avqustun 21-də prezidentlər Boris Yeltsin ilə Levon Ter-Petrosyanın imzaladığı “Ermənistan ərazisindəki Rusiya hərbi qüvvələrinin hüquqi statusuna dair” müqavilə ilə qoyulmuşdur. 1995-ci ilin martında isə prezidentlər Moskvada Ermənistan ərazisindəki hərbi bazaya dair 25 illik daha bir müqavilə imzalayıblar. Sənəd Ermənistandakı 102-ci hərbi bazanın 2020-ci ilədək ölkə ərazisində qalmasını nəzərdə tutur. Bundan başqa, Rusiya-Ermənistan birgə hərbi qruplaşması yaradılmışdır, Ermənistan MDB-nin havadan vahid müdafiə sistemə qoşulmuşdur, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının fəal üzvüdür, Rusiya Ermənistana silah və hərbi texnikanı güzəştli qiymətlə “sətir” və s.

gərginləşdirilməsi, bölgədəki qüvvələr nisbətinin bu ölkənin xeyrinə dəyişməsi və Dağlıq Qarabağ probleminin həllinin uzanması da bilavasitə bu hərbi müttəfiqliyin fəsadları hesab oluna bilər.

Ermənistanın Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizliyin bərqərar olmasındakı qeyri-konstruktivliyinin əsas səbəblərindən biri də, mütəxəssislərin fikrincə, onun İranla yaxın münasibətləri, rəsmi Tehranın bu işğalçı ölkəyə verdiyi hərtərəfli iqtisadi və siyasi dəstəkdir. Bəzi mütəxəssislər İran, Rusiya və Ermənistanın Cənubi Qafqazdakı geostrateji müttəfiqliyini onların anti-NATO və anti-Türkiyə mövqeləri ilə əlaqələndirirlər. Xüsusən son zamanlar NATO-nun “Şərqə doğru genişlənmə” planı çərçivəsində Türkiyənin bölgədə fəallaşması hər 3 dövləti antitürk mövqeyində birləşdirərək, rəsmi Ankaranın bölgədə möhkəmlənməsinin qarşısını almağa səfərbər etmişdir. Bu dövlətlər Türkiyənin regiondakı türkdilli və qərbyönlü ölkələri öz ətrafında birləşdirəcəyi və NATO-ya istiqamətləndirəcəyi ehtimalından ehtiyatlanır, bu perspektivin onların regiondakı mövqelərinə ciddi zərbə ola biləcəyini proqnozlaşdırırlar.

Ermənistan Azərbaycan və Gürcüstana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etdiyi kimi, açıq şəkildə Türkiyəyə qarşı da ərazi iddiaları irəli sürür və bu dövlətə “tarixi düşmən” kimi yanaşır.

Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasəti

Göründüyü kimi, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz, eyni zamanda, müxtəlif beynəlxalq güclərin, regional mərkəzlərin və region ölkələrinin hərbi-geostrateji və təhlükəsizlik maraqlarının üst-üstə düşdüyü, kəsişdiyi və toqquşduğu əhəmiyyətli bir geostrateji məkandır. Bu məkanda geosiyasi marağı təmsil olunan hər bir beynəlxalq və regional aktor, hər bir region ölkəsi öz milli və qrup maraqları çərçivəsində beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizlik siyasəti yürüdür.

Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik mühitinə birbaşa aidiyyəti olmasa da, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, xüsusən 1993-cü ildən regional təhlükəsizlik siyasətində **Orta Asiya və Xəzər hövzəsinin Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və s.** kimi dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə də xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Bu ölkələrlə, bir tərəfdən, MDB, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, EKO və Türkdilli Dövlətlər Birliyi çərçivəsində çoxtərəfli, digər tərəfdən isə, onların hər biri ilə ayrı-ayrılıqda ikitərəfli geosiyasi və geoiqtisadi tərəfdaşlığın yaradılması, mədəni, sosial və s. əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində iş aparılmışdır .

Azərbaycan Orta Asiya ilə Avropa arasındakı enerji, nəqliyyat-kommunikasiya və s. transmilli layihələrin mərkəzində dayanır və bununla da Orta Asiya ölkələrinin geoiqtisadi və geosiyasi maraqlarının, regional təhlükəsizliyinin təmin olunmasında birbaşa iştirak edir.

Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin fərqli hərbi-geostrateji qruplaşmaları və geosiyasi mövqeləri, kəsişən maraqlar və ziddiyyətli fəaliyyətlər fonunda ilk gündən Azərbaycanın öz beynəlxalq və milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırması, regionun ümumi təhlükəsizlik məsələləri içərisində məxsusi təhlükəsizlik ölçülərini və meyarlarını müəyyənləşdirməsi çox çətin idi. Çünki SSRİ-nin dağılması ərəfəsində ərazisində etnik separatçılığın qızışdırılması və bu zəmində arzuolunmaz müharibəyə cəlb edilməsi, torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğal olunması və s. onun yenicə başladığı milli dövlət quruculuğunun təxirəsalınmaz daxili iqtisadi, siyasi və sosial problemləri sırasına həm də xarici hərbi və milli təhlükəsizlik məsələlərini əlavə etmişdi. Erməni hərbi birləşmələri qısa zaman çərçivəsində bəzi xarici dövlətlərin köməkliliyi ilə

Azərbaycanın 20% ərazisini işğal edərək, milli təhlükəsizliyini ciddi sınaq qarşısında qoydu. BMT-nin bütün tələblərini kobudcasına pozan və qəbul etdiyi qətnamələri qulaqardına vuran Ermənistan qarşı milli müdafiə və beynəlxalq təsiretmə mexanizmlərinin səfərbər edilməsi, işğalın dayandırılması üçün təsirli tədbirlərin görülməsi, bu müstəvidə ölkənin haqlı beynəlxalq mövqelərini müdafiə edən hərbi-siyasi tərəfdaşların, müttəfiqlərin tapılması və onların gücündən istifadə edilməsi ölkə rəhbərlərindən xüsusi düşünülmüş hərbi və milli təhlükəsizlik siyasəti yürüdülməsini tələb edirdi.

Mütəxəssislərin fikrincə, müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın hərbi uğursuzluğunun və erməni silahlı qüvvələrinin onun 20% ərazisini işğal etməsinin həm xarici, həm də daxili amilləri mövcud idi:

- **xarici amillər** sırasına həmin dövrdə beynəlxalq aləmdə və bölgədə ermənilərin səyi ilə ciddi anti-Azərbaycan meylinin yaranmasını, ABŞ, Fransa, Rusiya, İran və digər bölgə ölkələri ilə geosiyasi münasibətlərinin gərginliyini və ermənilərin bundan məharətlə istifadə etməsini, Rusiyanın aşkar şəkildə Ermənistanı hərbi cəhətdən dəstəkləməsi fonunda Azərbaycanın heç bir hərbi-siyasi tərəfdaş və müttəfiq qazana bilməməsini, xarici hərbi yardımlardan məhrum olmasını;
- **daxili amillərə** isə ölkənin milli müdafiə qüvvələrinin zəifliyini, hakimiyyət uğrunda daxili siyasi mübarizələrin, vətəndaş qarşıdurmasının mövcudluğunu, siyasi və hərbi rəhbərliyin səriştəsiz idarəçiliyini və s. aid edirlər.

1993-cü ildə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdan Prezident Heydər Əliyev, ilk növbədə, bölgə və dünya dövlətləri ilə Azərbaycanın geosiyasi, geoiqtisadi münasibətlərini sahmana salmaq, onun beynəlxalq hüquqlarını və haqq səsini müdafiə edən, müstəqil dövlət

quruculuğu və geostrateji təhlükəsizliyini dəstəkləyən tərəfdaşlar, hərbi-siyasi müttəfiqlər axtarmaq, bölgədə və dünyada yaranmış anti-Azərbaycan meyillərini aradan qaldırmaq uğrunda ciddi fəaliyyətə başlayır. Heydər Əliyev bu istiqamətdə ciddi praktik addımlar atmış, regional sülh və təhlükəsizliklə bağlı bölgə və dünya dövlətlərinin, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə çoxsaylı ikitərəfli, çoxtərəfli görüşlər keçirmişdir. O, Azərbaycan Cənubi Qafqazda həyata keçirmək istədiyi regional sülh yaratma siyasəti və onun əsasları haqqında ilk bəyanatını 1993-cü ilin sentyabrında Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının və 1994-cü ildə ATƏT-in Budapeşt sammitinin tribunasından səsləndirmişdir.

Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq və regional təhlükəsizlik siyasətinin formalaşdırılması, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli, ölkənin milli, hərbi, ərazi və geosiyasi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ilk növbədə, Rusiyadan, onun rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə qarşılıqlı əlaqələrdən keçirdi. Odur ki, postsovet regionunda yaşanan hərbi, təhlükəsizlik, iqtisadi, siyasi və s. proseslərin içində olmaq, keçmişdə Azərbaycanla bir sistemdə yaşamış ölkələrlə yaranmış gərgin siyasi münasibətləri yumşaltmaq, Rusiyanın Ermənistana intensiv hərbi-texniki yardımını dayandırmaq və onun Cənubi Qafqaz ölkələrinin hərbi təhlükəsizlik məsələlərinə yanaşmasında hansısa tarazlığa nail olmaq, bu sahədə Azərbaycanın xeyrinə olmayan mənfi prosesləri aradan qaldırmaq, milli ordu quruculuğu, hərbi-texniki inkişaf sahəsində Rusiya və digər postsovet ölkələrinin imkanlarından bəhrələnmək və s. məqsədlə 1993-cü ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev Müstəqil Dövlətlər Birliyinə və Rusiyanın yaratdığı regional təhlükəsizlik sisteminə - KTMT-yə qoşulmaq haqqında qərar qəbul etdi. Lakin sonrakı proseslər göstərdi

ki, həmin dövrdə Rusiya rəhbərliyinin KTMT-ni yaratmaqda əsas məqsədi heç də, bəyan olunduğu kimi, “keçmiş SSRİ-dən ayrılmış bərabərhüquqlu ölkələrin kollektiv və milli təhlükəsizliyini və hərbi-geostrateji maraqlarını təmin etmək” deyil, əksinə, onların xarici aləmlə əlaqələrinə nəzarət etmək, daxili və xarici siyasətini təsir altında saxlamaq, müstəqil dövlət hüquqlarına və mənafelərinə müdaxilə etməkdən ibarətdir. Rusiyanın 1993-1998-cı illərdə həyata keçirdiyi regional təhlükəsizlik siyasəti, faktiki olaraq, KTMT üzvü olan dövlətlərin milli və kollektiv təhlükəsizliyini təmin etmirdi, əksinə, onların müstəqilliyini məhdudlaşdırmaq, daha müstəqil siyasət yürüdən ölkələrin daxilində siyasi, etnik və sosial qarşıdurmaları qızışdırmaq, etnik separatizmi dəstəkləmək yolu ilə bu ölkələri təsir altında saxlamağa xidmət edirdi. Məsələn, Azərbaycanı MDB və KTMT-yə cəlb etmək məqsədilə Rusiya Prezidenti 1993-cü ildə “Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyinin əsasları”¹¹⁸ haqqında xüsusi sərəncam imzalayaraq münafişənin həlli məqsədilə tərəfsiz vasitəçilik missiyasını, tərəflərin heç birinə hərbi yardım göstərməmək və s. öhdəliklərini öz üzərinə götürdüyü halda, faktiki olaraq, birtərəfli qaydada Ermənistanı müdafiə etməkdə, ona hərbi yardım göstərməkdə davam edirdi. Mütəxəssislərin araşdırmalarına görə, o illərdə bu ölkənin bəzi siyasi və hərbi dairələrinin - Baş nazir V. Çernomırdinin, müdafiə naziri P.Qraçovun, Baş Qərargah rəisi M.Kolesnikovun və b. yürütdüyü regional təhlükəsizlik siyasəti Azərbaycana öz fəaliyyətini bundan sonra da Rusiya və Ermənistanla bərabər KTMT-nin üzvü kimi davam etdirməyə heç bir əl yeri qoymadı. Rusiya müdafiə nazirinin o dövrdəki mətbuat xidmətinin əməkdaşı polkovnik V.N. Baranets yazırdı ki, Azərbaycan tərəfinin bütün xəbərdarlığına və narahatlığına

¹¹⁸ Вах: газ. «Красная звезда», 1 марта 2003 г.

məhəl qoymayan Rusiya hərbi rəhbərliyi, hökumətin razılığı ilə Ermənistanı kütləvi şəkildə silahlandırmaqda davam edirdi.¹¹⁹

Göründüyü kimi, bəhs olunan dövrdə Azərbaycan nəinki KTMT üzvlüyündən, Rusiya ilə “hərbi regional ittifaq”dan öz milli təhlükəsizliyi, erməni işğallarının nəticələrinin aradan qaldırılması və ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi istiqamətində istifadə edə və gözlədiyi nəticəyə nail ola bilmədi, əksinə, Rusiya bölgədə müstəqil geosiyasət yürütməyə can atan bu dövlətlə bərabərhüquqlu münasibətlərdən, hərbi-geostrateji əməkdaşlıqdan tam imtina etdi, ona hər hansı silah-sursat satmağa belə birtərəfli qaydada moratorium qoydu. Azərbaycan xarici sərhədlərinin qorunması və ərazilərində rus qoşunlarının yerləşdirilməsi ilə bağlı Moskvanın tələblərinə rədd cavabı verəndən sonra, Qəbəl RLS-in ortaq istifadəsi istisna olmaqla, Rusiya ilə onun “hərbi ittifaqı və tərəfdaşlığı” faktiki olaraq sona çatdı.

Prezident Heydər Əliyev 1993-1998-ci illərdə Azərbaycanın regional təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə müstəqil xarici və təhlükəsizlik siyasəti kursunu davam etdirərək, ölkənin beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizliyinin, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin geri qaytarılmasının alternativ yollarını və vasitələrini axtarmağa məcbur oldu. Bu istiqamətdə görülən işlərə Rusiya və KTMT ilə münasibətləri kəsmədən,¹²⁰ NATO bloku və Türkiyə, dünya siyasətində “Bitərəf ölkələr” bloku adlandırılan

¹¹⁹ Вах: Баранец В.Н. Генштаб без тайн. М., 1999

¹²⁰ Azərbaycan Özbəkistan və Gürcüstanla birlikdə 2 aprel 1999-cu ilə qədər formal olaraq KTMT-nin üzvü olaraq qalmışdır. 1997-ci ildə isə Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna və Moldova MDB tərkibində Rusiyanın ədalətsiz regional təhlükəsizlik siyasətinə bir növ etiraz əlaməti olaraq GUAM adlanan regional əməkdaşlıq birliyini yaratmış və bölgədə tam bərabərhüquqlu münasibətlərin nümunəsini ortaya qoymuşlar. Bir qədər sonra bu birliyə Özbəkistan da qoşulmuşdur.

dövlətlərlə, Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara dəniz hövzəsində Rusiya tərəfindən analoji regional münaqişələrə cəlb edilən və ədalətsiz sınağa çəkilən Ukrayna və s. kimi ölkələrlə ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi-texniki əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasını, bölgədə və dünyada yeni-yeni hərbi müttəfiqlərin, siyasi və hərbi tərəfdaşların axtarışını və s. aid etmək olar.

Azərbaycanın regional təhlükəsizlik məsələlərinin nizama salınmasında o dövrdə dünyanın ən etibarlı və fəal hərbi-siyasi bloku hesab olunan NATO ilə əməkdaşlığa xüsusi ümid bəslənilirdi. 1994-cü ildən NATO ilə dünyada və regionda sülh haminə əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq kursu götürən Azərbaycan hökuməti, onun vasitəsilə işğalçı Ermənistanı təsir göstərmək, beynəlxalq hüquq normaları ilə qorunan ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və Cənubi Qafqazda etibarlı regional sülhə nail olmaq istəyirdi. Bəhs olunan dövrdə Cənubi Qafqaza xüsusi əhəmiyyət verən NATO da bölgə ölkələri ilə hərbi-siyasi tərəfdaşlığa maraq göstərirdi. Xüsusən Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna ilə hərbi-geostrateji əlaqələrə ciddi önəm verən Alyans Rusiyanın və KTMT-nin regional fəaliyyətindən və bölgədəki münaqişələri sahmana salmaq sahəsindəki qeyri-səmərəli siyasətindən narazı qalan bu üçlüklə xüsusi regional tərəfdaşlıq münasibəti yaratmaq istəyi nümayiş etdirirdi. Məhz elə bu məqsədlə də NATO rəhbərliyi hər üç ölkəni özünün “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qəbul etmişdi.

Azərbaycan NATO-nun tərəfdaşına çevrildəndən sonra bu qurumun üzv dövlətlər üçün müəyyənləşdirdiyi ciddi məhdudiyət rejiminə əməl edən, əvvəlki illərdə Azərbaycanın milli ordu quruculuğuna əhəmiyyətli hərbi-texniki yardım göstərə və onun torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalına mane ola bilməyən Türkiyə, Azərbaycanın milli ordusunun Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində iş aparmaq imkanı qazandı.

Bəzi mütəxəssislər bu gün də hesab edirlər ki, Azərbaycanın o dövrdə təhlükəsizlik sahəsində Qərbə inteqrasiya və NATO-ya meyillənməkdən başqa çıxış yolu yox idi. Çünki Rusiya tərəfindən ədalətsiz münasibətə məruz qalan və Ermənistanla müqayisədə onunla hərbi əməkdaşlıqdan faktiki olaraq imtina edən Azərbaycanın o dövrdə həm müdafiə və texniki cəhətdən, həm də Bakı-Tbilisi-Ceyhan kimi transmilli kəmərlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından hərbi dəstəyə, xüsusən Qərbin inkişaf etmiş hərbi texnologiyasına, NATO-nun təhlükəsizlik sisteminə və s. ciddi ehtiyacı var idi.¹²¹

Lakin Azərbaycan öz tarazlaşdırılmış təhlükəsizlik konsepsiyasına sadıq qalaraq, “onun təhlükəsizliyinə və ərazi bütövlüyünə real beynəlxalq təminat verilməyincə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirilməyincə, beynəlxalq hüquq normalarının bərpa olunmasına ciddi və prinsipial münasibət göstərilməyincə, hər hansı hərbi-siyasi bloka, o cümlədən NATO və KTMT-yə qoşulmayacağı haqqında” birmənalı bəyanat səsləndirərək, hər iki blokla həm bəlli məsafə saxlamış, həm də müəyyən çərçivədə əməkdaşlıq etmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan həm NATO blokunda hegemon mövqeyə malik olan ABŞ-la, həm də postsovet məkanında öz hərbi-geostrateji üstünlüyünü qoruyan Rusiya ilə təhlükəsizlik sahəsində özünün ikitərəfli münasibətlərini lazımi səviyyədə saxlamış və regional təhlükəsizlik məsələlərində onlarla tərəfdaşlıq münasibətləri yaratmağa çalışmışdır. Əslində, bəhs olunan hərbi bloklarla əməkdaşlıqda onun əsas məqsədi də hər hansı bloka üzv olmaq deyil, daha çox öz milli təhlükəsizliyinə,

¹²¹ Bax: Virminqhauz R.F. Azərbaycanın xarici və təhlükəsizlik siyasəti // “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s.101

suveren dövlət hüquqlarının təmin olunmasına və ərazi bütövlüyünə beynəlxalq təminat almaqdan ibarət olmuşdur.

Azərbaycan Cənubi Qafqazın sülh və əməkdaşlıq bölgəsinə çevrilməsi, regional münaqişələrin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi, xalqlar və dövlətlər arasında qarşılıqlı etimad, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq mühitinin yaradılmasında təhlükəsizlik maraqları onunla üst-üstə düşən Gürcüstanla birgə hərəkət edirdi. Odur ki, Prezident Heydər Əliyev özünün növbəti regional təhlükəsizlik təşəbbüsünü 1996-cı ildə məhz Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı irəli sürmüş və onun əsasında iki ölkə prezidentləri arasında **“Tbilisi Bəyannaməsi”** adlanan birgə təhlükəsizlik sənədi imzalanmışdır.

Bu Bəyannamə həmin dövr üçün hər hansı hərbi-geostrateji öhdəlik yükünə malik olmasa da, mühüm geosiyasi əhəmiyyət kəsb edirdi və mütəxəssislərin fikrincə, bütün region ölkələrini “öz aralarındakı münaqişələri danışıqlar yolu ilə həll etməyə, bölgə xalqlarının və dövlətlərinin ümumi maraqlarından çıxış edərək, Cənubi Qafqazda uzunmüddətli sülh platforması yaratmağa və həmin ölkələri barış masasına dəvət edirdi”. İki ölkə prezidentlərinin imzaladığı bu sənəd həmin dövrdə qoşulmaq üçün əksər region ölkələrinə açıq elan edilirdi, sonrakı illərdə yalnız Türkiyə hökuməti tərəfindən dəstəkləndi.

Azərbaycan öz regional təhlükəsizlik siyasətini, Cənubi Qafqazın hərbi-geostrateji perspektivləri və bölgənin gələcək dövlətlərarası münasibətləri ilə bağlı fikirlərini BMT-nin hər il keçirilən sessiyalarında, ATƏT-in 1994-cü il Budapeşt, 1996-cı il Lissabon və 1999-cu il İstanbul sammitlərində, digər beynəlxalq təşkilatların yüksək tribunallarından dəfələrlə bəyan etmişdir. İstanbul sammitində Prezident Heydər Əliyev Tbilisi regional sülh təşəbbüsünün ardınca ilk dəfə region ölkələrinin birgə iştirak edəcəyi “Təhlükəsizlik

və əməkdaşlıq Paktının” yaradılması ideyası ilə çıxış etmişdir.¹²² Təşəbbüsdə üç Cənubi Qafqaz ölkəsi - Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, iki bölgə lideri - Rusiya, Türkiyə və bir dünya lideri - ABŞ arasında “Qafqazda sülh və təhlükəsizlik Paktı” adlanan sənəd imzalanması, Cənubi Qafqazdakı bütün münaqişəli məsələlərin danışıqlar yolu və birgə səylərlə nizama salınması nəzərdə tutulurdu. Azərbaycanın bu regional sülh və təhlükəsizlik təşəbbüsünü həmin dövrdə Rusiya, Ermənistan və İran dəstəkləmədi. O dövrdə Rusiya mövqeyini regiondan kənar dövlət olan və rəqib hesab etdiyi ABŞ-ın bölgədəki proseslərə cəlb edilməsi ilə bağlamağa çalışdığı halda, İran Azərbaycanın təklifində Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik sistemindən kənar qaldığı üçün etirazını bildirdi. Ermənistana gəlincə, bu dövlətin müstəqil iradəsi olmadığına görə o, Azərbaycanın təşəbbüsünə yalnız Rusiyanın mövqeyindən yanaşaraq etiraz etdi.

Azərbaycanın Xəzər hövzəsinə birbaşa çıxışı və İranla həmsərhəd olması onu bəhs olunan dövrdə ABŞ və NATO üçün xüsusi əhəmiyyətli ölkəyə çevirmişdi. Məhz elə buna görə də ABŞ ordusunun Avropa Hərbi Komandanlığı və NATO generaliteti Azərbaycanla hərbi-texniki əməkdaşlığı daha da dərinləşdirmək, onu gələcəkdə alyansa daxil etmək istiqamətində intensiv iş aparırdı. Azərbaycan vasitəsilə Qərbin Xəzərə çıxışını əngəlləmək üçün, təxminən oxşar çalışmalar və səylər həm də Rusiya tərəfindən müşahidə olunurdu. Lakin yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan öz təhlükəsizlik siyasətinin balans prinsiplərinə müvafiq olaraq həm ABŞ və NATO, həm də Rusiya və KTMT arasındakı hərbi əməkdaşlıq məsafəsini pozmadan, onlarla təhlükəsizlik sahəsindəki tərəfdaşlıq “normalarını” öz mənafelərinə uyğun şəkildə tənzimləyə bilmişdir. Azərbaycan həm ABŞ-ın, həm də Rusiyanın hərbi təhlükəsizlik sahəsində “dərinləşdirilmiş əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq” istəyinə, ölkə

¹²² Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir... <http://heydaraliyev.preslib.az>

ərazisində hərbi baza yerləşdirmək, yaxud onlarla bilavasitə hərbi bloklarda iştirak təkliflərinə “mədəni formada” rədd cavabı vermişdir. O cümlədən, Azərbaycan vasitəsilə ABŞ-ın İrana, Rusiyanın isə Gürcüstana və s. qonşu ölkələrə hər hansı formada hərbi müdaxilə istəkləri, geosiyasi və geoiqtisadi təzyiq imkanları, digər geostrateji təklifləri də birmənalı şəkildə rədd edilmişdir.

Azərbaycan Tbilisi və İstanbul təşəbbüsünün ardından 2002-ci ildə Cənubi Qafqazda regional sülh və təhlükəsizlik haqqında yeni bir təşəbbüs irəli sürmüşdür. Həmin ilin aprelinde Türkiyənin Trabzon şəhərində Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında **“Trabzon Razılaşması”** adlanan və mühüm geostrateji sülhyaratma yükü olan bir sənəd də imzalanmışdır. Bəhs olunan tədbirdə region ölkələrinin dinc yanaşı yaşamaq və müstəqil inkişaf maraqlarını, enerji təhlükəsizliyi, bölgə əhalisinin dinc, firavan və təhlükəsiz həyat şəraitini təmin etmək məqsədilə 3 ölkənin daxili işlər nazirlərinin imzaladığı birgə sənəd terrorizm və təcavüzkar separatizmə qarşı mübarizədən tutmuş - çirkli pulların yuyulması və transmilli neft-qaz kəmərlərinin birgə mühafizəsinədək, kifayət qədər geniş ölkələrarası geostrateji sahələri əhatə edirdi. Bu sazişi mütəxəssislər, həm də regionun üç dövlətinin strateji tərəfdaşlığını rəsmiləşdirən mühüm bir sənəd kimi qiymətləndirdilər.¹²³ Lakin o zaman regionun digər dövlətləri Azərbaycanın təklif etdiyi növbəti regional təhlükəsizlik və sülhyaratma təşəbbüsünü qəbul etmədilər. Burada söhbət ilk növbədə Rusiya, İran və Ermənistandan gedir.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Cənubi Qafqazda davamlı sülhə nail olmaq üçün bölgənin sülhyaratma proseslərində və təhlükəsizlik tədbirlərində yalnız region ölkələri deyil, həm də maraqlı beynəlxalq güc mərkəzləri yaxından iştirak etməlidirlər. Çünki Qafqazda sülh

¹²³ http://e-qanun.az/files/framework/data/15/f_15288.htm

və sabitlik tələbləri yalnız bir-iki böyük ölkənin geostrateji mənafeyi və bu ərazilərin tarixi geostrateji əhəmiyyəti ilə şərtlənmir, həm də region ölkələrinin milli maraqları, regionda reallaşdırılan çoxsaylı transmilli enerji və nəqliyyat layihələrinin, ixrac kəmərləri və dəhlizlərinin təhlükəsizliyi, bu işə cəlb edilmiş çoxsaylı ölkə və nəhəng şirkətlərin sərmayələrinin qorunması və geoiqtisadi maraqları ilə ölçülür.

Bu gün Qafqazdakı postsovet ölkələrinin üçü etnik separatizm zəminində daxili münaqişələrə cəlb olunmuşdur. Dağlıq Qarabağ (Azərbaycan), Abxaziya, Cənubi Osetiya (Gürcüstan) və Çeçenistan (Rusiya) münaqişələri regiondakı nisbi sabitliyi hər an poza biləcək ciddi geosiyasi amilə çevrilmişdir. Ona görə, müasir dünyada, Avropada və bölgədə son zamanlar “Xəzər hövzəsi və Qafqazın regional təhlükəsizlik sistemi” prinsiplərinin müəyyən edilməsi və birgə təhlükəsizliyin yaradılması çağırışları daha təkidlə səslənir, bölgənin hər bir dövlətinin və bütövlükdə regionun sabitliyində marağı olan beynəlxalq geosiyasi aktorun diqqətini ciddi şəkildə cəlb edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2003-cü ildən başlayaraq ən mötəbər beynəlxalq tribunalardan dəfələrlə bəyan etmişdir ki, Cənubi Qafqazın və Xəzər hövzəsinin geosiyasi perspektivləri və bölgədəki ölkələrin inkişafı, ilk növbədə, münaqişələrin və regional təhlükəsizlik probleminin həllindən, bölgədəki sülh və sabitliyin təmin olunmasından asılıdır. Bu mənada, Qafqazdakı münaqişə ocaqlarının mövcudluğu bütün regionun sabit inkişafına, regional və beynəlxalq qurumların tammiqyaslı təhlükəsizliyinə və əməkdaşlığına ciddi maneədir.¹²⁴

¹²⁴ Bax: Əliyev İ. “Təbii sərvətlərin təhlükəsizliyi və dəyişən qlobal güc” mövzusunda keçirilən Münhen Beynəlxalq Təhlükəsizlik konfransında çıxış // “Azərbaycan” qəzeti, 7 fevral 2010-cu il

Azərbaycan özünün regional və milli təhlükəsizliyini təmin etmək, Ermənistanın işğalına son qoymaq və Cənubi Qafqazda etibarlı sülh şəraitini yaratmaq üçün keçən müddətdə əksər beynəlxalq və regional qurumlarla iş aparmağa üstünlük vermişdir. Belə qurumlar sırasında BMT, ATƏT, NATO, Avropa Birliyi, MDB, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Türkdilli Dövlətlər Birliyini və digərlərini qeyd etmək olar. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın haqq səsinə BMT-dən sonra əsas prinsipial münasibəti də məhz adı çəkilən həmin beynəlxalq qurumlar bildirmiş və onların bəziləri Ermənistanı işğalçı dövlət kimi tanımışlar. Bəhs olunan qurumlar və onların ayrı-ayrı üzvləri Azərbaycana daim öz siyasi, texniki və humanitar yardımlarını da göstərmişlər.

Son zamanlar Azərbaycan həm də dünya siyasətində, o cümlədən beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində ayrıca bir təsir dairəsi kimi çıxış edən “bitərəf ölkələr”¹²⁵ bloku ilə öz əlaqələrini intensivləşdirərək, təşkilatın ayrı-ayrı üzvləri ilə təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. 2011-ci il 25-27 may tarixində təşkilatın xarici işlər nazirlərinin İndoneziyada keçirilən XVI konfransında isə Azərbaycan bloka üzv qəbul edilmişdir.¹²⁶

Mütəxəssislər tərəfindən birmənalı qiymətləndirilməyən bu addım, əslində, Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi andan

¹²⁵ “Bitərəf ölkələr” bloku beynəlxalq aləmdə kəskinləşən SSRİ-ABŞ qarşılıqlı rəqabətinə və “soyuq müharibəyə” qoşulmaq istəməyən ölkələr tərəfindən 1961-ci ilin sentyabr ayında Belqradada təsis edilmişdir. “Nə Qərb, nə Şərq” hərəkatı əsasında yaradılan bu blokun ilk təşəbbüsünü ingilis işğalından azad olmuş Hindistanda C. Neru başlamış, sonradan bloka Misir, Yuqoslaviya, Birma, Seylon və digər 20 dövlət qoşulmuşdur. Hazırda “hər hansı hərbi bloklarda iştirakdan imtina edən” “bitərəf ölkələrin” sayı 119-dur. Onlardan 38-i Asiyalı, 53-ü Afrikalı, 26-sı Latın Amerikalı və 2-si Avropanı (Belarus və Azərbaycan) təmsil edir. Müşahidəçi qismində blokun içində daha 14 dövlət iştirak edir.

¹²⁶ Bax: газ. «Зеркало», 20 мая 2011 г.

yürütdüyü beynəlxalq, regional və milli təhlükəsizlik siyasətinin məntiqi yekunu kimi dəyərləndirilə bilər. Azərbaycan ilk gündən birmənalı şəkildə Qafqazın militaristləşdirilməsinin, hərbi bloklar arasında qarşıdurmaya cəlb edilməsinin, xarici ölkələrə məxsus hərbi bazaların, orduların başqa dövlətlərin ərazisində yerləşdirilməsinin və s. qarşıdurma meyillərinin əleyhinə çıxış etmişdir. Ərazilərinin işğal edilməsinə, qonşu Ermənistan tərəfindən irticaya və hərbi müdaxiləyə məruz qalmasına baxmayaraq, Azərbaycan nəinki Cənubi Qafqazda, həmçinin bütün postsovet məkanında və dünyada ən fəal sülh siyasəti və barış diplomatiyası nümayiş etdirən ölkə olmuşdur. Odur ki, əlbəttə, Cənubi Qafqazda hərtərəfli geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqları olan NATO, KTMT kimi hərbi-siyasi bloklarla, blokun ABŞ, Rusiya, Avropa Birliyi ölkələri, Türkiyə və s. üzvləri ilə təhlükəsizlik sahəsində kollektiv və fərdi əməkdaşlığı dayandırmadan, “bitərəf ölkələr” blokuna daxil olması Azərbaycanın son vaxtlar atdığı ən məntiqli geosiyasi addımlardan biri sayıla bilər.

Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasətinin mahiyyətinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional təhlükəsizlik sistemi ilə bağlı daim birmənalı bəyanatlar vermiş, Qafqazın müxtəlif güc blokları arasında “bölünməsinin, hərbiləşdirilməsinin və bloklararası hərbi mübarizə meydanına çevrilməsinin” qəti əleyhinə çıxmışdır. Azərbaycanın ötən müddət ərzində əksər beynəlxalq və regional birliklərlə münasibətləri Cənubi Qafqazın digər iki ölkəsindən və Rusiyadan bir qədər fərqli olmuşdur. Azərbaycan, məsələn, Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan və Ermənistandan fərqli olaraq Cənubi Qafqazın hər hansı formada bloklararası hərbi qarşıdurmaya sürüklənməsinin, xarici orduların bölgə ölkələrinin ərazisində yerləşdirilməsinin və bloklararası hərbi qarşıdurmanın birmənalı şəkildə əleyhinə çıxış etmişdir.

Azərbaycan Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin əmin-amanlığında, dinc və təhlükəsizlik həyatında maraqlı olan əksər dünya və bölgə ölkələri ilə həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli münasibətlərdə regional sülh və təhlükəsizlik siyasətini davam etdirmişdir. Ölkənin xarici siyasət, hərbi və təhlükəsizlik strukturları NATO hərbi bloku və alyansın bəzi üzvləri ilə, eləcə də Rusiya və MDB-nin bir sıra üzvləri ilə birgə və ayrı-ayrılıqda müxtəlif beynəlxalq, regional təhlükəsizlik proqramları və tədbirləri çərçivəsində çoxtərəfli hərbi-strateji əməkdaşlıq tədbirlərinə qatılır. Xüsusən NATO ilə milli ordu quruculuğunun dünya standartlarına yaxınlaşdırılması, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə, beynəlxalq və regional sülhyaratma, münaqişələrin qarşısının alınması və s. transmilli proseslərdə birgə iştirak edir. Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycan indiyə qədər açıq şəkildə hansısa hərbi bloka üzv olmağa hazırlaşması haqqında heç bir rəsmi bəyanat verməmişdir. Ölkə rəsmiləri bir qayda olaraq daim bəyan edirlər ki, Azərbaycan dünyanın hərbi bloklar arasında qarşıduran düşərgələrə bölünməsinin və planetin hərbişdirilməsinin tərəfdarı deyildir, Yer kürəsində hamının beynəlxalq hüquq-normalarına və başqa ölkələrin milli haqlarına hörmətlə yanaşmasının, sülh və təhlükəsizlik tələblərinə hamının əməl etməsinin tərəfdarıdır.

Göründüyü kimi, bu yanaşmada Azərbaycan üçün hansısa hərbi bloklara üzvlük heç də əsas məqsəd daşımır, sadəcə, bütün dünya ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın ərazi və əhalisinin təhlükəsizliyinin, dövlətlərin suveren hüquqlarının, regionda və dünyada sülhün və əmin-amanlığın təmin edilməsinə çağırış edilir. Nəzərə alınsa ki, bloka üzv olacağı təqdirdə hələlik həm NATO, həm də KTMT onun pozulmuş ərazi bütövlüyünün təmin olunacağına və sonrakı milli təhlükəsizliyinə təminat vermir, bölgədə və dünyada sülhün, sivil dövlətlərarası münasibətlərin bərqərar olacağına zəmin

durmur, o zaman bu təşkilatlara üzvlük Azərbaycana əlavə problem və öhdəlikdən başqa bir şey vəd etmir.

Azərbaycanın KTMT-yə qoşulmaqdan imtina etməsi yuxarıda bəhs olunan amillərlə, ölkənin geosiyasi maraqları və s. ilə yanaşı, həm də ilk növbədə, işğalçı Ermənistanın cəzasızlıq şəraitində bu qurumda təmsil olunması ilə bağlıdır. Üstəlik, sözügedən təşkilat Azərbaycanın əsas problemi olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün hər hansı səmərəli mexanizmə malik deyildir və bu sahədə ciddi bir addım atmaq da istəmir. Çünki KTMT yarandığı gündən birmənalı şəkildə bəyan edir ki, bu təşkilat “daxili münaqişələrin” həllinə yox, “xaricdən yarana biləcək təhlükələrə qarşı” tədbir görəcəkdir. Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsini “daxili münaqişə” kimi qələmə verən belə bir hərbi quruma Azərbaycanın üzvlüyü tam mənasızdır. KTMT-nin mövcud yanaşması ilə “nə vaxtsa yarana biləcəyi proqnozlaşdırılan İran-Azərbaycan qarşdurması” istisna olmaqla, bu təşkilat Azərbaycanın xarici təhlükəsizliyinə heç bir geostrateji təminat və hərbi dividend vəd etmir. Əksinə, bu quruma üzvlük Cənubi Qafqazda xarici ölkələrin hərbi bazalarının yerləşdirilməsinə qarşı çıxan və tam bitərəf mövqe nümayiş etdirən Azərbaycanın Qərblə bərabərhüquqlu hərbi-geostrateji tərəfdaşlıq münasibətlərinə mənfi təsir göstərə bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın regional təhlükəsizlik siyasəti bu gün əsasən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun və ədalətli həlli ilə bilavasitə bağlıdır. Mütəxəssislərin fikrincə, hansı hərbi blok, ölkə, yaxud təşkilat bu məsələnin həllinə bilavasitə yardım göstərsə, Azərbaycanın beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan milli haqlarını müdafiə etsə, həmin qurum ölkənin təhlükəsizlik sahəsində gələcək geostrateji seçiminə əsaslı təsir göstərəcəkdir. Yaxud hansı təhlükəsizlik qurumu

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və suveren dövlət haqlarının bərpa olunmasına əməli yardım göstərsə və gələcəkdə də milli təhlükəsizliyinə təminat versə, Azərbaycanı hərbi müttəfiq kimi yanında görəcək, onun vasitəsilə Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda məxsusi geostrateji maraqlarını reallaşdıracaqdır. Lakin hələlik hər iki qurum (NATO və KTMT) və onların üzvü olan dövlətlər yalnız bəyanat şəklində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləsələr də, onun təmin olunması üçün ortaya ciddi iradə qoymurlar.

Bəzi Qərb geosiyasətçilərinin fikrincə, regional təhlükəsizlik məsələsində Azərbaycanın nümayiş etdirdiyi mövqe həm kifayət qədər pragmatik və tarazlaşdırılmışdır, həm də bu gün üçün ən optimal siyasətdir. Belə ki, 1990-cı illərin ortalarından Azərbaycan əlverişli şəraitdən bəhrələnərək Avroatlantika və Qərbə inteqrasiya istiqamətində pragmatik siyasət həyata keçirmiş, Xəzər hövzəsinin zəngin enerji qaynaqlarını kənar dövlətlərin təsirindən xilas edərək Türkiyə və Gürcüstan ərazisindən keçən Şərqi-Qərb ixrac marşrutu vasitəsilə dünyaya bağlamış, bununla da özünün və enerji qaynaqları ilə zəngin digər ölkələrin suverenliyini gücləndirmiş, müstəqil geoiqtisadi maraqlarını təmin etmişdir. Azərbaycan öz tarazlaşdırılmış təhlükəsizlik siyasəti ilə həm də bölgədə rəqib hesab olunan Rusiya və İran kimi ölkələri neytrallaşdıraraq, onlarla tərəfdaşlıq münasibətləri yarada və qoruyub saxlaya bilmişdir.¹²⁷

Qərblə enerji təhlükəsizliyi sahəsində tərəfdaşlığın yaradılması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz transmilli ixrac kəmərlərinin inşası, qabaqcıl Qərb texnologiyasının və kapitalının bölgəyə axını, mütəxəssislərin fikrincə, həm də ayrıca olaraq Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı geosiyasi mövqelərini güclən-

¹²⁷ Bax: Petersen A. Azərbaycanın Avroatlantik baxışları // "Azerbaijan Focus" jurnalı, №2, 2010-cu il, s.198

dirmiş, regional təhlükəsizliyinə və suveren hüquqlarının təminatına müsbət təsir göstərmişdir. Onun qazandığı yüksək geosiyasi nüfuz Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz siyasətində Rusiya kimi dövlətləri region ölkələrinin müstəqil seçiminə hörmətlə yanaşmağa, eyni zamanda, bölgədə ABŞ və Qərb amili ilə hesablaşmağa məcbur etmişdir.¹²⁸

Lakin yuxarıda qeyd edilən bütün amillərə baxmayaraq, Gürcüstan-Rusiya müharibəsi ətrafında baş verən hadisələr göstərdi ki, Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı geostrateji təsiri hələ də güclüdür və BMT-nin dünyadakı hazırkı prinsipsiz və dişsiz fəaliyyəti fonunda onu nəzərə almamaq heç bir qonşu ölkəyə yaxşı geosiyasi perspektiv vəd etmir.

¹²⁸ Bax: Petersen A. Azərbaycanın Avroatlantik baxışları // "Azerbaijan Focus" jurnalı, №2, 2010-cu il, s.198

V FƏSİL

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİ CƏNUBİ QAFQAZIN ƏSAS TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMİ KİMİ: BEYNƏLXALQ, REGIONAL VƏ YERLİ MARAQLAR VƏ AZƏRBAYCANIN ƏRAZI BÜTÖVLÜYÜ MƏSƏLƏSİ

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi SSRİ-nin dağılması və postsovet respublikalarının öz müstəqilliyinə qovuşması dövründə, qonşu Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına ərazi iddiaları, bəzi xarici geosiyasi qüvvələrin təsiri və yardımı ilə etnik separatizmin qızıqdırılması zəminində meydana çıxmış və nəinki Cənubi Qafqazın, eyni zamanda, bütün Avrasiya bölgəsinin, Avropa və dünyanın təhlükəsizlik mühitinə çox mənfi və pozucu təsir göstətən regional münaqişələrdən birinə çevrilmişdir. Bu münaqişənin qarşısının vaxtında alınmaması və bəzi beynəlxalq, regional və yerli qüvvələrin ondan öz geosiyasi maraqları çərçivəsində istifadə etmək cəhdləri, sonrakı illərdə ciddi anti-insani faciələrə, qırğın və qətlialmlara, bu tipli onlarla yerli və regional münaqişənin başqa ərazilərdə alovlanmasına səbəb olmuşdur. Bu münaqişənin nizama salınması və onun ağır maddi və mənəvi nəticələrinin aradan qaldırılması, demək olar ki, dünyanın bütün aparıcı dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatlarının gündəliyində mühüm yer tutur.

5.1. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və Dağlıq Qarabağ münafişənin tarixi kökləri haqqında

Tarixi mənbə və ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının, etnik təcavüzünün başlıca məqsədi onun torpaqları hesabına öz dövlətinin yaradılması və sonradan müxtəlif yollarla bu dövlətin ərazilərinin genişləndirilməsi, «Böyük Ermənistan» adlanan xülyanın gerçəkləşdirilməsindən ibarət olmuşdur.

Strateji baxımdan böyük əhəmiyyətə malik olan Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində erməni əhalisinin yerləşdirilməsi XIX əsrin əvvəllərində, xüsusilə Azərbaycan torpaqlarının bölüşdürülməsi haqqında Rusiya və İran arasında bağlanan 1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra baş vermişdir. Çar Rusiyasının Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda müstəmləkəçilik siyasətinin yeni mərhələsi də məhz XIX əsrin 20-ci illərinin sonundan etibarən başlamışdır. Rus çarizmi Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində xristianların sayını artırmaqla bu regionda nüfuzunun möhkəmlənməsi və müstəmləkəçilik siyasətinin həyata keçirilməsi üçün real zəmin yaradırdı.

Rusiyanın Qafqazı işğal etməsini N.N.Şavrov açıq söyləyir və bu məqsədlə həmin əraziyə ilk dəfə başqa millətlərin köçürülməsi haqqında yazırdı: “Biz müstəmləkəçilik fəaliyyətimizə Qafqaza rus əhalisinin deyil, xaricilərin köçürülməsindən başladıq. Vətəndə arzu edilməz ünsürlər sayılan bu kolonistlərdən Tiflis və Yelizavetpol quberniyalarında koloniyalar yaratdıq. Onlara ən yaxşı torpaqlar ayrıldı və müxtəlif imtiyazlar verildi.”¹²⁹

1804-1813-cü və 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibələrinin gedişində, həm də bütün XIX əsr boyunca ermənilərin İran, Türkiyə

¹²⁹ Dağlıq Qarabağ münafişəsi. Tammətənlı elektron materiallar məcmuəsi. <http://www.elibrary.az/docs/karabakh/gl1.pdf>

və Cənubi Azərbaycandan kütləvi surətdə Şimali Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa köçürülməsi nəticəsində burada onların sayı ilbəl artmağa başladı. N.N. Şavrovun yazdığı kimi, ümumiyyətlə, 1828-1830-cu illər ərzində ermənilərin azlıq təşkil etdiyi İrəvan və Yelizavetpol quberniyasına, o cümlədən Qarabağın dağlıq hissəsinə rəsmən 124 min, qeyri-rəsmi olaraq isə xeyli çox - 200 min erməni köçürülmüşdür.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində də ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsi davam etdirildi. Təkcə 1896-cı ildən 1908-ci ilə kimi keçən 13 ildə Cənubi Qafqaza 400 min erməni köçürülmüşdür. 1911-ci ildə N.N.Şavrov bu barədə yazırdı: “1896-cı ildə general-adyutant Şeremetyev Zaqafqaziyada yaşayan ermənilər haqqında məlumatında onların sayının 900 min nəfər olduğunu göstərmişdir. 1908-ci ildə isə onların sayı 1 milyon 300 min nəfərə çatmışdır, yəni bu müddət ərzində ermənilər 400 min nəfərdən artıq çoxalmışlar. Hal-hazırda Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min ermənidən 1 milyon nəfəri diyarın köklü sakinləri deyil. Onları buraya biz köçürmüşük”.¹³⁰

Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi İrəvanda və Qarabağın dağlıq hissəsində demoqrafik vəziyyətə, regionda baş verən hadisələrə ciddi təsir göstərmiş və onların gələcək ərazi iddialarının baş qaldırmasına səbəb olmuşdur. İndiki Ermənistan dövlətinin yerləşdiyi tarixi Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığı 1827-ci ildə Rusiya tərəfindən işğal olunanda əhalinin 73,8%-i (dördü üçü) müsəlman türklərdən ibarət idisə, erməni köçürmələri və azərbaycanlılara qarşı deportasiya və genosid siyasəti nəticəsində hal-hazırda Ermənistanda azərbaycanlı əhali qalmamışdır. “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasına qapılan erməni millətçiləri və qəsbkarları 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə

¹³⁰ Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. СПб., 1911, с. 59-60

genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Onlar Bakıda, Şuşada, İrəvanda, Naxçıvanda, Gəncədə, Zəngəzurda, Qazaxda və Tiflisdə dinc azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törətdilər.

Birinci Dünya müharibəsi, eyni zamanda, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral burjua və oktyabr bolşevik inqilablarından məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci il martın 30-u, 31-i və aprelin 1-də bolşevik qiyafəsinə bürünən silahlı ermənilər Sovet Rusiyasının hərbi yardımı ilə Bakıda dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı əsil soyqırımı törədərək, 10 min nəfərdən çox insanı qətlə yetirmişdir. Həmin ilin aprel-may aylarında ermənilər Şamaxıda, Qubada, Ağsuda, Kürdəmirdə, Salyanda, Lənkəranda kütləvi qırğınlar törətmiş və 50 mindən artıq dinc sakini ən vəhşi üsullarla öldürmüşlər.

1918-ci ildə Azərbaycan və Ermənistan Respublikaları müstəqilliklərini elan etdikdən dərhal sonra Qarabağın dağlıq hissəsində məskunlaşan ermənilər Ermənistanın millətçi dairələrinin təhriki və təzyiqi ilə Azərbaycan hakimiyyətini tanımaqdan imtina etdilər. Ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamağı və vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin etməyi özünün başlıca vəzifəsi hesab edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə (1918-1920) Ermənistan tərəfindən Qarabağın dağlıq hissəsini diplomatik və hərbi vasitələrlə ələ keçirmək cəhdlərinin qarşısı qətiyyətlə alındı. Sonrakı illərdə hər üç Cənubi Qafqaz respublikasının müstəqilliyini itirərək Sovet Rusiyasının tərkibinə qatılması ərazi-sərhəd məsələləri qoyuluşunun özünü də mənasız etdi. Lakin Cənubi Qafqazda sovet hakimiyyətinin qurulması da Dağlıq Qarabağ məsələsini bir çox millətçi, separatçı erməni təşkilatlarının gündəliyindən çıxarmadı. Çünki Sovet Rusiyası diplomatiyasının dərinliklərində çarizmin xarici siyasətinə dönüş, etnik münaqişələr yaratmaq və ondan bəhrələnmək kimi meyillər açıq-aşkar hiss olunurdu.

Sovetləşmənin ilk illərində Sovet Rusiyasının mövqeyindəki bu meyil Azərbaycana münasibətdə məhz Dağlıq Qarabağ məsələsi

ilə bağlı özünü göstərdi. Elə bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsində yaşayan ermənilərə 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) statusu verildi. Bu siyasət məhz Sovet Rusiyasının himayədarlığı və Bakı Sovetindəki erməni-daşnak qüvvələrin bilavasitə iştirakı ilə həyata keçirildi. Azərbaycanın tərkibində DQMV-nin yaradılması, heç şübhəsiz, Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından və etnik düşmənçiliyindən istifadə edən Sovet Rusiyasının “uzaqqörən və məqsədyönlü” siyasətinin nəticəsi idi. Sonrakı tarix göstərdi ki, bu, ermənilərin Azərbaycana qarşı gələcək ərazi iddiaları üçün zəmin və vasitə imiş.

Bununla yanaşı, Cənubi Qafqazın sovetləşməsindən sonra da ermənilər Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək siyasətini davam etdirərək, 1920-ci ildə Zəngəzuru və bir sıra digər torpaqları Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonralar isə erməni millətçiləri Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlıların kütləvi surətdə deportasiya edilməsi siyasətini genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atdılar. Belə ki, onlar dövlət səviyyəsində, Stalinin köməyi ilə 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Sovetinin “Ermənistan SSR-dən kolxozçular və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarının qəbul olunmasına və 1948-1953-cü illərdə 150 minədək azərbaycanlı əhalinin öz tarixi torpaqlarından kütləvi şəkildə deportasiyasına nail oldular.

Sovet dövründə Dağlıq Qarabağ məsələsinin qaldırılmasına ermənilər və onların himayədarları bir neçə dəfə cəhd göstərsələr də, məqsədlərinə çatmağın qeyri-real olduğunu görərək, müəyyən məqam gözləmək qərarına gəldilər. Belə bir məqam isə 1985-ci ildə SSRİ rəhbərliyinə gəlmiş M.Qorbaçov və onun yaxın ətrafının ermənipərəst mövqe nümayiş etdirməsi nəticəsində yetişdi ki, ermənilər ondan dərhal istifadə etməyə başladılar.

5.2. XX əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və sovet rəhbərliyinin ermənipərəst Qafqaz siyasəti

1980-ci illərin ikinci yarısından Sovet İttifaqında yenidənqurma adı altında siyasi və dövlət idarəetmə sahəsində bir sıra dəyişikliklər həyata keçirildi. Belə bir şəraitdə ermənilər yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliliyi ilə özlərinin avantürist və mənfur “Böyük Ermənistan” ideyasını gerçəkləşdirmək üçün hərəkətə keçdilər. Onlar SSRİ-də yaranmış “aşkarlıq” və “demokratiya”dan istifadə edərək yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları ilə çıxış etməyə başladılar.

1988-ci il hadisələri başlayanda ilk vaxtlar vəziyyəti gərginləşdirməyə, ictimai rəyi öz tərəflərinə çəkməyə çalışan erməni siyasətçiləri və onların Moskvadakı himayədarları vilayətin “iqtisadi geriliyini” bəhanə gətirərək, iqtisadi tələblər pərdəsi altında Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi ilə bağlı uzun müddətdən bəri hazırlanan plan üzrə kütləvi mitinqlər və davamlı tətillər təşkil etməyə başladılar. Əslində, muxtar vilayətdə 1988-ci ilin əvvəllərindəkə olan iqtisadi vəziyyəti əks etdirən rəqəmlərə nəzər saldıqda, həmin bölgənin bütün sahələr üzrə sosial-iqtisadi inkişafının Azərbaycanın digər bölgələrindən və Ermənistandan öndə olduğu açıq-aşkar görünür. Lakin baş verən sonrakı hadisələr DQMV-nin sosial-iqtisadi geriliyi barədə fikirlərin saxta və bəhanə, əsas məqsədinə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası olduğunu göstərdi.

Sovet rəhbərliyinin məsələyə vaxtında və prinsiplial qiymət verməməsi, Ermənistanın əsassız ərazi iddialarının rədd edilməməsi DQMV-nin Əsgəran rayonunda, sonra isə Sumqayıtda ermənilər tərəfindən xüsusi plan əsasında hazırlanan təxribatların və qarşıdurmaların törədilməsinə gətirib çıxardı.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 1989-cu il yanvarın 12-də DQMV-də və onun ətrafında millətlərarası münasibətlərin gərginliyinin davam etməsi ilə əlaqədar və guya “bunun qarşısını alıb, regionda vəziyyəti sabitləşdirmək” məqsədilə, SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndini “rəhbər tutaraq”, Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR tərkibində muxtar vilayət statusunu saxlamaqla, DQMV-də xüsusi idarə formasının tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Həmin qərarda Azərbaycanın hüquqları kobud şəkildə pozularaq DQMV-də bilavasitə SSRİ-nin ali dövlət hakimiyyəti və idarə orqanlarına tabe olan Xüsusi İdarəetmə Komitəsi (XİK) yaradıldı.

XİK millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsinin qarşısını almaq və regionda vəziyyəti sabitləşdirmək “məqsədilə” yaradılsa da, onun fəaliyyəti DQMV-dəki vəziyyəti və Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsini daha da kəskinləşdirdi. XİK-in sədri Arkadi Volski bölgədə millətlərarası vəziyyəti sabitləşdirmək və etnik separatçılıq hərəkatını dayandırmaq deyil, əksinə, daha da qızıdırmaq və şəraitə gərginləşdirmək siyasəti yürütməyə başladı. Onun fəal “səyləri” nəticəsində az müddət ərzində vilayətin idarə və müəssisələrinin, demək olar ki, hamısı Azərbaycanın tabeliyindən çıxarılaraq mərkəzin tabeliyinə keçirildi. Bütün sənədlərdə DQMV artıq faktiki olaraq Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmışdı.

Sovet rəhbərliyinin baş verən hadisələrə ermənipərəst münasibəti, Dağlıq Qarabağın qeyri-qanuni olaraq Ermənistana birləşdirilməsi cəhdinin qarşısını vaxtında almaması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə bilərəkdən qəsd yolu tutması respublikada haqlı və kütləvi etirazlara səbəb oldu. Mərkəzin etinasız və ermənipərəst mövqeyindən istifadə edən Ermənistan parlamenti 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında heç bir hüquqi əsası olmayan qərar qəbul etdi. 42 gün ərzində DQMV-nin müəssisələri Ermənistanın müvafiq

nazirlik və idarələrinin tabeliyinə verildi. Birbaşa sovet rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyi, bəzən isə açıq himayədarlığı sayəsində DQMV iqtisadiyyatının və digər sahələrinin faktiki olaraq Azərbaycandan ayrılması və Ermənistanı istiqamətləndirilməsi baş verdi. Eyni zamanda, Ermənistan SSR İttifaqın bəzi hərbi hissə rəhbərlərinin və mərkəzi orqanlarının himayədarlığı ilə Azərbaycanın digər ərazilərinə silahlı qüvvələr göndərərək açıq hərbi təcavüzə başladı.

1990-cı il yanvarın 15-də vəziyyətin getdikcə gərginləşdiyini görəndə SSRİ rəhbərliyinin göstərişi ilə Ali Sovetin Rəyasət Heyəti “DQMV-də və bəzi başqa rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında” qərar qəbul etdi. Daha sonra isə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti və SSRİ Nazirlər Sovetinin “Azərbaycan və Ermənistan xalqlarına müraciəti” qəbul olundu. Qəbul edilən sənədlərdə təcavüzkarla (Ermənistanla) təcavüzə məruz qalanın (Azərbaycanın) eyni tutulması, bir ittifaq respublikasının digərinə qarşı təcavüzkar müharibə aparmasına, onun ərazilərini açıq-aşkar işğal etməsinə belə etinasız münasibət göstərilməsi Azərbaycan xalqının İttifaq rəhbərliyindən üz döndərməsinə səbəb oldu. Bütün bunlar və erməni təcavüzünün qarşısının alınması sahəsində yerli rəhbərlərin fəaliyyətsizliyi Azərbaycanda həm SSRİ, həm də yerli rəhbərliyə qarşı kütləvi çıxışların və etirazların meydana çıxmasına təkan verdi. Artıq əhalinin Kommunist Partiyası rəhbərliyinə olan inamı tamamilə heçə enmiş və çox böyük narazılıq yaranmışdı.

Bu dövrdə ermənilərin silah ələ keçirmək məqsədilə sovet ordusunun hərbi hissələrinə, o cümlədən daxili qoşunlara etdiyi hücum və basqınlar adi hal almışdı. Belə bir şəraitdə silahların ələ keçirilməsinə mərkəzi hakimiyyət tərəfindən bilərəkdən etinasızlıq göstərilir və göz yumulurdu. Sovet rəhbərliyinin çox ciddi və bağlışlanılmaz səhvləri və ermənipərəst siyasəti 1990-cı ilin sonu - 1991-ci ilin əvvəllərində vəziyyətin getdikcə kəskinləşməsinə gətirib

çıxarmış, DQMV-də və Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd bölgələrində erməni təcavüzü daha geniş miqyas almışdı. Bu illərdə Moskva-Bakı sənişin qatarlarında, Tbilisi-Bakı, Bakı-Ağdam, Ağdam-Şuşa, Ağdam-Xocalı marşrutları üzrə hərəkət edən avtobuslarda törədilən çoxsaylı terror aktları nəticəsində yüzlərlə dinc azərbaycanlının həyatına son qoyuldu. Minlərlə azərbaycanlı Moskvanın hakim dairələri tərəfindən himayə edilən ermənilərin işğalçılıq siyasətinin qurbanı oldu.

1988-1991-ci illərdə, yəni hadisələrin başlanğıcından SSRİ-nin süqutuna qədər olan dövrdə Sovet İttifaqının hakim dairələri tərəfindən himayə edilən Ermənistan Azərbaycana qarşı açıq-aşkar təcavüzkarlıq siyasəti yeritmiş, nəticədə minlərlə dinc sakin qətlə yetirilmiş, çoxlu yaşayış məntəqələri dağıdılmış, talan edilmiş və yandırılmışdır. Bu illərdə Sovet İttifaqının rəhbər orqanları regionda vəziyyəti sabitləşdirmək üçün hər hansı ciddi və səmərəli tədbirlər həyata keçirmək niyyətində olmadığını aydın nümayiş etdirirdi. 1988-ci il hadisələri başlayan gündən Dağlıq Qarabağ məsələsi SSRİ-nin mərkəzi mətbuatının səhifələrində birtərəfli şəkildə şərh olunurdu, Azərbaycan faktiki olaraq informasiya blokadası şəraitində idi.

SSRİ hökumətinin, xüsusilə onun başında duranların qətiyyətsizliyi, Azərbaycana qarşı açıq-aşkar ərazi iddiaları irəli sürən Ermənistanla himayədarlıq etməsi səbəbindən hadisələr getdikcə mürəkkəbləşdi və hər iki respublika müharibə vəziyyətində qarşı-qarşıya dayandı. Ermənilərin Moskvanın hakim dairələrində müdafiə olunması Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün daha da genişlənməsinə gətirib çıxardı.

Sovet İttifaqının mövcud olduğu illərdə mərkəzin himayədarlığı ilə öz məqsədlərinə müəyyən qədər nail olan ermənilər insan hüquqlarının müdafiəsi pərdəsi altında Dağlıq Qarabağa BMT qoşunları yeritməyə və bütün bunlara beynəlxalq xarakter verməyə

cəhd göstərildilər. Beləliklə, SSRİ süqut etdikdən sonra ermənilər və onların havadarları Dağlıq Qarabağ məsələsini beynəlxalq əhəmiyyətli problemə çevirmək üçün geniş miqyaslı kampaniyanın yeni mərhələsinə başladılar.

5.3. Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal və münaqişənin BMT Təhlükəsizlik Şurasında müzakirəsi

1992-ci ilin əvvəllərində Ermənistan silahlı qüvvələri bir-birinin ardınca Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlıların yaşadığı əksər yaşayış məntəqələrini işğal etdilər. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə onlar Xankəndində yerləşən SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının fəal iştirakı ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək, 613 nəfər dinc sakini amansızcasına qətlə yetirdilər. Xocalı soyqırımını əsrin ən böyük faciələrindən biri idi. Xocalı erməni-sovet birləşmiş qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra az müddət içərisində bütün Yuxarı Qarabağ zəbt olundu.

1992-ci il mayın 8-də Azərbaycanın qədim şəhəri və mədəniyyət mərkəzi olan Şuşa ələ keçirildi. Ermənistan ordusu Azərbaycan torpaqlarında möhkəmlənmək, Qarabağın dağlıq hissəsini tamamilə Ermənistan Respublikasına birləşdirmək məqsədilə ətraf rayonlara hücumla başladı. Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi yolunda onların arasında yerləşən Azərbaycan şəhəri Laçın əsas maneə idi. 1992-ci il mayın 17-də Laçın şəhəri də Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olundu. Beləliklə, “öz müqəddəratını təyin etmək” ideyasını reallaşdırmaq adı altında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsini Rusiya hərbi hissələrinin köməyi ilə işğal edən ermənilərin təcavüzkar siyasəti getdikcə geniş vüsət almağa başladı.

Laçının işğalı müharibənin artıq Dağlıq Qarabağın hüdudlarından

kənara çıxdığını və Ermənistanın işğalçılıq niyyətinin daha böyük olduğunu göstərdi. Ermənilərin “humanitar dəhliz” adlandırdıqları Laçın yolu ilə Dağlıq Qarabağa qısa zaman çərçivəsində külli miqdarda silah, döyüş sursatı, ağır hərbi texnika və qüvvə gətirildi. Nəticədə 1993-cü il ərzində Ermənistanın ərazi iddiası obyektı olan Dağlıq Qarabağ bölgəsinin (4.400 kv. km) hüdüdlərindən kənarda yerləşən və onun ərazisindən 4 dəfə böyük olan Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonları (17.000 kv. km) işğalçı silahlı qüvvələr tərəfindən ələ keçirildi. Dağlıq Qarabağ uğrunda müharibədə 20.000 nəfərədək Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuş, 100.000 nəfərədək yaralanmış, 50.000 nəfər isə əlil olmuşdur. Ermənistandakı tarixi torpaqlarından və Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən qovulan 1 milyona qədər azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Münaqişə zamanı respublikamızın yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılmış, talan edilmiş və yandırılmışdır. Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20 faizdən çoxu Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır.

Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı ilə əlaqədar, BMT Təhlükəsizlik Şurası 7 bəyanat və 4 qətnamə qəbul etmişdir. Kəlbəcər rayonunun işğalı ilə əlaqədar 822 (30 aprel 1993), Ağdam rayonunun işğalı ilə əlaqədar 853 (29 iyul 1993), Füzuli, Cəbrayıl və Qubadlı rayonlarının işğalı ilə əlaqədar 874 (14 oktyabr 1993), Zəngilan rayonunun işğalı ilə əlaqədar isə 884 (11 noyabr 1993) sayılı qətnamələr qəbul edilərkən, Şuranın daimi üzvü olan böyük dövlətlər Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınmasına razılıq verməyərək, münaqişənin ATƏT-in Minsk prosesi çərçivəsində atəşkəs və danışıqlar yolu ilə həll olunması mövqeyini seçdilər. Cəzasız qaldığından ruhlanan Ermənistan BMT TŞ-nin münaqişəyə dair qəbul etdiyi 4 qətnaməyə də məhəl qoymadı.

Dünya birliyi Ermənistanın bu açıq-aşkar təcavüzünə göz yumdu və onun cilovlanması üçün heç bir əməli tədbir görmədi. 1992-

1993-cü illərdə münaqişəni nizama salmaq üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasında aparılan müzakirələr zamanı və sənədlər qəbul edilərkən, Şuranın daimi üzvləri olan böyük dövlətlər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin kəskinləşməsinin səbəbləri, xarakteri və mahiyyətinin qiymətləndirilməsinə birmənalı yanaşmadılar. Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilən bütün sənədlərdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü “Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafında münaqişə” kimi qiymətləndirilmişdir. Şuranın daimi üzvləri bu münaqişəyə Ermənistanın ərazi iddiaları əsasında başlanmış “Ermənistan - Azərbaycan müharibəsi” kimi deyil, “Azərbaycanın Dağlıq Qarabağla etnik münaqişəsi” kimi yanaşaraq, ona fərqli rəng vermişlər.

5.4. ATƏT- in Minsk qrupunun yaradılması və Ermənistan- Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli sahəsində fəaliyyətə başlaması

1992-ci ilin əvvəllərindən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tədricən beynəlxalq xarakterli münaqişəyə çevrilməyə başlayır. 1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Respublikası Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) üzvü oldu və həmin il iyulun 8-10-da ATƏM-in Helsinkidə keçirilən zirvə toplantısında onun sənədlərini imzaladı. Müstəqilliyini qazanan Azərbaycan Respublikası ATƏM-in üzvü olduğdan sonra Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də bu təşkilatın prinsiplərinə uyğun olaraq, üzv dövlətlərin daha çox diqqət obyektinə çevrildi.

ATƏM-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 1992-ci il martın 24-də keçirilən görüşündə Dağlıq Qarabağdakı vəziyyət müzakirə edildi və “münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınması istiqamətində aparılan danışıqların səmərəliliyini artırmaq məqsədilə” “ATƏM-in

Dağlıq Qarabağa dair xüsusi sülh konfransının çağırılması haqqında” qərar qəbul edildi. Qərara görə, Minskdə çağırılacaq bu konfrans iki böyük region ölkəsi – Rusiya və Türkiyə, dörd Qərbi Avropa dövləti - Fransa, Almaniya, İtaliya və İsveç, iki Şərqi Avropa ölkəsi - Çexiya və Slovakiya, iki münaqişə edən ölkə - Azərbaycan və Ermənistan, həmçinin ABŞ-ın nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilməli idi.

1992-ci ilin mayında Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Şuşa və Laçının işğalı münaqişənin mahiyyətini dəyişərək, yeni siyasi problem yaratdı və sülh missiyasını üzərinə götürmüş Minsk konfransının keçirilməsi yolunda ciddi maneəyə çevrildi. Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlarda qarşı tərəflər arasında ziddiyyətlərin qalması, xüsusilə Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqe tutması ilə yanaşı, qrupun üzvü olan böyük dövlətlərin mövqeyində də yekdil fikrin olmaması sülh prosesinin ləngidilməsinə və münaqişənin dondurulmuş vəziyyətdə qalmasına gətirib çıxardı.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin vasitəçilik tarixini şərti olaraq mərhələlərə bölsək, onların hər birinin xeyli dərəcədə Rusiya-Qərb qarşıdurmasının xarakterindən asılı olduğunu görmək olar. 1992-ci ilin martında Minsk qrupu yaradılan zaman Rusiya bütövlükdə bu təşəbbüsü müdafiə etsə də, dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən münaqişənin nizama salınmasına dair “vasitəçilik söylərinin fəallaşmasını” narahatlıqla qarşılamağa başladı. Belə bir vaxtda Rusiya münaqişənin dinc vasitələrlə həlli prosesində təşəbbüsü beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin əlindən almağa və bununla da regionda özünün zəifləmiş mövqelərini möhkəmləndirməyə cəhd göstərdi.

Məqsədlərinə nail olmaq üçün Rusiya, ərazi bütövlüyünə və vətəndaşlarının təhlükəsizliyinə heç bir ciddi təminat vermədən, Azərbaycana hərbi-strateji təzyiq göstərərək, qoşunlarını “sülh-məramlı qüvvələr” adı altında münaqişə bölgəsinə gətirmək niyyətində idi. Lakin məqsədinə çatmayan Rusiya Ermənistanda

qoşunlarının sayını bir qədər də artırdı, bu ölkəni gizli və aşkar yolla silahlandıraraq, Azərbaycan ərazilərinin daha geniş miqyasda işğal olunmasına dəstək verdi.

1997-ci ilin əvvəllərində Rusiyadan Ermənistanı qanunsuz olaraq dəyəri 1 milyard ABŞ dollarından çox olan müasir hərbi silah-sursatın verilməsi haqqında faktlar üzə çıxan zaman məlum oldu ki, bu silahlar 1993-cü ildən etibarən, yəni Ermənistan ilə Azərbaycan arasında qızğın hərbi əməliyyatlar getdiyi vaxtdan göndərilmiş və nəticədə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsinə şərait yaradılmışdır. Ermənistanın Rusiya tərəfindən silahlandırılması prosesi atəşkəs elan ediləndən sonra da davam etdirilmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizama salınması 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyevin başlayaraq xarici siyasət fəaliyyətində əsas yer tutmuşdur. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdıışından sonra münaqişənin aradan qaldırılmasına nail olmaq üçün dövlət başçıları və nümayəndə heyətləri ilə ikitərəfli və çöxtərəfli görüşlər, ATƏT-in zirvə toplantılarında Minsk qrupunun həmsədrləri ilə aparılan müzakirələr, beynəlxalq forumlarda, həmçinin Ermənistan prezidenti ilə birbaşa danışıqlarda göstərilən ardıcıl səylər dövlət başçısının apardığı siyasətin mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

Prezident Heydər Əliyev bu məqsədlə Azərbaycanın təhlükəsizlik problemlərini, xüsusilə Ermənistanın ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü məsələsini beynəlxalq aləmin müzakirəsinə çıxararaq, regionda sülhün bərqərar olması üçün nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların təsirini artırmağa çalışmışdır.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc vasitələrlə nizamlanması məqsədi ilə məhz Prezident Heydər Əliyevin qətiyyəti, əzmkarlığı və gərgin fəaliyyəti sayəsində 1994-cü

il mayın 12-də atəşkəs haqqında razılıq əldə edildi və bundan sonra ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində müntəzəm olaraq danışıqlar aparılmağa başlandı.

1994-cü il dekabrın 5-6-da ATƏM-in Budapeştdə keçirilən zirvə toplantısında beynəlxalq sülhməramlı qüvvələrin yaradılması və münaqişə bölgəsinə göndərilməsi qərara alındı. Budapeştdə həmsədrlik institutu da təsis edildi. Minsk konfransına iki həmsədrin təyin edilməsi və Minsk qrupunun iclaslarının onların birgə həmsədrliyi ilə keçirilməsi barədə qərar qəbul olundu. Rusiyanın bu münaqişədə maraqlı tərəf olduğu nəzərə alınaraq, ATƏM-in Minsk konfransında, o cümlədən Minsk qrupunda həmsədrlik Rusiya və Finlandiyaya tapşırıldı. Bu razılıq təkcə Budapeşt görüşünə qədər gərgin olaraq qalan Qərb-Rusiya münasibətlərinin yumşaldılması deyil, həm də münaqişənin həlli istiqamətində Rusiyanın “fərdi sülhyaratma” istəyinin qarşısının alınması idi.

1996-cı il dekabrın 2-3-də ATƏT-in Lissabonda keçirilən zirvə toplantısında qəbul edilən və münaqişənin nizama salınmasının beynəlxalq hüquqi bazasını təşkil edən sənəd - bəyanat Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin aradan qaldırılmasının üç əsas prinsipini ortaya qoydu. Bu prinsiplər: 1. Ermənistan və Azərbaycan respublikalarının ərazi bütövlüyünün tanınması; 2. Razılaşma əsasında Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinə söykənən ən yüksək özünüidarəetmə hüquqi statusunun verilməsi; 3. Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinə beynəlxalq təminatın verilməsindən ibarət idi.¹³¹ Zirvə toplantısı zamanı Prezident Heydər Əliyevin gərgin əməyi, diplomatik istedadı, bacarığı sayəsində münaqişənin həllinin siyasi-hüquqi çərçivələrini və əsas prinsiplərini müəyyənləşdirən bu bəyanat Ermənistan istisna olmaqla, dünyanın 53 dövləti tərəfindən müdafiə

¹³¹ Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı, 1997, s.74

olundu və Lissabon sammitinin yekun qərarında əksini tapdı. ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündən sonra Rusiya ilə yanaşı ABŞ və Fransa nümayəndələri də Minsk qrupunun həmsədrliyinə daxil oldular.

1997-ci ilin ikinci yarısından indiyə kimi Minsk qrupunun həmsədrləri Lissabon prinsiplərinə əsaslanaraq, Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənarəda yerləşən işğal olunmuş 7 rayonun azad edilməsi və Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyənləşdirilməsinə dair bir neçə təkliflə çıxış etmişlər. Onların 1997-ci ilin iyununda təqdim etdikləri ilk təklif münaqişənin “paket” (bu variantda Dağlıq Qarabağın statusu da daxil olmaqla bütün məsələlərə eyni vaxtda razılıq verilməsi nəzərdə tutulurdu), həmin ilin sentyabrında irəli sürdükləri ikinci təklif isə münaqişənin “mərhələli” (bu variantda münaqişənin mərhələlərlə nizama salınması nəzərdə tutulurdu) həllindən ibarət idi. Azərbaycan tərəfi təqdim olunan təklif və planlarla tam razı olmasa da, sülh prosesinin ölü nöqtədən çıxarılması məqsədilə həmsədrlərin hər iki təklifini ümumən qəbul etmişdir. Ermənistan tərəfi isə hər iki halda qeyri-konstruktiv mövqedən çıxış edərək təkliflərlə razılaşmamışdır.

1998-ci ilin noyabrın 9-da həmsədrlər beynəlxalq hüquq normalarına zidd, həmçinin Azərbaycan üçün qəbulu qeyri-mümkün hesab edilən üçüncü təklif irəli sürdülər. Bu təklif dünya praktikasında mövcud olmayan “ümumi dövlət” ideyasına əsaslanırdı. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən qətiyyətlə rədd edilən “ümumi dövlət” təklifi Azərbaycanın mənafeyinə zidd olmaqla yanaşı, həm də ATƏT-in Budapeşt və Lissabon zirvə toplantılarında qəbul olunmuş sənədlərə də etinasız yanaşmanın göstəricisi idi.

ATƏT-in Minsk qrupunun son təklifindən Azərbaycan tərəfi birmənalı şəkildə imtina etdikdən sonra, 1999-cu il fevralın 8-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Minsk qrupunun həmsədrləri olan dövlətlərin (ABŞ, Rusiya, Fransa) başçalarına məktubla müraciət etdi. Minsk qrupunun fəaliyyətini, xüsusilə həmsədrlərin

axırını təklifini ciddi surətdə tənqid edən dövlət başçısı “ümumi dövlət” ideyasının ATƏT-in prinsiplərinə uyğun olmadığını və sülh prosesinə xeyli zərər verdiyini göstərməklə yanaşı, ABŞ, Fransa və Rusiya dövlət başçılarına münafiqənin ədalətli həlli və tezliklə aradan qaldırılması üçün səylərini ciddi surətdə artırmağa çağırırdı.

“Ümumi dövlət” prinsipi nizamlaşma prosesinə ciddi maneə törətməklə yanaşı, münafiqənin həlli yollarına dair tərəflərin mövqeyindəki ziddiyyətləri daha da dərinləşdirdi. Nəticədə danışıqlar prosesində bir durğunluq yarandı və münafiqənin nizama salınması istiqamətində müsbət irəliləyiş əldə etmək mümkün olmadı.

2004-cü ildən başlayaraq Minsk qrupu həmsədrləri “Praqa prosesi” adlanan danışıqlar raundu çərçivəsində “Madrid prinsipləri” kimi tanınan dördüncü təkliflər paketini irəli sürmüş və tərəflərin müzakirəsinə təqdim etmişlər. Yeni təkliflərin əsas prinsipləri haqqında tərəflərin açıqladığı fikirlər onu göstərir ki, Azərbaycan ATƏT-in Lissabon sammitində bütün üzv dövlətlərə qəbul etdirdiyi “münafiqənin həllinin üç əsas prinsipindən” bütövlükdə imtina etməmiş, lakin ona, məzmunu hələ açıqlanmayan bəzi redaktələrin aparılmasına razılıq vermişdir.

“Madrid prinsipləri” əsasında həmsədrlərin iştirakı ilə və onlarsız Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ermənistan prezidentləri Koçaryan və Sarkisyanla iyirmiyə yaxın ikitərəfli və çoxtərəfli görüşlər keçirsə də, mövqeləri uzlaşdırmaq hələ ki mümkün olmamışdır. Ermənistan tərəfi hələ də qeyri-konstruktiv mövqeyi ilə münafiqənin həllinə çətinliklər törədir. Münafiqənin həlli istiqamətində növbəti cəhd 15 fevral 2010-cu ildə ATƏT-in yeni sədri, Qazaxıstanın xarici işlər naziri Kanat Saudabayevin Cənubi Qafqaza səfəri çərçivəsində baş tutmuşdur. Bakıda onun Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə keçirdiyi görüşdə vurğulanmışdır ki, ATƏT Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafiqəsinin həllində öz səylərini bir qədər də artıracaq və “Madrid prinsipləri” çərçivəsində aparılan danışıqlarda

ciddi irəliləyişə nail olunmasına çalışacaqdır. K. Saudabayev məhz bu məqsədlə regiona səfərə gəldiyini və münaqişə edən hər iki tərəflə ciddi müzakirələr aparacağını bəyan etmişdir. Lakin ATƏT-in Astanada keçirilən son sammitində də bu problemin həlli ilə bağlı nə hansısa qərar qəbul edildi, nə də həmsədr ölkələr tərəfindən işğalçı Ermənistanı hər hansı təzyiq göstərildi.

Hazırda Azərbaycan Dağlıq Qarabağın nə müstəqilliyinə, nə də Ermənistanı birləşməsinə razı olmadığına, ermənilər isə bu ərazinin Azərbaycanın tərkibində saxlanmasına razılıq vermədiklərinə görə, münaqişənin həlli uzanır. Ermənilər “milli azlıqların öz müqəddəratını təyin etməsi hüququ”nu bu münaqişəyə şamil edərək Dağlıq Qarabağın ya müstəqil elan olunması, ya da Ermənistanı birləşməsinə tələb edirlər. Azərbaycan isə ATƏT-in və beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən hesab olunan “ölkələrin ərazi bütövlüyünün pozulmazlığı” prinsipini əsas gətirərək, DQ-nin həm müstəqil, həm də başqa dövlətlə birləşməsi variantını birmənalı şəkildə rədd edir, öz milli yaşam haqlarını reallaşdırmaq məqsədilə Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərə “yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində hər hansı milli-mədəni muxtariyyət statusunun verilə biləcəyini” qəbul edir. Danışıqlar prosesi hazırda heç bir müsbət perspektiv vəd etmir. Azərbaycanın müharibə çağırışları və yaxud “öz torpaqlarını azad etmək hüququnu” bəyan etməsi hər dəfə beynəlxalq güclərin etirazı ilə qarşılaşır və onlar bu məsələdə öz söylərini bir az da artırmaq imitasiyası nümayiş etdirirlər.

5.5. Digər beynəlxalq təşkilatların münaqişəyə dair mövqeyi və Azərbaycanın diplomatik fəaliyyəti

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması ilə əsasən ATƏT və qismən BMT məşğul olsa da, 1993-

cü ildən başlayaraq Azərbaycan dövlətinin səyi ilə digər beynəlxalq və regional təşkilatlar da bu məsələyə birbaşa, yaxud dolayısı ilə münasibət bildirmişlər. Məsələn, Azərbaycanın üzv olduğu və dünyanın 50-dən artıq müsəlman dövlətini birləşdirən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) bütün zirvə toplantılarında Azərbaycan torpaqlarının işğalı məsələsini gündəliyinə salaraq, mühüm əhəmiyyət kəsb edən prinsipial qərarlar qəbul etmişdir. Belə ki, 1994-cü ildə Kasablankada İƏT-nin zirvə toplantısında, 1996-cı ildə Cakarta İƏT-nin üzvü olan dövlətlərin xarici işlər nazirlərinin 24-cü konfransında, 1997-ci ildə Tehranda və 2000-ci ildə Dohada keçirilən İƏT-nin zirvə toplantılarında Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü haqqında qətnamələr qəbul edilmişdir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, İƏT Ermənistanı birmənalı şəkildə təcavüzkar dövlət kimi tanıyan ilk beynəlxalq təşkilatdır.

Azərbaycanın 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasına bərabərhüquqlu üzv qəbul olması respublikanın mühüm problemlərinin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması üçün yeni bir tribuna rolunu oynadı. 2001-ci il aprelin 24-27-də Azərbaycan Respublikasının AŞ PA-dakı nümayəndə heyətinin ilk dəfə olaraq bu qurumun iclasında tamhüquqlu üzv kimi iştirak etdiyi plenar sessiyada dövlətçilik maraqları baxımından mühüm, xüsusilə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü faktlarını özündə əks etdirən bəzi sənədlər, o cümlədən 9 ölkə və AŞ PA-da fəaliyyət göstərən 5 siyasi qrupu təmsil edən 29 nümayəndə tərəfindən imzalanmış “Ermənilər tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımın tanınması” adlı yazılı bəyanat və 14 ölkəni təmsil edən 20 nümayəndə tərəfindən imzalanmış “Ermənistan və Dağlıq Qarabağda saxlanılan hərbi əsirlər və girovlar” adlı məlumat AŞ PA-nın rəsmi sənədləri qismində yayılmışdır. Göstərilən sənədlərdə ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisinin qətlə yetirilməsi, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğal edilməsi, Ermənistanda, eyni zamanda,

işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində uşaq, qadın və yaşlı insanların da daxil olmaqla, çoxsaylı azərbaycanlı girovların saxlanılması faktı və digər vacib məsələlər öz əksini tapmışdır.

2001-ci il iyunun 25-29-da AŞ PA-nın növbəti plenar sessiyası zamanı Azərbaycanla bağlı daha iki mühüm sənəd AŞ PA-nın rəsmi sənədləri kimi yayılmışdır. “Azərbaycan Respublikasında (Dağlıq Qarabağ, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan) ekoloji vəziyyət” adlı birinci sənəddə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində ekoloji vəziyyətin düşünülmüş şəkildə korlanması məsələsi, “Azərbaycanın mədəni irsinin qəsb olunması və dağıdılması” adlı ikinci sənəddə isə Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində yerləşən mədəni abidə və sərvətlərin dağıdılması məsələsi Avropa ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmışdır.

AŞ PA-nın 2001-2010-cu illər arasında keçirilən çoxsaylı plenar sessiyalarında və ayrı-ayrı tədbirlərində Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən hazırlanmış və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin bu və ya digər aspektini əks etdirən onlarla mühüm sənəd də yayılmışdır. Burada işğal faktı dolayısı ilə təsdiqlənmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, Avropa Şurası hələ ki, Ermənistanı nə İƏT-nin etdiyi kimi, birbaşa işğalçı dövlət elan etmiş, nə də ki, ona qarşı işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını tərk etmək tələbi irəli sürmüşdür.

Azərbaycanın diplomatik söyləri nəticəsində İƏT, Avropa Şurası və ATƏT-lə yanaşı, 2004-cü ildən Avropa İttifaqı və onun ayrı-ayrı strukturları da münaqişənin dinc vasitələrlə həlli istiqamətində müəyyən söylər göstərməyə başlamışdır. Belə ki, 2004-cü ilin əvvəlində Avropa Parlamenti Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik məsələlərini müzakirə edərək belə qərara gəlmişdir ki, bölgədə təhlükəsizliyə və davamlı sülhə mane olan əsas hadisə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir və bütün Avropa

ölkələri onun nizama salınmasına ciddi səy göstərməlidir. Avropa Parlamentinin sessiyasında “Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasəti” mövzusunda Pyer Qartonun məruzəsi əsasında qəbul edilmiş qətnamədə ermənilərin işğal etdikləri ərazilərdə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə apardıqları haqqında bəzi faktlar göstərilmişdir. Eyni zamanda, Avropa Parlamenti Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin bərqərar olmasına maneə olan münaqişənin nizama salınması üçün işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinin (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan) azad edilməsi təklifi ilə çıxış etmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın prinsipial mövqeyini 1993-2003-cü illərdə Prezident Heydər Əliyev, 2003-cü ildən etibarən isə Prezident İlham Əliyev dəfələrlə BMT, ATƏT, NATO, AŞ, Aİ, İƏT, MDB və digər beynəlxalq və regional təşkilatların tribunalarından səsəndirmiş, bu təşkilatların rəhbərləri ilə keçirilən görüşlərdə və s. tədbirlərdə mütəmadi olaraq qaldırmış və məntiqi mülahizələrlə əsaslandırmışlar. Bütün bu görüşlərdə iştirak edən beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, dövlət başçıları və digər məsul şəxslər Azərbaycanın haqlı olduğunu, onun beynəlxalq hüquqlarının pozulduğunu, ərazilərinin işğal edildiyini və Ermənistanın bu məsələdəki qeyri-konstruktiv mövqeyini vurğulamış, lakin işğalçı ölkəyə hər hansı bir ciddi təzyiq göstərmək təklifindən yayınmışlar. Məsələn, Prezident İlham Əliyev 2004-cü il martın 17-də Bratislavada “Daha geniş Avropaya doğru: yeni gündəlik” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransdakı çıxışında vurğulamışdır ki, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəinki təkcə Azərbaycanı çətin vəziyyətə salmış, həm də bütünlüklə Avropada, xüsusilə Cənubi Qafqazda sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, insanların rifah halının yaxşılaşdırılması işinə ciddi maneə yaratmışdır. Konfransda Azərbaycan Prezidentinin haqlı mövqeyini və fikirlərini iştirakçıların əksəriyyəti qəbul edərək

dəstəkləsə də, Ermənistana təzyiq etmək məqsədilə hər hansı bir qərar qəbul edilməmişdir.

Prezident İlham Əliyev bu tədbirdə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ ilə bağlı irəli sürülən iddiaların beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu məntiqi mülahizələrlə sübut etmiş və ermənilərin artıq öz müqəddəratını təyin etdiyini, Ermənistan adlı müstəqil dövlət yaratdıqlarını vurğulamışdı. Azərbaycan Prezidenti çıxışında qeyd etmişdi ki, ermənilər yaşadıkları bütün digər ölkələrdə öz müqəddəratını təyin etmək fikrinə düşsələr, dünyada hansı vəziyyətin yaranacağını və hansı hadisələrin baş verəcəyini söyləmək çətinidir. Bununla yanaşı, dövlət başçısı münaqişənin nizama salınması prosesində ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətinin heç bir səmərə vermədiyini vurğulayaraq, Avropa Birliyi və Avropa Şurasını münaqişənin dinc vasitələrlə həlli istiqamətində söylərini gücləndirməyə çağırmışdı.¹³²

2004-cü il aprelin 29-da AŞ PA-nın yaz sessiyasında Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü haqqında ətraflı çıxışı böyük əks-sədaya səbəb olmuş və Avropa ictimaiyyətində bu münaqişə haqqında geniş təsəvvür yaratmışdır. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın düşdüyü vəziyyət haqqında ətraflı danışan dövlət başçısı məsələ ilə bağlı özünün qətiyyətli və prinsipial mövqeyini bir daha nümayiş etdirərək söyləmişdir: “Əlbəttə, biz bu vəziyyətlə barışa bilmərik. Azərbaycan heç zaman ərazisinin itirilməsi ilə razılaşmayacaqdır. Məsələnin həllində beynəlxalq hüquq normaları əsas götürülməlidir. Azərbaycan dünyadakı bütün ölkələrin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır və özünə də eyni münasibətlə yanaşmağı tələb edir. Bizim ərazi bütövlüyümüz bərpa olunmalıdır. Ermənistanın işğalçı qüvvələri zəbt olunmuş ərazilərdən geri çəkilməlidir. Qaçqınlara-köçkünlərə

¹³² “Azərbaycan” qəzeti, 18 mart 2004-cü il

doğma yurdlarına qayıtmaq imkanı verilməlidir. XXI əsrdə Avropa Şurasının üzvü olan bir ölkənin-Ermənistanın Avropa Şurasının üzvü olan digər ölkənin-Azərbaycanın ərazilərini işğal etməsinə yol verməməliyə¹³³. Ümumiyyətlə, Prezident İlham Əliyevin Ermənistanın ərazi iddiaları və təcavüzkarlıq siyasətinin ifşası istiqamətində faktlara əsaslanan çox məzmunlu çıxışı Azərbaycan diplomatiyasının növbəti uğurlu addımı kimi qiymətləndirilməlidir.

Cənubi Qafqazda ən “uzunömürlü” münaqişə olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınmamasının regionun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və Cənubi Qafqazın bütövlükdə inkişafına ciddi maneə olduğunu artıq BMT, ATƏT, NATO, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı və b. qurumlar da rəsmi şəkildə bəyan etmişlər. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri olan dövlətlərin (ABŞ, Rusiya, Fransa) rəsmi şəxsləri də münaqişənin tezliklə aradan qaldırılmasında maraqlı olduqlarını bildirmişlər.

2004-cü il mayın 12-də Avropa Parlamentinin Cənubi Qafqaz üzrə məruzəçisi Pyer Qarton Ermənistanda “Genişlənmiş Avropa - yeni qonşular” proqramı çərçivəsində keçirilən müzakirələrdə “Ermənistan işğal altında saxladığı ərazilərdən öz qoşunlarını tədricən çıxarmalıdır” - deməklə, Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz regionunda münaqişənin tezliklə aradan qaldırılmasının tərəfdarı olduğunu bildirmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı məsələyə dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarından biri olan Şimali Atlantika Alyansında (NATO) da baxılmış və onun 2006-cı ilin noyabrında Riqada keçirilən sammitində müzakirə olunmuşdur. 26 dövlətin nümayəndələrinin iştirak etdiyi sammitdə qəbul olunmuş “Yekun bəyannaməsi”ndə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi öz əksini tapmışdır. Baxmayaraq ki, NATO ATƏT çərçivəsində həyata keçirilən

¹³³ “Azərbaycan” qəzeti, 30 aprel 2004-cü il

nizamlama prosesində bilavasitə iştirak etmir, lakin bəyannamədə göstərilir ki, NATO bu məsələnin tezliklə və sülh yolu ilə, ölkələrin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsinin və bölgədə sabitliyin yaranmasının tərəfdarıdır.¹³⁴

Şimali Atlantika Təşkilatı təxminən eyni mövqeni özünün 2008 və 2009-cu illərdə keçirilən növbəti zirvə toplantılarında da nümayiş etdirmişdir. Bundan başqa, təşkilatın 19-20 noyabr 2010-cu ildə keçirilən Lissabon sammitinin “Yekun bəyannaməsi”nin 35-ci maddəsində də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi öz əksini tapmışdır. Sənəddə qeyd edilir ki, NATO bir daha Gürcüstanın, Azərbaycanın və Moldovanın ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini və suverenliyini tanıdığını və münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə tərəfdar olduğunu bəyan edir.¹³⁵

Azərbaycan hökuməti 1999-cu ilin aprelindən başlayaraq beynəlxalq təşkilatların Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllinə cəlb edilməsi və onların söylərinin artırılması istiqamətində nümayiş etdirdiyi fəaliyyəti ilə yanaşı, münaqişənin dinc vasitələrlə nizamlanması məqsədilə digər addımlar da atmışdır. Bunların içərisində Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin birbaşa görüşləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. 1993-2003-cü illərdə Prezident Heydər Əliyevin o zamankı Ermənistan rəhbərləri ilə onlarla belə görüşü olmuşdur. Ölkə prezidentləri Moskvada, Vaşinqtonda, Cenevrədə, Yaltada, İstanbulda, Davosda, Nyu-Yorkda, Minskdə, Parisdə, Ki-Uestdə, Soçidə, Kişinyovda, Praqada, Strasburqda, habelə iki respublikanın sərhədində - Sədərəkdə 25-ə yaxın ikitərəfli görüş keçirmişlər. Bundan başqa, 2003-2010-cu illərdə Prezident İlham Əliyev Ermənistan prezidentləri ilə təkbətək, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri, yaxud Rusiya Prezidentinin iştirakı ilə 20-dən artıq görüş keçirmiş, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin

¹³⁴ Bax: raz. “Зеркало”, 11 февраля 2010 г.

¹³⁵ Bax: “Azərbaycan” qəzeti, 23 noyabr 2010-cu il

həlli və Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunması ilə bağlı məsələləri müzakirə etmişdir. Bu görüşlərdə, qarşılıqlı olaraq, münafişenin həllinin dinc yolla aradan qaldırılması imkanlarının hələ də tükənmədiyini vurğulamaqdan savayı, prezidentlər hələlik hansısa ciddi razılığa gəlinməsi haqqında heç bir fikir səsləndirməmişlər.

Siyasətşünaslar hesab edirlər ki, indiyə qədər reallaşdırılan çox ağır və çətin danışıqlarda Azərbaycan tərəfi öz haqlı mövqeyini ciddi şəkildə müdafiə etsə də, beynəlxalq münasibətlərin indiki reallıqları bu məsələdə bir sıra obyektiv və subyektiv çətinliklər yaratmaqdadır. Məsələ ondadır ki, münafişə başlayandan bu günə kimi keçirilən bütün görüşlərdə və aparılan əksər danışıqlarda təcavüzkar Ermənistan rəhbərliyi açıq-aşkar qeyri-konstruktiv və hərbi güc mövqeyindən çıxış edərək, işğalçılıq siyasətindən əl çəkmək fikrində olmadığını dolayısı ilə göstərmişdir. Ermənistanın rəsmi şəxsləri dünya birliyinin bu münafişəyə “ikili standartlar” prinsipindən yanaşmasını, BMT və ATƏT kimi beynəlxalq təşkilatların öz öhdəliklərini və qəbul etdikləri qərarları həyata keçirmək üçün konkret addımlar atmaq “iqtidarında olmadığını” nəzərə alaraq, danışıqlar prosesində özlərini çox sərbəst hiss edirlər. Bu da danışıqların nəticəsiz şəkildə uzanmasına səbəb olur. Azərbaycan tərəfi mütəbər beynəlxalq tribunalardan dəfələrlə bəyan etmişdir ki, beynəlxalq birlik Dağlıq Qarabağ kimi münafişələrin və Ermənistan kimi təcavüzkarların qarşısını almaq məqsədilə, BMT Nizamnaməsinin 7-ci fəslinə müvafiq olaraq ciddi tədbirlər görməsə, dünyada sülhü və təhlükəsizliyi təmin edən BMT və onun Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri müasir beynəlxalq münasibətlər üçün təhlükəli olan təcavüzlərin və təcavüzkarların cəzasını verməsə, planetimizi təhlükəsiz hesab etmək olmaz. Azərbaycan etnik separatizm və ərazi iddiaları əsasında yaradılmış Dağlıq Qarabağ münafişəsinin regionda və dünyada törədə biləcəyi təhlükələr haqqında xəbərdarlıq edərək, dünya birliyini qəti şəkildə praktik addımlar atmağa, Ermənistanı beynəlxalq birliyin iradəsinə

tabe etdirməyə və işğalçılıq siyasətindən daşındırmağa çağırır. Azərbaycan xəbərdarlıq edir ki, təcavüzkarın qarşısı alınmazsa, beynəlxalq dairələrin Cənubi Qafqazda, Avropada və bütöv dünyada sülhün və sabitliyin bərqərar edilməsinə yönəldilmiş səyləri əbəs olacaq, müxtəlif səbəblərlə yaranan lokal münaqişələr genişlənərək bütün dünyaya yayılacaq, nəticədə bəsəriyyət qlobal təhlükəyə sürüklənəcəkdir.

ƏLAVƏLƏR

“Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin SƏRƏNCAMI

Dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər şəraitində ayrı-ayrı dövlətlər və bütövlükdə bəşəriyyət terrorçuluq, etnik separatizm və münaqişələr, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın artması, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, təbii ehtiyatların tükənməsi, əhalinin sayının durmadan çoxalması və kütləvi miqrasiyası, ətraf mühitin çirklənməsi və sair təhlükələrlə üzləşir.

Bu amillər hər bir dövlətin prioritetlərinin, təhlükəsizliyə qarşı risklərin müəyyənləşdirilməsini, həmin risklərin qabaqlanması və aradan qaldırılması üzrə adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarını daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasətin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının müəyyən edilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən orqanlar öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının müddəalarını rəhbər tutsunlar.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın

ki, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının müddəalarının yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirsin və bu barədə mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 17 sentyabr tarixli 394 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti sahəsində İçəri Qrupuna tapşırılsın ki:

4.1. üç ay müddətində Azərbaycan Respublikası Hərbi Doktrinasının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

4.2. 2007-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə, nəqliyyat konsepsiyalarının layihələrini hazırlayaraq, təsdiq edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5. Bu Sərəncam dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 23 may 2007-ci il

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK KONSEPSİYASI

GİRİŞ

Çoxəsrlik dövlətçilik tarixi keçmiş, 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik respublika qurmuş və 1920-ci ildə müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan Sovet İttifaqının süqutundan sonra, 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. Azərbaycan xalqı daha geniş demokratik dəyərlərə qovuşmaq imkanından istifadə edərək, özünün milli dövlətçilik ənənələrinə, tarixi və mədəni irsinə söykənən müasir demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçmişdir.

Müstəqilliyin ilk dövründə gənc respublika Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmış, daxili qeyri-sabitlik, iqtisadi böhran, keçid dövrünün çətinlikləri və digər ciddi problemlərlə üzləşmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası bütün çətinlikləri dəf edərək, düzgün strateji inkişaf yolunu müəyyən edərək, hazırda uğurla irəliləyən, regionda və dünyada öz mövqelərini möhkəmləndirən iqtisadi, siyasi və digər baxımlardan dinamik inkişaf edən müasir ölkəyə çevrilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Xəzər-Qafqaz məkanında regional əməkdaşlıq üçün olduqca mühüm, bir çox hallarda isə həlledici dövlət olub, xüsusən enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynamaqdadır. Bu ümumi strategiyanın başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikasının

çiçəklənməsi, davamlı inkişafı və əhalinin rifahının təmin edilməsindən, eləcə də bütün regionda təhlükəsizlik və sabitliyin təmin olunmasına töhfə verməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası (bundan sonra Konsepsiya) dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avratlantik məkana inteqrasiyasını, bununla yanaşı tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur.

1. TƏHLÜKƏSİZLİK MÜHİTİ

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti onun suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqları, davamlı inkişafı, əhalisinin rifah və dəyərlərinin qorunmasına təsir edən amillərin məcmusudur.

Qərb və Şərqi dünyalarının qovuşduğu coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikası bir çox sivilizasiyaların müsbət məqamlarını özündə cəmləşdirmişdir. Avropanın mütərəqqi dəyərlərini paylaşan və Avratlantik təhlükəsizlik arxitekturasının ayrılmaz bir halqası olan Azərbaycan Respublikası bu məkanın təhlükəsizliyinə öz töhfəsini verməkdədir. Eyni zamanda, islam dünyasının bir hissəsi kimi Azərbaycan Respublikası bu mədəniyyətin irs və təfəkkürünü bölüşür.

Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi və hazırda qeyri-sabit olan region dostluq və əməkdaşlıq ruhlu regional və beynəlxalq tərəfdaşlarla birlikdə inkişaf üçün səmərəli istifadə oluna biləcək geniş potensiala və imkanlara malikdir. Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii ehtiyatları ölkənin çiçəklənməsi və milli rifahın təmin

olunması üçün perspektivlər açır, onu beynəlxalq əhəmiyyətli enerji mənbəyi və beynəlxalq enerji təchizatı şəbəkəsinin mühüm tərkib hissəsinə çevirir. Azərbaycan Respublikasının və tərəfdaş ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafına artıq töhfə verən beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat və kommunikasiya dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsi, neft və qaz boru kəmərlərinin inşası region ölkələrinin əməkdaşlığının bariz nümunəsidir.

Ölkənin yerləşdiyi coğrafi şərait ona mühüm üstünlüklər verməklə yanaşı, eyni zamanda, onu bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə də üzləşdirir. Bu problemlərin ən ağır və bariz nümunəsi Azərbaycan Respublikasının qonşu Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması və bunun nəticəsində ölkə ərazisinin bir hissəsinin işğal olunması və təxminən bir milyon azərbaycanlının məcburi köçkün və qaçqına çevrilməsidir. Təcavüz zamanı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına qarşı soyqırımı və terror aktları daxil olmaqla, sülhə və insanlığa qarşı ən ağır cinayətlər törədilmişdir və zəbt olunmuş ərazilərdə transsərhəd mütəşəkkil cinayətkar, o cümlədən beynəlxalq terrorçu qruplar tərəfindən qeyri-qanuni fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. İndiki Ermənistan və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində azərbaycanlılara məxsus tarixi, mədəni və arxeoloji abidələr kütləvi surətdə dağıdılmış, təbii sərvətlər talan edilmiş, ətraf mühitə ciddi ziyan vurulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının məruz qaldığı bu təcavüz onun hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amildir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoyur.

2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ MARAQLARI

Azərbaycan Respublikasının milli maraqları Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olmaqla, aşağıdakılardır:

dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;

Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması, azərbaycançılıq ideyasının təşviqi;

vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təmin olunması;

demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmini yolu ilə dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması;

beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, qlobal və regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfə vermək üçün dəyərlərini bölüşdüüyü beynəlxalq təşkilatlarla inteqrasiyaya yönəlmiş əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədi ilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, təhsil, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi;

dünya azərbaycanlılarının bölüşdüüyü dəyərlərə əsaslanan milli özünəməxsusluğun və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi;

Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissəsinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi.

3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ TƏHDİDLƏR

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas vəzifələrdən biri onun milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin aradan qaldırılması və ya nəzarətdə saxlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər aşağıdakılardır:

3.1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiyaya quruluşu əleyhinə qəsdlər

Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq hər bir dövlətin onun müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiyaya quruluşu əleyhinə yönəlmiş açıq və gizli fəaliyyətdən özünü qorumaq hüququ vardır. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Ermənistanın təcavüzkar siyasəti bu cür fəaliyyətin bariz nümunəsidir.

Ölkənin sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatında aparılan islahatlara və əldə edilən mühüm nailiyyətlərə baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü ciddi siyasi və sosial çətinliklər yaradır. Bu problem Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına qarşı ən ciddi təhdiddir və regiondan kənara da öz təsirini göstərməkdədir.

Münaqişənin tənzimlənməsinin nəticələrindən asılı olmayaraq, monoetnik dövlətçilik, etnik təmizləmə və ərazi ekspansionizminin Ermənistanın dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi qalmasının iki

ölkə arasında münasibətlərə gələcəkdə də mənfi təsir göstərəcəyi qaçılmazdır.

Bundan əlavə, bir sıra ekstremist ünsürlərin Azərbaycan Respublikasında etnik və dini zəmində əlavə çətinliklər yaratmaq cəhdləri də diqqət yetirilməli amillərdəndir.

3.2. Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət

1990-cı illərin əvvəllərində bu problemin bir sıra aspektləri ilə üzləşmiş Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət quruluşu əleyhinə çalışan müəyyən daxili və xarici qüvvələrin dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə qarşı cəhdləri milli təhlükəsizliyə təhdid törədən mümkün fəaliyyətlər sırasındadır.

3.3. Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm

Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər.

3.4. Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması

Əsas terrorçu qrupların yerləşdiyi və kütləvi qırğın silahlarının yayılması problemlərinin olduğu bölgələrə yaxınlıq ölkə üçün potensial təhdid yaradır. Kütləvi qırğın silahları və ya onların istehsalat texnologiyalarının terrorçuluq məqsədi ilə əldə olunması ehtimalı bu təhdidləri daha da kəskinləşdirə bilər.

3.5. Regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq

Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğalının davam etməsi və qonşu dövlətlərdə həll edilməmiş münaqişələr nəticəsində əmələ gəlmiş “nəzarətsiz” ərazilərin mövcudluğu transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığı və digər qeyri-qanuni fəaliyyətləri ölkənin və bütövlükdə regionun təhlükəsizliyinə

əsas təhdidlərdən birinə çevirmişdir.

Region ölkələrində münaqişələrin alovlanması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi üçün təhdid yaradır. Regiondakı münaqişələr Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinə ciddi ziyan vura, ölkəyə kütləvi qaçqın axını ilə nəticələnmə və qeyri-qanuni silah alveri, insan alveri, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlər daxil olmaqla, transmilli cinayətkarlığı artırma bilər.

3.6. Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət

Enerji ehtiyatlarının işlənməsindən və tranzitindən əldə olunmuş gəlirlər Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Bunu nəzərə alaraq, siyasi vasitələrə və ya infraqurucuya fiziki zərər vurmaq yolu ilə sənayenin bu sahəsinin sıradan çıxarılmasına cəhdlər mümkün təhdidlər sırasındadır.

3.7. Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə gedən inteqrasiya və əməkdaşlıq prosesləri çərçivəsində digər dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlərdə xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılığa düşməsi onun milli maraqlarının təmin olunmasına təhdid yarada bilən amillərdəndir.

3.8. İqtisadi qeyri-sabitlik

Müstəqilliyin ilk illərində hərbi təcavüzə məruz qalma, bazar iqtisadiyyatına keçid və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya ilə bağlı çətinliklər nəticəsində Azərbaycan Respublikası ötən əsrin 90-cı illərinin birinci yarısında ciddi iqtisadi böhran keçirmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçməkdə ısrarlı olmuş, qapılarını xarici sərmayələrə açmış və xüsusilə energetika sektorunda böyük uğurlar əldə etmişdir. Bununla belə, sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq

makroiqtisadi tarazlığı poza və beləliklə, ölkəni potensial qlobal və regional iqtisadi böhranların təsirinə qarşı müdafiəsiz vəziyyətə sala bilər.

3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı

Təhsil sahəsi müstəqilliyin ilk illərindəki mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı - maliyyə çatışmazlığı və struktur problemləri daxil olmaqla - mənfi nəticələri bu gün də hiss edilən ciddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Peşəkar milli işçi qüvvəsinin və idarəetmə sektorunun inkişafı üçün zəruri olan bütün səviyyələrdə təlim və tədrisin təmin edilməsinə qadir olan mütərəqqi təhsil sisteminin inkişafındakı və idarə edilməsindəki uğursuzluq Azərbaycan Respublikasının inkişafına uzaq perspektivdə mənfi təsir göstərə bilər.

3.10. Regional hərbişədmə

Regionda silahların və silah sistemlərinin həddən artıq cəmləşməsi regional sabitliyə xələl gətirir. Bu, region ölkələri arasında hərbi tarazlığı poza bilər. Rəşional milli təhlükəsizlik maraqlarından artıq hərbişədmə, o cümlədən qeyri-effektiv nəzarət edilən xarici hərbi bazalar səhv qiymətləndirməyə və regional silahlanma yarışına səbəb ola bilər. Belə artan hərbişədmənin digər aspekti ondan ibarətdir ki, bu, məhdud iqtisadi ehtiyatların sosial-iqtisadi inkişafdan yayınmasına və qarşılıqlı inamın pozulmasına gətirib çıxara bilər.

3.11. Ekoloji problemlər

Azərbaycan Respublikasındakı ekoloji problemlər Sovet İttifaqının enerji ehtiyatına olan tələbatının ödənilməsi məqsədi ilə əsasən Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizində ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan qeyri-təkmil üsullarla onilliklər ərzində aparılmış neft hasilatı ilə bağlıdır.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində flora və faunanın kütləvi şəkildə məhv

edilməsi, o cümlədən bu ərazilərdə törədilən genişmiqyaslı yanğınlar ölkə üçün ən böyük ekoloji problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının şirin su ehtiyatlarının böyük həcminin qonşu ölkələrdə formalaşması və bu ölkələrin ərazilərində kimyəvi, radioaktiv və digər zərərli maddələrlə intensiv çirklənməyə məruz qalması əhalinin içməli su ilə təmin olunmasında problemlər yaradır. Bundan əlavə, Ermənistan ərazisində seysmik zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası bütövlükdə region üçün təhlükə mənbəyidir.

Ətraf mühitin çirklənməsi, münbit torpaqların deqradasiyası, təbii ehtiyatlardan qeyri-rasional istifadə, sənaye və məişət tullantılarının tələb olunan səviyyədə emal olunmaması ciddi problem mənbəyidir.

Ekoloji problemlər iqtisadi və sosial həyata mənfə təsir göstərir, ictimai sağlamlığa, cəmiyyətin maddi sərvətinə və dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyətinə ciddi maneələr yaradır.

4. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Suveren dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək mövcud təhlükəsizlik mühitində təhdidlərin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır və həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti xarici və daxili təhlükəsizlik arasında mövcud ayırıcı xətləri əhatə edən və adekvat çoxfunksiyalı tədbirlər tələb edən təhdidlərin müxtəlif ölçülü xarakterini nəzərə alır.

4.1. Təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması

Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş bütün vasitələrdən istifadə etməklə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin ən ümdə vəzifəsidir.

Ərazilərin zəbt edilməsi və etnik təmizləmə ümumbəşəri dəyərlərə və Avropa dəyərlərinə, eləcə də sülh, demokratiya, sabitlik və regional əməkdaşlıq prinsip və ideyalarına ziddir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının səyləri dövlətlərarası siyasi razılaşmanın əldə olunması ilə məhdudlaşmır və bu razılaşmaya nail olduqdan sonra iki xalq arasında davamlı, qarşılıqlı sülhün və anlaşmanın bərqərar olmasına yönələcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ona qarşı təcavüzün və ərazisinin bir hissəsinin işğalının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh yolu ilə nizamlanmasının tərəfdarı olmaqda davam edir.

Münaqişənin nizamlanmasının hüquqi və siyasi əsasları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinə, həmçinin ATƏT-in, Avropa Şurasının müvafiq sənəd və qərarlarında əks olunmuş beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə söykənir. Bu sənədlər Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığını bir daha təsdiq etmişdir.

Münaqişə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş bütün ərazilərindən Ermənistan silahlı qüvvələrinin çıxarılması, bu ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərpa edilməsi, məcburi surətdə çıxarılmış azərbaycanlıların öz doğma yurd-yuvalarına qayıtması, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı

və erməni icmalarının dinc yanaşı yaşamasını və Azərbaycan Respublikasının tərkibində yüksək səviyyəli özünüidarəetməni təmin edən hüquqi statusun qanuni və demokratik proses çərçivəsində işlənilib hazırlanması, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı, regional inteqrasiya çərçivəsində bu bölgənin kommunikasiyalarının bərpası və sosial-iqtisadi yüksəlişi üçün şəraitin yaradılması əsasında həll olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin pozulması və həmin ərazilərdə qanunsuz fəaliyyətlə bağlı məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlayır. Ermənistanın vaxtilə azərbaycanlılar yaşamış bölgələrində və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində tarixi və mədəni irsin məhv edilməsi, azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrinin simasının dəyişdirilməsi kimi faktların araşdırılması və buna müvafiq qiymət verilməsi üçün Azərbaycan Respublikası mövcud siyasi və hüquqi vasitələrdən istifadə edərək bundan sonra da lazımi tədbirlər görəcəkdir. İşğal olunmuş ərazilərdə qeyri-qanuni məskunlaşdırma və təbii sərvətlərin istismarı və mənimsənilməsi bu baxımdan xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyətinin beynəlxalq səviyyədə və ölkə daxilində fəaliyyətlərinin və səylərinin uzlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz və ərazisinin bir hissəsinin işğalı zamanı azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı, insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətlərinin təqibi, “erməni problemi”nin hərtərəfli, dərinlən tədqiqi, həqiqətlərin üzə çıxarılması və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması, münaqişəyə beynəlxalq səviyyədə hüquqi qiymət verilməsinin təmini məqsədi ilə kompleks işlərin görülməsi və sair istiqamətlərdə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməlidir.

4.1.2. Avropa və Avratlantik strukturlarına inteqrasiya

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi və digər strukturlarına inteqrasiya strateji məqsədini güdür. Azərbaycan Respublikası Avratlantik strukturları ilə tərəfdaşlığı bütövlükdə Avratlantik məkanında ümumi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafa və demokratiyaya dəstək verəcək vasitə kimi görür.

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik məkanında qeyri-sabitliyin, münaqişələrin və təhdidlərin aradan qaldırılmasında NATO ilə birgə işləyir və təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipinə zidd coğrafi və siyasi ayrı-seçkilik olmadan Avropada və yerləşdiyi regionda vahid təhlükəsizlik sisteminin qurulması yükünü bölüşmək əzmindədir.

Azərbaycan Respublikası Avratlantik Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” Proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən tam gücü ilə istifadə edir. Bu baxımdan Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı NATO ilə əməkdaşlığın yaxın və orta perspektivdə daha da gücləndirilməsi yolunda mühüm bir vasitədir. Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planından Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik sektorunun islahatlar yolu ilə NATO standartlarına yaxınlaşdırılması və siyasi dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün bir mexanizm kimi bundan sonra da istifadə olunacaqdır.

Avropa məkanına daha sıx inteqrasiyanın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edən Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı ilə çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri “MDB Ölkələrinə Texniki Dəstək” (TACIS), “Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi” (TRACECA) və digər proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 1999-cu ildən qüvvəyə minmiş Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi siyasi dialoq, demokratiyanın inkişafına kömək, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli çərçivə yaradır.

Azərbaycan Respublikasının 2004-cü ildə Avropa İttifaqının “Yeni Qonşuluq Siyasəti”nə daxil edilməsi və bu siyasət çərçivəsində 2006-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan-Avropa İttifaqı Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi siyasi dialoq və siyasi, iqtisadi və institusional islahatlar sahəsində əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid üçün zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 2006-cı ildə imzalanmış “Enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında” Anlaşma Memorandumu Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrin enerji mənbələri və nəqli yollarının çoxşaxəliliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması və tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə daha yaxından əməkdaşlıq etməsi Qafqazda sabitliyə töhfə verəcək və Avropa dəyərlərinin yayılmasına kömək edəcəkdir.

4.1.3. Beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq sülhün və sabitliyin qorunub saxlanmasına yönəlmiş birgə tədbirlərdə iştirak etməklə, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyə töhfə vermək üçün davamlı səylər göstərir.

2001-ci il 11 sentyabr hücumlarından sonra terrorçuluqla mübarizə beynəlxalq gündəliyin ən vacib məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin terrorçuluğa qarşı mübarizəsini tam dəstəkləyən Azərbaycan Respublikası istənilən pərdə altında həyata keçirilən terror fəaliyyəti əleyhinə bir sıra mühüm addımlar atmışdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorçu təşkilatlara qarşı mübarizəni dəstəkləmək məqsədi ilə öz hava məkanını və hava limanlarını açıq elan etmişdir. Azərbaycan Respublikası, həmçinin global və regional səviyyədə terrorçuluğa qarşı mübarizə məqsədi ilə qəbul edilmiş bütün konvensiyaların iştirakçısıdır.

Azərbaycan Respublikası ən həssas bölgələrdə vəziyyətin sabitləşməsinə çalışır. Azərbaycan sülhməramlıları Serbiyanın Kosovo əyalətində və Əfqanıstanda NATO-nun başçılığı ilə həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda, İraqda beynəlxalq koalisiyanın tərkibində təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikası silahlara nəzarət və onların yayılmaması sahəsində müvafiq beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı kimi, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmiş səyləri tam dəstəkləyir. Beynəlxalq silahların yayılmaması rejiminin zəifləməsindən ciddi narahat olan Azərbaycan Respublikası adekvat nəzarətin tətbiqi üçün beynəlxalq ictimaiyyət və müvafiq təşkilatlarla əməkdaşlığını davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası onun Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş ərazilərində silahlara nəzarət mexanizminin tətbiq olunmamasından narahatdır. Beynəlxalq nəzarətdən kənar qalan bu ərazilərdə çoxlu silah və sursatın olması regional sülhə ciddi təhdidlər yaradır.

4.1.4. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatların işində fəal iştirak etməsi onun təhlükəsizliyi və xarici siyasəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Miqyas və nüfuzundan asılı olmayaraq, universal və regional beynəlxalq təşkilatlar dünyada yaranan yeni təhdidlərlə mübarizədə getdikcə daha çox rol oynayırlar. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar təhdidlərin aradan qaldırılmasına və ya onların qarşısının alınmasına yardım etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qlobal siyasətdə müdafiəsinə imkanlar yaradırlar. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycan Respublikasının üzləşdiyi təhlükəsizlik problemlərinə tərəfdaş dövlətlərin diqqətini cəlb etmək üçün əlverişli forum rolunu oynayırlar.

Bu baxımdan, universal və regional beynəlxalq təşkilatların mövcudluğu, inkişafı və müasir dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən üzvü olduğu BMT-nin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olmasında, davamlı inkişafın və demokratikləşmənin qorunub saxlanmasında əvəzsiz rol oynadığını qəbul edir. Azərbaycan Respublikasının BMT-yə göstərdiyi maraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan Respublikası BMT dəyərlərini bölüşərək insan hüquqları, iqtisadi və sosial sahələrdə həyata keçirilən müxtəlif proqramlar çərçivəsində BMT ilə əməkdaşlığı genişləndirir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin BMT və digər qurumlar çərçivəsində terrorçuluğa qarşı mübarizəsinə töhfə verməkdədir. Azərbaycan Respublikası XXI əsrin problem və təhdidlərinə səmərəli cavab vermək üçün BMT-nin iş qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə, o cümlədən beynəlxalq hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi və qəbul edilmiş qərarların icrasının təmini istiqamətində bu təşkilat daxilində islahatların aparılmasını dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildən üzvü olduğu ATƏT Avropa qitəsinin bütün dövlətlərini əhatə edən və onlar arasında münasibətlərin və ümumi təhlükəsizliyin norma və prinsiplərini təsbit edən yeganə regional təşkilatdır. ATƏT-in Helsinki Yekun Aktı və digər sənədləri regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün prinsiplial siyasi əsasdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll edilməsində oynadığı rol baxımından ATƏT-lə əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində xüsusi yer tutur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası digər sahələrdə də ATƏT-lə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası ATƏT-in yeni siyasi mühitdə oynadığı mühüm rolu nəzərə alaraq, təşkilatın səmərəliliyinin, xüsusən də onun prinsiplərinə riayət edilməsi istiqamətində bütün təşkilat üzvlərinin xoşməramlı niyyəti və fəal iştirakı şəraitində müvafiq islahatların aparılması yolu ilə onun rolunun artırılmasında maraqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı Avropa xalqları ailəsinə inteqrasiyanı və Avropa standart və dəyərlərindən bəhrələnməni özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən üzvü olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində öz milli qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görür. Ölkəmiz təşkilatın fundamental sənədlərindən olan “İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasını və onun müvafiq protokollarını 2001-ci il yanvarın 25-də imzalamış, 2001-ci il dekabrın 25-də isə ratifikasiya etmişdir.

İslam dünyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) çərçivəsində fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirir. 1991-ci ildə İKT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası bu təşkilat çərçivəsində fəal iştirakçıya çevrilmişdir. İKT Ermənistanı təcavüzkar qismində tanıyan və pisləyən ilk beynəlxalq təşkilatdır. İKT-nin ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bu məsələyə dair aydın və ədalətli mövqeyi Azərbaycan Respublikasının həmin təşkilatla münasibətlərinin yüksələn xətt üzrə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Sivilizasiyalararası körpü rolunu oynayan Azərbaycan Respublikası Qərbi və Şərqi mədəniyyətlərindən bəhrələnməklə dövlətlər və xalqlar arasında dialoqa töhfə verməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) çərçivəsində əməkdaşlıq münasibətlərinin saxlanılmasında, MDB ölkələri ilə iqtisadi, siyasi, hüquqi və humanitar sahələrdə münasibətlərin ikitərəfli əsaslarda inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın üzv olduğu “Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə - GUAM” 1997-ci ildə yaradılmış, 2006-cı ildə isə beynəlxalq regional təşkilata çevrilmişdir. GUAM demokratiya, inkişaf və təhlükəsizlik sahələrində ümumi

maraqlar əsasında tərəfdaş dövlətləri birləşdirir.

Azərbaycan Respublikası GUAM-ın üzvü olan dövlətlər üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə, əsasən, ərazilərində mövcud münaqişələrin həll edilməsi və təcavüzkar separatizmlə mübarizə istiqamətində onların səylərinin birləşdirilməsi və vahid mövqedən çıxış edilməsinə xüsusi önəm verir.

GUAM üzvlərinin yerləşdiyi coğrafi məkan onların müasir geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, xüsusilə enerji məsələləri və nəqliyyat dəhlizləri baxımından Avrasiya regionunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

GUAM-ın demokratiya və iqtisadi inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi üzv ölkələrin inkişafına və beynəlxalq məkandakı roluna müsbət təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritetlərindən biri də Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) ilə əməkdaşlığıdır. 1992-ci ildə Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı formatı kimi yaranan və 1998-ci ildə beynəlxalq regional təşkilata çevrilən QİƏT Qara dəniz, Xəzər dənizi və Aralıq dənizini əhatə edən regional və subregional səviyyədə inteqrasiya proseslərinə və iqtisadi əməkdaşlığa yardım məqsədi daşıyır.

4.1.5. Regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər

Çoxsaxəli tarazlaşdırılmış xarici siyasət həyata keçirən Azərbaycan Respublikası bütün dövlətlərlə suverenliyə və ərazi bütövlüyünə hörmət, sərhədlərin toxunulmazlığı və daxili işlərə qarışmama kimi beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsipləri əsasında dost münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır və buna nail olmaq üçün səy göstərir. Azərbaycan Respublikası dünyanın əksər ölkələri ilə belə münasibətlər qurmuşdur və onları inkişaf etdirməkdədir.

Azərbaycan Respublikası əməkdaşlıq etdiyi dövlətlərlə regional

və beynəlxalq problemləri həll etmək istiqamətində birgə fəaliyyət göstərir. Regional təhlükəsizlik, terrorçuluqla mübarizə, kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması prioritet sahələr sırasındadır.

Regionda sülh və sabitliyə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası bir sıra addımların atılmasını vacib hesab edir. İlk növbədə region kütləvi qırğın silahlarından azad məkan olmalıdır. Nüvə silahının yayılmaması sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq normalarına uyğun regional münasibətlərin inkişafı həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə sabitliyin bərqərar edilməsi və möhkəmlənməsi üçün zəruri şərtlərdəndir. Regionda xarici hərbi qüvvələrin olmaması regional təhlükəsizliyə töhfə verərdi. Regional təhlükəsizlik region ölkələrinin bir-birinin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü tanıması, militarist və təcavüzkar siyasətdən çəkinməsi vasitəsi ilə yaradılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq, eləcə də müvafiq xarici dövlətlərin qanunvericiliyi nəzərə alınmaqla, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların hüquq və əsas azadlıqlarının təmin edilməsinə və onların milli özünəməxsusluğunun və dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına kömək göstərməkdə davam edəcəkdir.

4.1.5.1. Region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə hərtərəfli tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük önəm verir. Bu ölkələrlə münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası əsas problemlərin qarşılıqlı şəkildə və beynəlxalq hüquqa uyğun həllinin tərəfdarıdır. Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası məqsədi ilə aparılan danışıqların tezliklə başa çatdırılmasında maraqlıdır.

Separatçılığın, etnik, siyasi və dini ekstremizmdən qaynaqlanan risklərin zərərsizləşdirilməsində digər dövlətlərlə, xüsusən Azərbaycan Respublikası ilə qonşuluq təmaslarına malik ölkələrlə harmonik münasibətlərin qurulması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası regionda sülhün və sabitliyin bərqərar olması üçün regional əməkdaşlığı əvəzolunmaz amil kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti Cənubi Qafqazda hərtərəfli regional əməkdaşlıq yolunda əsas maneədir. Bu siyasətdən imtina etməyənədək Azərbaycan Respublikası Ermənistanla əməkdaşlığı mümkün hesab etmir.

Digər tərəfdən, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında üçtərəfli strateji tərəfdaşlıq və genişlənən əməkdaşlıq regionda sabitlik amilinə çevrilmişdir. Bu əməkdaşlıq Qara dəniz və Xəzər dənizi regionlarının əhəmiyyətini artıran, Avropa və bütövlükdə global enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən Bakı-Supsa, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəmərləri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) kimi üç uğurlu enerji infrastrukturunu layihəsi ilə Avropa üçün yeni həyatı və təhlükəsiz enerji mənbəyinin əsasını qoydu.

Geostrateji cəhətdən önəmli olan “Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu bağlantısı” layihəsinin həyata keçirilməsi regional əməkdaşlığın daha da sürətləndirilməsi və genişləndirilməsi istiqamətində mühüm bir addım olaraq, eyni zamanda yeni global imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımış ilk dövlət olan və regionda sülh və sabitliyin bərqərar olunmasında müstəsna rol oynayan Türkiyə ilə bütün sahələrdə hərtərəfli münasibətlər son dərəcədə mühümdür. Etnik, mədəniyyət və dil baxımından bir-biri ilə sıx bağlı olan ölkələrimiz arasında qarşılıqlı münasibətlər strateji əməkdaşlıq səviyyəsində daha da genişlənməkdə və dərinləşməkdədir. Azərbaycan Respublikası və Türkiyənin trans-regional iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsinə töhfələri, eləcə

də Türkiyənin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə yönəldilmiş söyləri iki ölkənin mövqelərinin tam uyğunluğunu və onlar arasında əməkdaşlığın keyfiyyət səviyyəsini nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan ilə əməkdaşlığının və tərəfdaşlığının hərtərəfli inkişafı ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. İki dövlətin ümumi maraqlarının mövcudluğu, regiondakı enerji infrastrukturu və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi, eləcə də qarşılıqlı maraq kəsb edən digər sahələr çərçivəsində Gürcüstan ilə sıx əməkdaşlıq edən Azərbaycan Respublikası ikitərəfli strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini daha da inkişaf etdirməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın “Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə - GUAM” çərçivəsində mövcud tərəfdaşlığı regional əməkdaşlığın digər bir nümunəsidir.

Ukrayna və Moldova ilə tərəfdaşlıq yalnız GUAM çərçivəsində deyil, eyni zamanda ikitərəfli əsaslarda siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə inkişaf etdirilir.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında mövcud olan münasibətlər regionun sabitliyi və inkişafı üçün mühüm amildir. Azərbaycan Respublikası Rusiya Federasiyası ilə ikitərəfli əsaslarda, eləcə də Avropa regional təşkilatları, xüsusilə də MDB çərçivəsində çoxtərəfli əsaslarda siyasi, iqtisadi, humanitar, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və digər sahələrdə strateji tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası Xəzəryanı ölkələrlə sülh və mehriban qonşuluq şəraitində yaşamaq və müxtəlif regional layihələrdə birgə iştirakda maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası Xəzəryanı ölkələr olan Rusiya və Qazaxıstanla yaxın qonşuluq münasibətlərinə malikdir. Bu gün Azərbaycan neftinin Xəzər dənizindən Qara dəniz vasitəsilə Avropa bazarlarına daşınması marşrutlarından biri də Bakı-Novorosiysk boru kəməridir. Qazaxıstanla Azərbaycan Respublikası

arasında isə Qazaxıstan neftinin Xəzər dənizi və Azərbaycan ərazisindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan sistemi vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında 2006-cı ildə müqavilə imzalanmışdır.

Bu üç Xəzəryanı ölkə artıq Xəzər dənizinin dibinin bölüşdürülməsi barədə razılığa gəlmişlər. Azərbaycan Respublikası yaxın qonşuları İran və Türkmənistan ilə də belə razılaşma əldə ediləcəyinə və yaxın gələcəkdə Xəzər dənizinin statusunun müəyyən olunacağına, Xəzər dənizindən yalnız sülh məqsədləri və sahilyanı dövlətlərin çiçəklənməsi üçün istifadə olunacağına inanır.

Azərbaycan Respublikası qonşu İranla münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verir. Tarix və mədəniyyət sahələrində zəngin müştərək irsə malik iki ölkə arasında münasibətlər dövlətimizin xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikası İranla siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələr üzrə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

4.1.5.2. Qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası region ölkələri ilə yanaşı, digər ölkələrlə də əməkdaşlıqda maraqlıdır. İlk növbədə Azərbaycan Respublikası strateji tərəfdaşı olan ABŞ ilə BMT və Avratlantik strukturlar çərçivəsində, antiterror koalisiyasında, beynəlxalq terrorizm, separatçılıq, kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, korrupsiya, qanunsuz silah və insan alveri kimi qlobal çağırış və təhdidlərə qarşı mübarizə məsələlərində, ikitərəfli münasibətlər səviyyəsində isə siyasi, hərbi, iqtisadi, enerji təhlükəsizliyi sahələrində, ölkəmizdə demokratik islahatların aparılması istiqamətində əməkdaşlıq edir.

Avropa ölkələri ilə əməkdaşlığını ikitərəfli və çoxtərəfli əsaslarda quran Azərbaycan Respublikası Avropa iqtisadi və hüquqi məkanına inteqrasiyanın dərinləşməsində, birgə regional iqtisadi layihələrin

həyata keçirilməsində maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası xüsusilə Baltikyanı, Şərqi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri ilə siyasi, iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsini vacib hesab edir. Azərbaycan Avropada enerji mənbələrinin diversifikasiyası və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması siyasətinə öz töhfəsini verməklə bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar atmışdır.

Mərkəzi və Orta Asiya dövlətləri ilə də münasibətlər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində əhəmiyyətli yer tutur. Bu regionun ölkələri ilə mövcud ikitərəfli əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verilir.

Azərbaycan Respublikası Uzaq Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyanın qabaqcıl dövlətləri olan Çin, Koreya Respublikası və Yaponiya ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda maraqlıdır. Bu ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı iqtisadi layihələrə fəal qoşulması, «Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi» (TRACECA) layihəsinin gerçəkləşməsi ikitərəfli münasibətlərin zəngin potensialının inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır.

Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada yeni iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərinin təşəkkülü Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin bu istiqamətə marağının artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Yaxın Şərq dövlətləri ilə münasibətləri də böyük potensiala malikdir və ölkəmiz bu dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində sözləri davam etdirəcəkdir.

4.2. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyəti ölkənin milli maraqlarını təmin etmək üçün əsas amillərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti milli ehtiyatlara və mövcud təhlükəsizlik vəziyyətinə əsaslanan, demokratik nəzarət altında olan müdafiə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə və saxlanmasına əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının Silahlı

Qüvvələri ölkənin müdafiə qabiliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşama;

digər dövlətlərin suverenliyinə və müstəqilliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmama;

mövcud dövlət sərhədlərinin bütövlüyü və onların dəyişməzliyi;

beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi;

hərbi quruculuqda konkret qüvvələr nisbətini nəzərə almaqla zəruri müdafiə kifayətliliyi məfhumunun dəstəklənməsi.

Tarixi keçmişini, təhlükəsizlik vəziyyətini, demokratik dövlət quruculuğunun əsas vəzifələrini və ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması faktını nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının apardığı milli müdafiə siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi və bütün əraziləri üzərində nəzarətin təmin olunması;

xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşə və səfərbərliyə hazırlıq səviyyəsində saxlanılması;

NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” Proqramının müvafiq mexanizmlərində iştirakının davam etdirilməsi, NATO dövlətləri və digər tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əsaslara söykənən ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

Azərbaycan Respublikasının müdafiə sahəsində öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;

müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə.

Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələrlə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin vəhdəti və bu fəaliyyətə demokratik nəzarətin təmin olunması;

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminə qarşı hərbi təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;

hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün qüvvə, vasitə və ehtiyatların zəruri kifayətliliyi, onların müvafiq planlaşdırılması və istifadəsi.

Hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi məqsədi ilə müdafiə sahəsində dövlətin praktiki fəaliyyəti mühüm hərbi vəzifələri, ehtimal olunan müharibə və hərbi münaqişələrin xüsusiyyət və məqsədinin qiymətləndirilməsi, mümkün təhlükənin miqyasını, ölkənin hərbi sahədə təhlükəsizliyinə təhdid olan hərbi və siyasi qüvvələrin və digər amillərin yerini, silahlı qüvvələrin təşkili prinsiplərini və mümkün təcavüzün qarşısını almağa hazırlıq yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Milli müdafiə siyasətinin mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyat və müdafiə arasında optimal qarşılıqlı nisbətə bərqərar edilməsi və milli müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsidir.

Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi yolunda hərbi-siyasi və hərbi-texniki sahədə beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın hər cür inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Avratlantik məkanın təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiya, NATO dövlətlərinin qüvvələri ilə qarşılıqlı uzlaşan hərbi əməliyyat qüvvələrinin yaradılması, böhranların aradan qaldırılması məqsədi ilə müvafiq beynəlxalq təşkilatların mandatı əsasında aparılan sülhməramlı cavab əməliyyatlarında iştirak etmək Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab olunur.

Ölkə ərazisinin və onun vətəndaşlarının tam müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbidir ki, bu da bütün vasitələrlə təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr səlahiyyətləri daxilində öz vəzifələrini həyata keçirirlər.

Dövlətin Silahlı Qüvvələri və başqa silahlı birləşmələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, qanunlarında, digər normativ hüquqi aktlarda, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələri yerinə yetirir.

4.3. Təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.3.1. Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunmasına təminat kimi demokratik idarəetmə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsini alternativsiz yol kimi seçmişdir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonra ərazisinin bir hissəsinin qonşu Ermənistan tərəfindən davam edən işğalının mənfi təsirlərinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemində və iqtisadi sistemdə mühüm islahatlar aparmışdır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə və BMT-nin insan hüquqları üzrə müqavilə-nəzarət orqanlarına müraciət etmək hüququ təmin edilmişdir. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarını qorumaq üçün Ombudsman təsisatı yaradılmış, məhkəmələrin müstəqilliyi təmin olunmuşdur. Bütün kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət nəzarəti və senzura ləğv edilməklə, söz azadlığını qoruyan müvafiq qanunvericilik tədbirləri görülmüşdür.

Eyni zamanda, davam edən demokratik islahatlar prosesi çərçivəsində ölkədə seçki praktikasının bundan sonra da inkişaf etdirilməsi, qanunların icrası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi,

dövlət idarələrində və bu idarələrə işəgötürmə ilə bağlı şəffaflığın yaradılması, yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin aydın surətdə müəyyən olunması və onların yerli problemlərin həll edilməsində rolunun artırılması, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi hökumətin diqqət mərkəzində olan önəmli məsələlər sırasındadır.

Bütün təhlükəsizlik strukturları üzərində demokratik və mülki nəzarət, onların fəaliyyətinin şəffaflığı, korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə, ümdə vəzifəsi xalqa xidmət olan yüksək vəzifəli şəxslərin məsuliyyətinin daha da artırılması və onların məsul olduğu sahələr üzrə fəaliyyətləri barədə Milli Məclis deputatlarının, kütləvi informasiya vasitələri ilə ictimaiyyətin məlumatlandırılması kimi məsələlər üzrə hökumət ardıcıl söylərini davam etdirəcəkdir.

Demokratik hüquqi dövlətin qanunun aliliyi, insan hüquq və əsas azadlıqları və sosial ədalət kimi fundamental əsaslarının təmin olunması müvafiq dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi əleyhinə yönəlmiş fəaliyyətlərə qarşı mübarizəyə və milli maraqların həyata keçirilməsinə əhəmiyyətli dəstək verəcəkdir.

4.3.2. Milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması

Azərbaycan Respublikası həmişə müxtəlif millətlərin və dinlərin sülh şəraitində birgə yaşayışına nümunə olmuşdur. Azərbaycan dövləti cəmiyyətin maraqlarından irəli gələn rəşional milli siyasət kursunu, dini tolerantlıq mühitinin qorunması və inkişafını, bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi və qanunun aliliyini, demokratik hüquq və azadlıqların, həmçinin insanların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə imkanlarının təmin edilməsini müvafiq riskin rəal təhdidə çevrilməsinin qarşısının alınması və neytrallaşdırılmasının mühüm şərtləri qismində nəzərdən keçirir.

Hazırkı mərhələdə ölkədə bərqərar edilmiş milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması və inkişafı dövlət qarşısında duran başlıca

vəzifələrdən hesab olunur. Azərbaycan dövlətinin milli siyasət kursu Konstitusiyanın əsas prinsiplərindən birinə əsaslanır: Azərbaycan Respublikası bütün ölkə vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mənəviyyatın qorunması

Elm, təhsil, mədəniyyət və mənəviyyatın qorunması siyasəti Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası ümumdünya mədəniyyətinin qloballaşması meyillərindən kənarda qalmamaq şərti ilə, milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu qoruyur və eyni zamanda dünyanın mədəni nailiyyətlərindən milli mədəniyyətin tərəqqisində istifadə üçün imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq öz ərazisində tarixi və mədəni abidələrin qorunmasını təmin edir.

Ölkənin davamlı inkişafı üçün adekvat sayda, yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş peşəkar insan potensialını, həmçinin elmi-texniki tərəqqini təmin etmək zəruridir. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalardan istifadə üçün inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirir, beynəlxalq təcrübəni öyrənir və tətbiq edir. Azərbaycan Respublikası elmi potensialın qorunması və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarını hazırlayıb həyata keçirir.

4.3.4. İqtisadi və sosial inkişaf

Ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olması hökumətin iqtisadi siyasətinin təməl prinsipidir. Bu həm iqtisadi, həm də sosial ölçülərin

bərabər səviyyədə nəzərə alınmasını tələb edən kompleks bir məsələdir. Ona görə də Azərbaycan Respublikası bu istiqamətlərin hər biri üzrə sinxron və əlaqələndirilmiş proqram həyata keçirmək niyyətindədir.

Azərbaycan Respublikasında inflyasiya tempinin məqbul səviyyədə saxlanması və valyuta bazarında sabit və proqnozlaşdırıla bilən vəziyyət təmin edilmiş, strateji valyuta ehtiyatları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Dövlət idarəetmə sistemində struktur islahatları həyata keçirilmiş, müəssisələrin böyük qismi öz fəaliyyətlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq səmərəli təşkil edə bilmişdir.

Sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq nəticəsində yarana biləcək iqtisadi qeyri-sabitlik təhdidinin qarşısının alınması məqsədi ilə iqtisadi siyasət iqtisadi çoxşaxəliliyin təşviqinə yönəldilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində mühüm inkişaf müşahidə olunmuş, iqtisadiyyatın liberallaşmasının dərinləşdirilməsi istiqamətində nailiyyətlər əldə edilmişdir. Artım tempi əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsi üçün görülən konkret tədbirlər, struktur-texnoloji müasirləşmənin həyata keçirilməsi və ölkənin rəqabət üstünlükləri sayəsində təmin edilməlidir. Sosial-iqtisadi inkişafda yeni nailiyyətlərin əldə edilməsi həm də islahatların aparılmasına, özəlləşdirmə zamanı şəffaflığın təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın müasirləşməsinə, sosial dəyişikliklərin keçirilməsinə kompleks yanaşmanın davam etdirilməsini tələb edir.

Həyata keçirilən regional iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkəmizin bütün bölgələrinin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun

artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində sərmayələrin cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Sərmayələrin tələb olunan həcm və keyfiyyəti, ilk növbədə, özəl sərmayələrin dəstəyi nəticəsində təmin edilə bilər. Ona görə də əlverişli sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması qarşıda duran ən əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün sərmayədarlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına, sərmayə fəaliyyətinin normativ hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə, sərmayə axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılmasına diqqət yetiriləcəkdir. Eyni zamanda, Azərbaycan şirkətlərinin xarici ölkələrdə fəaliyyəti və beynəlxalq layihələrdə iştirakı dəstəklənəcəkdir.

Həmçinin “Şərqi-Qərbi” və “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan Respublikasının tranzit ölkə kimi potensialının gücləndirilməsinə, müasir texnologiyaların ölkəmizə gətirilməsinə və informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin inkişafına xüsusi önəm veriləcəkdir.

4.3.5. Daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

Daxili təhlükəsizliyin təmin olunması dövlətin ən vacib vəzifələrindən biridir. Bu, həmçinin onun beynəlxalq risk və təhdidlərə cavab vermə qabiliyyətini gücləndirir.

Davamlı daxili təhlükəsizlik yalnız insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət, vətəndaş cəmiyyətinin və sosial rifahın inkişafı vasitəsi ilə mümkündür. Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları öz növbəsində ictimai asayiş qorumaq, cinayətkarlıq və korrupsiya ilə mübarizə aparmaqla, daxili təhlükəsizliyin təmin olunmasında məsuliyyət daşıyır. Bu sahədə hüquq mühafizə

orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə qanunvericilik və institusional islahatlar aparılır, praktiki tədbirlər görülür.

Milli təhlükəsizliyin ən vacib elementlərindən biri kimi kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat dövlətin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

4.3.6. Sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının həssas coğrafi vəziyyəti onu beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi bir sıra transsərhəd təhdidlər ilə üzləşdirir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə 132 km və Ermənistanla 733 km uzunluğunda olan beynəlxalq sərhədləri Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuşdur. Bu sərhədlərin nəzarətdən kənar qalması yuxarıda sadalanan cinayətkarlıq üçün münbit şərait yaradır.

Transsərhəd təhdidlərin mövcudluğu ölkənin sərhəd təhlükəsizliyinə xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir. Sərhəd təhlükəsizliyi siyasətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün mərkəzi dövlət orqanı kimi Dövlət Sərhəd Xidməti yaradılmışdır. Ölkədə aparılan ümumi demokratik dövlət quruculuğu və xüsusən təhlükəsizlik sektorunun islahatı prosesi çərçivəsində sərhəd təhlükəsizliyinə konseptual olaraq yenidən baxılır və Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi qurumdan hüquq mühafizə orqanına keçidi məqsədi ilə əsaslı struktur islahatları aparılır. NATO və digər xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq şəraitində aparılan islahatlar nəticəsində effektiv sərhəd nəzarəti sistemi yaradılmaqla Silahlı Qüvvələrin və digər təhlükəsizlik strukturlarının sərhəd təhlükəsizliyi sahəsindəki mümkün dəstəkləyici rolu və fəaliyyətlərinin koordinasiyası mexanizmləri daha da təkmilləşdirilir.

Sərhəd təhlükəsizliyi məsələsi neft və qaz yataqlarının, nəqliyyat dəhlizlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Sərhəd təhlükəsizliyinin daha səmərəli təmin edilməsi üçün normativ hüquqi baza beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılır, idarəetmə sistemi təkmilləşdirilir və şəffaf büdcə sistemi yaradılır.

Azərbaycan Respublikası sərhəd təhlükəsizliyi sahəsində NATO, Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Sərhəd Məsələləri üzrə Beynəlxalq Konfrans və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada dövlətlərarası səviyyədə əməkdaşlığı genişləndirir.

Bu istiqamətdə islahatları daha da inkişaf etdirmək üçün havadan və dənizdə nəzarət, axtarış-xilasetmə, çeviklik imkanları müasirləşdirilir, təlim sistemi təkmilləşdirilir, quru sərhədlər və nəzarət məntəqələri müasir texniki avadanlıqlarla təmin olunur və peşəkar heyətə keçid sürətləndirilir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi həll olunduqdan sonra sərhədlərin nəzarətdən kənar qalmış hissəsinin Azərbaycan Respublikasının ümumi sərhəd təhlükəsizliyi sisteminə daxil edilməsi və həmin ərazilərdə ən müasir tələblərə uyğun təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi islahat və quruculuq prosesində müvafiq şəkildə nəzərə alınır.

4.3.7. Miqrasiya siyasəti

Son illərin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişaf, energetika və nəqliyyat sahələrində beynəlxalq kommunikasiyaların genişlənməsi, eyni zamanda ölkəmizin geosiyasi mövqeyi miqrasiya proseslərinin intensivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da, öz növbəsində ölkənin inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından milli maraqlara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsini, onun əsasında miqrasiya

proseslərinin tənzimlənməsi məsələlərinin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, qanunvericiliyin beynəlxalq normalara və müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, milli təhlükəsizliyin və sabit sosial-iqtisadi, demoqrafik inkişafın təmin edilməsi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, ölkə ərazisində əhalinin mütənasib yerləşdirilməsi, miqrantların intellektual və əmək potensialından istifadə edilməsi, tənzimlənməyən miqrasiya proseslərinin mənfi təsirinin aradan qaldırılması, insan alveri də daxil olmaqla, qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması məqsədi ilə 2006-2008-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı qəbul olunmuşdur.

Miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılması, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılmışdır.

Ölkədə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi hazırda effektiv immiqrasiya siyasətinin formalaşdırılmasını, beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsini, emiqrasiya proseslərinin nəzarətdə saxlanılmasını və vahid informasiya bazasının yaradılmasını zəruri edir.

4.3.8. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti

Xəzər hövzəsinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda yerləşən mövcud neft və qaz yataqlarının, habelə perspektivli strukturların işlənməsi, istismarı, müasir neft-qaz özüllərinin tikintisi və quraşdırılması, əsas neft və qaz ixrac boru kəmərlərinə, terminallarına olan təhdidlərin aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi Azərbaycan

Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir.

Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac boru kəməri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri Xəzər dənizi ilə Qara dəniz və Aralıq dənizi arasında enerji nəqlinin, Xəzəryanı ölkələrin geostrateji və iqtisadi maraqlarını təmin edən mühüm obyektlərin təhlükəsizliyinin qorunması və bununla əlaqədar artan risklərin idarə olunması və azaldılması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin ən vacib vəzifələrindəndir.

Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac boru kəmərinin 2006-cı ildən istifadəyə verilməsi Azərbaycan neftini dünya bazarında mühüm amilə çevirmişdir. Azərbaycan neftini Türkiyənin Ceyhan limanına, qazını isə Türkiyənin Ərzurum qaz terminalına çıxaran kəmərlərin coğrafiyası müəyyən təhlükəsizlik riskləri yaradır.

Azərbaycan Respublikası enerji ehtiyatlarının istehsalı və nəqli ilə bağlı yaradılan və istismar olunan infrastrukturun təbii fəlakətlərə, texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə və təxribatlara məruz qalma ehtimalına qarşı kompleks tədbirlər həyata keçirir.

XXI əsrdə dünyada enerji daşıyıcıları ilə bağlı böhran gözlənildiyindən Azərbaycan Respublikasında alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsi qərara alınmışdır. Küləkli və günəşli günlərin sayına görə ölkənin əlverişli şəraitə malik olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycanın enerjiyə olan ehtiyacının müəyyən hissəsi külək, dəniz, günəş, biokütlə, kiçik dağ suları və su elektrik stansiyaları hesabına təmin oluna bilər.

4.3.9. Nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasında zəngin enerji ehtiyatlarının olması iqtisadiyyatın əsaslı və sürətli inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərən, lakin müxtəlif dövlətlərin regiondakı maraqlarını şərtləndirən və münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb olan əsas amillərdən biridir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası öz enerji sektorunu daha da inkişaf etdirmiş və müxtəlif növ nəqliyyat şəbəkələri yaratmışdır. Bu nəqliyyat şəbəkələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ölkə üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin və boru kəmərlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

nəqliyyatın və nəqliyyatda təhlükəsizliyin təmin edilməsi; nəqliyyat sistemində səfərbərlik hazırlığının təmin edilməsi;

Avropa-Qafqaz-Asiya və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi;

nəqliyyat infrastrukturalarının mühafizə sisteminin etibarlılığının təmin edilməsi; nəqliyyat infrastrukturalarının təhlükəsizliyinə kənardan təhdid yarada biləcək amillərin aşkarlanması və qarşısının alınması;

nəqliyyat vasitələri və infrastrukturalarında, o cümlədən boru kəmərlərində terror aktlarının törədilməsində istifadə olunacaq vasitələrin dövriyyəsinin qadağan olunması və ya bu dövriyyəyə ciddi nəzarətin həyata keçirilməsi;

nəqliyyat obyektlərinin tikintisi və istismarı zamanı sosial və ekoloji mühitə ziyan vurulmasının qarşısının alınması.

Sözgedən vəzifələr Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və digər təhlükəsizlik strukturlarının, habelə aidiyyəti dövlət qurumlarının fəaliyyətində öz əksini tapmalı və onların həyata keçirilməsi üçün adekvat imkanlar yaradılmalıdır.

4.3.10. Fövqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhəlinin sağlamlığının mühafizəsi

Ətraf mühitlə bağlı olan təbii fəlakətlər və insanların fəaliyyəti nəticəsində baş verən texnogen qəzalar əhəlinin sağlamlığına, rifahına və əmlakına ziyan yetirməklə daxili təhlükəsizliyə zərər

vura bilər. Bu mənada onlar ümumi təhlükəsizlik kontekstində nəzərdən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə halların xəbərdar edilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması və əlaqələndirilməsinə məsul olan ayrıca qurum - Fəvqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası böhranların idarə olunması və fəvqəladə halların qarşısının alınması üzrə tədbirlər planlarının hazırlanması ilə bağlı təcrübə qazanılması və informasiya mübadiləsi sahəsində bir sıra dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlıq edir. Bu sahədə çəxtərəfli əməkdaşlıq isə NATO mexanizmləri vasitəsilə geniş inkişaf etdirilir və Azərbaycan Respublikası həmin imkandan fəal istifadəni davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ekoloji problemlərə ciddi yanaşır və ona görə də bu sahədə yaranan və zərər vura bilən təhlükələrdən, risklərdən və təhdidlərdən xəbərdardır. Təbii və texnogen fəlakətlərə və böhran vəziyyətlərinə hazır olmaq və onların qarşısını almaq dövlət üçün əsas məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası ölkə əhalisinə, ərazisinə və iqtisadiyyatına radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi vasitələrlə göstərilən zərərli təsirin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirləri fəal surətdə həyata keçirir.

Strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin, o cümlədən neft və qaz hasilatı və emalı müəssisələrinin, terminalların, magistral boru kəmərlərinin, içməli su mənbələrinin, elektrik stansiyalarının, hidrotexniki qurğuların təbii fəlakətlərdən, texnogen qəzalardan və terror təhlükəsindən müdafiəsi dövlət üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Coğrafi və geoloji şəraitin müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla, ölkə ərazisinin təbii fəvqəladə hallardan mühafizəsi ilə bağlı dağıntılara gətirib çıxara bilən amillərin, o cümlədən zəlzələlər, sellər, subasmalar, sürüşmələr və palçıq vulkanlarının törədə biləcəyi fəsadlar və onların

nəticələrinin aradan qaldırılması yolları daim diqqət mərkəzindədir.

Bir neçə iqlim qurşağı ilə əhatə olunan Azərbaycan Respublikası ərazisindəki zəngin bitki və heyvanat aləminin qorunub-saxlanması zəruri şərtidir.

Ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan mənbələrin ləğv olunmasına, Xəzər dənizinin ekoloji problemlərinin aradan qaldırılmasına, onun biomüxtəlifliyinin qorunması və bərpa olunmasına və bununla bağlı digər məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə bitki mühafizəsi vasitələrindən (pestisidlərdən və bioloji preparatlardan) istifadəyə nəzarət, karantin obyektinə mənbələrinin vaxtında aşkar edilərək ləğv olunması vacib məsələlərdən biridir.

Əhalinin sağlamlığının qorunması üçün dərmanların keyfiyyətinə nəzarət mexanizmlərinin və saxta dərmanlara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi zəruridir.

4.3.11. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi siyasəti dövlət, ictimai və fərdi informasiya ehtiyatlarının qorunmasına, habelə informasiya sahəsində milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün ölkədə informasiyanın, həmçinin dövlət informasiya ehtiyatlarının müdafiəsi sahəsində milli sistem və informasiya infrastrukturu inkişaf etdirilir və möhkəmləndirilir. Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən qərarların qəbul edilməsinin informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədi ilə obyektiv və mühüm məlumatlar toplanılır.

Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətinin uzlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması, habelə məxfi informasiyanın mühafizə olunmasının koordinasiyası milli təhlükəsizlik sektorunun bu sahəsində əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan Respublikası öz

milli kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətini artıracaq və dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatların mühafizəsi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsini davam etdirəcəkdir.

İnformasiya təhlükəsizliyini tənzimləmək məqsədi ilə dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsinin hüquqi mexanizmləri təkmilləşdirilir və informasiya azadlığı təmin olunur. Hüquqi və inzibati mexanizmlər vətəndaşların hüquqlarını və dövlət strukturlarının fəaliyyəti üzərində demokratik nəzarəti təmin edəcəkdir.

YEKUN MÜDDƏALAR

Azərbaycan Respublikasının strateji coğrafi mövqeyi onun Avratlantik məkandakı siyasi və iqtisadi proseslərdə olduqca mühüm rol oynamasını təmin etmişdir. Bu, regiondakı enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində özünü büruzə verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti eyni zamanda hərbi münaqişələr, beynəlxalq terrorçuluq, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, qeyri-qanuni miqrasiya, insan alveri və narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı, kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir ki, bu da, ölkəni bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə üzləşdirir.

Bu Konsepsiya Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir və dövlətin milli maraqlarının qorunması məqsədi ilə müvafiq dövlət strukturlarının üzərinə xüsusi vəzifələr qoyur və bu kontekstdə onların əlaqələndirilmiş fəaliyyətini zəruri edir.

Konsepsiya ölkənin daim dəyişən təhlükəsizlik mühitini, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını və təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının hökuməti bu Konsepsiyadan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün müvafiq tədbirlər görəcəkdir.

Dövlətin daxili və xarici siyasətinə uyğun olaraq ölkənin təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin edilməsinə şərait yaradılması məqsədi ilə Konsepsiya müntəzəm qaydada yeniləşdirilə bilər.

Konsepsiya, həmçinin hərbi doktrina, xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə və nəqliyyat strategiyaları da daxil olmaqla, dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı daha müfəssəl sənədlərin hazırlanması üçün əsasdır.

Təhlükəsizlik sahəsində hazırlanacaq digər konseptual sənədlər ümumi ictimai konsensusu əks etdirməli, real olmalı və bu Konsepsiya ilə birlikdə, ölkədə demokratik, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, demokratik nəzarət altında olan güclü və effektiv təhlükəsizlik sektoru quruculuğuna, davamlı iqtisadi və sosial tərəqqiyə kömək etməlidir.

**Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2010-cu il 8 iyun
tarixli 1029-IIIQR nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HƏRBİ DOKTRİNASI

I. Ümumi müddəalar

1. Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası (bundan sonra “Hərbi Doktrina” adlandırılacaq) Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən bünövrəsi qoyulmuş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təminatı strategiyasının tərkib hissəsi olaraq, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici hərbi və digər təhdidlərdən qorunmasına yönəlmiş hərbi təhlükəsizlik sisteminin konseptual əsasını müəyyənləşdirən sənəddir.

2. Azərbaycan Respublikası xalqın və ölkənin milli maraqlarının təmin etməyə qadir müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar dövlət olaraq, öz inkişafı naminə milli təhlükəsizlik siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin tərkib hissələrindən biri hərbi sahədə və digər sahələrdə milli maraqların təmin edilməsinə yönəlmiş Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətidir (bundan sonra “müdafiə siyasəti” adlandırılacaq).

3. Müdafiə siyasətinin məqsədləri, əsasları və prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında (bundan sonra “Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası” adlandırılacaq),

habelə həmin Konsepsiyanın hərbi təhlükəsizliklə bağlı müddəalarının reallaşdırılmasını və onların inkişafını istiqamətləndirən Hərbi Doktrinada əks olunur.

4. Hərbi Doktrina hərbi təhlükəsizliyə təhdidlərin vaxtında aşkarlanması, təhlil edilməsi, qiymətləndirilməsi, qarşısının alınması, onlara yetərli müqavimətin göstərilməsi, dövlətin, əhalinin və ərazinin müdafiəyə hazırlanması, səmərəli hərbi təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, müharibə və silahlı münaqişələrin qarşısının alınması, silahlı təcavüzün dəf edilməsi ilə bağlı məsələlərə dair Azərbaycan Respublikasının mövqeyini əks etdirir.

5. Hərbi Doktrina Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühitinə və milli maraqlarının həyata keçirilməsinə mane olan və ya onlara təhlükə yaradan şərait, proses və amilləri təhlil edir.

6. Hərbi Doktrina milli təhlükəsizliyin hərbi-strateji, hərbi-siyasi, hərbi-iqtisadi, hərbi-texniki və təşkilati əsaslarını, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin (bundan sonra “Silahlı Qüvvələr” adlandırılacaq) və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin (bundan sonra “başqa silahlı birləşmələr” adlandırılacaq) vəzifələrini, onların hazırkı mərhələdə və perspektivdə əsas quruculuq, inkişaf və hazırlıq prioritetlərini müəyyən edir.

7. Hərbi Doktrina zəruri və səmərəli müdafiə yetərliyi prinsipinə əsaslanır.

8. Hərbi Doktrinanın hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ-hüquqi aktları, Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası, milli təhlükəsizlik sahəsində digər konseptual sənədlər, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr təşkil edir.

9. Hərbi Doktrinanın müddəaları Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilmiş hərbi, siyasi, iqtisadi, sosial, informasiya, hüquqi və digər tədbirlərin əlaqələndirilməsi

vasitəsilə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr tərəfindən həyata keçirilir. Zərurət olduqda bu müddəaların həyata keçirilməsinə vətəndaş cəmiyyətinin təsisatları və ayırı-ayrı təmsilçiləri cəlb oluna bilər.

II. Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti

10. Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti qlobal və regional səviyyələrdə hazırda mövcud olan və gələcəkdə meydana çıxmağa biləcək müxtəlif qarşılıqlı əlaqəli amillər ilə müəyyən edilir. Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında əks olunmuş müasir meyillər real və potensial təhdidlərin, o cümlədən hərbi sahədə milli təhlükəsizliyə təhdid və risklərin spektrini formalaşdırır, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr tərəfindən onların qabaqlanması, zərərsizləşdirilməsi və aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətin xarakterinə təsir göstərir.

11. Qlobal təhlükəsizlik mühiti aşağıdakı nəticələrə səbəb olan köklü dəyişikliklərə məruz qalır:

- dünyada paralel və qismən qarşılıqlı əlaqədə olan, çox vaxt terrorçuluq, qiyam, kütləvi itaətsizlik və digər zorakı hərəkətlərə çevrilən etnik və dini zəmində fəaliyyət genişləyir. Yoxsulluq, sosial-iqtisadi qeyri-bərabərlik, miqrasiya axınları, kənar müdaxilə, münaqişə zonalarının mövcudluğu və genişlənməsi, radikal və ekstremist dini-siyasi cərəyanlar dünyanın bir sıra regionlarında gərginliyin saxlanılması və artmasına şərait yaradır;
- mütəşəkkil cinayətkarlığın, o cümlədən beynəlxalq terrorçu qruplaşmaların və müxtəlif üsyançı hərəkətlərin dünyada cərəyan edən siyasi proseslərə təsiri getdikcə artmaqdadır;
- maliyyə və iqtisadi böhranlar getdikcə daha qlobal xarakter

alır və müxtəlif regionlardakı iqtisadi, siyasi və sosial sabitliyə mənfi təsir göstərir;

- tükənməkdə olan təbii ehtiyatların, ilk növbədə enerji ehtiyatlarının əldə olunması uğrunda gedən rəqabət nəticəsində dövlətlərarası gərginlik getdikcə daha da artır;
- ayrı-ayrı dövlətlərin və qeyri-dövlət subyektlərinin kütləvi qırğın silahlarını və onların çatdırılma vasitələrini əldə etməyə yönəlmiş səyləri bu tipli silahların yayılmaması rejimini təhlükə qarşısında qoyur;
- yeni bio- və nanotexnologiyaların sürətli inkişafı və yayılması terrorçu qüvvələr üçün bioloji müharibələri aparmaq və ya bio-terror aktlarını törətmək imkanları yaradır. Bu tendensiya digər mühüm texnologiyalara, ilk növbədə destruktiv məqsədlərə yönəldilə bilən, dövlətlərin, bütövlükdə beynəlxalq birliyin maraqlarına böyük ziyan vurmağa qadir informasiya texnologiyalarına da aiddir;
- eyni zamanda, artıq bir çox dövlətlər ucuz və asanlıqla əldə olunan adi silahların yayılması və istifadə edilməsi nəticəsində xeyli insan və maddi itkiləri verməkdədirlər;
- humanitar və təbii fəlakətlər, ölümcül xəstəliklər və digər təhdid və risklər yaşayış mühitinə getdikcə daha güclü mənfi təsir göstərir.

12. Son illərdə köklü dəyişikliklərə məruz qalan beynəlxalq əlaqələr sistemindəki siyasi, iqtisadi və sosial proseslərin müxtəlif dövlətlər tərəfindən fərqli və ziddiyyətli qiymətləndirilməsi dövlətlərarası münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb olmuş, hazırda sabitliyə və beynəlxalq təhlükəsizliyə mənfi təsir göstərməkdə davam edir.

13. Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi regionunun təhlükəsizlik mühitinə aşağıdakı amillər təsir edir:

- siyasi, hərbi, iqtisadi və sosial xarakterli ziddiyyətlərin təsiri altında regiondakı geosiyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi;
- hərbi-siyasi xarakterli, o cümlədən təcavüzkar separatizmlə şərtlənən həll olunmamış münaqişələrin mövcudluğu;
- regiondakı münaqişələrin iqtisadi maraqlara mənfi təsirinin artması, o cümlədən region dövlətlərinin ərazisindən keçən enerji və nəqliyyat infrastrukturunu təhlükə altında qoyması.

14. Ermənistan Respublikası tərəfindən Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin işğalı, Ermənistanın vaxtilə azərbaycanlılar yaşamış bölgələrində və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində etnik təmizləmə siyasətinin aparılması, iqtisadi və sosial infrastrukturun dağıdılması ilə nəticələnmiş təcavüz aktının davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərən əsas amildir.

15. Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş əraziləri beynəlxalq nəzarətin hər hansı formasından kənar qalmışdır. Nəticədə həmin ərazilərdə:

- “Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında” 1990-cı il Müqaviləsinin və “Etibarın möhkəmləndirilməsi və təhlükəsizlik tədbirləri üzrə danışıqlar haqqında” 1999-cu il Vyana Sənədinin inspeksiya fəaliyyəti ilə əhatə olunmayan, uçota alınmayan və nəzarət edilməyən silah-sursat və hərbi texnika toplanmışdır;
- insan hüquqlarının təmin və müdafiə edilməsi üzrə milli və beynəlxalq mexanizmlər işləmir;
- insan alveri, narkotik və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni istehsalı və dövriyyəsi baş verir, eləcə də silah ticarəti üzrə tranzit marşrutları yaradılmışdır;
- qanunsuz silahlı birləşmələr və terrorçular üçün bazalar yaradılmışdır;
- qeyri-qanuni məskunlaşdırma aparılır;

- təbii sərvətlər talan edilir, nadir flora və fauna növlərinin nəslə kəsilir, ekoloji mühitə ciddi ziyan vurulur;
- Ermənistan Respublikasının ərazisində tarixən azərbaycanlıların yaşadığı yerlərdə və Azərbaycan Respublikasının işğal altında olan Dağlıq Qarabağ və ətraf ərazilərində ümumdünya tarixi və mədəni irsinin tərkib hissəsi olan maddi-mədəniyyət abidələri məhv və talan edilir.

16. Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal edilmiş ərazilərin müvəqqəti olaraq Azərbaycan Respublikasının hakimiyyət orqanlarının nəzarətindən kənar qalması yalnız milli təhlükəsizliyə deyil, regional təhlükəsizliyə də ciddi təsir göstərir. Bu vəziyyət beynəlxalq birliyin problemin həllində göstərdiyi səylərin səmərəsizliyi nəticəsində daha da ağırlaşır.

17. Ayrı-ayrı qüvvələrin Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində separatçı meyilləri qızışdırmaq cəhdləri davam etməkdədir.

18. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə bilavasitə təsir göstərən və ya təsir göstərə bilən digər müxtəlif xarici amillər kompleksi mövcuddur:

- beynəlxalq təhlükəsizliyin təminatına bilavasitə cavabdeh olan bir sıra beynəlxalq təşkilatların səmərəsiz fəaliyyətləri fonunda beynəlxalq münasibətlərdə hərbi gücün əhəmiyyəti, siyasi və iqtisadi maraqların reallaşması prosesindəki rolu nəzərəcarpacaq dərəcədə artır;

- Azərbaycan Respublikasının Avropa və Asiya arasındakı beynəlxalq ticarət və nəqliyyat-kommunikasiya xətləri qovşağındakı geosiyasi mövqeyi, zəngin neft və qaz ehtiyatları dövlətlərarası ziddiyyətlərin kəskinləşməsinə, regiondakı sabitliyin pozulmasına və milli təhlükəsizlik üçün hərbi təhdidlərin yaranmasına səbəb ola bilər;
- Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına aid hissəsində

karbohidrogen yataqlarının istismarı və dünya bazarlarına çıxarılması, habelə Azərbaycan Respublikasının Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı üzrə beynəlxalq enerji və nəqliyyat-kommunikasiya layihələrində, beynəlxalq birliyin sülhün dəstəklənməsi üzrə əməliyyatlarında, habelə koalisiya üzrə tərəfdaşların beynəlxalq terrorçuluqla mübarizə üzrə əməliyyatlarında fəal iştirakı onun təhlükəsizlik mühitinə ciddi təsir edən amilə çevrilmiş və ölkənin terrorçu təşkilatların hədəfində olma ehtimalını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

III. Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə təhdidlər

19. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin hərbi və siyasi, habelə digər təhdidlərdən qorunması dövlətin hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində başlıca vəzifələrindən biridir.

20. Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə təsir göstərən real və potensial təhdidlər qismində xarici və daxili hərbi və siyasi təhdidlər, habelə digər təhdidlər nəzərdə tutulur.

21. Əsas xarici hərbi və siyasi təhdidlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal altında saxlanılması;
- Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə hər hansı mümkün kənar hərbi müdaxilə;
- Azərbaycan Respublikasının xarici hərbi asılılığa düşməsi;
- Azərbaycan Respublikasına qarşı qonşu dövlətlər tərəfindən ərazi iddialarının irəli sürülməsi;

- Azərbaycan Respublikasının daxili siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətinin gərginləşdirilməsinə, sabitliyin pozulmasına yönəldilmiş hər hansı fəaliyyət növləri, o cümlədən separatçı və dini-ekstremist hərəkatların dəstəklənməsi, digər dövlətlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə göndərilməsi üçün qanunsuz silahlı qrupların və terrorçuların hazırlanması;
 - qonşu ölkələrin dövlətlərarası münaqişələrdə iştirakı və ya həmin ölkələrdə daxili münaqişələrin, hərbi əməliyyatların, silahlı qiyamların, yaxud hərbi və ya hərbi-siyasi qeyri-sabitliyin digər formalarının mövcudluğu;
 - regional hərbi tarazlığın pozulması və müdafiə yetərliyin həddindən kənara çıxması, o cümlədən regionda və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin və ərazi sularının bilavasitə yaxınlığında hərbi bazaların yaradılması, qoşun qruplaşmalarının cəmləşdirilməsi, silahların və digər hərbi iştirakın artırılması;
 - Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin hərbi birləşmələr və silahlı dəstələr tərəfindən pozulması, sərhəd mübahisələri və ya münaqişələrinin kəskinləşməsi;
 - ayrı-ayrı dövlətlərin, təşkilatların və terrorçu qrupların hərbi-siyasi iddiaları kontekstində nüvə və digər kütləvi qırğın silahı növlərinin, onların çatdırılma vasitələrinin və ən yeni hərbi istehsal texnologiyalarının yayılması.
22. Əsas daxili hərbi və siyasi təhdidlər aşağıdakılardır:
- daxili sabitliyin və ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulmasına yönəldilmiş terrorçu, dini-ekstremist, millətçi-separatçı təşkilat və strukturların güc tətbiq etməklə həyata keçirdikləri qanunazidd fəaliyyət;
 - konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər, dövlət hakimiyyəti və

- idarəetmə orqanlarının təşkilati strukturunun dağıdılması və ictimai-siyasi sabitliyin pozulmasına yönəldilmiş cəhdlər;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələrin və ya qrupların yaradılması cəhdləri;
 - təxribat, terror aktları və digər qanunazidd əməlləri həyata keçirmək üçün istifadə oluna bilən silah-sursatın, partlayıcı maddələrin və digər vasitələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanunsuz toplanması və dövriyyəsi;
 - Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə təhdid yaradan mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər qanunazidd fəaliyyət;
 - hərbi əhəmiyyətli və mühüm dövlət obyektlərinə, kommunikasiya qurğularına və informasiya infrastrukturuna qarşı silahlı hücumlar və təxribatlar.

23. Digər təhdidlər aşağıdakılardır:

- təbii fəlakətlər və texnogen qəzalar;
- kütləvi şəkildə qeyri-qanuni miqrasiya;
- radioaktiv, kimyəvi və bioloji materialların qeyri-qanuni dövriyyəsi.

24. 23-cü bənddə göstərilən təhdidlərin milli təhlükəsizliyə ziyanının miqyası nəzərə alınaraq, müəyyən şəraitdə onların qarşısının alınmasında və ya aradan qaldırılmasında qanunla müəyyən edilmiş qaydada Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr cəlb oluna bilər.

IV. Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti

25. Müdafiə siyasəti dövlətin hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə hərbi, siyasi, iqtisadi və sosial tədbirlər əsasında

formalaşır və Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının həyata keçirilməsi üçün əlverişli daxili və xarici şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

26. Müdafiə siyasəti qeyri-hərbi xarakterli tədbirlərin (qonşu və digər dövlətlərlə dostluq, tərəfdaşlıq və ya müttəfiqlik münasibətlərinin qurulması, inkişafı və möhkəmləndirilməsi) döyüşə hazır müdafiə potensialının qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi ilə uzlaşdırılması vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə qarşı hərbi və digər təhdidlərin aşkarlanması, qabaqlanması, qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması və zərərsizləşdirilməsinə yönəlmişdir.

27. Müdafiə siyasəti regiondakı hərbi-siyasi şəraitin və onun inkişaf meyllərinin sistemli təhlilinə, Azərbaycan Respublikasına qarşı real və potensial hərbi təhdidlərin kompleks qiymətləndirilməsinə əsaslanır və hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün obyektiv tələbatları və real imkanları, eləcə də ölkənin coğrafi mövqeyini və ərazinin landşaftını nəzərə alır.

28. Azərbaycan Respublikası müdafiə siyasətini formalaşdıraraq və həyata keçirərək:

- beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə riayət edir;
- bütün dövlətlərlə dinc yanaşı yaşamağa səy göstərir;
- beynəlxalq münasibətlərdə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq prinsiplərinin bərqərar olunmasına çalışır;
- təcavüzə məruz qaldığı, habelə beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərindən irəli gələn hallar istisna olmaqla, heç bir dövlətə qarşı hərbi əməliyyatlara başlamır;
- başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir;
- işğalın nəticələrini rəsmiləşdirmək məqsədi ilə Ermənistan

Respublikasına və onun işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində qurduğu separatçı rejimə hər hansı siyasi, hərbi, iqtisadi və digər dəstəyi Azərbaycan Respublikasına qarşı əməl kimi qiymətləndirir;

- Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsini işğal altında saxlaması və problemin siyasi yolla tənzimlənməsi çərçivəsində işğal etdiyi əraziləri azad etməkdən imtina etməsi səbəbindən beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədi ilə hərbi güc daxil olmaqla, bütün lazımi vasitələrdən istifadə etmək hüququnu özündə saxlayır.

29. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, öz ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə yol vermir. Bununla belə, hərbi-siyasi şəraitdə əsaslı dəyişikliklər baş verdiyi təqdirdə, Azərbaycan Respublikası öz ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə, yaxud digər formada xarici hərbi iştirakın yer almasına müvəqqəti icazə vermək hüququnu özündə saxlayır.

30. Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Silahlı Qüvvələrə və başqa silahlı birləşmələrə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin onların fəaliyyətinə demokratik nəzarət ilə uzlaşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə potensial təhdidlərin qabaqcadan proqnozlaşdırılması, vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;
- nəzərdə tutulan tədbirlərin qabaqcadan planlaşdırılması və hərtərəfli təminatı, onların vaxtında həyata keçirilməsi;
- hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün zəruri olan qüvvə, vasitə və ehtiyatların yetərliyi, onların planlaşdırılması və səmərəli istifadəsi;

- vahid dövlət hərbi-texniki siyasətinin həyata keçirilməsi;
- hərbi quruculuq işlərinin hərbi təhlükəsizliyin tələbatları ilə uzlaşdırılması;
- tərəfdaşlar ilə hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.

31. Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə öz səlahiyyətləri çərçivəsində cavabdeh olan və müdafiə siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən dövlət orqanları, Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr, digər aidiyyəti qurumlar hərbi təhlükəsizlik sistemini təşkil edirlər.

32. Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının, Silahlı Qüvvələrinin və başqa silahlı birləşmələrinin, digər aidiyyəti qurumlarının hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ-hüquqi aktları ilə müəyyən edilir.

33. Hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində tədbirlər və vəzifələr Azərbaycan Respublikasının bütün qüvvə, vasitə və ehtiyatları ilə həyata keçirilir.

34. Müdafiə siyasətini təşkil edən, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilən əsas tədbirlər, habelə Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələrin qarşısında qoyulan vəzifələr, səfərbərliyin səviyyəsi, döyüş hazırlığı dərəcəsi “dinc dövr”, “real təhdid dövrü” və “müharibə (silahlı münaqişə) dövrü” adlanan üç şərti təhlükəsizlik şəraiti əsasında müəyyənləşdirilir.

35. Dinc dövrdə müdafiə siyasəti çərçivəsində aşağıdakı əsas tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

35.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin mühafizəsi və onların toxunulmazlığının təmin edilməsi sahəsində:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərində real və po-

tensial təhdidlərin dəf edilməsi, o cümlədən dövlət sərhədlərini qanunsuz olaraq dəyişdirmək cəhdlərinin qarşısının alınması, dövlət sərhədindən qanunvericiliklə qadağan olunmuş əşyaların keçirilməsinin qarşısının alınması və sərhədboyu zonada əhalinin və mülkiyyətin qorunması;

- dövlət sərhəd rejiminə əməl olunmasının təmin edilməsi;
- dövlət sərhədindən terrorçuların və terrorçu qrupların, habelə qeyri-leqal miqrantların keçməsi, kütləvi qırğın silahlarının və onların komponentlərinin, silah-sursat, narkotik vasitələrin daşınması və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlərin qarşısının alınması üçün sərhəd mühafizəsi sisteminin əməliyyat-texniki imkanlarının genişləndirilməsi, nəzarət-axtarış və operativ müdaxilə qabiliyyətinin artırılması;
- Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub bölməsində sərhəd nəzarətinin həyata keçirilməsi.

35.2. Müdafiə və döyüş potensialının, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin yüksək döyüş qabiliyyətinin, səfərbərlik hazırlığının zəruri səviyyədə saxlanılması sahəsində:

- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin döyüş hazırlığının ümumi hərbi-elmi əsaslarla yüksəldilməsi, silahlı mübarizə vasitələrinin və onlara yiyələnmə vərdislərinin daim təkmilləşdirilməsi, yeniləşdirilməsi və döyüşə hazır vəziyyətdə saxlanılması;
- milli təhlükəsizliyə hərbi təhdidlərin qabaqcadan aşkarlanması və nəzarətdə saxlanılması, onların potensial təsirinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- müdafiə sənayesinin və zəruri hərbi infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi;
- müharibə vəziyyətinə vaxtında keçmə, hərbi və ya fəvqəladə

vəziyyətin təbiiqi ilə eyni vaxtda Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin döyüşə hazır vəziyyətə gətirilməsi üçün müvafiq hazırlığının saxlanması.

35.3. Dövlət orqanlarının, ölkə iqtisadiyyatının, əhali və ərazinin müdafiəyə hazırlanması sahəsində:

- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və təşkilatların, iqtisadiyyatın və əhalinin müharibə dövründə fəaliyyət göstərməsi, ölkə ərazisinin müdafiəyə hazırlanması üçün səfərbərlik hazırlığının təmin edilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının səfərbərliyə və müharibə dövrü şəraitinə hazırlığı və bu dövrə keçirilməsi ilə bağlı səfərbərlik planlarının hazırlanması;
- müharibə dövründə dövlətin, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin tələbatının və əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədi ilə istehsal obyektlərinin yaradılması, inkişaf etdirilməsi və qorunub saxlanması;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və təşkilatların ehtiyat idarəetmə məntəqələrinin yaradılması və müharibə dövrü şəraitində fəaliyyətə hazırlanması.

35.4. Mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi sahəsində:

- dinc və ya müharibə dövründə əhalinin və ərazinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə mülki müdafiə üzrə tədbirlər sisteminin yaradılması;
- mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı mülki müdafiə planının və mülki müdafiə sahəsində əsas tədbirlərin illik planlarının hazırlanması.

35.5. İkitərəfli və çoxtərəfli hərbi-siyasi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə verilməsi sahəsində:

- tərəfdaş dövlətlərlə ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi-siyasi əməkdaşlığın davam etdirilməsi;
- təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi regionun da daxil olduğu Avroatlantik məkanda təhlükəsizlik sisteminin yaradılması üzrə səylərin dəstəklənməsi, NATO ilə qarşılıqlı maraqlar əsasında əməkdaşlığın davam etdirilməsi;
- müharibələrin və silahlı münaqişələrin qarşısının alınması, sülhün dəstəklənməsi və ya bərpası ilə bağlı dünya birliyi və onun təhlükəsizlik strukturları ilə əməkdaşlığın davam etdirilməsi;
- kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının, işlənilməsinin, istehsalının, toplanmasının, əldə edilməsinin, saxlanılmasının və ötürülməsinin qarşısının alınmasında iştirak edilməsi;
- terrorçuluğun bütün növləri ilə mübarizədə beynəlxalq birliyin səylərinin dəstəklənməsi.

36. Dinc dövrdə görülən tədbirlər ümumilikdə ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək, mümkün təhdidlərin qarşısını almaq və potensial düşməni Azərbaycan Respublikasına qarşı hər hansı bədxah əməllərdən, yaxud təcavüzkar hərəkətlərdən çəkindirmək məqsədi daşıyır.

37. Real təhdid dövründə müdafiə siyasəti çərçivəsində aşağıdakı əsas tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

37.1. Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda ölkənin, əhalinin və ərazinin, eləcə də Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin müdafiəyə hazır vəziyyətə gətirilməsi sahəsində:

- Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyətin, ümumi və ya qismən səfərbərliyin elan olunması, hərbi əməliyyatlara hazırlıq və onların keçirilməsinə dair qərarların qəbul edilməsi və icrası;

- düşmənin təcavüzkar niyyətinin vaxtında aşkarlanması, təhdid olunan istiqamətdə cəmləşdirilmiş qoşun hissələrinin tərkibinin müəyyən edilməsi və yaranmış hərbi-siyasi vəziyyətin qiymətləndirilməsi;
- ərazi və mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və onların həyata keçirilməsi;
- silahlı, siyasi, diplomatik, informasiya, iqtisadi və digər müdafiə növlərinin və üsullarının təşkili və onların əlaqələndirilməsi;
- təcavüzün dəf edilməsi məqsədi ilə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının və vətəndaşların əlaqəli fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin və ya onların hissələrinin qismən və ya tam operativ və strateji açılması, əməliyyatların yerinə yetirilməsi üçün onların tam hazırlıqlı vəziyyətə gətirilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin, o cümlədən müəssisə və təşkilatların, nəqliyyat və kommunikasiyaların hərbi vəziyyət şəraitində nəzərdə tutulmuş iş rejiminə keçirilməsi.

37.2. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, onun Konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə yönəldilən hərəkətlərin, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişəşlərin, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi, yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün təhlükə yaradan digər münafiqələrin aradan qaldırılması sahəsində:

- Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə dair qərarın qəbul edilməsi və icrası;
- daxili silahlı münafiqə rayonunun lokallaşdırılması və təcrid

edilməsi, münaqişə rayonuna bitişik ərazilərdə ictimai asayişin mühafizəsi və təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi;

- antiterror əməliyyatlarının keçirilməsi, qanunsuz silahlı birləşmələrin, terrorçu qrup və təşkilatların ləğvi, onların bazalarının, təlimmərkəzlərinin, anbar və kommunikasiyalarının məhv edilməsi;
- münaqişə rayonunda əhalidən silahların yığılması;
- qanunçuluğun və asayişin bərpası, ictimai təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi.

38. Müharibə (silahlı münaqişə) dövründə təcavüzü dəf etmək və ölkəni, əhalini və ərazini qorumaq məqsədi ilə müdafiə siyasəti çərçivəsində aşağıdakı tədbirlər görülür:

- təcavüzün dəf edilməsi üçün zəruri olan qüvvə və vasitələrin səfərbər edilməsi, müdafiə sahəsində hərbi, siyasi, diplomatik, informasiya, iqtisadi və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan Respublikası ərazisinin qorunması üzrə hərbi fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, müəssisələr, idarələr, təşkilatlar və əhali arasında təcavüzün dəf edilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, o cümlədən ərazi və mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və icrası;
- beynəlxalq təşkilatlar və bütün dövlətlər tərəfindən təcavüzkarın qınanmasına və təcridinə nail olunması.

39. Müharibə (silahlı münaqişə) dövründə görülən tədbirlər ümumilikdə düşməne əhəmiyyətli zərər vurmaq, onu silahlı münaqişəni davam etdirməkdən imtinaya və Azərbaycan Respublikası üçün əlverişli şərtlərlə siyasi tənzimləməyə keçməyə məcbur etmək məqsədi daşıyır.

40. Həm dinc, həm real təhdid, həm də müharibə (silahlı münaqişə) dövründə Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin

təmin edilməsi və ölkənin müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, konstitusiya quruluşuna, müdafiə potensialına və digər milli maraqlarına zərər vura biləcək kəşfiyyat, terror-təxribat və sair pozuculuq əməllərinin aşkarlanması, qabaqlanması və qarşısının alınması məqsədi ilə kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti həyata keçirilir.

V. Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin hərbi-strateji əsasları

41. Qlobal inkişafın müasir mərhələsi çoxistiqamətli, qarşılıqlı ziddiyyətli və eyni zamanda, cari və gələcək silahlı münaqişələrin xarakterini əsaslı surətdə dəyişdirən, bir-birini tamamlayan aşağıdakı meyllərin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur:

- geoməkanın genişliyi, mürəkkəbliyi, qeyri-sabit dinamikası, informasiya amilinin və texnoloji inkişafın durmadan artan əhəmiyyəti;
- ən yeni silahlı mübarizə vasitələrinin meydana gəlməsi, vahid informasiya məkanının formalaşması və “döyüş meydanı” anlayışının tədricən “döyüş məkanı” anlayışı ilə əvəz edilməsi;
- müharibə aparmağın keyfiyyətə fərqli fəlsəfəsinin meydana gəlməsi, yəni say, təşkilati və texnoloji baxımdan olduqca üstün düşməyə qarşı qeyri-dövlət struktur şəbəkələrinin asimmetrik hərbi fəaliyyəti.

42. Hərbi Doktrina mümkün müharibələrin, hərbi təcavüzün və terrorçuluq fəaliyyətinin ehtimalını aşağıdakı kimi qiymətləndirir:

- irimiqyaslı (həm nüvə, həm də adi) hərbi toqquşmaların təhlükəsi tam aradan qalxmasa da, sabitlik və sülh üçün əsas təhlükəni lokal müharibələr və silahlı münaqişələr təşkil edir;
- Azərbaycan Respublikasına qarşı hər hansı dövlət tərəfindən

(Ermənistan Respublikası istisna olmaqla) hərbi təcavüzün edilməsi cari mərhələdə az ehtimal olunan səviyyədədir;

- hərbi əhəmiyyətli və mühüm dövlət obyektlərinə, o cümlədən ölkə ərazisindən və qonşu dövlətlərdən keçən enerji, nəqliyyat infrastrukturuna və digər kommunikasiya qurğularına qarşı terror aktlarının həyata keçirilməsi ehtimalı artmışdır.

43. Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal altında saxlanması Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə əsas hərbi təhdid mənbəyi olaraq qalmaqdadır. Bu təhdid ilə bağlı hərbi fəaliyyətin təzələnməsinin mümkün variantları aşağıdakılardır:

- Ermənistan Respublikası tərəfindən fəal silahlı təcavüz fəzasının qəsdən təzələnməsi;
- silahlı münaqişənin idarəolunmaz dərəcədə genişlənməsi
 - atəşkəs xəttindəki lokal toqquşmaların böyüyüb daha genişmiqyaslı döyüş əməliyyatlarına çevrilməsi;
- Ermənistan Respublikasının Azərbaycanın ərazisinin bir hissəsini işğal altında saxlaması və işğal etdiyi torpaqları problemin siyasi yolla tənzimlənməsi çərçivəsində könüllü azad etməkdən daim imtina etməsi səbəbindən Azərbaycan Respublikası tərəfindən beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə məcburən hərbi gücün tətbiq edilməsi.

44. Azərbaycan Respublikasına qarşı mümkün hərbi fəaliyyət aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər:

- genişmiqyaslı müharibə;
- taktiki və əməliyyat miqyaslı döyüş əməliyyatlarının aparılmasının müxtəlif üsul və formaları;
- əks tərəfin qeyri-nizami qurumlarından və məhdud hərbi kontingentlərindən tutmuş qoşun qruplaşmaları (qüvvələri) da

daxil olmaqla, bütün hərbi-iqtisadi potensialı ilə dəstəklənən silahlı qüvvələrin geniş diapazonunun tətbiqi;

- əks tərəfin malik olduğu yüngül atıcı silahlardan tutmuş ən müasir silah və hərbi texnika nümunələri, o cümlədən informasiya və radioelektron mübarizə sistemlərinə qədər bütün silahlı mübarizə vasitələrindən istifadə;
- dövlət və hərbi idarəetmə sistemini, mühüm dövlət, iqtisadi, sosial obyektləri iflic vəziyyətə gətirmək, quruda və ərazi sularında nəqliyyat və digər strateji əhəmiyyətli obyektləri sıradan çıxarmaq məqsədilə hərbi hava qüvvələrindən istifadə edərək geniş hava əməliyyatlarının keçirilməsi;
- təxribatçı və terrorçu fəaliyyətin həyata keçirilməsi, o cümlədən daxili və xarici qüvvələr tərəfindən ölkə ərazisindən keçən enerji, nəqliyyat infrastrukturuna və digər kommunikasiya qurğularına qarşı terror və təxribat aktlarının törədilməsi.

45. Azərbaycan Respublikasına qarşı hərbi fəaliyyət ayrı-ayrı dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasına qarşı genişmiqyaslı informasiya-təbliğat kampaniyası ilə müşayiət oluna bilər.

46. Hərbi-strateji amillər Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyəti üçün mühüm meyardır. Hərbi-strateji qiymətləndirməyə əsasən Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin səmərəli təminatı üçün aşağıdakı qabiliyyətlər inkişaf etdiriləcəkdir:

- ərazinin müdafiəsi, o cümlədən dövlət sərhədlərinin və mühüm dövlət obyektləri və kommunikasiya qurğularının səmərəli mühafizəsi;
- çevik əməliyyatların keçirilməsi üçün əməliyyat-taktiki səviyyədə yüksək döyüş hazırlığının saxlanması;
- terror aktlarının qabaqlanması və qarşısının alınması üçün yüksək döyüş hazırlığının saxlanması;

- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin fəaliyyəti üçün hüquqi sistemin, komanda və idarəetmə sisteminin çevikliyinin təmin edilməsi.

VI. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin vəzifələri

47. Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizlik mühitini, real və potensial hərbi təhdidləri, eləcə də ümumi hərbi-strateji vəziyyəti qiymətləndirərək və ölkənin mövcud resurs və potensialını nəzərə alaraq, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin müasir şəraitdə hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə bütün kompleks məsələlərin həllinə maksimal dərəcədə uyğunlaşdırılmış strukturunu formalaşdırır və inkişaf etdirir.

48. Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulur:

- Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, sərhədlərinin toxunulmazlığının və milli maraqlarının silahlı müdafiəsi, dövlətə qarşı silahlı təcavüzün qarşısının səmərəli alınması və dəf edilməsi üçün zəruri hərbi qabiliyyətin yaradılması və saxlanması;
- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanının nəzarəti altında olmaqla, hərbi rəhbərliyin mərkəzləşdirilməsi və vahidliyi;
- daimi və dəyişkən geosiyasi amillərin, regiondakı hərbi-siyasi vəziyyətin mövcud durumunun və inkişaf perspektivlərinin, ölkənin coğrafi mövqeyinin və ərazi landşaftının nəzərə alınması;
- Azərbaycan Respublikasının tarixi təcrübəsindən və dünyanın müasir hərbi quruculuq təcrübəsindən səmərəli istifadə edilməsi;

- qarışıq (könüllü və çağırış üzrə) sistemə uyğun olaraq komplektləşdirmə;
- daim döyüşə və səfərbərliyə hazır vəziyyətin saxlanılması;
- strukturun, döyüş heyətinin, say tərkibinin, texniki təchizatın və səfərbərlik ehtiyatlarının səmərəli yetərliyə uyğun olması;
- hərbi qulluqçuların, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin strukturlarında qulluq edən mülki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təminatı, onların sosial müdafiəsinin və həyat səviyyəsinin təmin edilməsi;
- hərbi qulluqçuların ictimai-siyasi təşkilatların fəaliyyətində iştirakının yolverilməzliyi.

49. Hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə vəzifələr Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Hərbi Doktrinaya uyğun olaraq sıx qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirilir.

50. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin vəzifələri müdafiə siyasətinin məqsədlərinə, prioritet istiqamətlərinə və prinsiplərinə uyğundur və aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

50.1. Dinc dövrdə Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin əsas vəzifələri:

- əməliyyat şəraitinin, onun təhlükəli dəyişməsinin və Azərbaycan Respublikasına qarşı silahlı təcavüzə hazırlığın vaxtında aşkarlanması;
- Azərbaycan Respublikasına yönəlmiş hər hansı təcavüzə qarşı kifayət qədər güc və çəkilmə vasitələri potensialının yaradılması;
- səfərbərlik hazırlığı, qoşunların döyüşə hazırlığı və döyüş potensialının lokal miqyasda təcavüzün dəf edilməsini təmin edəcək səviyyədə saxlanılması;
- tərəfdaş dövlətlərin silahlı qüvvələri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli

- əməkdaşlıq xətti üzrə uyarlılıq və qarşılıqlı fəaliyyət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- əməliyyat, döyüş və səfərbərlik hazırlığı, tərbiyəvi işin plan və proqramlarının keyfiyyətli və tam həcmdə yerinə yetirilməsi, silah və döyüş (xüsusi) texnikası, maddi vəsait ehtiyatlarının döyüş tətbiqinə hazır vəziyyətdə saxlanması;
 - ölkənin müharibə şəraitinə keçirilməsi üzrə dövlət tədbirləri çərçivəsində qoşunların tam strateji açılmasına hazırlığın saxlanması;
 - Azərbaycan Respublikasının hava hücumundan müdafiəsinin mərkəzləşdirilmiş idarəetməyə əsaslanan vahid hava hücumundan müdafiə sistemi çərçivəsində təmin edilməsi, hava məkanının istifadə qaydalarına nəzarətin həyata keçirilməsi, təyin olunmuş güc və vasitələrlə döyüş növbəsinin aparılması;
 - Xəzər dənizində Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunması və təhlükəsiz iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli əməliyyat şəraitinin saxlanması, dənizin Azərbaycan Respublikasına məxsus hissəsində enerji infrastrukturuna, üzmə vasitələrinin hərəkətinə nəzarətin və onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, naviqasiya, hidroqrafiya və hidrometeorologiya təminatının həyata keçirilməsi;
 - informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
 - kommunikasiyaların texniki dəstəyinin və bərpasının təmin edilməsi;
 - ərazi müdafiəsinin təşkili;
 - mühüm dövlət obyektlərinin, kommunikasiya qurğularının, xüsusi yüklərin mühafizəsi;
 - Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi;
 - sərhədboyu zonada əhalinin, mülkiyyətin təxribətçi əməllərdən qorunması, bu cür əməllərin qarşısının alınması;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər daxilində sərhəd münaqişələrinin nizama salınması üçün tədbirlərin görülməsi;
- sərhəd rejiminin mühafizəsi;
- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində terrorçuluğa qarşı mübarizədə iştirak;
- mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi, əhalinin və ərazinin təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan qorunması;
- fəvqəladə halların məhdudlaşdırılması və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə qəza-xilasetmə və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- fəvqəladə halların baş verdiyi ərazilərdə ziyan çəkmiş əhalinin ilkin tələbat malları, müvəqqəti yaşayış və digər maddi vəsaitlər, eləcə də ilk tibbi yardım və xidmətlərlə təmin edilməsi.

50.2. Real təhdid dövründə başqa silahlı birləşmələrin vəzifə və tapşırıqları, eləcə də onların Silahlı Qüvvələrlə qarşılıqlı fəaliyyəti əvvəlcədən tərtib edilmiş planlar əsasında müəyyən edilir.

50.3. Müharibə (silahlı münaqişə) dövründə Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Ermənistan Respublikası ilə mövcud münaqişənin nizama salınması üçün təcavüzkara strateji təzyiqin artırılması, zəruri olduqda hərbi güc tətbiq etməklə münaqişənin qısa zamanda və Azərbaycan Respublikası üçün minimal itkilərlə həlli məqsədilə qoşun qruplaşmaları potensialının lazımi səviyyəyə çatdırılması;
- cəbhəboyu ərazilərdə döyüş xidmətinin aparılması və qoşun qruplaşmalarının təcavüzün dəf edilməsinə daim hazır vəziyyətdə saxlanması;

- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin qismən və ya tam strateji açılması;
- sərəhəyanı silahlı münaqişələrin lokallaşdırılması və zərərsizləşdirilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olmuş təcavüzkarın qoşun qruplaşmalarının və onun əməliyyat ehtiyatlarının darmadağın və məhv edilməsi üzrə strateji və döyüş əməliyyatlarının aparılması;
- əhalinin, iqtisadi obyektlərin və infrastrukturun düşmənin zərərvermə vasitələrinin təsirindən mühafizəsi;
- qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada hərbi və ya fövqəladə vəziyyət rejiminin saxlanılması.

51. Silahlı təcavüzün dəf edilməsi vəzifələrinin icrası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanının əmr və göstərişlərinə, habelə müvafiq planlara uyğun olaraq həyata keçirilir.

52. Silahlı Qüvvələrin birlikləri, birləşmələri və hərbi hissələri Hərbi Doktrinada müəyyən edilmiş potensial və real hərbi təhdidlərin konkret istiqamətlərinə uyğun olaraq yerləşdirilir.

53. Silahlı Qüvvələr sülhməramlı, humanitar və digər əməliyyatlarda iştirak edə bilər.

54. Sülhməramlı, humanitar və digər əməliyyatlarda iştirak üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün xüsusi təyin olunmuş birləşmə və hissələr ayrılır, onlar əlahiddə proqram üzrə hazırlıq keçirlər. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlər görülür:

- tərəfdaş silahlı qüvvələr ilə çoxtərəfli və ikitərəfli əməkdaşlıq xətti üzrə uyarlılıq və qarşılıqlı fəaliyyət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması;
- sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edən Azərbaycan

kontingentinin BMT-nin standart və prosedurlarına uyğun hazırlığının, maddi və texniki təminatının həyata keçirilməsi.

55. Sülhməramlı, humanitar və digər əməliyyatlarda iştirak edən xüsusi təyin olunmuş birləşmə və hissələr aşağıdakı əməliyyatlara cəlb oluna bilərlər:

- münaqişə tərəflərinin silahlı qruplaşmalarının ayrılması və münaqişənin siyasi yolla nizama salınması üçün zəmin yaradılması;
- beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul olunmuş sanksiyaların icrasının təmin edilməsi məqsədilə münaqişə rayonunun təcrid edilməsi;
- mülki əhaliyə humanitar yardımın çatdırılması və onun münaqişə rayonundan təxliyəsi üçün şəraitin təmin edilməsi.

56. Dəyişmiş hərbi-siyasi şəraitdə siyasi və ya əməliyyat zərurəti olduqda, Azərbaycan Respublikası sülhün dəstəklənməsi üzrə ayrı-ayrı əməliyyatlarda iştirakını dayandırmaq hüququnu özündə saxlayır.

VII. Hərbi quruculuğun inkişaf perspektivləri

57. Hərbi-strateji şəraitin qiymətləndirilməsi əsasında hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası zəruri qabiliyyətləri qoruyub saxlayır və inkişaf etdirir.

58. Mövcud və potensial təhlükəsizlik problemlərinin ən səmərəli həlli üçün tələb olunan qabiliyyətlər ölkənin mövcud insan, maliyyə və digər ehtiyatlarına uyğun olaraq inkişaf etdiriləcəkdir.

59. Qısamüddətli və ortamüddətli perspektivdə Silahlı Qüvvələrin, başqa silahlı birləşmələrin və ölkənin hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində öz səlahiyyətləri çərçivəsində iştirak edən dövlət orqanlarının qabiliyyətlərinin inkişafını aşağıdakı amillər müəyyən edəcəkdir:

- Cənubi Qafqaz regionunda mövcud siyasi və iqtisadi proseslər, eləcə də onların ortamüddətli və uzunmüddətli perspektivləri və dinamikası;
- atəşkəs xətti boyunca etibarlı əməliyyat mövqeyinin təmin edilməsi üçün Silahlı Qüvvələrin müvafiq sayı və strukturunun saxlanılması;
- Silahlı Qüvvələrin qarışıq (kənüllü və çağırış üzrə) sistemi əsasında komplektləşdirilməsi;
- başqa silahlı birləşmələrin tədricən daha çox kənüllü əsasda şəxsi heyətlə təmin edilməsi;
- hərbi komanda və idarəetmə strukturlarının daha da səmərələşdirilməsi və müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğunlaşdırılması, eləcə də silah və avadanlığın müasirləşdirilməsinin Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələrin şəxsi heyətinin təlim və tədrisinin təkmilləşdirilməsi prosesində vahid yanaşmaların tətbiqi ilə paralel həyata keçirilməsi.

60. Ümumi təhlükəsizlik mühitinin mümkün dəyişikliyi mərkəzləşdirilmiş vahid rəhbərliyin saxlanılması və demokratik nəzarətin təmin edilməsi şərti ilə ortamüddətli və uzunmüddətli perspektivdə Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin təşkilati strukturlarının daha da təkmilləşdirilməsini zəruri edə bilər.

61. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin hazırkı mərhələdə və ortamüddətli perspektivdə əsas quruculuq, inkişaf və hazırlıq prioritetləri aşağıdakılardır:

- mürəkkəb və sürətlə dəyişən əməliyyat şəraitində müasir müdafiə və hücum əməliyyatlarının aparılması bacarığına yiyələnmə;
- asimmetrik silahlı mübarizə formalarını, metodlarını və vasitələrini tətbiq edən düşməyə qarşı konseptual və effektiv praktiki müqavimət üsullarının işlənib hazırlanması;

- qoşunların (qüvvələrin) əməliyyat, səfərbərlik və döyüş hazırlığı keyfiyyətinin, onlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin, silaha, hərbi texnikaya və onların effektiv tətbiqi üsullarına yiyələnmə səviyyəsinin artırılması, qoşunların (qüvvələrin) fasiləsiz və dayanıqlı idarə edilməsinin, döyüş növbəsi və döyüş xidmətinin təkmilləşdirilməsi;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin əməliyyat qabiliyyətinin və xüsusi informasiya əldə etmə bacarığının inkişafı;
- vahid idarəetmə, nəzarət, rabitə və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin inkişaf etdirilməsi;
- müdafiə sahəsində dövlət idarəçiliyinin, o cümlədən müharibə dövründə Silahlı Qüvvələr ilə başqa silahlı birləşmələr arasında qarşılıqlı fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması üçün təşkilati-struktur islahatlarının aparılması;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin informasiya müharibəsi şəraitində tətbiqi, o cümlədən informasiya müharibəsi vasitələrindən müdafiə üzrə müvafiq potensialın inkişafı;
- xüsusi təyinatlı qüvvələrin inkişaf etdirilməsi, onların yüksək döyüş qabiliyyətinin və çevikliyin təmin edilməsi, şəxsi heyətin əməliyyatlar zamanı fiziki müdafiəsi və sağlamlığının qorunması sahəsində potensialın gücləndirilməsi;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin qarşılıqlı fəaliyyəti çərçivəsində əlaqələndirmənin təkmilləşdirilməsi;
- NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən, o cümlədən Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planından istifadə edilməsi;
- beynəlxalq əməkdaşlıq formatında əməliyyat uyarlılığına nail

olunması, sülhməramlı fəaliyyətdə iştirak edilməsi, NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində tədbirlərin, beynəlxalq əməliyyat və təlimlərin həyata keçirilməsi üçün xüsusi seçilmiş şəxsi heyətin hazırlanması;

- hərbi intizamın daim möhkəmləndirilməsi;
- şəxsi heyətin peşəkarlığının daim yüksəldilməsi, hərbi təhsil müəssisələrində kadrların hərbi-elmi əsaslarla hazırlanmasının müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi;
- peşəkar xidmət hərbi qulluqçularının sayının tədricən artırılması hesabına komplektləşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- vətəndaşların hərbi xidmətə məqsədyönlü hazırlığı, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin ehtiyatının hərbi hazırlığının saxlanılması, habelə əhalinin ərazi və mülki müdafiə məsələlərinin həllinə hazırlığı;
- şəxsi heyətdə Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına, Hərbi anda sədaqətin, habelə öz Vətəninin tarixinə və ənənələrinə dərin hörmətin, Vətənin müdafiəsi üçün yüksək şəxsi məsuliyyətin formalaşdırılması, gənclərdə hərbi xidmətə marağın artırılması;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin hərbi qulluqçularının və mülki işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və onların həyat şəraitinin daim yaxşılaşdırılması.

62. Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin səmərəli təmin edilməsi məqsədilə Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin, eləcə də hərbi təhlükəsizliyi təmin etməkdə iştirak edən dövlət orqanlarının hərbi-iqtisadi, hərbi-texniki və digər ehtiyaclarının ödənilməsi üçün təchizat siyasəti formalaşdırılır və həyata keçirilir.

63. Təchizat siyasəti Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı

birləşmələrin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının müdafiə təyinatlı məhsullara (hərbi texnika, silah, mühəndis texnikası, onların ehtiyat hissələri, döyüş sursatları və digər müdafiə təyinatlı məhsullar və sair materiallar, işlər və xidmətlər) olan ehtiyacının təmin edilməsi sahəsində tədbirləri əhatə edir.

64. Təchizat siyasəti aşağıdakıların təmin edilməsinə yönəlmişdir:

- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının müdafiə təyinatlı məhsullara olan ehtiyacını əks etdirən Dövlət Müdafiə Sifarişi Proqramının hazırlanması və icrası;
- Dövlət Müdafiə Sifarişi Proqramına uyğun olaraq yeni texnologiyaların alınması və müasir istehsal sahələrinin yaradılması;
- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının döyüş potensialının yüksək hazırlıq səviyyəsində saxlanmasına texniki dəstəyin göstərilməsi.

65. Dövlət Müdafiə Sifarişi Proqramı Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında və Hərbi Doktrinada göstərilmiş təhdid və risklərə uyğun olaraq müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə müdafiə təyinatlı məhsulların sifarişçiləri tərəfindən qısamüddətli və ortamüddətli perspektiv üçün müəyyən edilmiş ehtiyacları özündə əks etdirir.

66. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının müdafiə təyinatlı keyfiyyətli məhsullara olan ehtiyacını davamlı və müstəqil şəkildə

təmin etmək məqsədilə yerli elmi-texniki, texnoloji və istehsal potensialı hesabına milli müdafiə sənayesi inkişaf etdirilir.

67. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mövcud ehtiyatların səmərəli istifadəsi və yeni müasir texnologiyaların tətbiqi məqsədilə özəl sərmayələrin və sahibkarlığın müdafiə sənayesinə cəlb edilməsi bu sahədə həyata keçirilən islahatlar və kompleks yenidənqurma prosesinin tərkib hissəsi olacaqdır.

68. Müdafiə sənayesi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə inkişaf etdirilir.

69. Hərbi təhlükəsizliyin səmərəli təmin edilməsi məqsədilə ölkə ərazisində hərbi infrastruktur obyektləri inkişaf etdirilir.

70. Azərbaycan Respublikasının müdafiə sənayesinin inkişaf proqramı iki istiqamət üzrə həyata keçirilir:

- Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin müdafiə təyinatlı məhsullara olan zəruri ehtiyaclarının ödənilməsi;
- istehsal olunan müdafiə məhsullarının yerli və dünya bazarlarında rəqabətə davamlılığını təmin etmək məqsədilə müdafiə sənayesində müasir texnologiyaların tətbiqi, xidmət infrastrukturunun yaradılması, eləcə də yerli və beynəlxalq sifarişçilərə satış və texniki modernləşdirmə xidmətlərinin göstərilməsi.

71. Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi üçün Dövlət Müdafiə Sifarişi Proqramına uyğun olaraq, yeni texnologiyaların alınması və müasir istehsal sahələrinin yaradılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası tərəfdaş dövlətlərlə hərbi-texniki əməkdaşlıq əlaqələri qurur və genişləndirir.

72. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hərbi-texniki əməkdaşlığı milli qanunvericiliyə və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq

müqavilələrə, eləcə də hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun olaraq həyata keçirilir.

VIII. Yekun müddəalar

73. Azərbaycan Respublikası Hərbi Doktrinanı bəyan edərək ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə riayət etdiyini bir daha təsdiq edir.

74. Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında və Hərbi Doktrinada insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması üçün müəyyən edilmiş strateji məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq, Silahlı Qüvvələrin və başqa silahlı birləşmələrin strukturunu, fərdi təyinatını, vəzifə bölgüsünü, səmərəli döyüş və müdafiə qabiliyyətlərinin inkişafı üçün tələb olunan ehtiyatları təhlil edən və qiymətləndirən Strateji Müdafiə İcmalı və digər konseptual sənədlər hazırlanacaqdır.

75. Hərbi Doktrina Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühitinin daim dəyişən dinamikası nəzərə alınmaqla, yenidən baxılma, dəqiqləşdirmə və əlavələr üçün açıq sənəddir.

**İstifadə olunmuş mənbələr, ədəbiyyat və informasiya
ehtiyatlarının siyahısı**

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Rəsmi nəşr. Bakı, 2009
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat (I-XXIV cildlər). <http://heydaraliyev.preslib.az>
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı, 1997
4. Əliyev İ. “Təbii sərvətlərin təhlükəsizliyi və dəyişən global güc” mövzusunda keçirilən Münhen Beynəlxalq Təhlükəsizlik konfransında çıxışı// “Azərbaycan” qəzeti, 7 fevral 2010-cu il
5. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı, 2004, 264 s.
6. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı, 2005, 256 s.
7. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: Tammətli elektron materiallar məcmuəsi. <http://www.elibrary.az/docs/karabakh/gl1.pdf>
8. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. Bakı, 1998, 137 s.
9. Əhmədov M. Azərbaycan: yeni neft erası və beynəlxalq siyasət. Bakı, 1997, 124 s.
10. Əzimli A. Azərbaycan - NATO münasibətləri (1992-2000). Bakı, 2001, 226 s.
11. Fətəliyev M., Qasımlı M. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. II hissə. Bakı, 2008, 344 s.
12. Həsənov C. SSRİ-Türkiyə: soyuq müharibənin sınaq meydanı. Bakı, 2005, 544 s.

13. Həsənov Ə. M. Azərbaycan və ATƏT: Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı, 1996, 80 s.
14. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, 1998, 315 s.
15. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük. Bakı, 2005, 752 s.
16. Həsənov Ə.M. Dünya ölkələrinin enerji siyasəti və Azərbaycanın yeni neft strategiyası //Azərbaycanda milli siyasət və strateji inkişaf XXI əsrin astanasında. Bakı, 2005, s. 3 - 16
17. Həsənov Ə.M. Geosiyasət. Dərslük. Bakı, 2010, 604 s.
18. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti (Regional təhlükəsizlik) //Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası. Bakı, 2006, s. 59 - 76
19. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev Azərbaycanın xarici siyasət strategiyasının yaradıcısıdır //Heydər Əliyev yolu: Azərbaycan inkişafın yeni mərhələsində. Bakı, 2007, s. 351 - 367
20. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu təlimi // Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, 2008, s. 391 - 401
21. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyevin xarici siyasətində nəqliyyat-kommunikasiya və enerji dəhlizləri məsələsi //Heydər Əliyev ideyaları XXI əsrdə. Azərbaycanın inkişaf yolu. Bakı, 2009, s. 326 - 342
22. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədləri, vəzifələri və icra mexanizmləri //Heydər Əliyev və inkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, 2010, s. 32-48
23. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişafı:

- mövcud vəziyyət və perspektivlər // “Geostrategiya” jurnalı, mart 2011-ci il, s.10-20
24. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinə konseptual yanaşma // “Geostrategiya” jurnalı, iyul 2011-ci il, s. 3-7
 25. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişafı // Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasirləşmə strategiyası. Bakı, 2011, s.31-43
 26. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyevin geosiyasi təlimi: XXI əsrdə Azərbaycanın əsas geosiyasi vəzifələri və perspektivləri // “Geostrategiya” jurnalı, aprel 2011-ci il, s.3-18
 27. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində (1991-1997-ci illər). Bakı, 1998, 138 s.
 28. İsmayılov F. Qarabağ konfliktini ABŞ-ın global siyasəti kontekstində. Bakı, 2001, 150 s.
 29. Qasımov M. Birinci Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914 – 1918-ci illər). III hissə. Bakı, 2004, 532 s.
 30. Qəndilov S. Dövlətçilik təfəkkürü, idarəçilik məharəti. Dərs vəsaiti. Bakı, 2009, 432 s.
 31. Qəndilov S. Müstəqillik illərinin düşüncələri. Bakı, 2006, 500 s.
 32. Mahmudov Y. Azərbaycan: beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi (dövlətlərarası müqavilələr və digər xarici siyasət aktları). I cild. Bakı, 2009, 512 s.
 33. Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı, 2003, 248 s.
 34. Mehdiyev R. Azərbaycan 2003-2008: zaman haqqında düşüncələr. Bakı, 2009, 240 s.
 35. Mehdiyev R. Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı, 2001, 273 s.
 36. Mehdiyev R. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. Bakı, 2000, 286 s.

37. Mehdiyev R. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri. Bakı, 2000, 204 s.
38. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. Bakı, 2008, 215 s.
39. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. 2 cildə. I cild. Bakı, 2006, 624 s.
40. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. 2 cildə. II cild. Bakı, 2006, 672 s.
41. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. 2 cildə. I cild. Bakı, 2008, 582 s.
42. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. 2 cildə. II cild. Bakı, 2008, 344 s.
43. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005, 463 s.
44. Mehdiyev R. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşünərkən. Bakı, 2008, 791 s.
45. Mehdiyev R. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı, 2006, 583 s.
46. Məmmədov H. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Dərslük. Bakı, 2010, 568 s.
47. Nəsimov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı, 2006, 310 s.
48. Papava V. “Qafqaz tandemi”nin yaradılması və inkişafı // “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s.101
49. Paşayev H. Bir səfirin manifesti. Bakı, 2007, 248 s.
50. Petersen A. Azərbaycanın Avroatlantik baxışları // “Azerbaijan Focus” jurnalı, №2, 2010-cu il, s.197-198
51. Piriyev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik. Bakı, 2005, 545 s.
52. Raar A., Riider S. Azərbaycanın Qara dəniz – Xəzər hövzəsi

- regionunda geosiyasi rolu// “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s.45
53. Vəliyeva S. Azərbaycançılıq milli ideologiya və ədəbi-estetik təlim kimi. Məsələnin qoyuluşuna dair. Bakı, 2002, 140 s.
54. Vəliyeva Sona. Milli dövlətçilik hərəkatının yüksəlişi və Xalq Cümhuriyyəti dövründə azərbaycançılıq ideyası. Bakı, 2003, 128 s.
55. Virminqhaus R.F. Azərbaycanın xarici və təhlükəsizlik siyasəti// “Azerbaijan Focus” jurnalı, №1, 2009-cu il, s.103

Türk dilində

1. Cemilli Elnur. ABD'nin Güney Kafkasya politikası. İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 192 s.
2. Dedeoğlu Beril. Uluslararası güvenlik ve strateji. İstanbul, Derin, 2003, 289 s.
3. Demir Ali Faik. Türk dış politikası perspektifinden Güney Kafkasya. İstanbul, Bağlam, 2003, 358 s.
4. Gürsoy Barış. Soğuk savaştan günümüze asimetrik tehdit. İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, 208 s.
5. Karabayram Fırat. Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası. Ankara, Atılım Üniversitesi, 2007, 357 s.
6. Kasım Kamer. Uluslararası güvenlik sorunları. Ankara, ASAM, 2004, 307 s.
7. Levent Şen. Türkiye ve Güney Kafkasya gerçeği: soğuk savaş sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası. Ankara, Ürün Yayınları, 2009, 205 s.
8. Öymen Onur. Ulusal çıkarlar: küreselleşme çağında ulus-devleti korumak. İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, 484 s.
9. Yılmaz Hasan, Kaşıkçı Nihat. Tarihin sıkıştığı coğrafya: Kuzey ve Güney Kafkaslar. Ankara, Elips kitap, 2006, 217 s.

Rus dilində

1. Аббасов А.Ф. Роль внутреннего производства в обеспечении продовольственной безопасности Азербайджанской Республики //Проблемы современной экономики, 2005, № 3-4, с. 350-354
2. Арбатов А. Г. Национальная идея и национальная безопасность //Внешняя политика и безопасность современной России. Том I. Московский общественный научный фонд. М., 1999, с.195-247
3. Артемова А.Н. Формирование системы обеспечения экономической безопасности на корпоративном уровне //Микроэкономика, 2010, №1, с.129-136
4. Архитектура евроатлантической безопасности. Под ред. И.Ю.Юргенса, А.А.Дынкина, В.Г.Барановского. М., «Эко-Информ», 2009, 124 с.
5. Бабаева З. Г. Внутренняя безопасность в системе национальной безопасности Азербайджана в современных условиях //Политика и общество, № 1, 2009, с. 21-26
6. Багири В.Д. К вопросу о полномочиях президентов Азербайджанской Республики и США в сфере обеспечения национальной безопасности //Юридические науки, 2009, № 3, с. 27-30
7. Багиров Э. М. Приоритеты внешней политики Ирана и проблемы региональной безопасности на Южном Кавказе на рубеже XX-XXI вв. Дис.... канд. ист. наук. М., 2006 г.
8. Баранец В.Н. Генштаб без тайн. М., 1999
9. Бармен Скотт. Разработка правил информационной безопасности. М., «Вильямс», 2002, 208 с.
10. Белов Е.Б., Лось В.П. и др. Основы информационной безопасности. Учебное пособие для вузов. М., «Горячая

- линия – Телеком», 2006, 544 с.
11. Бжезинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. М., 2004, с. 136-137
 12. Богомолов В.А., Барикаев Е.Н. и др. Экономическая безопасность. М., «ЮНИТИ-ДАНА», 2009, 228 с.
 13. Боровский Ю.В. Энергетическая безопасность Российской Федерации в рамках СНГ // Аналитические записки НКСМИ, 2005, № 4, с.16-30
 14. Бурков В.Н., Щепкин А.В. Экологическая безопасность. М., ИПУ РАН, 2003, 92 с.
 15. Быков О.Н. Международная безопасность: прошлое, настоящее, будущее. М., ИМЭМО РАН, 2006, 219 с.
 16. Быстрова А.К. Проблемы транспортной инфраструктуры и экологии в Каспийском регионе (добыча и экспортные перевозки углеводородов). М., ИМЭМО РАН, 2009, 96 с.
 17. Валлерстайн И. Анализ мировых систем. М., «Университетская книга», 2006, 186 с.
 18. Велиев Е. Каспий остается проблематичным // газ. «Зеркало», 26 января 2010 г.
 19. Вершинина Д.Б. «Конфликт цивилизаций» в региональном преломлении: Кавказ и Балканы // Полис, 2007, № 4, с. 146–157
 20. Внешние связи стран Прикаспия в условиях глобального кризиса и интересы России. Отв. ред. Г.И. Чуфрин. М., ИМЭМО РАН, 2010, 131 с.
 21. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М., «Международные отношения», 2001, 464 с.
 22. Гаджиев К.С. Кавказский узел в геополитических приоритетах России. М., «Логос», 2010, 532 с.
 23. Гасанов А.М. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку, 2007, 704 с.

24. Гасанов А.М. Внешняя политика Азербайджана и новые принципы организации мира после 11-го сентября // Цивилизация и террор. Баку, 2002, с. 37 – 50
25. Гегелашвили Н. А. Каспийский регион в контексте Российско-Американских отношений // США - Канада. Экономика, политика, культура, 2009, №12, с. 33-46
26. Гегелашвили Н.А. Политика Вашингтона в государствах Южного Кавказа и Центральной Азии // США – Канада: экономика, политика, культура, 2007, № 5, с. 35–60
27. Гобл П. Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству // Центральная Азия и Кавказ, 2008, № 3–4, с.177–181
28. Государственный доклад «О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году». М., 1993
29. Гусев Л.Ю. Россия - Азербайджан: энергетический диалог. Новое развитие ситуации после конфликта в Южной Осетии// Информационно-Аналитический Центр МГУ-РГГУ, 12.02.2009 г.
30. Гушер А. Кавказское прозрение // Азия и Африка сегодня, 2009, №2, с.18-24
31. Гушер А. Стратегия США в Каспийском регионе// Азия и Африка сегодня, 2003, №5, с.16 - 22
32. Гушер А. Азербайджан. Стратегические приоритеты: расчеты и реальность // Азия и Африка сегодня, 2000, №10, с. 9-12
33. Гушер А. Стратегия национальной безопасности России на юге// Азия и Африка сегодня, 1997, №1, с.28-35
34. Гушер А. Южный Кавказ, Америка, НАТО // Азия и Африка сегодня, 2005, №10, с.10-16
35. Гюль У. Политика Турции в отношении Закавказья и тюркоязычных республик Центральной Азии //

- Дипломатическая служба, 2006, № 5, с. 73–89
36. Давутоглу Ахмет. Внешняя политика Турции и Россия // Россия в глобальной политике, 2010, №1, с. 60-70
 37. Дарабади П. Глобализация и геополитические процессы в Центральной Евразии // Центральная Азия и Кавказ, 2006, № 3, с. 7–13
 38. Дегоев В. Кавказ между бывшим Востоком и нынешним Западом /Дружба народов, 2008, № 6, с. 159-162
 39. Добаев И. Глобальная конкуренция на Кавказе //Ориентир, 2008, №7, с. 9-13
 40. Добаев И. Прикаспийский регион: перспективы развития // Ориентир, 2007, №1, с. 12-15
 41. Добаев И. Кавказский макрорегион в фокусе геополитических интересов мировых держав: история и современность // Южный Научный Центр РАН. Ростов на Дону, 2007, 207 с.
 42. Дугин А. Геополитика постмодерна. СПб., «Амфора», 2007, 789 с.
 43. Дюрре М. Э. Проблемы турецко-российских отношений в новой системе международной безопасности //Азия и Африка сегодня, 2007, №4, с. 50-54
 44. Жизнин С. В поисках интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа) // «Независимая газета», 12 января 2010 г.
 45. Забурдаева Е.В. Информационная безопасность в современном обществе (анализ зарубежного опыта) // Труд и социальные отношения, 2008, № 8, с. 133-140
 46. Завьялова Е.Б. Национальная экономическая безопасность // Внешнеэкономические связи, 2005, № 5, с. 54-55
 47. Захаров В.А. Продвижение НАТО на Южный Кавказ: реалии последних лет // Современный Кавказ:

- геополитический выбор. Сборник научных статей. Ред. В.В. Дегоев, В.Н. Панин. Пятигорск, ПГЛУ, 2009, с. 331–378
48. Изотов В.С. Особенности формирования геополитической стратегии России в постсоветский период (концептуальный аспект). Автореф. дис.... канд. полит. наук. М., 2009 г.
 49. Йигаталиев Ш. О некоторых моделях отношений между США, КНР и РФ в контексте стратегии в Центральной Азии и на Кавказе // Центральная Азия и Кавказ, 2007, №2, с. 50–60
 50. Кавказ в российской политике: история и современность. Материалы междунар. науч. конференции. Москва, 16–17 мая 2006 г. / МГИМО(У) МИД России, Центр Кавказских исследований. Под ред. В.В. Дегоева. М., «Русская панорама», 2007, 239 с.
 51. Кан Сам Гу. Этно-национальные конфликты в Закавказье и Центральной Азии в контексте их геополитического положения. М., 2005, ИМЭМО РАН, 198 с.
 52. Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной// «Независимая газета», 19 ноября 2010 г.
 53. Киссинджер Генри. Дипломатия. М., «Ладомир», 1997, 903 с.
 54. Киссинджер Генри. Нужна ли Америке внешняя политика? // Геополитика. Антология. М., 2006, с. 562-568
 55. Колосов В., Мироненко Н. Геополитика и политическая география. М., «Аспект-пресс», 2001, 509 с.
 56. Корнилов А., Сулейманов А. Евразийская дипломатия Анкары //Международная жизнь, 2010, № 4, с. 68-76
 57. Крамаренко А. В. Геоэкономические конфликты в топливно-энергетической сфере Каспийского региона // Вестник Московского университета. Серия «География»,

- 2010, №1, с. 64-71
58. Крутских А., Федоров А. О международной информационной безопасности // Международная жизнь, 2000, №2, с. 37-48
59. Кудряшова Ю. Государства Южного Кавказа в Европейской политике соседства // Аналитические записки НКСМИ, 2008, № 6, с. 31-39
60. Кузнецов Ю., Никольский В. Введение в теорию национальной безопасности. М., 2004, 395 с.
61. Кукушкина А.В. Экологическая безопасность, разоружение и военная деятельность государств: международно-правовые аспекты. М., «ЛКИ», 2008, 176 с.
62. Кулагин В.М. Международная безопасность. Учебное пособие для студентов вузов. М., «Аспект Пресс», 2006, 319 с.
63. Ланда К.Г. Влияние глобализации на Каспийский регион //Современные проблемы науки и образования, 2008, № 3, с. 57-62
64. Ланда К.Г. Геополитические проблемы Каспийского региона //Власть, 2010, № 5, с. 117-120
65. Ланцов В.М., Хамзин Д.М., Шандра К.А., Капранова М.Н. Национальная безопасность — сущность, основы теории и практического анализа. Казань, «Новое знание», 2003, 194 с.
66. Логунов А.Б. Региональная и национальная безопасность. М., «Вузовский учебник», 2009, 432 с.
67. Луков В., Остин Г., Хенниг О., Барановский В. Евроатлантическая безопасность: путь в будущее // Международная жизнь, 2009, № 11, с. 4-14
68. Лунев С. Центральная Азия и Южный Кавказ как геополитические регионы и их значение для России //

- Центральная Азия и Кавказ, 2006, № 3, с. 14–27.
69. Лутовинов В.И. К проблеме формирования стратегии национальной безопасности России //Власть, 2008, № 10, с. 13-21
70. Магеррамов А.А. Вопросы участия Азербайджанской Республики в конвенциях по охране окружающей среды // Евразийский юридический журнал, 2009, № 17, с. 55-62
71. Магеррамов А.А. Двустороннее сотрудничество Азербайджанской Республики с международными организациями в сфере экологической безопасности // Вопросы гуманитарных наук, 2010, № 1, с. 139-147
72. Магомедов А. М. Энергетическая и транзитная геополитика «Большого Каспия» //Свободная мысль, 2009, № 2, с. 83-98
73. Малышева Д. Кавказский узел мировой политики // Свободная мысль, 2008, № 10, с. 19–30
74. Малышева Д. Конфликты в Каспийском регионе и меняющаяся Россия //Вестник Евразии, 2002, №2, с. 75-99
75. Малышева Д. Центральная Азия и Южный Кавказ: региональная безопасность в эпоху нового миропорядка // Россия и мусульманский мир, 2004, №11, с. 37-47
76. Малышева Д. Южная Евразия в стратегии США //Мировая экономика и международные отношения, 2005, №8, с. 33-42
77. Маринченко А. В. Геополитика. Учебное пособие. М., «ИНФРА», 2009, 429 с.
78. Маркедонов С. Азербайджан в «Большой Игре» на Кавказе //Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы, 2005, №17, с. 9-11

79. Меликли Г. Стратегия национальной безопасности в государственном строительстве Азербайджанской Республики //Современные гуманитарные исследования, 2010, №2, с. 309-312
80. Миронов Н.В. Международная энергетическая безопасность. М., МГИМО, 2003, 165 с.
81. Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире. Материалы семинара. Отв. ред. К.С. Гаджиев, Г.В. Каменская, Э.Г. Соловьев. М., ИМЭМО РАН, 2003, 128 с.
82. Ниязов Н.С. Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы. Санкт-Петербург, 2010, 208 с.
83. Нуриев Э. Ни мира, ни войны: геополитическая игра на Кавказе продолжается //Центральная Азия и Кавказ, 2000, №6, с. 7-19
84. Нуриев Э. Внешнеполитическая стратегия Азербайджана и проблемы национальной безопасности// Центральная Азия и Кавказ, 2003, №4, с.20 - 27
85. Ознобищев С. Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития// Россия в глобальной политике, 2009, №1, с. 179-181
86. Папаева В. «Центральная Кавказия» вместо «Центральной Евразии» // Центральная Азия и Кавказ, 2008, № 2, с. 33–48
87. Период полураздела // газ. «Коммерсант», 19 ноября 2010 г.
88. Петров С. П. Каспийская нефть как фактор мировой и региональной политики (конец XX - начало XXI вв.). Дис. ... канд. ист. наук. М., 2005 г.

89. Права человека. Сборник международных документов. Варшава, 2001, с.85; Прогрессивный блок НАТО// газ. «Известия, 22 ноября 2010 г.
90. Раджабли А. Национальные интересы и международная безопасность. Баку, 2004, 400 с.
91. Редкоус В.М. Правовое регулирование обеспечения национальной безопасности в Республике Азербайджан //Вестник Московского университета МВД России, 2008, № 2, с. 190-193
92. Рзаев И.Б. Вооруженные силы Азербайджана как составляющая государственной системы обеспечения национальной безопасности //Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Международные отношения», 2006, № 2, с. 41-49
93. Салимов С.М. Энергетические индикаторы устойчивого развития Азербайджана – экологический аспект // Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом, 2010, № 3, с. 47-52
94. Самедов А. Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе. Баку, 2007, 191 с.
95. Семедов С. Кавказ во внешней политике США // Обозреватель, 2007, № 8, с. 68-78
96. Семедов С. Основные аспекты современной политики Турции на Кавказе //Вестник Московского университета. Серия «Социология и политология», 2008, № 2, с. 39-52
97. Соловьев Э.Г. Национальные интересы и основные политические силы современной России. М., «Наука», 2004, 198 с.
98. Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья. Отв. ред. чл.-

- корр. РАН Г. И. Чуфрин. М., ИМЭМО РАН, 2009, 139 с.
99. Старченков Г. Каспийская нефть в региональной экономике и мировой политике // Центральная Азия и Кавказ, 2006, № 1, с. 7-15
100. Степанов Е.А., Корнеев И.К. Информационная безопасность и защита информации. М., «ИНФРА», 2001, 304 с.
101. Стратегическая стабильность после холодной войны. М., ИМЭМО РАН, 2010, 60 с.
102. Сулейманов А.В. Политика Турции и Ирана в Закавказье: сопоставительный анализ // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Международные отношения», 2010, № 1, с. 53-59
103. США в поисках ответов на вызовы XXI века (социально-экономический аспект). Под ред. Э.В. Кириченко. М., ИМЭМО РАН, 2010, 290 с.
104. Федоров Ф.В. Информационная безопасность в мировом политическом процессе. М., МГИМО-Университет, 2006, 220 с.
105. Федулова Н. Правовой статус Каспийского моря: позиции прибрежных государств // Мировая экономика и международные отношения, 2008, № 8, с. 68-75
106. Центральная Азия. Кавказ. Балканы: региональные подсистемы и региональные проблемы безопасности. Дипломат. акад. МИД России, Ин-т актуальных междунар. проблем. Под ред. Г.А. Рудова, Е.Г. Пономаревой. М., «Научная книга», 2005, 479 с.
107. Чернявский С. И. Формирование внешнеполитической стратегии Азербайджана (1988-2003). Дис. ... д-ра ист. наук. М., 2004 г.

108. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. СПб., 1911
109. Шатунов А.А. Диверсификация энергетических поставок в геополитическом измерении. Автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 2008 г.
110. Эжиев И. Политические риски в Кавказско-Каспийском регионе // Власть, 2007, № 5, с. 18–22
111. Экологические проблемы добычи и транспортировки углеводородов Каспия и каспийского региона. М., ИМЭМО РАН, 2004, 132 с.
112. Явчуновская Р. А. Глобальная и региональная безопасность. Курс лекций. М., «РАГС», 2009, 184 с.
113. Язькова А. Государства Закавказья и Россия в новом геополитическом измерении // Россия и современный мир, 2003, №2, с. 97 – 106

İngilis dilində

1. Allison Graham T. U.S. policy on Caspian energy development and exports: mini-case and illustrative paradigm. Cambridge, MA: Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Caspian Studies Program, 2001, 27 p.
2. Central Asia and the South Caucasus: reorientations, internal transitions, and strategic dynamics: conference report. Washington, D.C: National Intelligence Council, 2000, 85 p.
3. Chandler William. Energy and Environment in the Transition Economies. Between Cold War and Global Warming. Westview Press, 2000, 248 p.
4. Crandall Maureen S. Energy, economics, and politics in the Caspian region: dreams and realities. Westport, CT: Praeger Security International, 2006, 245 p.
5. Croissant Cynthia. Azerbaijan, oil and geopolitics. NY: Science Publishers, 1998, 117 p.
6. De Waal Thomas. The Caucasus: an introduction. Oxford University Press, 2010, 259 p.
7. Doug Stokes and Sam Raphael. Global energy security and American hegemony. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press, 2010, 280 p.
8. Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus / edited by Robert Ebel and Rajan Menon. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, 267 p.
9. Energy and security: toward a new foreign policy strategy / edited by Jan H. Kalicki and David L. Goldwyn. Johns Hopkins University Press, 2005, 604 p.
10. Hooman Peimani. Conflict and security in Central Asia and the Caucasus. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO, 2009, 373 p.

11. Nation R. Craig. Russia, the United States, and the Caucasus. Strategic Studies Institute, 2007, 40 p.
12. Oil and geopolitics in the Caspian Sea Region / edited by Michael P. Croissant and Bülent Aras; foreword by Patrick Clawson. Westport, Conn: Praeger, 2000, 305 p.
13. Security sector governance in Southern Caucasus: challenges and visions / Study Groups, Regional Stability in Southern Caucasus. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2004, 214 p.
14. Svante E. Cornell. Geopolitics and strategic alignments in the Caucasus and Central Asia // *Jurnal of International Affair*, june-august 1999
15. The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: oil window to the West / edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell. Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute; Uppsala, Sweden: Silk Road Studies Program, 2005, 150 p.
16. The security of the Caspian Sea Region / edited by Gennady Chufrin. Oxford University Press, 2001, 375 p.
17. The South Caucasus: a challenge for the EU / edited by Dov Lynch. Paris: Institute for Security Studies, 2003, 205 p.

İnternet ehtiyatları

Azərbaycan dilində

- 1. Azərbaycan Prezidentinin rəsmi saytı**
<http://www.president.az/>
- 2. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi**
Elektron kitabxana: ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxış, müsahibə, görüş, bəyanat və məktublarının mətni
<http://www.aliyev-heritage.org/>
- 3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası**
<http://www.preslib.az/>
- 4. Azərbaycan Respublikası normativ hüquqi aktlarının rəsmi mətnləri**
<http://e-qanun.az/>
- 5. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi**
<http://www.mns.gov.az/>
- 6. Xarici İşlər Nazirliyi**
<http://www.mfa.gov.az/>
- 7. Nəqliyyat Nazirliyi**
Nəqliyyat siyasəti, nəqliyyat dəhlizləri
<http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=138>
<http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=119>

8. Sənaye və Energetika Nazirliyi

Hesabatlar

<http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?s=9;s2=1>

9. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

<http://www.eco.gov.az/>

10. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Staretji

Araşdırmalar Mərkəzi

Nəşrlər

<http://sam.gov.az/nesrler>

11. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Dissertasiyalar, dövri nəşrlər

<http://www.science.gov.az/az/referat.php>

<http://www.science.gov.az/az/cat.php?fid=publications>

12. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Elektron Kitabxana

<http://www.anl.az/el.php>

Rus dilində

- 1. Московский государственный институт международных отношений**
Публикации
<http://www.mgimo.ru/publications/index.phtml>
- 2. Институт международных организаций и международного сотрудничества Государственного университета – Высшей школы экономики**
Монографии, Вестник международных организаций
<http://www.iori.hse.ru/publications/monograf.shtm>
<http://www.iori.hse.ru/publications/herald.shtm>
- 3. Институт проблем международной безопасности РАН**
Международные договоры и соглашения, стратегическое управление в сфере обороны и безопасности
<http://www.ipmb.ru/index.html>
- 4. Институт мировой экономики и международных отношений РАН**
<http://www.imemo.ru/>
- 5. Институт США и Канады РАН**
Журналы:
«США - Канада: экономика, политика, культура»
<http://www.iskran.ru/journal>

«Россия и Америка в XXI веке»
<http://www.rusus.ru/>

6. **Институт экономики РАН**
Книги, монографии, сборники
<http://inecon.ru/ru/index.php?go=Content&id=25>
7. **Институт Европы РАН**
Доклады, книги, журнал «Современная Европа»
<http://www.ieras.ru/info8.htm>
8. **Социологический институт РАН**
Книги, публикации
<http://www.si.ras.ru/index.php?pid=9&lid=1>
9. **Институт всеобщей истории РАН**
Публикации, авторефераты и программы
<http://www.igh.ru/>
10. **Научная электронная библиотека – диссертации и авторефераты**
<http://www.scholar.ru/>
11. **Научная электронная библиотека LIBRARY.RU**
<http://elibrary.ru/defaultx.asp>
12. **Научные ресурсы - Научная литература в интернете**
<http://www.scintific.narod.ru/literature.htm>
13. **Электронная библиотека - книги, журналы, диссертации, авторефераты**
<http://www.lib.ua-ru.net/>

14. **Электронный каталог библиотек МГУ**
<http://www.msu.ru/libraries/>

15. **Диссертации России. Электронный каталог: диссер-
тация, автореферат**
<http://www.lib.ua-ru.net/disser/ru.html>

16. **LITRU.RU - Электронная Библиотека**
<http://www.litru.ru/>

17. **Русский Гуманитарный Интернет – Университет**
Библиотека учебной и научной литературы
<http://www.i-u.ru/biblio/>

İngilis dilində

- 1. Harvard Libraries**
<http://lib.harvard.edu>
- 2. Questia – online library**
<http://www.questia.com/Index.jsp>
- 3. The Internet Public Library**
<http://www.ipl.org>
- 4. The Library of Congress**
<http://catalog.loc.gov>
- 5. The British Library**
<http://www.bl.uk>
- 6. United Nations Office on Drugs and Crime**
www.unodc.org

Normativ-hüquqi sənədlər

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
7. “Məlumat azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
8. “Telekommunikasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
9. “Energetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
10. “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
11. “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
12. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası
13. Azərbaycan Respublikasının Hərbi Doktrinası
14. Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya
15. “Əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

16. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı
17. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı
18. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı
19. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhəlinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı
20. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı
21. Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı
22. Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı
23. Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı
24. Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı

Qəzet və jurnallar

1. “Azərbaycan”, 18 mart 2004-cü il
2. “Azərbaycan”, 30 aprel 2004-cü il
3. “Azərbaycan”, 19 yanvar 2010-cu il
4. “Azərbaycan”, 23 noyabr 2010-cu il
5. “Kaspi”, 16 sentyabr 2007-ci il
6. “Ekspress”, 16 sentyabr 2010-cu il
7. “Зеркало”, 26 января; 11-12 февраля; 22 июля; 27 августа;
2 и 24 сентября; 3 ноября 2010 г.
8. «Известия», 18 ноября 2010 г.
9. «Красная звезда», 1 марта 2003 г.
10. “Geostrategiya” jurnalı, mart-avqust 2011-ci il

Резюме

В представленной к вниманию читателей книге **«Политика национального развития и безопасности Азербайджана»** анализируются основы современного национального развития и политики безопасности Азербайджанской Республики, излагаются многочисленные геополитические и военно-геостратегические вопросы, в том числе, *выявление геополитического кода государства, разработка концепции национальной и внешней политики в области безопасности, определение рамок национальных интересов и обеспечение их защиты.*

В монографии исследуются и такие важные аспекты безопасности, как *перспективы будущего развития государства, его отношения с мировыми и региональными центрами силы, обеспечение безопасности эксплуатации энергетических ресурсов Каспия и транспортировки их на мировой рынок, а также транспортно-коммуникационного коридора Восток-Запад и других транснациональных проектов.*

Помимо этого, в книге исследуются возможные угрозы национальному развитию и безопасности Азербайджана, связанные с деятельностью местных, региональных и глобальных акторов, процессы, наблюдаемые на современном этапе в таких жизненно важных сферах, как военно-геостратегическая, политическая, экономическая, энергетическая, демографическая, экологическая, информационная и др.

В монографии также анализируется политика безопасности, проводимая Азербайджаном в мировом, региональном и локальном масштабе, затрагиваются вопросы участия государства в системе безопасности и военно-геостратегических процессах транснационального мира.

Политика национального развития и безопасности Азербайджана, ее принципы, цели и основные направления изложены **в пяти главах**.

Формирование, основные задачи и требования политики национального развития Азербайджана нашли свое отражение **в первой главе** и составляют основной объект исследования. Помимо этого, в данной главе на фоне процессов, происходивших в регионе и на международной арене, исследуются особенности взаимовлияния и взаимосвязи между требованиями национального развития Азербайджана и системой международной безопасности, анализируются процесс распада СССР и исторические условия восстановления государственной независимости в конце XX столетия, указываются основные задачи политики развития и национальной стратегии государства, в число которых входят – *установление сильного и эффективного государственного управления, создание общественно-политической стабильности, достижение экономического развития, обеспечение целостности общества и гражданского единства, воспитание граждан с национальной волей и твердыми убеждениями, их объединение вокруг национальной идеи – азербайджанства и т.д.*

Во второй главе под названием «Измерения национальных интересов и основы политики национальной безопасности Азербайджана» анализируются *основные задачи и механизмы политики национальной безопасности государства. В этой*

главе исследуются задачи, вытекающие из национальных интересов, связанные со строительством независимого государства, социально-экономическими и общественно-политическими отношениями.

В одном из **параграфов** данной главы особое внимание уделяется политике военной и пограничной безопасности страны и военной доктрине Азербайджанской Республики, излагаются основные задачи и направления политики безопасности, рассматриваются внешние и внутренние угрозы, влияющие на военную безопасность, роль военно-геостратегической и оборонной политики в обеспечении военной безопасности Азербайджана, создание благоприятных внутренних и внешних геополитических условий вокруг страны, разъясняются задачи, стоящие перед оборонной политикой государства в случае возникновения угрозы военной безопасности.

В **параграфе**, посвященном пограничной безопасности и ее основным направлениям, указаны наиболее уязвимые территории на границах Азербайджана, обоснована необходимость разработки Концепции Пограничной Безопасности, отражающей основы пограничной политики Азербайджана с учетом актуализации вопросов пограничной безопасности и требований пространственной безопасности государства в глобализирующемся мире.

В **третьей главе** книги нашли свое отражение вопросы, касающиеся международной системы безопасности и ее основных требований, стратегии внешней политики Азербайджана в данной сфере. Здесь анализируются *основные принципы, задачи, приоритеты, ресурсы и направления внешней политики, связанные с политикой безопасности, исследуется роль внешней*

политики государства в устойчивом развитии страны, защите суверенитета и безопасности населения, превращении природных ресурсов в национальные богатства, обеспечении политического, экономического, геостратегического контроля над ними и в интеграции в мировое сообщество.

В этой главе также рассматриваются вопросы формирования и реализации концепции геополитической деятельности Азербайджана, основные задачи, стоящие перед соответствующими государственными структурами в области внешней политики и безопасности.

Международная, региональная и национальная политика, а также отношения с региональными и ведущими государствами мира играют значительную роль в определении геополитического кода страны. Необходимость разработки комплексной программы действий по геополитическим взаимоотношениям с внешним миром, по мнению автора, требует от любого независимого государства решения важных задач, в том числе проведения специальных исследований о геополитических проблемах и преимуществах страны, определения геополитического кода и кодекса, места и роли государства в международном и региональном сообществе.

В IV главе под названием «Политика региональной безопасности Азербайджана» исследуются среда безопасности Южного Кавказа и Каспийско-Черноморского бассейна, международные, региональные и локальные интересы Азербайджана, особенности влияния США и России на региональную безопасность страны и т.д. Раскрываются схожие и отличительные черты геополитических целей двух могущественных государств региона, проводится сравнительный анализ позиций международных экспертов

и политологов по вопросам безопасности Южного Кавказа, Каспийско-Черноморского бассейна и всей Евразии. В этой главе одновременно исследуются тенденции к созданию военно-геостратегических блоков на Южном Кавказе, рассматривается политика Азербайджана по обеспечению региональной и международной безопасности, вопросы сотрудничества государства с США, ЕС, Россией, Турцией, Ираном, Грузией, Украиной, государствами Средней Азии и высказываются определенные прогнозы. Здесь также на фоне геополитических целей различных военно-геостратегических группировок на Южном Кавказе и в Каспийско-Черноморском бассейне анализируются новые тенденции в военно-геостратегическом положении и геополитической конфигурации региона, основы международной политики и политики национальной безопасности Азербайджана, излагаются инициативы республики, направленные на обеспечение мирного, безопасного и благополучного проживания населения стран региона.

Пятая глава книги в отдельности посвящена *Армяно-Азербайджанскому, Нагорно-Карабахскому конфликту и влиянию данного конфликта на международную, региональную и национальную безопасность Азербайджана*. Помимо того, в этой главе рассматривается также *политика различных международных и региональных акторов вокруг Армяно-Азербайджанского, Нагорно-Карабахского конфликта* и широко освещается ее влияние на национальную безопасность страны. Особое внимание уделено выявлению угроз международному миру и безопасности, связанных с Армяно-Азербайджанским, Нагорно-Карабахским конфликтом, а также всестороннему исследованию исторических корней конфликта. Здесь рассматриваются территориальные притязания Армении

к Азербайджану в конце XX века и проармянская политика советского руководства на Кавказе, оккупация азербайджанских земель армянскими вооруженными формированиями, обсуждение данного вопроса в Совете Безопасности ООН, создание и начало деятельности Минской группы ОБСЕ по урегулированию конфликта, а также позиция других международных организаций относительно этой проблемы. Здесь также рассматривается внешняя политика Азербайджана по урегулированию конфликта на уровне таких авторитетных международных организаций, как ООН, ОБСЕ, Совет Европы, НАТО, Европейский Союз, Организации Исламского Сотрудничества и Содружества Независимых Государств, анализируются выдвинутые ОБСЕ предложения и связанная с этим официальная позиция Азербайджана и Армении.

В книге особое внимание уделяется целям, задачам и основным направлениям политики национальной безопасности государства. По мнению автора книги, современные требования и вызовы глобализации, а также геополитические процессы, протекающие в регионе, делают необходимым проведение государством тонкой и гибкой политики безопасности в экономической, энергетической, транспортной, транзитной и информационной сферах Азербайджана. На фоне всего этого, в книге исследуются уровень реализации политики безопасности во всех вышеназванных областях и ее перспективы.

Книга открывает новые направления в научной сфере Азербайджана, которые в будущем, по мере развития определенных процессов, будут ставить перед учеными новые научные и практические вопросы.

Summary

The book entitled “**Azerbaijan’s National Development and Security Policy**”- newly presented for readers’ consideration provides:

- ✓ Analysis of the basis of the Modern National Development and Security Policy of the Azerbaijan Republic
- ✓ Commentary on such geopolitical and military-geostrategic issues *as the country’s geopolitical code, preparation of its national and foreign policy concept in the security field, determination and guaranty of the limits of its national interests*
- ✓ Assessment of important aspects that ensure *the security of state’s future development perspectives, its relationship with the world and region’s geopolitical power centers, exploitation of the Caspian energy transporters and their delivery to the world market and East-West transport-communication corridor and other transnational projects*

Apart from that the book provides research of such local, regional and global activities that might be a threat to the Azerbaijan’s national development and security in the future and processes observed in the military-geostrategic, political, economic, energy, demographic, ecological, information and other crucial areas of the country.

Furthermore, state’s security policy demonstrated both within the country and in the region and the world, its participation at the transnational world’s military-geostrategic and security policy are

analyzed in the monograph as well.

Azerbaijan's national development and security policy, its principles, tasks and main directions are introduced **in five chapters**.

Formation of Azerbaijan's national development policy, its main tasks and demands are the key focus of the **first chapter**. In addition, the following issues are presented in this chapter: investigation of the mutual relationship between Azerbaijan's national development needs and international security systems; analysis of the collapse of the USSR at the end of 1980s and beginning of the 1990s; preliminary historical conditions fostering restoration of Azerbaijan's state independence in the background of the processes happening in the region and the world. Alongside with the abovementioned issues, the author sheds a light on the main tasks of Azerbaijan's national strategy and development policy, including comments *on building strong and efficient state governance, public-political stability, achieving economic growth, guaranteeing indivisibility of the society and civil society, cultivating citizens with national will and sensible belief, pulling them together to stand by one national idea-Azerbaijanism and etc.*

The second chapter entitled "Azerbaijan's national interest dimensions and fundamentals of the national security policy" *expresses comments on the main tasks and mechanisms of the state's national security policy. Also, investigation on independent state building, then, social-economic and public-political missions that derive from national interests and the formation of the national security system on the base of new principles have been reflected in chapter II.*

Special attention is paid to *the country's military and border security policy* in one of the sections of this chapter. Here, *the Azerbaijan Republic's military doctrine and main directions and tasks*

of its military security policy have been analyzed, too. This section examines internal and external threats affecting military security and the role of military-geostrategic and defense policy in the assurance of Azerbaijan's military security, formation of favorable internal and external conditions around the country as well. Tasks standing on the agenda of the defense policy in case our military security is jeopardized are commented.

In the paragraph, devoted to the border security and its main directions Azerbaijan's most sensitive areas in terms of border security are commented on. Taking into account the issues of border security in globalized world and country's land security, the author concludes that creation of Border Security Concept expressing the basis of Azerbaijan's border policy is highly significant.

Chapter III reflects the international security system and its main needs, and Azerbaijan's foreign policy strategy carried out in this field and other issues. In this chapter *the main principles, tasks, priorities, resources and directions of Azerbaijan's foreign policy concerning security are analyzed. Furthermore, the role of foreign policy in countries' integration into world community, state's sustainable development, shift from natural resources to national ones, guaranty of political, economic and geostrategic control over the sovereign state rights, security of the people and national resources has been examined.*

Chapter III also talks about the following issues: *formation of Azerbaijan's geopolitical action concept; establishment of practical action in this area; significant tasks arising in front of relevant state institutions related to the security and foreign policy action.*

International, regional and national policy carried out by Azerbaijan and its relations with the regional and world's major powers plays a significant role in determination of country's

geopolitical code. According to the author, preparation of complex action program concerning geopolitical relations with external world raises important tasks in front of Azerbaijan and demands a special research on the role of country's geopolitical problems and priorities, geopolitical code and practical action codex.

The Caspian-Black Sea basin and security environment of the South Caucasus, international, regional and local interests of Azerbaijan, the US and Russian influence upon regional security of the country and its features are investigated in the **chapter IV** headlined "Regional security policy of Azerbaijan". Different and overlapping features of these countries, playing a significant role in determination of world politics, geopolitical goals related to region are commented. Comparative analysis of politicians and international experts' positions on the Caucasus, Caspian-Black Sea basin and Eurasia as a whole is provided in this chapter. Military-geostrategic alignment trends in the South Caucasus are investigated and related predictions are made in this chapter. Azerbaijan's policy of ensuring regional and international security and her relations with the USA, Russia, Turkey, Iran, Georgia, Ukraine and Central Asian countries are investigated. New trends observed in the region's geopolitical configuration, Azerbaijan's international and national security policy and its bases in the shadow of different military-geostrategic alliances established around the South Caucasus, Caspian-Black Sea basin and military-geostrategic conditions of the region are analyzed. Azerbaijan's initiatives regarding peace and security that is intended to guarantee prosperous and stable life conditions for the population of the region are commented.

Chapter V is wholly devoted to the Armenia-Azerbaijan, Nagorno Karabakh conflict, and its influence on Azerbaijan's national, regional and international security issues. Besides, policies by different international and regional powers carried out around Armenia-

Azerbaijan, Nagorno Karabakh conflict and its effects on country's national security concerns have been reflected in this chapter. In this book special attention has been paid to the investigation of the threats to regional and international security posed by Armenia-Azerbaijan, Nagorno Karabakh conflict. In the focus of the discussions are the aforementioned conflict's historic roots, Armenia's territorial claims to Azerbaijan in the end of XX century, Soviet leadership's pro-Armenian Caucasus policy, occupation of Azerbaijani territories by Armenian armed forces and the discussion of the conflict in the UN Security Council. As well as establishment of OSCE Minsk Group and its onset on conflict resolution and positions by other international organizations have been thoroughly investigated in the chapter. Azerbaijan's foreign policy on conflict resolution implemented by both with the world major powers and at the level of such influential organizations as UNO, OSCE, Council of Europe, NATO, European Union, Organization of Islamic Conference, Commonwealth of Independent States have been commented in the book as well. Moreover, proposals of OSCE and official position of Azerbaijan and Armenia to those proposals have been analyzed.

The main attention in the book is given to the tasks and main directions of the policy of the country's national security. According to the book's author the challenges and demands of both globalization in a modern world and geopolitical processes taking place in the region makes the implementation of the sensitive and dynamic security policy in economic, energy, transport, transit-corridor and information fields of the country inevitable. Taking all abovementioned issues into consideration, the level and perspectives of the national security policy in the aforementioned fields are observed in the book.

The book opens up new trends in the academic sphere of Azerbaijan, which will gradually put forward new academic and practical issues in front of the scholars in the future.

Ə.M. HƏSƏNOV

**Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və
təhlükəsizlik siyasəti.**

Üz qabığı: A. Həsənov
Səhifələmə: F. Rəhimov

Çapa imzalanmışdır 05.05.2011.
Kağız formatı 60x90 ¹/₁₆.
Fiziki çap vərəqi 27,5. Sif. № 60.
Tiraj 1000.

LETTERPRESS

NƏŞRİYYAT EVİ

“Letterpress” nəşriyyat evində çap olunmuşdur.
E-mail: office@letterpress.az